

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

ATATÜRK'ÜN FİKRÎ ALTYAPISININ TÜRK İNKILÂBINA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

EMİNE NİHAL GİRAY

İSTANBUL 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

ATATÜRK'ÜN FİKRÎ ALTYAPISININ TÜRK İNKILÂBINA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

EMİNE NİHAL GİRAY

DANIŞMAN: PROF. DR. ŞERAFETTİN CAN ERDEM

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ.....11

1. YETİŞMESİ VE EĞİTİM HAYATI.....	11
1.1. Selanik.....	11
1.2. Eğitim Hayatı.....	15
1.3. Etkilendiği Şahsiyetler.....	24
2. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ.....	30
2.1. Okuma Tutkusu.....	30
2.2. Yazarlığı.....	33

İKİNCİ BÖLÜM: FİKİRLERİNİN TEMEL DAYANAKLARI.....45

1. FİKİR AKIMLARI VE BİLİM.....	45
1.1. Akılcılık.....	45
1.2. Olguculuk.....	49
1.3. Bilim ve Teknoloji.....	54
2. İNSAN SEVGİSİ.....	58
2.1. Hoşgörü.....	58
2.2. Lâiklik.....	61
3. TOPLUMSAL DAYANIŞMA	63
3.1. Bağlılık (Solidarité), ...	63
3.2. İktisadî Halkçılık/ Devletçilik.....	66
3.3. İçtimaî Halkçılık.....	76
3.4. Siyasî Halkçılık.....	79
3.5. Entelektüel-Halk Etkileşimi.....	84
3.6. Evrensellik ve Barış.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜLTÜR VE EĞİTİM ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ.....92

1. KÜLTÜR ANLAYIŞI.....	92
1.1. Kültür-Medeniyet Kavramı.....	92
1.2. Millî Kültür.....	109
1.3. Çağdaşlaşma.....	118
1.4. Sanat.....	133
2. EĞİTİM ANLAYIŞI.....	145
2.1. Millî Eğitim.....	145
2.2. Eğitim Felsefesi.....	157
2.3. Vatandaşlık Eğitimi.....	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİL VE TARİH ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ.....167

1. TÜRK DİLİ.....	167
1.1. Harf İnkılâbı.....	167
1.2. Dilde Sadeleştirme.....	186
1.3. Güneş Dil Teorisi.....	202
2. TÜRK TARİHİ.....	221
2.1. Tarih Bilinci.....	221
2.2. Türk Tarih Tezi.....	228

SONUÇ.....246

KAYNAKÇA 252

ÖZGEÇMİŞ 277

ÖNSÖZ

Çalışmamızın konusu, Türk inkılabında büyük rol oynayan Mustafa Kemal Atatürk'ü herkes tarafından bilinen ve oldukça fazla işlenen asker, devlet adamı gibi kimliklerinin dışında bir entelektüel olarak incelemektir. Atatürk'ün düşünsel temellerinin, fikirlerinin ve entelektüel kimliğinin Türk İnkılâbına etkileri çalışmamızın ana teması olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde; Bir entelektüelin yetişmesinde ve kişiliğinin oluşmasında yetiştiği ortamın ve aldığı eğitimlerinin çok büyük önemi vardır. Bu yüzden, Mustafa Kemal'in entelektüel birikimini oluşturan eğitim hayatı, bununla birlikte düşünsel temellerini oluşturan olaylar ve kişiler değerlendirmeye alınarak O'nun düşünsel temellerinin nasıl oluştuğu gösterilmek istenmiştir. Ayrıca, entelektüel kimliğin kazanılmasında yetiştiği ortamın ve alınan eğitimlerinin önemi olduğu kadar bireyin kişilik özelliklerinin de büyük bir önemi vardır. Atatürk'ün kişilik özelliklerinin entelektüel kimliğine katkıları değerlendirmeye alınmıştır.

İkinci bölümde; Atatürk'ün fikirlerinin temel dayanaklarına yer verilmiştir. Entelektüel kişi; öncelikle, çağının bilgisiyle tutarlılaşmış kişidir. Belli bir öğrenimi, bilgisi, görgüsü olan kişi olarak da tanımlanmaktadır. Oysa belli bir öğrenim, bilgi ve görgü entelektüel olmaya yetmemektedir. Entelektüel olan kişi, çağdaş bilgi düzeyinde düşünceleri ve davranışları tutarlı olan kişidir. Tutarlılık, ancak, çağdaş, bilimsel ve bütünsel bir bilgi ile elde edilmiş bir dünya görüşüyle sağlanabilmektedir. Atatürk'ün fikirlerinin temel dayanakları, akılcılık, bilim ve teknoloji, toplumsal dayanışma, hoşgörü, evrensellik ve barış olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Üçüncü bölümde, kültür ve eğitim konularına dair görüşlerine yer verilmiştir. Atatürk kültürü bir bütün olarak tanımlamış, bütün öğelerine ayrı ayrı özen göstermiştir. Kültür değişimi yapılan inkılâplar içerisinde en zor olanıdır. Çünkü toplumun bu değişime ayak uydurması uzun zaman almaktadır. Atatürk'ün kültür anlayışı millî kültür ve çağdaşlaşma konularıyla birlikte değerlendirilmiştir. Eğitimle ilgili koymuş olduğu ilkeler, eğitim felsefesi ve vatandaşlık eğitimi ile birlikte ele alınmıştır.

Son bölümde ise; dil ve tarih konularına dair görüşlerine yer verilmiştir. Atatürk'e göre, dil ve tarih millî birlik ve beraberlik duygusunun oluşturulması için önemli unsurlardı. Dil ve tarih çalışmaları bu alanlarda yapılan reformlar, Türkiye'nin modernleşmesi ve millî kimliğini oluşturmasında önemli rol oynamıştır. Atatürk'ün dil ve tarih tezlerine dair fikirleri de bu çerçevede incelenmiştir.

Bu tezin çalışması sırasında fikirleriyle yol gösteren, büyük bir titizlikle emek veren, tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem'e teşekkür ediyorum. Ayrıca, Doktora başladığım ilk günden beri desteklerini esirgemeyen, yol gösteren Prof. Dr. Bülent Bakar'a ve Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'ye teşekkür ederim. Tez çalışmamın sıkıntılı zamanlarında manevi destekleri ve katkıları için sevgili arkadaşlarım Yeliz Gürbey Deniz, Emin Tüzel ve Sinem Köroğlu'na ve tüm eğitim yaşantım ve çalışmalarında hem daim beni destekleyen babam Fethi Giray, annem Aydan Giray ve kardeşlerim Tuğba Giray ve Merve Giray'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

EMİNE NİHAL GİRAY

İstanbul, 2024.

ÖZET

“Atatürk’ün Fikrî Altyapısının Türk İnkılâbına Etkileri” adlı bu çalışmada Mustafa Kemal Atatürk’ün fikirlerinin ve entelektüel kimliğinin Türk İnkılâbına etkileri değerlendirmeye alınmıştır. Atatürk, kendi çağının ve toplumunun sorunlarını algılayan ve bir düzen dahilinde belirli hedeflere doğru yönlendiren, Türk milletinin düşünce ve eylem önderidir. Toplumun disiplinsiz ve dağınık unsurlarına düzen vermiş, parçaları birleştirmiştir. Atatürk’ü diğer liderlerden ayıran özellik düşünce adamı olarak üzerinde durduğu ve kendisini yıllardan beri hazırladığı politik, sosyal ve bilimsel ideallerdir. Bu onun entelektüel yönünü ortaya koymaktadır. Türk İnkılâbı, Türk milletinin sahip olduğu toplumsal ve kültürel birikimin, Atatürk’ün dünya görüşü ve düşünce yapısıyla çağdaş bir yönde değişime uğramasıdır. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasının ön koşulu inkılâbı halka mal etmektir. Atatürk’e göre inkılâp; düşüncede, toplumsal yaşayışta, hukukta, eğitimde köklü ve temelli bir değişimdir. Bu çerçevede O’nun eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki fikir ve eylemleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, entelektüel, aydınlanma, inkılâp

ABSTRACT

In this study titled “The Effects of Atatürk's Intellectual Background on the Turkish Revolution”, the effects of Mustafa Kemal Atatürk's ideas and intellectual identity on the Turkish Revolution are evaluated. Atatürk is the leader of thought and action of the Turkish nation who perceived the problems of his era and society and directed them towards certain goals within an order. He gave order to the undisciplined and disorganized elements of the society and united the pieces. What distinguishes Atatürk from other leaders are the political, social and scientific ideals that he emphasized as a man of thought and for which he had been preparing himself for years. This reveals his intellectual side. The Turkish Revolution is the transformation of the social and cultural accumulation of the Turkish nation in a modern direction with Atatürk's world view and mindset. The prerequisite for reaching the level of contemporary civilization is to make the revolution a public idea. According to Atatürk, a revolution is a radical and fundamental change in thought, social life, law and education. In this framework, his ideas and actions in the fields of education, science and culture were evaluated.

Keywords: Atatürk, intellectual, enlightenment, revolution

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı geçen bildiri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
b.y.y.	: Basım yeri yok
b.t.y.	: Basım tarihi yok
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerkleri
gös.yer.	: gösterilen yer

GİRİŞ

Bu zamana kadar Atatürk'ün siyasi ve askeri yönü üzerine sayısız eser yayınlamış olmasına rağmen entelektüel kişiliği üzerinde çok az durulmuştur. Özellikle Atatürk'ün entelektüel kimliğinin şekillendiği 1928-1938 yılları arasındaki dönem gerek biyografi çalışmaları gerekse akademik çalışmalarında daha az yer almış ve belirli konular üzerinden gidilmiştir. Bu konu ile ilgili kapsamlı analitik çalışmalara daha fazla ihtiyaç vardır. Şükrü Hanioğlu ve Zafer Toprak'ın Atatürk'ün entelektüel kişiliği üzerine yapmış oldukları çalışmalar bu alana büyük katkı sağlamıştır.

Bu iki kitaptan önce Andrew Mango'nun "*Atatürk: The Biography of the Founder of The Modern Turkey*"¹ adlı kitabı Atatürk'ün entelektüel yönünü de ele alan anı ve biyografinin harmanlandığı bu alanda eksikliği dolduran geniş bir Atatürk biyografisi kitabıydı. Kitapta Selanik'in sosyolojik ve ekonomik durumunu ele alınırken, Atatürk'ün eğitim hayatı, askerî eğitimi ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Dönemin önemli siyasi olayları da kitapta detaylı bir şekilde yer almıştır. Mango, Atatürk'ü idealize etmeden; onun çelişkilerini ve zayıf yönlerini de ele alarak daha insanî bir portre çizmeye çalışmıştır. Atatürk'ü Aydınlanma düşüncesine derinden bağlı, hümanist ve ileri görüşlü bir entelektüel olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, onun pragmatizmini ve çelişkilerini de entelektüel portresinin önemli bir parçası olarak değerlendirmektedir. Mango'nun Atatürk'ün entelektüel kimliğini yansıtırken *bilgelige deneyimle eriştiğini* vurgulamaktadır. Atatürk'ün zaman içinde yaşadığı olaylar ve bunlardan kazandığı derslerle geliştirdiği liderlik anlayışına atıfta bulunmaktadır. Örneğin, Libya'daki savaş sırasında aldığı kararlar ve deneyimleri, gelecekteki liderlik tarzına şekil veren unsurlardandı. Atatürk bu görevde, sadece askerî değil, aynı zamanda politik anlamda da tecrübe kazanmıştır. Ayrıca, Mango'ya göre deneyimle gelen bilgelik düşüncesi, onun ilerleyen yıllardaki vizyoner bakış açısını ve ilerici reformlarını da desteklemiştir. Bu fikir, onun hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyetin kuruluşundaki rolünü daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Mango, Atatürk'ün liderlik tarzında ve entelektüel karakterinde pragmatizmin önemli bir yer tuttuğunu belirterek, onun soyut ideolojilerden çok, somut ve uygulanabilir çözümlere odaklandığını ifade etmektedir. Atatürk'ün pratik çözümler üreten, kriz anlarında hızlı hareket eden ve sorunlara uygulamaya yönelik yaklaşımlarla çözüm bulan bir lider olduğunu vurgulamaktadır.

¹ Andrew Mango, *Atatürk: The Biography of the Founder of The Modern Turkey*, Overlook Press, 2000. Türkçesi: Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

Hanioğlu'nun Atatürk: An Intellectual Biography² adlı kitabı Princeton Üniversitesi Yayınları tarafından 2011'de yayımlanmıştır. Bu kitap 2023 yılında Türkçe³ olarak basılmıştır. İngilizce kitap ile Türkçe kitap arasında içerik olarak bir farklılık yoktur. İngilizce baskıda Osmanlı ve Türkiye tarihi hakkında sınırlı bilgiye sahip okuyucu kitlesi için kolaylıkla anlayabileceği fazla detaya yer vermeden değerlendirme yapılmıştır. Türkçe baskıda tercüme yerine ayrıntılara değinen yeni bir sunum tercih edilmiştir. Yazarın kendi ifadesiyle bu çalışmanın amacını, “bir devlet kurucusunun düşüncelerinin köklerine ulaşarak bunların, onun dünya görüşü ve temel fikirlerini nasıl şekillendirdiğini ve uyguladığı siyasi program üzerinde ne gibi tesirler icra ettiğini ortaya koymak” olarak tanımlamıştır. Atatürk'ün düşüncelerinin kaynaklarına eğilen kapsamlı bir analizin eksikliği üzerine, Atatürk'ün entelektüel biyografisini yazmaya giriştiğini ama daha iyi anlaşılabilmesi adına Atatürk'ün, tarihsel bağlamına oturtulması ve Atatürk kültürü etrafındaki mitolojik öğelerden kurtulunması gerektiği ve entelektüel gelişiminin izinin sürülerek, Atatürk'ün hayatının, fikirlerinin ve eylemlerinin analizi aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin incelenmesi olduğunu ifade etmektedir. Yazar metot olarak Atatürk'ün okuduğu kitaplara, kitaplarda altını çizdiği yerlere, koyduğu özel işaretlere, sorulara, sayfa kenarlarına yazdığı notlara ve kitapların içine yazdığı kişisel notlara dayanarak değerlendirmeler yapmaktadır. Hanioğlu, kitabında Selanik'in 19. yüzyıldaki siyasi ve kültürel yapısını ele almış, Atatürk'ün gençliğinde Batı'da ve Osmanlı aydınlarında egemen olan düşünce akımlarına yer vermiş ve İttihat ve Terakki ile Atatürk'ün ilişkisini etraflıca ele almıştır. Hanioğlu, Atatürk'ün fikrî altyapısının bilim, sosyal Darwinist, pozitivist, materyalist ve milliyetçi kuramlarla oluştuğunu ifade etmektedir.

Hanioğlu kitabın adı entelektüel biyografi olmasına rağmen, “*açıkçası, Atatürk kelimenin tam anlamıyla bir entelektüel değildi*” yönünde bir çıkarım yapmaktadır.⁴ Buna mukabil Atatürk'ün her şeyden önce bir teorisyen değil uygulayıcı olduğu ve Comte, Marks veya Lenin gibi bir düşünür olmadığı, bir vizyonun gerçekleşmesi için uğraş veren bir lider olduğunu ifade etmektedir. Hanioğlu çalışmasında entelektüel kavramını nasıl tanımladığına dair açıklama yapmamıştır. Oysaki bu kavramı nasıl değerlendirdiği çok önemlidir. Entelektüel kavramı, zaman içinde ve farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar

² M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey 2011.

³ M. Şükrü Hanioğlu, *Atatürk Entelektüel Biyografisi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2023.

⁴ *Atatürk An Intellectual Biography* s. 6-7, *Atatürk Entelektüel Biyografisi* s. 867

kazanmışsa⁵ da en genel tanımı ile düşünce yoluyla bilgi ve anlayışı arayan, geliştiren ve kullanan kişidir. Her entelektüelin teorisyen olma zorunluluğu yoktur. Entelektüeller, geniş bir bilgi birikimine ve derin düşünme kapasitesine sahip olan kişilerdir, ancak bu yeteneklerini farklı şekillerde kullanabilirler. Örneğin, George Orwell, Yaşar Kemal gibi yazarlar toplumsal eleştiriler ve edebi eserler üretmişlerdir, ancak bunlar teorik çerçeve geliştirmekten ziyade gözlemler ve anlatılar üzerinden ilerlemektedir. Türk sosyolojisi ve milliyetçiliği alanında temel referans noktalarından biri olan Ziya Gökalp hem entelektüel hem de teorisyendir. Entelektüeller kendilerini farklı yollarla ifade edilebilir, düşünceleri, analizleri ve eleştirileriyle toplumsal tartışmalara katkıda bulunabilirler. Teorisyenler ise, genellikle belirli alanlarda bilgi birikimine ve düşünce sistemlerine odaklanırlar. Teorisyen olmak entelektüel olmanın yollarından sadece bir tanesidir. Bu manada Atatürk'ün bir teorisyen olmaması entelektüel olmayacağı anlamına gelmemektedir. Misal olarak Atatürk'ün gerek dil ve tarih için yaptığı çalışmalar gerekse *Geometri* ve *Vatandaş için Medeniler Bilgiler* gibi yazmış olduğu eserler önemli entelektüel uğraşlardır.

Hanioğlu Atatürk'ün iç tutarlılığı olan, bütünsel bir düşün sistemi yaratmadığı ve bunun için özel bir çaba da harcamadığını, farklı kaynaklardan derlediği bilgilerin derinlikli olmayıp, eklektik karakterli olduğunu ifade etmektedir. Buna ilaveten bu yüzeysel ve eklektik düşüncelerin Kemalizm gibi bir ideolojinin yaratılmasına engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Atatürk'ün herhangi bir “izm” inşa etmek gibi bir amacı olmadığını ve bunun onu Marks, Lenin, vb. gibi kişilerden ayıran önemli bir özellik olduğunu belirtmiştir. Öncelikle; Atatürk'ün düşüncelerini kesin bir şekilde “eklektik” olarak nitelendirmek zordur. O'nun düşünceleri genel olarak değerlendirildiğinde temelinde, akılcılık, bilimsellik, milliyetçilik ve laiklik gibi temel prensipler yer almaktadır. Bu prensipler inkılâplarda ve farklı uygulamalarında da tutarlı bir şekilde gözlemlenmektedir. Atatürk'ün farklı kaynaklardan etkilendiği ve bu etkileri kendi özgün sentezinde birleştirdiğini doğrudur. Ancak, bu etkileşimler ve sentezler, belirli temel ilkelerle tutarlı ve uyumlu bir bütün oluşturmaktadır.

Atatürk fikirlerini bir ideolojiye dönüştürmemeyi tercih etmiştir. Bu sebebini dönemin koşullarıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. 19. yüzyıl tarihsel

⁵ Örneğin; Sokrates, Platon gibi filozoflara göre; entelektüel, bilgi ve aklı merkeze koyan, hakikati arayan ve sorgulayan kişidir. Kant'ın aydınlanma felsefesine göre; entelektüel dogmalardan ve otoritelerden bağımsız, kendi aklını kullanabilen ve eleştirel düşünebilen bireydir. 20. yüzyılın bazı düşünürlerine göre entelektüel, sadece bilgi üreten değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara duyarlı olan ve bu sorunlara çözüm üretmek için çaba gösteren kişidir.

bakımdan siyasal ideolojilerin öne çıktığı bir dönem olmuştur. Bu ideolojilerin ortaya çıkışı entelektüel kavramında da büyük değişiklikler yaratmıştır. Entelektüeller toplumsal ve politik değişimlere yanıt olarak ideolog haline gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılın entelektüel ve politik ortamında şekillenen bu durum 20. yüzyılda da devam etmiş birçok tartışmanın ve ideolojik mücadelenin temelini oluşturmuştur. Fakat ideolog olmak esasında entelektüel olmanın doğasına aykırı bir durumdur. İdeolojiler insanlara dünyayı anlamak için bir çerçeve sunabilirken, dogmatizm ve eleştirel düşünme eksikliği, düşünceyi kısıtlayabilir. Oysa entelektüel ise bu sistemleri sorgulayan, yeni fikirler üreten ve bilgi ve anlayışa odaklanan kişidir. Felsefe ve akademik geleneği olmayan ülkelerde entelektüellerin yetişmesi zordur. Felsefe gelişmediği zaman dogmatik ideolojiler ortaya çıkmaktadır. İdeolojiler sorgusuz sualsiz kabul edilir ve eleştiriye, şüpheyeye veya farklı fikirlere yer verilmez. Bu süreç düşünceyi dondurmaktadır. Bu bağlamda Atatürk, düşüncelerinin belirli bir ideolojiye indirgenmesinden, akıl, bilim ve evrensel değerlere dayanmasını amaçlamıştır. Katı ve değişmez ideolojiler yerine, sürekli gelişime ve değişime açık bir toplum yaratmayı hedeflemiştir. Yine bu sebeplerden dolayı kendi döneminde ortaya çıkan Faşizm, Komünizm vb. ideolojilerin de takipçisi olmamıştır.

Atatürk'ün kendi zamanında ortaya çıkan Kemalizm kavramı Avrupa'da giderek güçlenen otoriter ve totaliter rejimlere karşı bir kalkan olarak düşünülmüştür. Kemalizm terimi ilk defa 1918'de yabancı gazetelerde ve resmî belgelerde Anadolu'da emperyalistlere karşı direnişi anlatan bir tanımlamaydı. Bu terim daha sonra Batı basınında ve akademik çevrelerde Atatürk'ün liderlik ettiği dönüşümleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Kemalizm'in altı temel ilkesi, bütün olarak ilk defa 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin Programında yer almıştır. 1935 yılındaki Dördüncü Büyük Kurultayda kabul edilen programın girişinde ise açıklamasına yer verilerek, bu ilkeler, Atatürk tarafından "Kemalizm Prensipleri" olarak tanımlanmıştır. İlkeler, 1937 yılında da Anayasa'ya eklenmiştir. Kemalizm'i, katı bir ideoloji olmaktan çok, pragmatik bir rehber ya da bir eylem kılavuzu olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Atatürk teoriden yaratılacak katı bir sistematiği olan bir doktrinden ziyade, zamanın şartlarını da göz önünde bulundurarak ülkenin ihtiyaçlarına yanıt verecek düşünceler üretmekten yanadır. Bu konuda gerek Nutuk'ta gerekse söylevlerinde, uygulanmasına olanak olmayan fikirleri, kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazmak yerine, milletin maddî ve manevî yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, çalışırken iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuğu ifade etmiştir. Bu anlamda Atatürk

Kemalizm'i bir ideolojiden ziyade bir yol haritası olarak değerlendirip, altı oku tanımlamak için kullanmıştır. Bu yaklaşım Atatürk'ün meseleleri bir ideolog olarak değil, bir entelektüel hassasiyeti ile ele aldığını göstermektedir. Bununla birlikte Atatürk, kendi adıyla anılan bir ideolojinin, Hanioglu'nun kitabında rahatsızlık duyduğu "kişi kültü"ne yol açabileceğinin farkındaydı. Bu nedenle söylevlerinde kendi fikirlerinin değil, akıl ve bilimin rehber olmasını istemiştir.

Hanioglu, Atatürk'ün bir "izme" ve net bir siyasi programa sahip olmamasını hem kendi döneminde hem de sonra farklı Kemalizm anlayışlarının oluşmasına imkân sağladığı dile getirmektedir. Dönemindeki farklı Kemalizm anlayışları konusunda *Kadro* ve *Ülkü* dergilerini örnek göstermektedir. Hanioglu farklı anlayışların geliştiği noktada haklıdır. Atatürk'ün kendi döneminde çıkan *Kadro* ve *Ülkü* dergileri farklı düşünce akımlarını temsil ederken, aynı zamanda dönemin entelektüel çeşitliliğini de yansıtmaları açısından da önemlidir. Öte yandan farklı Kemalizm anlayışlarının olmasının en sebeplerini değerlendirirken ülkenin yaşadığı siyasi ve sosyal buhranları da değerlendirmeye almak gerekmektedir. Çok partili hayata geçiş, askeri darbeler, siyasi ve ideolojik kutuplaşmalar Atatürk'ün mirasının, farklı dönemlerde ve farklı aktörler tarafından yeniden yorumlanmasına ve bu da çeşitli anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Atatürk bir ideolojiye sahip olmuş olsaydı bile bu tür değişimlerin yaşanması tarihi süreçte olağan bir durumdur. Örneğin; Sovyet Rusya'da Lenin'in orijinal düşüncelerinin pratiğe geçirilmesinde yanlış yorumlamalar ve uygulamalar yapıldığı söylenebilir. Lenin'in ölümünden sonra, özellikle Stalin döneminde, bazı Leninist prensipler Stalin'in politikaları doğrultusunda değiştirilmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Lenin'in teorisyen ve sistemli siyasi fikirlerinin olması bu tarz durumların önüne geçememiştir.

Hanioglu Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi hakkında Atatürk'ün bu çerçevede okumalarını, kökü çok büyük bir ırkın geçmişinin tarih öncesine taşınması ve ilk medeniyeti kuran ve dünyaya yayanların Türkler olduğunu ispatlayacak delillerin bulunması hedefiyle yapmış olduğunu iddia etmektedir. Bunu yaparken, mevcut kaynakların hepsinden yararlanmaya çalıştığını, dönemin öne çıkan eserleri kadar sözde bilimsel fantastik arkeoloji kuramlarına dahi başvurmakta beis görmediğini, bir tarihçi ve dil uzmanı olarak değil, milliyetçi bir siyasetçi ve devlet kurucusu kimliğiyle şekillendirdiğini ifade etmektedir. Bu konuları değerlendirirken 1930'lardaki dünya konjonktürünü değerlendirmeye almak gereklidir. Atatürk'ün 1920'lerdeki ve

1930'lardaki tarih anlayışları arasındaki farklılıkları görmek ve tezlerin amacını anlamak için bu gereklidir. Hanoğlu kitabında dönemsel iç ve dış kaygılara yer vermemiştir. Tezlerde ilk insandan Türk, ilk dil olarak da Türkçe kastedilmemektedir. Orta Asyalı brakisefal halkların sadece ilk neolitik uygarlığı yaratan ve göçlerle birlikte uygarlığı dünyaya yayan insanlar olduğundan bahsedilmektedir. O dönemde Neolitik medeniyetin ilk Orta Asya'da çıktığı savı dünya bilim çevrelerinde tartışılmakta ve kabul görmekteydi.⁶ Zafer Toprak'ın *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* adlı kitabında 1930'ların siyasi ve toplumsal koşulları göz önünde bulundurularak Türk Tarih ve Dil Tezlerini anlatan kapsamlı bir çalışma yayınlamıştır. Bu konular ayrıca tezin Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi alt başlıklarında detaylı bir şekilde yer almıştır.

Hanoğlu ayrıca Dil ve Tarih Tezlerini sosyal Darwinist tezler olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte; Atatürk'ün sosyal Darwinist olarak nitelendirilmesini, onun evrimci dünya görüşüne dayandırmaktadır. Bu anlayış, toplumların ilerlemesi için zayıf olanların elenmesi gerektiği düşüncesine dayanır. Yazara göre; Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı ve çöküşünü, toplumun sosyal ve politik olarak yenilenememesiyle ilişkilendirmektedir. Bu nedenle zayıf, geri kalmış yapılar elenmeli ve yerine daha modern, dinamik ve güçlü kurumlar inşa edilmeliydi. Hanoğlu, Atatürk'ün Türkiye'yi modernleştirme çabalarını Sosyal Darwinizm'in "uyum sağlama" ve "ilerleme" kavramlarına, milliyetçilik anlayışını ise "uluslararası rekabet" ve "güçlü milletlerin hayatta kalması" kavramlarına bağlamaktadır. Yazar bu değerlendirmelerini şapka inkılabı, medeni kanun, yeni alfabe ve benzeri inkılapların tartışmaya açılmadan, tepkilerin sınırlandırılarak hayata geçirilmesi ve çağdaşlaşmanın kendi olağan sürecine bırakılmaması üzerinden tartışmıştır. Öncelikle alternatif bir tarih bakışı üzerinden tartışmak sağlıklı bir neticeye varmayacaktır. Yaşanan sürecin sonuçları üzerinden meseleyi değerlendirmek daha bir iyi bir yoldur. Nihayetinde bir cumhuriyet sistemiyle yeni bir anlayışla yeni devlet kurulmuştur. Atatürk devletin bütün kurumlarına sızmış kültür ikiliğini ortadan kaldırmak için topyekûn bir kalkınma ve çağdaşlaşma hareketi başlatmıştır. Bazı liderler mevcut sistemin yetersizlikleri apaçık belirgin hale geldiğinde ve hızlı bir değişim ihtiyacı doğduğunda süreci hızlandıran bir katalizör rolü üstlenirler. II. Mahmut, Atatürk, Napolyon Bonapart bu katalizör liderlere örnektir. Dünyadaki bütün örneklerinde olduğu gibi inkılap süreci sancılıdır. Yapılan değişiklikler sonrasında istikrarın devam etmesi zaman alabilir ve yeni sorunların ortaya çıkması da

⁶ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 466

olağan bir süreçtir. Bu noktada ‘çağdaşlaşma kendi seyrine bırakılmalıydı’ veya ‘inkılâplar yapılmasaydı dönüşümler zaten gerçekleşecekti’ gibi alternatif tarih konuşmaları yerine inkılâbın başarılı olup olmadığı üzerinden konuşmak daha verimli bir bakış açısı sağlayacaktır.

İkinci olarak, sosyal Darwinist olma meselesine gelince; Hanioğlu, Atatürk’ün sosyal Darwinist bakış açısının özellikle ulus inşası, çağdaşlaşma politikalarını şekillendirdiğini belirtmektedir. Bu düşünceye göre, toplumların ilerlemesi ve hayatta kalması, tıpkı doğadaki canlıların evrimi gibi, güçlü ve adapte olabilenlerin başarılı olmasıyla mümkündür. Tek bir bakış açısıyla Atatürk’ü sosyal Darwinist nitelendirmek doğru değildir. Bununla birlikte; Atatürk’ün bu ideoloji ile ilgili hiçbir ortak noktası yoktur. Sosyal Darwinizm’in “uyum sağlama” ve “ilerleme” “uluslararası rekabet” ve “güçlü milletlerin hayatta kalması” kavramları, biyolojik evrim teorisinin toplumsal ve ekonomik alanlarda yanlış bir şekilde uygulanmasıyla ortaya çıkan ideolojik kavramlardır. Evrim teorisi, biyolojik süreçleri açıklarken, toplumlarının karmaşıklığını ve çeşitliliğini açıklamak için yetersizdir. Sosyal Darwinist düşünceler, ırkçılık, sömürgecilik, Faşizm ve Nazizm gibi tehlikeli ideolojilerin temelini oluşturmuş ve tarihsel olarak büyük etik ve sosyal sorunlara yol açmıştır. Sosyal Darwinizm doğal seleksiyon ve rekabet sonucu oluşan hiyerarşiyi ve eşitsizliği doğal ve kaçınılmaz olarak kabul ederken, Atatürk herkesin kanun önünde eşit olduğu bir toplum yaratmayı hedeflemiştir. Sosyal Darwinizm eğitim ve fırsat eşitliğine karşı çıkmakta, bireylerin doğal yetenekleri ve rekabet yoluyla öne çıkmasını savunmaktadır. Atatürk’ün çağdaşlaşma anlayışı, kadın hakları, eğitimde fırsat eşitliği ve sosyal güvenlik gibi alanlarda yapılan inkılâpların, toplumun tüm kesimlerinin ilerlemesine olanak tanımaktadır. Sosyal Darwinizm devletin müdahalesine karşı çıkan ve laissez-faire ekonomik politikaları savunurken, Atatürk devletçilik politikaları ile ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etmektedir. Sosyal Darwinizm, güçlü milletlerin zayıf milletlerin sömürmesini ve yönetmesini doğal bir süreç olarak görürken, Atatürk, bağımsızlık ve egemenlik ilkelerini benimsemiş ve sömürgeciliğe karşı çıkmıştır. Sosyal Darwinizm’in Avrupa’nın emperyalist ve sömürgeci politikalarını meşrulaştırdığı bir dönemde, Atatürk bu tür fikirlerden uzak durmuş ve daha çok toplumsal dayanışma ve halkçılık üzerine odaklanmıştır. Eşitlik, eğitim ve sosyal adalet gibi değerlere de büyük önem vermiştir.

Hanioğlu Atatürk’ü özellikle din ve metafizik gibi konulara karşı yaklaşımından dolayı vülger materyalizme daha yakın görmektedir. Vülger materyalizm, dini maddi

dünyanın yasalarıyla uyuşmayan bir aldatmaca kabul etmekte ve açıkça ateist bir tavır almaktadır. Her şeyin maddi bir temele dayandığını iddia eden, ancak bunu genellikle kaba, indirgemeci bir bakış açısıyla yapan bir fikir akımıdır. Bu anlamda bakıldığında Atatürk pozitivist daha yakındır. Çünkü vülger materyalizm daha saldırgan ve indirgemeci bir tavır takınırken, pozitivist dine karşı daha metodolojik ve nötr bir mesafe koymaktadır. Pozitivist, doğrudan dine karşı çıkmaktan ziyade onu bilimsel bilgi alanının dışında bırakmaktadır. Atatürk vülger materyalizmin aksine dine doğrudan karşı çıkmamış, onu kamusal alanın dışına taşıyarak laikliği savunmuştur. O'nun laiklik ilkesi, düşünce ve inanç özgürlüğünü koruyan bir yapıya sahiptir. Atatürk'ün Lise Tarih kitabında İslam Tarihi bölümüne katkıda bulunması, Kuran'ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi, Türkçe hutbeler gibi vb. girişimlerin İslamiyet'in daha iyi anlaşılması adına yapılmış çalışmalar olduğu açıktır. Bu yaklaşımlar pozitivistin dine karşı daha nötr ve metodolojik mesafesi ilkesine daha uygundur.

Zafer Toprak'ın, Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi⁷ kitabı 2020 yılında basılmıştır. Yazarın kendi ifadesiyle bu kitap, Atatürk'ün ve kurucu kadronun çağdaş dünyayı algılayışına, yeni bir toplum inşa etme tasarımının ve etkinliğinin geri planında yer alan entelektüel birikimine, kurucu felsefeye odaklanıyor. Toprak, Türkiye'nin kurucu felsefesinin esasen 1927-1938 yıllarında inşa edildiğini iddia etmektedir. Bu nedenle, Atatürk'ün 1930'larda kısmen aktif siyasetten çekildiği 1927-1938 yılları arası entelektüel kişiliğinin oluşumunu ele almaktadır. Toprak bu entelektüel gelişimi Hukuk, sosyoloji, ekonomi, siyaset ve bilim-kültür olmak üzere temel disiplinler üzerinden incelemiştir. “Hukuk” başlığında Atatürk'ün “milli egemenlik” görüşünü neden benimsediği ve bunun dayanakları, “Sosyoloji” başlığında, İkinci Meşrutiyet yıllarında sosyolojinin gelişimi ve Atatürk'ün solidarizm fikri, “Ekonomi” bölümünde, Meslekî Temsil'den Devletçiliğe evrilmiş ve kooperatifçilik, “Siyaset” bölümünde kadın hakları ve hukuku, “Bilim-Kültür” başlıklı son bölümde ise dil inkılâbı, sosyolojinin yerini psikolojiye bırakması ve antropoloji incelenmiştir. Yazarın bu kitabın yazımında başvurduğu ana kaynak Atatürk'ün Çankaya Kitaplığı'dır.

Toprak'a göre; Atatürk'ün entelektüel yaşamı üç evreden oluşmuştur. Zabit olduğu dönemde, Manastır İdadisi'nde, Harbiye'de, ardından orduda görevli iken edindiği deneyimler ilk evreyi oluşturmaktır. 1919-1927 arası Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in temellendirilmesine yönelik siyasi ve hukuki düzenlemelerin yer aldığı bu evre

⁷ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Atatürk'ün siyaset alanında aktif olduğu dönemdir. Harf Devrimi'yle başlayan üçüncü evre ise kısmen aktif siyasetten çekildiği ve 30'lu yıllarda kendi “yeni insan”ını aradığı, ulus-devletin yurttaşını inşa etme kaygısını taşıdığı yıllardan oluşturmuştur.

Kitabın önemli görüşlerden biri de solidarizmin, egemenlik ve yönetim anlayışından ekonomiye, çalışma ilişkilerine olmak üzere neredeyse devletin ana felsefesini oluşturduğudur. Cumhuriyet'in kuruluş evresinde de milli egemenlik anlayışında Rousseau'nun yanı sıra Durkheim'den esinlenen Solidarizm kavramının karşılığı olarak Tesevütçülük egemen olmuştur. Eğitim, sosyal refah, kültürel reformlar ve hukuki düzenlemelerde de açıkça toplumsal dayanışmanın izleri görülmektedir. Atatürk, bu alanlarda toplumsal dayanışma ile toplumsal düzenin korunmasını ve bireyler arasında iş birliğinin güçlendirilmesini hedeflemiştir.

Tezde toplumsal dayanışma Atatürk'ün fikir dayanaklarından biri olarak ele alınmıştır. Ayrıca Atatürk'ün toplumsal dayanışma fikri onun barış ile ilgili fikirlerinin de dayanak noktasıdır. Bu konuya Evrensellik ve Barış alt başlığında yer verilmiştir.

Gerek Şükrü Haniğolu gerekse Zafer Toprak özellikle II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı fikir dünyasının ve Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet'in Atatürk'ün entelektüel gelişimine katkısını konusunda hemfikirdir. Atatürk'ün kitaplığı ana hatlarıyla Osmanlı'nın çağdaşlaşma sürecinde 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerini, 1789 Fransız Devrimi'ni ve 1870 ertesini Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sını kapsamaktadır.⁸

Atatürk'ün entelektüel gelişiminde en önemli konulardan birisi de fikirlerinin bir evrimi olup olmadığı meselesidir. Haniğolu'na göre; Atatürk, iddia edildiği gibi, sık sık düşünce değiştiren birisi değildir. Düşünceleri Selanik'in kültürel atmosferinde ve askerî okul yıllarında şekillenmiş ve herhangi bir evrim geçirmemiştir. Toprak ise; Atatürk'ün fikirlerinde belirgin bir evrim olduğu vurgulamaktadır. Atatürk'ün bu evrimi, kişisel kitaplığına ve çevresindeki entelektüel ortamına yansımıştır. Özellikle Çankaya Kitaplığı, Atatürk'ün son yıllarında Batı'dan getirdiği eserler Cumhuriyet'in kültürel inkılâbında büyük rol oynamıştır. Toprak'ın analizlerinde Atatürk'ün kurucu felsefesinin evriminde Durkheim'den Bergson'a geçiş önemli bir evreyi temsil etmektedir. Başlangıçta Durkheim sosyolojisinin etkisiyle şekillenen fikirleri, daha sonra pragmatist ve voluntarist bir çizgiye doğru evrilmiştir. Atatürk'ün erken döneminde Durkheim'in toplumsal dayanışma ve ahlak anlayışına dayanan sosyolojik fikirleri, özellikle halk egemenliği ve eğitim

⁸ A.g.e., s. 6

alanında etkili olmuştur. 1929 Buhranı sonrasında, Durkheim'in determinist yaklaşımları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu anlayış yerini bireyin iradesine dayanan ve eylemin ön plana çıktığı Bergson felsefesine⁹ bırakmıştır. Bu geçiş, Atatürk'ün kültür ve eğitim reformlarında açıkça görülmektedir. Atatürk 1920'lerin sonlarına doğru psikoloji ve antropoloji gibi disiplinlere yönelmiş, 1930'larda kültür inkılâbına odaklanmıştır. Bu süreçte Durkheim sosyolojisi hala etkili olmakla birlikte, Bergson'un irade gücünü öne çıkaran görüşleri, inkılâpçı ruha daha uygun bulunmuştur.

Atatürk'ün 1920'lerdeki ve 1930'lardaki bu fikirsel dönüşümler fikirlerinin bir evrimi olduğunu göstermektedir. 1930'lu yıllar entelektüel kimliğinin tamamen ortaya çıktığı, gençliğini geçirdiği Selanik'ten itibaren edindiği tüm bilgi ve deneyimlerin uygulama alanı bulduğu yıllardır. Atatürk hayatı boyunca özellikle toplumsal ve kültürel konularda her daim fikirler üreten, yeri geldiğinde çözüm arayan karakterde bir entelektüel olmuştur. Bu entelektüelliğin en önemli yanı düşünce, zaman ve eylem dizgesine sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra vurgulanması gereken diğer bir önemli hususta Atatürk'ün güçlü entelektüel sezgilere sahip oluşudur. Bu entelektüel sezgiler fikirlerinin dönemin koşullarına ve ülkenin ihtiyaçlarına göre evrilmesini ve şekillenmesini sağlamıştır.

Her iki kitapta Atatürk'ün entelektüel yönüne dair çalışmaların önünü açmıştır. Bu tez Atatürk'ün entelektüel kişiliği üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamayı ve yeni yapılacak çalışmalara da örnek teşkil etmeyi amaçlamaktadır. Atatürk'ün entelektüel kişiliğinin inkılâplar üzerindeki etkisi fikir dayanakları ile birlikte ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

⁹ Bergson'a göre, geleneksel felsefe, iradeyi statik ve mekanik bir şekilde ele alarak onu yanlış değerlendirmiştir. Determinizm, her olayın, insan eylemleri de dahil olmak üzere, önceden var olan nedenler tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Klasik özgür irade anlayışı, iradenin tamamen rasyonel ve bilinçli bir şekilde hareket ettiğini varsaymaktadır. Bergson ise iradenin ne tamamen belirlenmiş ne de tamamen özgür olduğunu savunur. İrade hem özgürlüğün hem de zorunluluğun bir karışımıdır. İrade, yeni düşüncelerin, eylemlerin ve değerlerin kaynağıdır. Yaşamın evrimini ve insan kültürünün gelişimini mümkün kılan şey, iradenin bu yaratıcı gücüdür. bkz. Henri Bergson, *Time and Free Will*, Dover Publications Newyork 2001, Henri Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 1986.

BİRİNCİ BÖLÜM: ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ

1. YETİŞMESİ VE EĞİTİM HAYATI

1.1. Selanik

Mustafa Kemal'in kişiliğinin ve düşünce yapısının oluşmasında okuduğu eğitim kurumlarının ve öğretmenlerinin payı büyüktür. Bunu kendisi de yaptığı konuşmalarda sık sık vurgulamıştır. 22 Eylül 1924 tarihinde Samsun'da, nereden esin ve güç aldığı yolunda yöneltile soruya, “*uyanişı düne borçlu olduğunu*” belirterek, gördüğü eğitimin, ebeveynlerin ve öğretmenlerin düşünce yapısının oluşumundaki olumlu etkisini olduğunu söylemiştir.¹⁰

Mustafa Kemal'in anne soyu Konya/Karaman yöresinden Rumeli'ye göç eden ve o dönemde Vodina Sancağı'na bağlı Sarıgöl nahiyesine yerleştirilen ve geldikleri yörenin adına izafeten Rumeli'de *Konyarlar* diye bilinen Yörük/Türkmen grubuna mensuptur. Yöresel ifadeyle Konya'dan gelen Yörük Türkmenlerine *Konyalisso* denilmektedir. Aile sonradan Selanik yakınlarındaki Lankaza'ya, oradan da Selanik'e göç etmiştir. Zübeyde Hanım Baraklı Köyü'nde doğmuştur. Karakeçili Aşireti'ne bağlı bir Türkmen cemaati adı olan Baraklı köyü, Zübeyde Hanım'ın atalarının Sarıgöl ve çevresinde iskân edilen Karakeçili ve Sarıkeçili Türkmenlerinin yerleştikleri köydür. Osmanlı Arşivinde tespit edilen başta nüfus ve temettuat defterleri olmak üzere diğer bazı belgelerden Atatürk'ün hem annesi Zübeyde Hanım hem de babası Ali Rıza Efendi tarafının en az dört nesil Selanik'te ikamet etmiş oldukları anlaşılmaktadır.¹¹

Mustafa Kemal'in baba soyu da Konya/Karaman'dan gelerek Manastır Vilayeti'nin Debrey-i Bâlâ Sancağı'na bağlı Kocacık'a yerleşti. Aile sonradan Selanik'e göç etti. Dedesi Şeyh Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı kızıl/kırmızı lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan Kocacık'ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan Kızıl- Oğuz yahut Kocacık Yörükleri Türkmenlerinden gelmektedir. Kocacıkların hepsi öz Türkçe konuşmaktadır.¹²

¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 629

¹¹ Mehmet Ali Öz, *Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Soy Kütüğü*, Dilek Ofset Matbaacılık Yayınevi, Sivas 2014, s.165-171, Burhan Göksel, *Atatürk'ün Soykütüğü Üzerine Bir Çalışma*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1955, s. 6-16, Ali Güler, *Benim Ailem (Atatürk'ün Saklanan Ailesi)*, Yılmaz Kitabevi, İstanbul 2015, s. 77-81

¹² Mehmet Ali Öz, *a.g.e.*, s. 63-68, Ali Güler, *a.g.e.*, s. 55-58

Osmanlı Arşiv belgelerine göre Mustafa Kemal'in anne ve baba tarafının Mevlevî olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan belge ve bilgilere göre Atatürk'ün baba tarafından soyu Selanik Mevlevihanesi Şeyhi *Şeyh Hasan*'a¹³ (Molla Hasan) dayanmaktadır. Baba tarafında aynı zamanda Halvetî tarikatına mensup olanlar da bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi'nin ismi de kendisinden önce vefat eden kardeşi Ali'de, babaları Şeyh İbrahim Edhem'in kardeşi olan ve Şeyh Ahmed Efendi'nin üç oğlundan (İbrahim Edhem, Ali Rıza ve Mehmed Ali) biri olan *Şeyh Ali Rıza Efendi*'nin adını taşımaktadır. Şeyh Ahmet Efendi'nin nüfus kayıtlarına göre üç oğlundan ikisi İbrahim Edhem ve Mehmed Ali Efendiler *Mevlevî* şeyhi, diğer oğlu Ali Rıza Efendi ise Halvetî dergâhı şeyhidir.¹⁴

Zübeyde Hanım'ın ailesi belgelerde *Nakibzadeler* kaydı ile yer almaktadır. Zübeyde Hanım'ın baba tarafından soyu Vani-Mehmet Efendi'nin damadı Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'ye dayanmaktadır. Bu ailenin halk arasında *Sofuzadeler* olarak anılmış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Ailenin büyüklerinin Selanik Mevlevihanesi şeyhi olmaları hasebiyle ve ailenin dindar oluşu, müderris, kadı, şeyhülislam yetiştirmiş olması nedeniyle kendilerine bu ismin verilmiş olması da mümkündür. Nakib, şeyh yardımcısı demektir. Şer'i mahkemelerde görev yapan kişilere kadı, şeyhülislam gibi görevlilere de nakib denilmekteydi. Ayrıca çeşitli tekke ve zaviyelerde görevli meşayih, postnişin vb. gibi kimselerin idaresi ve işleriyle uğraşan bir *nakibü'l eşraflık* müessesesi de vardı. Bu müessesenin başında *nakibül eşraf* kaymakamı bulunuyordu.¹⁵

Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Bey Abdi Hafız Mektebi'nde okudu ve Vakıflar İdaresi'nde ikinci kâtip olarak memuriyete başladı. Sonradan Rüsumat İdaresi'ne girmiş ve Gümrük Memurluğu görevlerinde bulunmuştur. Bir ara askerlik mesleği ile ilgilenmiş, gönüllü askerlere talim yaptırmıştır. Selanik'te kurulan Gönüllüler Taburunun da kurucuları arasında bulunmuştur. Memuriyeti bırakarak, kereste ticaretine başlamıştır. Ali Rıza Efendi, geniş görüşlü, modern düşünceli, yeniliklere açık, aydın bir insandı. Mustafa Kemal'i çağdaş bir eğitim kurumu olan Şemsi Efendi Okuluna vermesi de onun eğitime verdiği önemi göstermektedir.¹⁶ Zübeyde Hanım'ın annesi okuması, yazması olan bir kadındı. Lâkabı *Molla Ayşe* idi. Zübeyde Hanım da annesi sayesinde küçük yaşta mahalle mektebine gitmeden okumayı yazmayı sökmüştü. Okur yazar oluşu nedeniyle kendisine

¹³ Şeyh Kızıl Ahmed'in babası

¹⁴ Mehmet Ali Öz, *a.g.e.*, s. 85-98,

¹⁵ *A.g.e.*, s. 171-184

¹⁶ Semih Yalçın, Ali Güler, *Atatürk'ün Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği I*, Berikan Yayınları, Ankara 2000, s. 66-67

Molla Zübeyde denilmiştir. Muhafazakâr, geleneklerine bağlı bir kadındı.¹⁷ Atatürk'ün aile yapısı küçük yaşta modern-geleneksel çatışmasını daha iyi anlamasına, mevcut kültür ikiliğinin sirayet ettiği konuları daha iyi değerlendirmesini sağlamıştır. Ayrıca Türk kültürü ve geleneklerine olan bağlı bir ailede yetişmesi milliyetçilik anlayışının ilk temellerini oluşturduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemlerinde çocukluk ve gençlik dönemini yaşamıştır. Hayatı Balkanlarda, İstanbul ve ülkenin çeşitli yerlerinde geçirmiş ve devletin durumunu görerek deneyim kazanmıştır. Selanik, Atatürk'ün hayatında önemli bir yere sahiptir. Fikrî altyapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik, kültürel, dilsel ve dinsel çeşitliliği içinde kozmopolit Selanik'inde şekillenmeye başlamıştır.

İstanbul'dan sonra en önemli bir merkez olan Selanik, birçok düşüncenin ve siyasî olayın oluştuğu, ticaret merkezi olan bir liman şehri ve ordu merkezidir. Türk, Rum, Bulgar, Arnavut, Levanten, Ermeni, Sırp, Boşnak, Yahudi ve Avrupalının bir arada yaşadığı kozmopolit bir şehirdi.¹⁸

19. yüzyılın sonunda Selanik'te küçük üreticiler dönemin teknolojik gelişmelerinden yararlandılar ve bunun sonucunda şehirde küçük çaplı sanayi tesisleri oluşmaya başladı. Kısa zamanda Selanik Osmanlı Devleti'nin en gelişmiş şehri haline geldi. Sanayinin büyümesi liman ve demiryollarının gelişmesine büyük katkı sağladı. Demiryollarının gelişmesiyle de Selanik, İstanbul ve Bağdat'a demiryolu ile bağlanmış oldu.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok kentinde olmayan elektrik, telefon, elektrikli tramvay Selanik'te vardı. Kentin yöneticileri yerli eşraftan olup, kenti çağdaş Avrupa kentlerini aratmayacak biçimde yönetiyorlardı. Kentin sahille arasındaki surlar yıkılıp geniş bir kıyı şeridi oluşturulmuştu. Böylece gezme, dolaşma, dinlenme alanları yaratılmıştı. Selanik elektrikle aydınlatılan ilk Türk şehriydi.²⁰ Bununla birlikte ulaşım araçları, içme suyu dağıtımı, aydınlatma ve havagazıyla ısıtma gibi çeşitli kamu hizmetleri de yaygındı. Şehirde bankalar, hastaneler, fabrikalar, oteller, tiyatrolar yer almaya başlamıştı.

¹⁷ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 91

¹⁸ Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 29-38

¹⁹ Turan Akıncı, *Selanik*, Belge Yayınları, İstanbul 2017, s. 116

²⁰ İstanbul'a ilk elektrik 1914 yılında gelmiştir.

Selanik'in yeniden biçimlendirilmesi Tanzimat'la başlayan reform hareketlerinin bir parçasıdır. Selanik, sanayinin ve şehrin altyapısının gelişmesi dışında, idarî ve adli organların okul ve hastane kurumlarının her çeşidinin, çok sayıda askerî kuruluşun bulunduğu önemli bir bölgesel metropol haline gelmiştir. Askerî açıdan bakıldığında da Selanik imparatorluğun müstahkem mevkilerinden birisidir. Vitali Poselli 1900-1901 yıllarında büyük bir kışla inşa etmiştir. Şehrin çevresinde silah ve cephane depoları, tamir atölyeleri, barakalar, talim alanları mevcuttur.²¹

Selanik dünyadaki siyasal ve kültürel gelişmelerden, akımlardan en çok etkilenen şehirlerin başında geliyordu. Kentin ekonomik olarak zenginliği kültür ve eğitim alanına da yansıyor. Yahudi topluluğunun kurduğu *Alliance Israelite Universelle* örgütüne bağlı çok sayıda okulun yanı sıra, Katolik ve Protestan misyonerlerin kurduğu birçok özel okulda bulunuyordu. Müslümanların da özel okul açmasına izin verildiğinden, dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden ve klasik medrese eğitimi yerine yeni eğitim metotlarına dayanan okullar açılıyordu.²²

Osmanlı Selanik'inde toplumdaki birleşimleri ve zıtlıkları belirleyen milletler değil, dil ve dindi.²³ Diller ve dinler, resmî etnik topluluklardan daha çok tanınmıştı. Tarihler, tiyatro programları, fiyat listeleri ve esnaf ilanları dört ya da daha fazla dilde basılıyordu. Selanik'in resmî gazetesi olan “*Selanik*”, Türkçe, Rumca ve İbranice olarak çıkıyordu. Mustafa Kemal'in bulunduğu yıllarda, Selanik'te üç Fransızca, beş İbranice, dört Rumca, dört Türkçe ve iki Bulgarca yerel gazete çıkıyordu.²⁴ Ayrıca çıkan dergiler, gazeteler arasında *Çocuklara Rehber*, *Çocuk Bahçesi* gibi çocuklara yönelik yayınlarda vardı.²⁵

1839 Tanzimat hareketiyle Batı'ya yönelme başlamıştır. Bu sürecin sonrasında genç nesillerin yetiştirilmesinde dört-beş farklı sistem kullanılıyordu. Mülkî okullar devlet memuru, askerî okullar ise subay yetiştiriyordu. Rüştîye adıyla bilinen ortaokullar her iki eğitim sisteminin başlangıcı idi. Daha sonra öğrenciler idadi denilen liselere devam ediyorlardı. Lise mezuniyeti sonrası İstanbul'daki Harbiye'ye ya da devlet memuru yetiştiren Mülkiye'ye gidiyorlardı. Osmanlı ordusunun karargâh olarak seçtiği

²¹ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 389

²² Semih Tezcan, *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı, İstanbul 2015, s. 6

²³ Hristos K. Hristodulu, *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, Telos Yayınları, İstanbul 2008, s. 20

²⁴ A.g.e., s. 20-21

²⁵ Yavuz Selim Karakışla, “Arşivden Bir Belge (13): Çocuklara Rehber Dergisine İmtiyaz Verilmesi (1896)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 76 (2000), s. 24

kentlerde askerî liseler bulunmaktaydı. Edirne, Selanik ve Manastır kentleri Avrupa kıtasında ana askerî merkezlerdi. Avrupaî fikirlerin Müslümanlar arasında yayılmasında balkanlarda açılan yeni devlet okullarının rolü büyüktü. Bununla birlikte Medrese bütün teşkilatı ve otoritesiyle devam ediyordu. Azınlıkların ise okulları kendi cemaatleri tarafından idare olunuyordu. Bütün bu farklı türdeki okullara ilaveten yabancıların dinî veya siyâsî emellerle kurdukları okullar da eğitim vermekteydi.²⁶

1.2. Eğitim Hayatı

19. yüzyılın sonlarına doğru okullara yeni usûl öğretim metotları girmiştir. Eğitim sisteminde, Selim Sabit Efendi²⁷'nin Fransız eğitimini örnek alan “*Rehnüma-yı Muallimin-i Sıbyan*” adında öğretmenlere yazdığı rehber kitaptaki görüşleri uygulanmıştır. Aynı yıllarda Selanik’te de benzer çalışmalar yapılmıştır. İsmail Hakkı, Şemsi Efendi, Halil Vehbi, Derviş Efendiler yeni eğitim metotlarını uygulamışlardır. Taşrada bu yeni eğitim metotlarını sürdürenler arasında Tuna Valisi Mithat Paşa ve yazar Ahmet Mithat Efendi de bulunuyordu.

Eğitimde yeni tarzın adı “*usûl-i cedide*”²⁸, öğretimdeki adı ise “*usûl-i savtiyye*”²⁹ idi. Bu sistemle öteden beri kullanılan ezberci eğitim sistemi bir kenara bırakıldı. Eski sistemde hiç Arapça bilmeyen öğrenciye, anlamını bilmeden hece hece kelime kelime ezberlettirilirdi. Öğretimde esas olan, zekaya değil, hafızaya yönelmektir. Anlayarak öğrenme, konunun nedenlerine inme, ezber yerine aktif ve düzenli eğitim, gelenekçi araç-gereç yerine, resim, yazılı ve yazısız tabloların, haritaların kullanılması yeni sistemin en önemli özellikleriydi.³⁰ Sıbyan mekteplerine, özellikle iptidaiye mekteplerine tarih, coğrafya, hesap gibi din dışı dersler girmeye başlamıştı. Bu derslerin sonucu olarak da öğretim materyalleri arasına yer küresi, harita gibi vs. ders materyalleri girerken, sınıflar da öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir ve öğretmen kürsüsü gibi Avrupaî tarzda eşyalarla tanışmıştı.³¹

²⁶ Andrew Mango, *a.g.e.*, s. 35, Faik Reşit Unat, “Atatürk’ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 45 (2000), s. 55

²⁷ Selim Sabit Efendi; (Vize, 1829- İstanbul, 5 Ocak 1911) Gramerci, eğitimci. Pek çok okul kitabı yazar Selim Sabit Efendi, Türkiye’de pedagojinin yerleşmesinde ve eğitim alanında kullanılmasında öncü rol oynadı. Darülmuallimin’de psikoloji ve metodoloji dersleri verdi. Muhtelif konularda yazdığı ders kitaplarıyla tanındı. Gramerden coğrafyaya, mantıktan belagâta birçok konu, onun ilgi alanına girmiştir. bkz. Fahri Temizyürek, “Selim Sabit Efendi”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt: II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 521.

²⁸ *usûl-i cedid*: Yeni öğretim metotlarının kullanıldığı öğretim yöntemidir.

²⁹ *usûl-i savtiyye* : Temeli Pestalucci tarafından kurulmuş ve 19. yy. başlarında tüm Avrupa’nın kabul ettiği bir yöntemdir. Ses eğitimi ve doğru telaffuz tekniklerini öğretmek için kullanılan bir yöntemdir.

³⁰ İsmail Eren, “Atatürk’ün İlk Hocası Şemsi Efendi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 26 (1969), s. 5-7

³¹ İlhan Başgöz, H.E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara 1968, s.41-42; İlhan Başgöz, *Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 33-34, Mehmet Ö. Alkan,

Mustafa Kemal'in hayatında ilköğretim önemli bir yere sahiptir. Annesi Mahalle Mektebi'ne yani eski eğitimle öğrenim yapan ve dini bilgilerle veren bir okula gönderilmesini istemiştir. Babası ise yeni eğitim metotları kullanan Şemsi Efendi okuluna göndermeyi planlıyordu. Mustafa Kemal, birkaç gün Mahalle Mektebine gittikten sonra, Şemsi Efendi okuluna devam etmiştir.

Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz yazdıkları psikanalitik biyografi çalışmasında Mustafa Kemal'in babasının erken vefatını ve Şemsi Efendi Okulunda okumasını önemli dönüm noktaları değerlendirmektedir. Babasının erken yaşta vefat etmesi Mustafa Kemal'in üzerinde derin bir psikolojik iz bırakmıştır. Ödipal dönemin zirvesinde babasını kaybetmesi ruhsal yaralanmalara yol açmış ve bu onun üzerinde idealize edilmiş bir baba figürü oluşturmaya sebep olmuştur. Bu durum ilerleyen yıllarda babasına duyduğu hayranlık ve onun yapamadıklarını başarma arzusunu beslemiştir. Ali Rıza'nın Mustafa Kemal'i gönderdiği okulun sahibi Şemsi Efendi okulu konusunda sık sık zorluklar yaşamıştır. Şemsi Efendi'nin yaşadığı bu zorluklar Mustafa Kemal'e, eşkıyalarla yüz yüze gelmesine karşın ormana gitmeyi ısrarla sürdüren babası Ali Rıza'nın öyküsünü anımsatmaktadır. Bu anlamda Mustafa Kemal, Şemsi Efendi'yi bir öğretmen olmanın ötesinde bir rol model ve idealize edilmiş bir baba figürü olarak da görmüştür. Ali Rıza, yaşamının son dönemlerinde zor zamanlar geçirmiş olmasına rağmen, oğluna modern bir eğitim verme "hediyesi" ile Mustafa Kemal'in hayatını yönlendirmiştir.³²

İyi yetişmiş bir aydın olan Şemsi Efendi, 1867'de Selanik'te Rüştîye'yi, daha sonra İstanbul Darülmuallimini (Yüksek Öğretmen Okulu) bitirmiş, 1873'te henüz 21 yaşındayken Selanik'te yeni yöntemlerle eğitim yapan okulunu öğrenime açmıştı.³³

Bu dönemde devlet ilkokulları oldukça az bulunmaktaydı. Şemsi Efendi'nin okulu ise özeldi. İmparatorluğun Selanik gibi büyük kentlerinde yeni eğitim metotlarıyla çalışan okullar açılmıştı. Şemsi Efendi Selanik'te önemli şahsiyet olduğu için, okulu da kendi adıyla anılmaktaydı. Selanik'in Cudi Efendi gibi tanınmış öğretmenleri ve aydınları bu okulda çalışmıştır.³⁴

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877-2000), Terakki Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 23

³² Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008, s.51-57

³³ Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirilmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 18

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 46

Selanik ve İstanbul'da kurulan ve Türk Eğitim tarihinde “*Usûl-i Cedide*” hareketi adıyla bilinen eğitim-öğretim yöntemlerinin uygulandığı ilkokullar kurulmuştur. Şemsi Efendi de bu okulların kurucularındandı. Bu okullarda, matematik, coğrafya ve tarih gibi derslerin okutulmasının yanı sıra karatahta, öğretmen masası, tebeşir, harita benzeri araç-gereçler kullanılıyordu. Bu okulun öğrencileri Rüştîye son sınıf öğrencilerinden daha iyi matematik çözüyor, gazete okuyabiliyor, yazıyor ve coğrafya haritaları rahatlıkla kullanabiliyordu. Şemsi Efendi, ilköğretimdeki yenileşme girişimleri nedeniyle, bazı bağnaz kişilerin saldırısına uğramıştır. Ancak bu olaylar onu yolundan döndürmemiş ve kendisini öğrencilerin iyi yetişmesine adanmıştı. Selanik Valisi Mithat Paşa çalışmalarını rahatlıkla sürdürmesine yardımcı olmuş, hizmetleri nedeniyle padişah nişanı bile almıştır.³⁵

Mustafa Kemal de Şemsi Efendi'nin öğrencilerinden birisi idi. İlköğrenimine 1887 yılında bu okulda başlamış ve öğrenimini babasının ölümüne dek (1893) sürdürmüştür. Okuma yazmayı da burada öğrenmiştir. İlk gittiği mahalle mektebini hiç benimsememişti. Yıllar sonra Selanik'te bulunduğu sırada subay olarak her iki okulu da ziyaret etmiş, ilk gittiği mahalle mektebinin kapısında bir kilit görünce; “*Kapanması isabet olmuştur*”³⁶ demiştir. Mustafa Kemal de Şemsi Efendinin gittiği yoldan giderek, kısa süre içinde, kolayca okuma yazmayı öğretmek ve eğitim için yeni metotlar peşinde olduğunu ifade etmiştir.³⁷ İkili eğitim sistemini ortadan kaldırılmasında ve eğitim alanındaki yenilikler yaşadığı bu tecrübeler sayesinde olmuştur.

Mustafa Kemal, ilköğretimden sonra, Selânik Mülkîye Rüştîyesine devam etmiş, Kaymak Hafız olarak bilinen matematik hocası ve müdür yardımcısı Hüseyin Efendi'nin sert tutumları dolayısıyla okula devam etmemiştir. Daha sonra Selânik Askerî Rüştîyesine girmiştir. Bu rüştiye düzenli ve disiplinli bir okuldu. Bu dönemde askerî rüştiyeler Türkçeye daha fazla önem vermekte³⁸, yabancı dile iki yıl erken başlamaktadır. Bu okullarda özel spor salonları vardır. Öğrencilerin, yetenekleri ve durumlarına göre yükselebilmeleri mümkündü. Bu okulları bitirenler orduya girdiklerinde gezme imkanına

³⁵ Cemil Sönmez, *a.g.e.*, s. 20-41, Azmi Koçak, *Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi*, İstanbul 2006, s. 75-78, Özcan Mert, “Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VII, sayı: 20 (1991), s. 336

³⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016, s. 13

³⁷ Yahya Akyüz, “Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 23 (1992), s. 234

³⁸ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 113

sahiptiler. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak köşelerindeki insanların yaşayışlarını da görüp imparatorluğun durumunu öğrenme olanağını buluyorlardı.³⁹

Selânik Askerî Rüştîyesi; çoğunluğu subayların oluşturduğu bir öğretim kadrosu sahip ve derslerin uzmanlık temeline göre okutulduğu bir okuldu. Bu okulda Matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Bey, derslerindeki başarısından dolayı ona 'Kemal' adını verdi. Mustafa Kemal 1896'da 15 yaşında dördüncü olarak bitirdiği bu okulda ülkenin ve toplumun geleceği hakkında ilk düşüncelerini en çok Fransızca Öğretmeni Nakiyüddin Bey'den edinmişti.⁴⁰ 22 Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlerle yapılan bir toplantıda Nakiyüddin Bey'e rastlamış ve kendisinden övgüyle söz etmiştir.⁴¹

Mustafa Kemal öğretim hayatı boyunca sadece okul çalışmalarıyla yetinmemiş, bilgi dağarcığını genişletmek ve kültür seviyesini yükseltmek için çıkan yayınları takip etmiş ve yarışmalara katılmıştır. O dönemde "Çocuklara Rehber" adı altında haftalık dergi Selânik'te ileri fikirli birkaç öğretmen ve yazar çıkarılmaktadırlar. Çocuk şarkıları yazıları, şiirleri, ana sınıfı için manzumeler, kısa ve ileri bir edebiyat tekniğiyle yazılmış hikâyeler, çocuklar için piyesler, dönemin eğitim kurumlarından verilen haberler derginin yayınladıkları arasındadır. Dergi dönemin Avrupa çocuk dergiciliği standartlarını yakalayan bir mahiyet taşımakta ve Osmanlı çocuk dergiciliğinin zirvesi olarak nitelendirilmekteydi. Mustafa Kemal'in geniş kültürünün ve öğrenme aşkının, daha çocuk yaşlardayken geliştiğinin kanıtı, bu derginin birçok sayısında fen ve matematik konularında yapılan yarışmaları başaran öğrencilerinden başında gelmesidir.⁴²

Mustafa Kemal, Rüştîye'den sonra 1895'te Manastır Askerî İdadîsine girdi. Manastır Askerî İdadîsi müfredatı oldukça gelişmiş yatılı bir askerî liseydi. Bilindiği gibi Askerî liseler harp okullarına öğrenci hazırlamak amacıyla genellikle ordu merkezlerinde kuruluyordu. Okullar eğitim ve kültür faaliyetlerinin yoğun olduğu merkezler de bulunuyordu. Yeterli ölçüde ders araçlarına, kütüphanelere ve öğretmenlere sahiptiler. Buralarda yetişen öğrenciler tam bir askerî disiplin içinde yetiştirilirdi. Ayrıca öğretmenler de özenle seçiliyordu.⁴³

³⁹Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar: Rüştîye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 173

⁴⁰Cemil Sönmez, *a.g.e.*, s. 54-61, Şevket Süreyya Akdemir, *a.g.e.*, s. 51-60

⁴¹*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 629

⁴²Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 24-27, Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirdiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 45 (2000), s. 61

⁴³Yusuf Çam, *a.g.e.*, s. 87

Askerî idadilerin kuruluş çalışmaları, 1841 yılında Mehmet Emin Paşa'nın Harbiye Mektebi Nazırlığı'na getirilmesi ile başladı. 1846 yılında açık fikirli, aydın bir adam olan Melekzâde Paşa Abdülkadir Bey'in başkanlığını yaptığı “*Meclis-i Maarif-i Muvakkat*” (Geçici Maarif Meclisi) kuruldu. Harbiye Mektebi Nazırı Mehmet Emin Paşa, Keçecizâde Fuat Efendi gibi, Batı dillerine ve kültürlerine hakkıyla vâkıf kimseler de bu mecliste yer almışlardı.⁴⁴

Mustafa Kemal, İstanbul'da eğitim almak istemektedir. Fakat öğretmeni Hasan Bey, bundan vazgeçmesini Manastır'da daha iyi eğitim alacağını söylemiştir. Mustafa Kemal, Hasan Bey'i dinleyerek Manastır'ı tercih etmiştir.⁴⁵ Asım Gündüz'ün hatıratında İstanbul ve Manastır'daki farklılıklardan bahsetmektedir. Gündüz, Doğu illerinden ve Anadolu'dan gelen öğrencilerin yalnızca dersleriyle meşgul olduğunu, Manastır İdadîsinden gelen öğrencilerin ise memleket sorunları tartışıp fikir ürettiklerini ve daha çok Batı'ya dönük olduklarını ifade etmiştir.⁴⁶

İdadî eğitiminde ağırlık %30 ile matematik ve fen derslerine verilirken %28 ile Fransızca onlara yakın bir değerdedi. Her idadî üç yıllık eğitimden sonra öğrencilerini yüksek askerî okullara göndermektedir. İdadilerin ders programlarında zamanla değişiklikler yapılmışsa da kültür, fen ve yabancı dil ağırlıklı eğitim yapan okullar olarak özelliklerini korumuşlardır.⁴⁷

İdadiler arasında, en rahat ve memleket sorunlarına duyarlı olanı Manastır Askerî İdadisiydi.⁴⁸ Mustafa Kemal'in düşünce dünyası burada gelişti. Salih (Bozok), Nuri (Conker), İsmail Hakkı (Kavalalı) Fuat (Bulca) ve Ömer Naci gibi arkadaşlarıyla bu okulda tanıştı. Ömer Naci sayesinde Namık Kemal ve Tevfik Fikret gibi şairleri tanıdı ve etkilendi. Yazı, şiir ve konuşma sanatına da ilgi duydu. Fransız devriminden, ‘vatan’,

⁴⁴ Meclisin askerî idadilerin kurulması ile ilgili ve Takvim-i Vekayî'de yayınlanan kararları özet olarak şöyleydi: “İlk önce genişletilip, yenilenecek olan Harbiye'nin öğrencileri dört sınıfta düzenlenerek, medenî devletlerde olduğu gibi Devleti Âliyye'de de Erkân-ı Harp subaylarının mezun etmek ve Hârbiye'de müstâkil harp sanatlarının okutulup, onun başlangıcı olan derslerin okutulması için diğer askerî mekteplerin 12 yerde açılmasına ve Mekteb-i Fünun-u İdâdiye ismi verilmesine; bir idâdinin İstanbul'da açılmasına, taşra ve ordu merkezî vilayetlerinde açılacak idâdilerin ordu müşirlerinin idaresinde bulunmasına; komutanların ve taşradaki ileri gelenlerin çocuklarından isteklilerin mektebe kaydedilmesine; fakat sadece asker çocukları ve ileri gelenlerin çocukları ile yetinilmeyip, aslı ve nesli belli halk çocuklarının da mektebe kaydolanmasına; fakat insanlar arasında kötü şöhretli olanların mektebe alınmamasına karar verildi. Okuma süresi beş yıl olan idâdide yeterli miktarda Arapça ve Farsça yazabilenlerin imtihanla Harbiye'ye alınmasına ve hâricte okuyanlardan Arapça ve Farsça'dan imtihan veren olursa, bunların idâdiye alınmayıp doğrudan doğruya Harbiye'ye alınmasına karar verildi. Ayrıca taşra idâdilerini bitirip Harbiye'ye gelenlerin, mezun olduklarında, kendi memleketi civarına tayin edilerek halkın askerliğin meziyetlerine ısındırılması şart koşuldu.” Ali Güler, *Bir Dâhinin Hayatı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2000, s. 97-98

⁴⁵ Semih Yalçın, Ali Güler, *Atatürk'ün Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği I*, Berikan Yayınları, Ankara 2000., s. 90

⁴⁶ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, haz. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 12

⁴⁷ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 133, Yusuf Çam, *a.g.e.*, s. 87

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 64

'millet', 'özgürlük', 'eşitlik' gibi kavramları öğrendi. Fethi (Okyar)'la birlikte Fransızca kitapları okudular Voltaire, Comte, Rousseau, Montesquie, Desmoulins, gibi siyasî düşünürlerin de kitaplarını okudular. Selanik'te gittiği özel bir kursta Fransızcasını ilerletti. Almancayı Karslbad'ta kaldığı dönemde ise çeviri yapabilecek kadar öğrendi. Yine bu okulda Mustafa Kemal, tarih bilgisini, sonradan Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Diyarbakır milletvekilliği yapacak olan Mehmet Tevfik Bey'den almıştır.⁴⁹ Mehmet Tevfik derslerinde tarihi toplumsal yanlarıyla işliyor, geleneksel Osmanlı tarihçiliğın dışına çıkarak Fransız Devrimi ve öteki devrimlerden ve düşünce akımlarından söz ediyordu.⁵⁰ Mustafa Kemal'in düşünce yapısını oluşturan ve ufkunu açan en önemli eğitim kurumu Manastır Askerî İdadîsi olmuştur.

Bununla birlikte *idadîler ve lâik mektepler* Meşrutiyet döneminde Batılılaşmanın iki kaynağından biriydi. Diğer i ise; *basındı*. Osmanlı Devleti'nin müslüman, gayrimüslim herkese açık olan idadî mektepleri; cemaatleri aynı kültür ittifakında bir arada tutmayı amaçlıyordu. Sonradan, bu meşrutiyetin temel prensibi olmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda lâik bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. İdadî mektepleri, Avrupa'da da faaliyet gösteren aydın Osmanlı diasporasının kuruluşuna kadar 1908 İhtilali'ni hazırlayan kurumların başında gelmektedir. O zamanki düşünce hayatını temsil eden *Garpçılar*, *Türkçüler* ve *İslâmcılar* toplumu bilinçlendirmek için yazılar yayınladılar. Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü ilk kültür bilimsel dergisini, *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*'nı çıkardılar. Köprülü, *Millî Edebiyat* ve *İlk Mutasavvıflar*'ı yazdı. Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Hüseyin Cahit çıkış yolları arayan yazılar yayınladılar. Bu anlamda Meşrutiyet devri, cumhuriyeti hazırlayan fikir hareketlerinin kaynaştığı *fikrî bir aydınlanma* dönemidir. Mustafa Kemal bu düşünce ortamında yetişmiştir.⁵¹

Mustafa Kemal'in Manastır İdadîsi öğrenciliği döneminde 1897 Türk-Yunan savaşı cereyan etmiştir. Bu savaş henüz yetişme çağında olan Mustafa Kemal üzerinde derin izler bırakmıştır. Mustafa Kemal'de, Abdülhamit'e karşı ilk belirli tepki de o dönemde oluşmuştur. Mustafa Kemal hocalarının kendilerine Yunanistan'ın işgalinin

⁴⁹ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 18

⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir *a.g.e.*, s. 65-70, Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s. 92-93, Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 5-6

⁵¹ Halil İnalçık, "II. Meşrutiyet Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (ed. Sina Akşın, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 4-6

mümkün olduğu söylediklerini, fakat mütareke haberi gelince aydın fikirli subayların buna büyük üzüntü duyduklarını söylemektedir.⁵²

İdadîden mezun olduktan sonra, İstanbul'a gelerek Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir. Harp Okulu, imparatorluğun merkezi İstanbul'da gelişen olayları görmek, değerlendirmek adına Mustafa Kemal'in fikir dünyasına yeni boyutlar kazandırmıştır.

Harbiye'de ders dağılımı ise şu şekildeydi; Fen dersleri toplam 23 saatle %2'sini, askerî dersler 522 saatle %70'ini, uygulamalı dersler 110 saatle %15'ini, yabancı dil (Fransızca) %13'ünü oluşturuyordu. Birinci sınıfta temel fen bilimleri ve askerliğin başlangıç konularına, askerî derslerden daha çok topografya ve harita çizimine yer verilmiştir. Özellikle fotoğrafın yaygın olmaması ve harita eksikliği nedeniyle her subayın kroki ve haritasını kendi çizebilecek yetenekte yetiştirilmesine çalışılırdı.⁵³

Mustafa Kemal'in siyasi görüşleri de yavaş yavaş bu dönemde belirginleşmeye başladı. Sultan Abdülhamit döneminde askeriyede izleme çok sıkı bir şekilde yapılmaktaydı. Namık Kemal gibi yurtseverlerin eserlerini okuyanlar soruşturma geçirmekteydi.⁵⁴

O dönemde II. Abdülhamit'in en çok çekindiği ve ürküttüğü kurumların başında Askerîye gelmekteydi. Bu okullardan Mustafa Kemal gibi pek çok değerli asker, kumandanlar yetişmiş, bu kişiler daha sonra Mustafa Kemal ile birlikte modern Türkiye'nin kuruluşunda rol oynamışlardır. Bu kişilerden etkisi idareciliği ve askerliği kadar entelektüel kimliği ile de ön plana çıkan Şipka kahramanı Müşir Süleyman Paşa'dır. 1875'te kurduğu Rüştîyeler teşkilatıyla okul sistemini medresenin her türlü etkisinden uzak kalacak bir bünyeye kavuşturarak askerî okullara özel kitaplar yazdırmış ve askerî okul öğretmenlerinin isabetle seçilmelerini sağlayacak kurallar belirlemiştir. Yabancı dil, resim, jimnastik, öğretime özel önem vermiş, yabancı öğretmenlerden faydalanmış ve yüksek sınıfların öğretim kadrosunu Avrupa memleketlerinde görgü ve mesleki bilgilerini geliştirmiş öğretmenlerden seçmiştir. Süleyman Paşa'nın gösterdiği bu özen Türk ordusuna *Mustafa Kemal'ler* nesli yetiştirmiştir.⁵⁵

17. yüzyıl sonlarından itibaren uğranılan askeri yenilgiler ve Osmanlı Devleti'nin genel gerileme sürecine girmesiyle geniş kapsamlı bir reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

⁵² Ali Fuat Cebesoy *a.g.e.*, s. 22

⁵³ Yusuf Çam, *a.g.e.*, s. 127

⁵⁴ Ahmet Emin (Yalman) "Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat", *Vakit*, 10 Kanunusani 1338 (10 Ocak 1922)

⁵⁵ Faik Reşit Unat, *a.g.m.*, s. 56

Bu çerçevede, askerî reformun en önemli kurumu olan Kara Harp Okulu (Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane) 1834 yılında kurulmuştur. 1845 yılında Harp Okulu'nun ilk öğrenim döneminden edinilen deneyimler ve daha ciddi reform çalışmalarının yapılabilmesi için bir heyet teşkil edilmiş, bu heyet askerî eğitimi bir bütün olarak ele alıp düzenleyen ilk kapsamlı raporu hazırlamış ve bu rapor çerçevesinde Harp Okulunun devamı niteliğinde bir okulun açılmasına da karar verilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda Çırpanlı Abdülkerim Paşa Harp Akademisi'nin kurulması için görevlendirilmiştir. Nihayet, Fransız Harp Akademisi (Ecole D'application D'etat Major) örnek alınarak, Fransa ve Prusya hükümetleri vasıtasıyla getirtilen yabancı öğretmenler ve bir kısım yetenekli veya yurtdışında eğitim görmüş Türk subayının atanmasıyla 1848 yılında Harp Akademisi kurulmuştur.⁵⁶

93 Harbi'nin ağır yenilgiyle sonuçlanmasıyla askerî yapının daha kapsamlı bir reforma tabi tutulması ihtiyacı ortaya çıkmış, bu amaçla Almanya ile irtibata geçilerek bir Alman askerî heyetinin gönderilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Binbaşı Kolmar Der Goltz bu amaçla tuğgeneral rütbesine yükseltilerek bu göreve atanmıştır. Goltz Paşa, Fransız esaslı olarak kurulmuş Harp Akademisini, Alman Harp Akademisini (Kriegsakademie) örnek alarak yeniden teşkilatlandırmıştır. Alman eğitim sistemi Fransız eğitim sisteminin aksine teoriden ziyade uygulamalı eğitime ağırlık vermekte, askeri birliklerdeki başarıları esas alınarak seçilen subaylar akademiye öğrenci olarak alınmaktadır. Goltz Paşa, Osmanlı askerî eğitim sisteminin uygulamalı eğitim ve birlik koşullarından uzak, kıta subayı yetiştirmekten ziyade ölü bilgilerin öğrenciye aktarılmasından ibaret olduğunu fark etmiştir. Verilen eğitim ise yarı mühendislik eğitimidir.⁵⁷ Yeni öğretim sisteminde askerî konularda daha çok ders bulunmaktaydı. Sahada standardı yükseltmek için Goltz'un yazdığı birçok kitap ve sayısız makale Osmanlıcaya tercüme edildi. En ünlü kitabı *Das volk in Waffen* Osmanlıcaya çevrilerek *Millet-i Müselleha* adıyla yayımlandı.⁵⁸

Millet-i Müselleha, sanayi çağında savaşın sistemli ve eleştirel bir analizini içeriyordu. Goltz, modern, sanayileşmiş savaş sanatının demiryolları ve telgrafla birlikte getirdiği değişimlere karşın savaş biliminin temel ilkelerini savunuyordu. Harp, güçlü ve yetkin bir liderlik gerektirmektedir. Büyük komutan olmak, “*ahlâk-ı mükemmele*”, “*zekâ*

⁵⁶ Hayrullah Gök, Mesut Uyar, “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 71 (1999), s. 8

⁵⁷ *A.g.m.*, s. 9

⁵⁸ George W. Garwrych, *Genç Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 28

ve *dirayet-i müstesna*” sahibi olmaktır. Örnek kumandanlık yaratıcılık, cesaret ve tutku birliğine dayanan eylem coşkusu ile onur ve şan arzusundan doğmaktadır. Goltz, savaş sanatının askerî kültürünü yansıtan fikirleri de Osmanlı ordusuna getirmiştir. Goltz’a göre; sadece ordular değil, tüm millet savaşa girmektedir ve her yurttaş askerlik görevini yerine getirmelidir. Savaşta başarı, ülkelerin silahlanmış bir millet yaratmak üzere kendi halkına askerî değerler aşılmasına bağlıdır. Subaylar toplumun üst tabakasında yer almalı, askerî seçkinler devlet siyasetinde rol oynamalıdır. 19 yüzyıl sonu Avrupa orduları arasında yaygın bu fikirler, Mustafa Kemal kuşağı dahil olmak üzere, Osmanlı subaylarını da etkilemiştir.⁵⁹

Millet-i Müselleha kitabı Mustafa Kemal için de yol gösterici olmuş ve okul günlüklerinde bu kitaba göndermeler yapmıştır.⁶⁰ Kitabın etkisi Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, 1930 yılında yazılan Yurttaşlık Bilgisi kitabında adı geçen eserden geniş alıntılar bulunmaktadır.⁶¹ Bununla birlikte Mustafa Kemal, Goltz’un asker bir millet yaratılması ve ordunun daima siyasetin merkezinde olması fikrine katılmamaktadır. Ordu-siyaset ilişkisinin ayrı olması gerektiğini savunmuş, İttihat Terakki Cemiyeti ile yolları da bu sebepten ayrılmıştır.⁶²

Mustafa Kemal'in okuduğu dönemde Harp Akademisi'ndeki eğitimin kalitesiyle ilgili olarak dönemin hatıratlarında, eğitimin kalitesinin düşük olduğu ve öğrencileri tatmin etmediğini, ders içerikleri yeterli gelmediğinden öğretmenlerin kişisel görüşlere göre dersleri işledikleri anlaşılmaktadır. Sınavlar ise merkezî değil, ders öğretmeni inisiyatifinde yapılmakta, sözlü ve yazılı sınav notları gene herhangi bir üst denetim olmadan öğretmenler tarafından verilmektedir.⁶³

Mustafa Kemal'in Harp Akademisi öğrencilik yılları iç ve dış baskılar sonucu politik karmaşanın üst düzeylere çıktığı bir dönemdir. Akademi bu karmaşanın dışında kalamamış, Abdülhamit'in baskısıyla öğrencilerin silahlı eğitim, atış ve tatbikatlara katılması büyük ölçüde yasaklanmıştır. Okul idareci ve öğretmenleri rejime sadakatlerine göre seçilmekte ders konu ve kapsamı da politik sakıncalar sebep gösterilerek sansüre

⁵⁹ A.g.e. s. 28- 29, Colmar Von der Goltz, *Millet-i Müselleha* (Ordu Millet), haz. İsmet Sarıbal, Otorite Kitap, Antalya 2016, s. 7-13

⁶⁰ *Atatürk'ün Not Defterleri V*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara 2005, s. 247-248

⁶¹ Klaus Kreiser, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 54

⁶² Şükrü Hanioglu, *Atatürk an Intellectual Biography*, s. 45-46

⁶³ Hayrullah Gök, *a.g m.*, s. 10

tabi tutulmaktadır. Bütün politik baskılar ve etkenler eğitimin kalitesini olumsuz etkilemiş ve Akademi öğrencileri ciddi bir askerî eğitim almadan mezun olmuşlardır.⁶⁴

Bu politik karmaşa içerisinde öğrencilerin büyük bir kısmı aktif veya pasif olarak politik gelişmeleri takip etme, tartışmalara ve toplantılara katılma, kitap okuma, bildiri ve broşür hazırlama faaliyetlerine girişmişlerdir. Harp Akademisi döneminde Mustafa Kemal yurtsever duygularla arkadaşlarıyla birlikte el yazısı ile gazete çıkararak, ülke yönetiminde, politikasında gördükleri aksaklıkları gözlem ve bilgilerine dayanarak Harp okulu öğrencileriyle paylaşırlar.⁶⁵ Mustafa Kemal'in Harp akademisi öğrencilik döneminde derslerden ziyade gerek eğitimin kalitesinin düşüklüğü gerekse politik karmaşanın yarattığı ortamdan dolayı, imparatorluğun bekası sorunlarıyla ilgilendiği, arkadaşlarını aydınlatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Niyazi Berkes Harbiye'nin kuruluşunun çağdaşlaşma tarihinin en önemli olayı sayılabileceğini ifade etmektedir. Harbiye ve ordu II. Mahmut döneminde yeni Osmanlı devletinin toplumla devlet arasındaki ilk ilişkiyi kuran kurum olduğu gibi, bu ilişki bozulduğu zaman Türk millî birliği ve bağımsızlığı lehine bu bağı ilk koparan kuruluş olmuştur.⁶⁶

Harp Akademisi yıllarının Mustafa Kemal'e en kalıcı etkisi ise, ordunun politika dışı kalması fikridir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ordunun mutlaka politika dışına çıkarılması, politize olmuş subayların disiplin altına sokulması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü politizasyonun askerî okulların eğitim düzeyini düşürdüğü ve ordunun disiplin, dayanışma ve askerî niteliğini olumsuz etkilediğini görmüştür.⁶⁷

Mustafa Kemal'in gelişiminde askerî okulda okumasının etkisi büyüktür. Çünkü askerî okullar dönemin eğitim anlamında en iyi eğitimi veriyordu. Askeri okullarda seçkin öğretmenlerinin görev yapması ve asker sınıfının Osmanlı düzeni içinde daha bağımsız bir yapıya sahip olması, yeniliğe açık olması Atatürk'ün fikrî altyapısını geliştirmiştir.

1.3. Etkilendiği Şahsiyetler

Mustafa Kemal'in yaşadığı dönemde savaşlar ve devrimlerin yaşandığı büyük dönemeçler yaşanmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda milletlerin düşünceleri de şekillendirmiştir. Bu tarihsel dönemeçte iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki;

⁶⁴ A.g.m., s. 11

⁶⁵ Cemil Sönmez, a.g.e., s. 179

⁶⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 194

⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 159-162, Hayrullah Gök, a.g.m., s. 14

Fransız Devrimidir. İnsan hakları, özgürlük, bağımsızlık ve ulus devlet gibi temel ilkeler bu devrim sayesinde Avrupa'dan yayılıp diğer milletleri etkilemiştir. Diğeri ise; Osmanlı imparatorluğunun dağılmasıdır.⁶⁸

Fransız Devrimi dünyadaki tüm aydınları düşünsel ve eylemsel olarak etkilediği gibi yakın ilişkileri olan Osmanlı imparatorluğunu ve aydınlarını da etkiledi. Meydana gelen bu yenilikler doğal olarak Mustafa Kemal'i de etkilemiştir. Mustafa Kemal, 8 Mart 1928'de *'Hâkimiyet-i Milliye'* de yayınlanan *'Le Matin'* gazetesi muhabirine verdiği demeçte; Fransız Devrimi'nin kendisi ve Türk milleti üzerindeki etkisini açıkça belirtmektedir. Bununla birlikte; her milletin devrimini, toplumsal ve yenileşmenin olduğu zamana göre yaptığını bu nedenle Türk İnkılâbının Fransız devriminden etkilendiğini fakat Türk İnkılâbının kendine özgü koşulları içerisinde geliştiğini açıklamaktaydı.⁶⁹

Fransız Devriminin tüm dünyayı etkilediğini anlattığı bir konuşmasında Mustafa Kemal, ihtilâllerin başlıca üç nedeni bulunduğunu belirterek, bunları *'özgürlükten yoksunluk'*, *'ekonomik yapı'* ve *'yönetimsizlik, halka karşı davranış'* olarak sıralamış mücadele sebeplerimizin Fransız milletini harekete geçiren etkenler kadar kuvvetli ve mantıklı olduğunu söylemiştir.⁷⁰

Osmanlı Aydınlarını Fransız Devrimi kadar bu devrimin ortaya çıkardığı düşünürler de etkilemişti. Yeni Osmanlılar döneminden itibaren özellikle Rousseau, Türk aydınlarını etkisi altına almıştı. Ünlü kitabı *Contrat Social* (Toplum Sözleşmesi) kitabı Ziya Paşa tarafından Türkçeye çevrilmişti. Bir başka çevirisi de Ahmet Mithat tarafından *İttihat* gazetesinde yayınlanmıştı. Bununla birlikte Yeni Osmanlıların ileri gelenleri, Rousseau'nun görüşlerini farklı temellere oturtarak Türk-İslam geleneği ile açıklamaya çalışmışlardı. Örneğin; Namık Kemal, *Toplum Sözleşmesi* kitabının İslam devlet anlayışına aykırı düşmediğini savunarak, kitabı hükümdara içten gelen itaat, biat yöntemi açısından değerlendirmeye almıştır.⁷¹

Cumhuriyet, demokrasi ve özgürlük kavramlarını Mustafa Kemal çok önceleri benimsemişti. Batı kaynaklarını ve düşünürlerini yaşamı boyunca okumuş ve araştırmıştı. Ayrıca Fransız devrimi fikrî altyapısını hazırlayan düşünürlerin görüşlerini öğrenmişti.

⁶⁸ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, s. 3

⁶⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 726

⁷⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 13, s. 146-149

⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, İstanbul 2005, s. 105

Mustafa Kemal, Rousseau'nun tüm eserlerini incelediğini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşma yaparken söylemişti. Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri belirleyecek olan yasa önerisi görüşülürken 1 Aralık 1921'de söz alan Mustafa Kemal kuvvetlerin ayrımı, temsili sistem ve Halk hükümeti konularında bilgi verdikten sonra filozofların kurduğu meşrutiyet kuramlarının esasları incelediğini ve içerikleri anlamaya çalıştığını ifade etmiştir.⁷²

Rousseau'nun güçler birliği ilkesi, toplumun genel iradesinin egemen olması gerektiğini savunur. Egemenlik bölünemez ve devredilemez bir bütündür. Mustafa Kemal, daha Millî Mücadele'nin ilk aşamalarında, saltanat ve yabancı güçlere karşı Rousseau'dan esinlenerek geliştirdiği milli egemenlik ilkesini etkili bir araç olarak kullanmıştır. 25 Haziran 1919 günlü Amasya Tamimi'nin üçüncü maddesiyle, 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi tarafından yayınlanan beyannamenin altıncı maddesi millî hâkimiyet prensibini açıkça ifade eden esasları ve beyanları içermektedir. Bu ilke 20 Ocak 1921 günlü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde yasal ve hukuksal bir nitelik kazanmıştır.⁷³

Mustafa Kemal monarşi yanlısı olan Montesquieu'nun *Del'esprit de Lois (Kanunların Ruhu)* adlı eserini okumuş ve incelemiştir. Montesquieu'ya göre toplumsal uyum, farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşim ve tepkilerin oluşturduğu bir denge durumudur. *Kanunların Ruhu*, her bir toplumsal gücün hangi haklara sahip olması ve farklı güçlerin nasıl iş birliği yapması gerektiği konusunda önemli fikirler sunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu eserin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçeye çevrilip bastırılması, Montesquieu'nun fikirlerine verilen değeri açıkça göstermektedir.⁷⁴

Mustafa Kemal Montesquieu'nun özellikle cumhuriyetle ilgili fikirleri üzerinde çalışmış ve notlar almıştır. Montesquieu cumhuriyet ile ilgili olarak; devletler çok büyük hale gelince istibdadın kaçınılmaz olduğu doğrudur, ama aynı istibdat, bir kişinin kurallara ve yasalara bağlı olmadan yönettiği dolayısıyla korkunun egemen olduğu rejimdir. Cumhuriyet, halkın ya doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla egemenlik hakkını kullandığı bir yönetim biçimidir. Cumhuriyet bir erdemdir ve halkın katılımına dayalıdır. Mustafa Kemal 1923 Şubatı'nda İzmir'e gittiğinde, Türkiye İktisat Kongresi'ne tahsis edilen İkinci Kordon'daki dairede halkla yaptığı sohbet sırasında sorular almış ve uzun

⁷² Atatürk, *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 281

⁷³ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 23-24

⁷⁴ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 14

bir konuşma yapmıştır. Bu konuşması sırasında üç tür “hükümet” sıralayarak bunların “mutlakiyet hükümeti”, “meşrutiyet hükümeti” ve “cumhuriyet hükümeti” olduklarını kaydetmişti. Montesquieu'nun milletin hakimiyetinin yalnızca millete vermekle mümkün olduğunu bildiğini fakat zamanın şartları gereği kralın dilediğince hareketini sınırlamak için “*kuvvetler ayrımı*”nı icat ettiğini söylemiştir.⁷⁵

Mustafa Kemal, Comte, Desmoulins, Voltaire, gibi pek çok yabancı düşünürleri de okumuş, fikirlerini değerlendirmiştir. Auguste Comte'un pozitivist görüşlerini eserlerinin aslından okuyarak yahut Ahmed Rıza Bey'in yazıları vasıtasıyla tanıyarak benimsemiştir.⁷⁶

Osmanlı'da pek çok değerli aydın Batılılaşma hareketleri sırasında yetişmiştir. Bu aydınlar yeni düşüncelerin filizlenmesine yol açarak toplumu etkilemiştir. Mustafa Kemal de bu aydınlardan çok etkilenmiş, onların fikirlerini analiz ederek uygulamaya çalışmıştır. Üç büyük Türk şairini çok okuduğunu ve etkisi altında kaldığını adlarını yazmış olduğu günlüklerinde ve yaptığı konuşmalarda görmekteyiz. Vatan ve özgürlük kavramlarını Namık Kemal'den, Türklüğü ve Türk duygusunu millî şair Mehmet Emin Yurdakul'dan ve zorbalığa direnip insanlığı yükseltmeyi çalışmayı Tevfik Fikret'ten öğrenmiştir.⁷⁷

Mustafa Kemal'in modernleşme hareketi hangi düşünce temellerine dayandığı konusu ilim adamlarını ciddi olarak meşgul etmiş ve bu konu üzerine araştırmalar yapılmasına sebep olmuştur. Peyami Safa *Türk İnkılâbına Bakışlar* ve Uriel Heyd *Foundations of Turkish Nationalism* adlı eserlerinde, Robert F. Spencer, *Culture Process and Intellectual Current: Durkheim and Atatürk* başlıklı makalesinde, Mustafa Kemal'in milliyetçilik, lâiklik ve kadın hakları konularında Türk düşünürü Ziya Gökalp'in fikirlerinden ilham aldığını ileri sürmüşlerdir. Tarık Zafer Tunaya *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* ve Bernard Lewis *The Emergence of Modern Turkey* adlı kitaplarında ise, Mustafa Kemal'in radikal davranışının Dr. Abdullah Cevdet'in düşüncesine bağlanabileceğine işaret etmişlerdir.⁷⁸

Mustafa Kemal'in hayatında Tevfik Fikret'in önemli bir yeri vardır. Fikret'in, devrim, batılılaşma, bağımsızlık, özgürlük, din, lâiklik, kadın hakları ve gençlik alanındaki görüşlerinden etkilenmiştir. Örneğin, Mustafa Kemal bağımsızlık savaşına

⁷⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 15, s.72-74

⁷⁶ Selami Kılıç, “II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83 (2000), s. 17

⁷⁷ Şerafettin Turan, a.g.e., s. 7

⁷⁸ERCÜMEND KURAN, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*; Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 21

giderken, ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendirirken olaya gerçekçi yaklaşarak, “Bağımsızlık kanla, canla kazanılır” demiştir. Mustafa Kemal'in bu sözü, özgürlüğün bedelsiz olmadığını vurgulayan güçlü bir ifadedir. Benzer bir düşünceyi, “Hayatı, div-i hakikatle (dev gerçekle) çarpışan kazandır” ve “Zafer biraz da hasar (yıkım) ister” dizeleriyle Tevfik Fikret de dile getirmiştir. Her ikisi de bağımsızlığın mücadele ve fedakârlık gerektirdiği konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte hem Mustafa Kemal hem de Tevfik Fikret savaş karşıtlığı, barış, uluslararası dostluk ve insanlık gibi evrensel değerlere de önem vermiştir. Tevfik Fikret'in “Tarih-i Kadime Zeyl”, “Tarih-i Kadim” “Harbi Mukaddes”, “Haluk'un Amentüsü” gibi şiirleri bu temaları işlemesi, onun bu değerlere olan bağlılığının bir göstergesidir.⁷⁹

Mustafa Kemal, Fikret'in fikirleriyle kendi inkılâbı arasında bağ kurarak Fikret'i tanıyanların kendisinin yapmak istediğini anlayacak kimseler olduğunu belirtmiştir. Bir başka konuşmasında Tarih-i Kadim'i dünyada yapılması gereken bütün inkılâpların kaynağı olarak görmüştür.⁸⁰

Mustafa Kemal'in fikirleri ile ilgili olarak pek çok konuda Ziya Gökalp ile ilişki kurulmaktadır. Gökalp, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, düşünceleriyle İttihat Terakki partisinin fikrî altyapısını oluşturmuştu. Toplumbilim ve Türk Tarihi çalışmalarıyla, edebî şiirleriyle Türk düşünce yaşamında oldukça etkin bir isim olmuştu. II. Meşrutiyet döneminde İttihat Terakki Partisinin ideoloğu kabul edilen Gökalp, Türkiye'nin gelişmesi adına pek çok konuda önemli fikirler ortaya koymuştur. Gökalp'in Halk Fırkasının kurulması öncesinde yayınlanan dokuz umdenin belirlenmesinde yaptığı katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e geçiş sürecinin en etkili düşünürü olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.⁸¹ Mustafa Kemal'in pek çok fikrinde Gökalp'in etkisi görülmektedir.

Gökalp, genellikle Fransız olgucuları olan Fransız yazar, düşünür ve toplumbilimcilerin etkisinde kalmıştı. İlk dönemlerde, Boutroux, Renouvier ve Fouillee'den etkilenmiş, daha sonra Boutroux'un çoğulculuğunu (pluralizm) örnek olarak benimsemişti. Daha sonra ise Gökalp Durkheim'de karar kılarak onun fikirlerinin

⁷⁹ M. Vehbi Tanfer, “Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: XI sayı: 33 (1995), s. 709 – 719 Baki Öz, *Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu*, Can Yayınları, İstanbul 1996, s. 14-22

⁸⁰ Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 194

⁸¹ Cezmi Eraslan, *Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürkçülük*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 89-90

uygulayıcısı ve geliştiricisi oldu.⁸² Mustafa Kemal de Durkheim'i Gökalp'ten öğrenmiş, her ikisi de onun bazı teorilerini benimsemiştir.

Mustafa Kemal'in etkilendiği kişiliklerden biri de Abdullah Cevdet'tir. Cevdet'in çıkardığı İctihad dergisinin iyi bir okuruydu. Cevdet, Askeri Tıbbiyeyi bitirdikten sonra staj için Paris'e gitmiş ve çağın fikir hareketlerini yakından takip etmiştir. Auguste Comte'un pozitivist felsefesinden etkilenmiştir. Sosyal konularda radikal düşünceleri benimsemiştir. Üzerinde durduğu başlıca fikirler pozitivism, biyolojik materyalizm, sosyal ve lâik düşüncelerdir.⁸³

Şehbender-zâde Ahmet Hilmi de Mustafa Kemal'in toplumsal ve inkılâpçı görüşlerinin oluşmasında etkili olan Türk düşünürlerdendir. Ahmet Hilmi Osmanlı toplumunun Orta çağ hayatından çağdaş yaşama geçmek zorunda olduğunun öne sürerek bunun tedricen gerçekleşmeyeceğini belirterek, hızlı bir ilerlemeyi, yani inkılâbı zorunlu görmekteydi. Ahmet Hilmi'nin çağdaş yaşama geçme ve özgürlük gibi ana sorunlarla ilgili görüş ve düşünceleri ile Mustafa Kemal'in düşünce ve uygulamaları arasında genel bir uyum görülmektedir.⁸⁴

II. Meşrutiyet döneminde Türk toplumunda yer alan birçok sosyal problemin yanı sıra “kadın ve aile” meselesini çeşitli yönleriyle ele alan, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri ve Kılıçzâde Hakkı Bey gibi bir hayli cesur yazılar yazan aydınlar bulunuyordu. Fikirleriyle önemli bir yere sahip olan Kılıçzâde Hakkı Bey ise, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp* adlı eserinde, bugün memleketimizde yürürlükte olan hükümlerin dünyanın hiçbir yerinde geçerli olmadığına dikkatleri çekerek, bir an önce hukuk alanında inkılâp yapılması gerektiğini belirtiyordu.⁸⁵

Mustafa Kemal'i kendi döneminde etkileyen üç tarihçi Şemseddin Günaltay, Fuad Köprülü ve Yusuf Akçura'dır. Bu üç yazarın kitapları eksiksiz olarak kitaplığında bulunmaktaydı. Mustafa Kemal yeni bir tarih anlayışına yönelirken ilk yaptığı iş Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin başına Yusuf Akçura'yı getirmek oldu.⁸⁶

⁸² Uriel Heyd, *Türk Ulusçuğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 51

⁸³ Zeki Arıkan, “Doktor Abdullah Cevdet'in Bir Mektubu: Gazi Paşa ile Dört Saat Görüştük”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 136 (2005), s. 98-103

⁸⁴ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 21-24

⁸⁵ Selami Kılıç, *a.g.m.*, s. 18-19

⁸⁶ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 40

Mustafa Kemal'in etkilendiği şahsiyetlerde belirli kişiler ön plana çıksa da genel olarak II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ve yenilikçi, zengin entelektüel ortamını değerlendirerek kendini iyi yetiştirmiştir.

2. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

2.1. Okuma Tutkusu

Atatürk'ün bir entelektüel olarak nitelendirilmesinde rol oynayan kişilik özellikleri bulunmaktadır. Dönemin tarihçilerinden Yusuf Hikmet Bayur; Atatürk'ün entelektüel kişilik özelliklerine sahip olduğunu belirterek, kişilik olarak yaratıcı bir dimağ ile, olağanüstü işler başarmak ve eserler yaratmak, herkesten önce anlama ve sezme yeteneğine sahip olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda bu yetenekleri sayesinde kitleleri gidebilecekleri en yüksek seviyeye çıkarma kabiliyetine sahip, sabırlı bir lider olarak tanımlamaktadır.⁸⁷

Davranış Bilimleri açısından değerlendiren bir eserde de Atatürk'ün şu kişilik özelliklerine yer verilmektedir; “Birleştirici liderlik özelliği, irade gücü ve serinkanlılık niteliği, inandırma yeteneği, sabırlı olma niteliği, önsezi ve ileriye görebilme yeteneği, samimi olma yeteneği, alçak gönüllü olma yeteneği, objektif değerlendirme yapabilme yeteneği, yaratıcılık yeteneği, hitabet yeteneği, cesur olma yeteneği bilgili olma yeteneği, karar verme yeteneği.”⁸⁸

Atatürk duyarlılığı ve değer duygusu yüksek, güçlü bir muhakeme yeteneğine sahip bir entelektüeldi. Bu özelliği, onun öngörü sahibi olmasını sağlamaktaydı. Yakup Kadri, “Her hareketi, mantıkî bir muhakemenin, uzun hesap kitaplarının neticesidir”⁸⁹demektedir.

Atatürk'ün bu kişilik özelliklerinin gelişmesine etki eden önemli bir özelliği vardır, o da okuma tutkusudur. “*En büyük eserim*” dediği Cumhuriyeti, inkılâpları ve düşünce dünyasını anlamak için bunların temelinde yer alan engin bilgi dağarcığını görmek gerekmektedir. Entelektüel olmanın en önemli gereklerinden birisi de kendini geliştirmek için sürekli okumak, araştırmak ve güncel gelişmeleri takip etmektir. Atatürk'ün sahip olduğu ileri görüşlülük, doğru çözümler bulma, objektif değerlendirme yapabilme gibi niteliklerin bilgisiz var olamayacağı açıktır. Atatürk'ün çok çeşitli

⁸⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1963, s. 340

⁸⁸ Salih Güney, *Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderlik Özellikleri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, s. 116

⁸⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 41

kaynaklardan beslenen ve çok sesliliğin hâkim olduğu bir okuma serüveni olmuştur. Bu özelliği ile içinde bulunduğu koşulları daha yerinde değerlendirmiş ve doğru çözümlerler yapmıştır.⁹⁰

Atatürk'ün çocukluktan itibaren bilinçli bir okuma etkinliğine girdiği bilinmektedir. Çocukluğunda, okuma çağına geldiğinde babası Ali Rıza Bey, “Adam olmak için okumak, öğrenmek şarttır. Başka çaresi yoktur”⁹¹ sözleriyle, O’nu küçük yaşta okumaya özendirdiğini ifade etmiştir. İlkokula giderken, kitap okumayı, sokakta oynamaya yeğlediğini mahalle arkadaşları anlatmaktadır. Atatürk'ün hizmetinde bulunanlardan Cemal Granda, Atatürk'le Vasıf Çınar arasında geçen bir konuşmayı anlatırken; O’ndaki okuma alışkanlığının çocuk yaşlarda kazanıldığından bahsetmektedir. Atatürk yaptığı her şeyi çocuk yaştan beri kitap okuma alışkanlığına bağlamaktadır.⁹²

Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulu, Atatürk'ün ilk İstanbul seyahatine götüreceği kitaplarını karton kutulara dizmeye çalışırken, O’nun bu duruma müdahale ederek kısa bir süre sonra cephanesini sandıklarıyla geri geldiğini ifade ediyor. Şaşkınlık içerisinde kalan Ulu, Atatürk'ün kendisine söylediği şu sözleri naklediyor; “Savaşta bunlarla cephanesini taşıdık... Bu sandıklar benim için çok önemlidir. Şimdi o savaş bitti, yeni bir savaşımız başlıyor. O da kültür ve sanat savaşımızdır ve okumakla, kitapla olur... Cephanesinin yerini kitaplar alsın.”⁹³

Atatürk çocukluk çağından son zamanlarına kadar sürekli okumuştur. Bu sayede kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Afet İnan'ın da ifade ettiği gibi; kitaplar Atatürk'ün fikir hayatı için çok önemli bir yere sahipti. İyi ve öğretici kitabın yeri onda daima yeri büyük olmuştur.⁹⁴

Atatürk'ün görüş açısını genişletmesini sağlayan en büyük etken; dönemin evrensel diplomasi, sanat, bilim dili olan Fransızca'yı iyi bilmesiydi. Ali Fuat Cebesoy'un ifadesine göre, Harp Akademisinde öğrenci iken yaz tatillerinde Fransızca dersi almış, “Bir erkânıharp zabiti muhakkak yabancı dil bilmelidir. Bunun aksini düşünmek büyük hatadır”⁹⁵ demiştir. Bu dilde askerlik eğitimi ile ilgili olduğu kadar, siyaset, hukuk ve

⁹⁰ Yaman Örs, Burcu Baytemir, *Atatürk, Felsefe ve Yaşam*, Efil Yayınevi, Ankara 2010, s. 64-65

⁹¹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*. İnkılap Yayınları, İstanbul 2014. s. 13

⁹² Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 267

⁹³ Mustafa Kemal Ulu, *Atatürk'ün Yanı Başında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 55

⁹⁴ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 424

⁹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 18

edebiyat üzerine yazılmış eserleri de okumuştur. Dil bilmesi ayrıca mesleği ile ilgili çeviriler yapmasına olanak sağlamıştır.

Atatürk'ün kitap okuması değil, kitap okuma yöntemi de çok önemlidir. Eleştirel düşünme yeteneği burada da kendini göstermektedir. Eleştirel düşünme yönünü, okuduğu kitaplarda önemli bulduğu yerlerin altını çizmesinden, birbirlerinden farklı işaretlerle belirli bölümleri imlemesinden, bu bölümlerin yanlarına not almasından ve yazılanlarla ilgili kişisel görüşlerini sayfa boşluklarına not düşmesinden anlayabiliriz. Bu özelliği ile yalnızca eline aldığı sayfaları okutup tüketen biri değil, okuduklarını değerlendiren, onları daha önce okudukları ile birleştirip, senteze ulaşan ve kendisini eğiten bir entelektüel olduğu ortadadır. Atatürk ayrıca kavramlar üzerinde yoğunlaşmış, bunlar hangi kavram ile ilişkili ise bu doğrultuda notlar almış, karşılaştırmalı okumalar yapmıştır.⁹⁶ Kitap okurken altını muhakkak kırmızı kalemle çizerek önemli hususları belirlerdi. Önemli olmayan yerleri ise ya mavi ya da kurşun kalemle çizerdi.⁹⁷ Koyduğu özel işaretlerden 'x' önemli anlatımları, bu şekildeki bir, iki veya üç 'xxx' işareti ise, o ifadeye verdiği önemin ölçüsünü gösterirdi. "Mühim", "önemli", "dikkat çekici" olarak gördüğü bölümlere, bu ifadelerin ilk harflerini koyardı. Soru işaretini ise, kuşku ile baktığı ve üzerinde düşünülmesi gereken bölümlere koymuştur.⁹⁸

Falih Rıfık Atay Atatürk'ün kitap okuma şeklinin nutkunu yazışı gibiydi demektedir. Aynı zamanda bir kitaba başladığı zaman mutlaka bitirir ve kitapları dikkatli okuyarak metin kenarlarına renkli işaretlerden koyardı.⁹⁹

Atatürk güncel kitapları daima takip etmiş ve mutlaka konunun uzmanlarıyla birlikte incelemiştir. Örneğin; kitaplığında sentez tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Henri Berr'in öncülüğünde oluşturan tarih kitaplarından geniş bir koleksiyon bulunmaktaydı. Fransızca adı *L'évolution de l'humanité* olan bu kitap dizisi 20. Yüzyıl tarihçiliğine damgasını vurmuştur. Atatürk'ün temel referans kitabı Eugène Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı eseri de bu diziden çıkmıştı.¹⁰⁰ Ruşen Eşref anılarında bu diziyle ilgili olarak *L'évolution de l'humanité* yayınlarının her birinin Atatürk okuduktan sonra, tarihçilere incelemeleri ve önemli yerlerinin çıkarılması için verildiğini anlatmaktadır.¹⁰¹

⁹⁶ Yaman Örs ve Burcu Baytemir, *a.g.e.*, s. 68

⁹⁷ Mustafa Kemal Ulusu, *a.g.e.*, s. 54

⁹⁸ Sadi Borak, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: IX, sayı: 25 (1992), s. 83

⁹⁹ Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2009, s. 626

¹⁰⁰ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 149

¹⁰¹ Ruşen Eşref Ünaydın, *Bütün Eserleri Cilt: 6 Hatıralar: IV*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002, s. 119

Atatürk'ün özel kitaplığında 4289 kitap kayıtlıdır.¹⁰² Bu kitapların muhtevası; uygarlık, tarih, din, dil, sosyoloji hukuk ve ekonomi üzerinedir. Okumalarının yoğunlaştığı konular ise; ırkların ve dillerin kökenleri, tarih, askeri taktik ve teknik gelişmelerdir. Atatürk özellikle demokrasi ve özgürlükler konusunda ciddi okumalar yapmıştır. Bununla birlikte sipariş ettiği kitapları gelir gelmez inceleyip, eksik kalan konular olursa yeni kitaplar sipariş etmekteydi. Örneğin; Ernest Lavisse'nin kitabının milattan sonra başladığını fark etmiş, milattan önceki dönemleri bölümlerinin temin edilmesini istemiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda getirtip okuduğu kitaplar zamanın üniversite müfredatlarından daha geniş mahiyettedir. İktisadî Disiplinler Tarihi henüz üniversitelerde okutulmazken, fizyokratlardan, merkantilistlerden başlayarak, sosyalistlere ve Marksistlere kadar hepsini incelemiş ve okumuştur.¹⁰³

Bilal Şimşir, eski büyükelçiliklerin arşiv belgelerine göre yurt dışından kitap eden tek Türk Devlet adamının Atatürk olduğunu ifade etmektedir. Dikkati çeken diğer bir nokta da bu kitapların ücretini kendi bütçesinden ödemesidir.¹⁰⁴

2.2. Yazarlığı

Mustafa Kemal Atatürk, yalnız okuyan değil, yazan ve yazdıklarıyla toplumu aydınlatmaya çalışan bir entelektüeldi. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tüm dikkat ve çalışmasını askerlik üzerine yoğunlaştırmıştır. Askerlerin değişen koşullara uygun olarak mesleki bilgilerini artıracak yayınların yapılmasını gerekli görmekteydi.

Takımın Muharebe Eğitimi kitabı Mustafa Kemal'in ilk yazdığı kitaptır. Bu kitap Berlin Askerî Akademisi eski müdürlerinden General Litzmann'ın "*Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri*" eserinden yapılan bir çeviriye dayanmaktadır. Bu kitabın ilk bölümünü Mustafa Kemal tarafından Almancadan Osmanlıca diline çevrilmiş ve 1908 yılında Selanik Asır Matbaasında basılmıştır. Kitap askerî eğitim ve savaş stratejileriyle ilgili çalışmalardan biri olup, özellikle taktik birimlerin saha eğitimi ve muharebe hazırlıkları üzerine odaklanmaktadır. Mustafa Kemal

¹⁰² Türk tarihi konusunda 399, Avrupa tarihi konusunda 266, Askerlik konusunda 261, Siyasal bilimler konusunda 204, Hukuk konusunda 150, Türk şiiri konusunda 127, Türk dili konusunda 119, İslam dini konusunda 111, Eğitim konusunda 101, Tıp bilimleri konusunda 99, Gelenek ve görenekler konusunda 27, olmak üzere 102 ayrı başlık altında 4.289 eserin bulunduğu görülmektedir. Tereke kayıtlarında ise, eserler 65 ayrı başlık altında toplanmış olup, buradaki özgün kimi başlıklar ile bu başlıklar altındaki eser sayıları şöyledir: Dil bilimi 425, Türk Edebiyatı 377, Türk ve İslam Tarihi 367, Genel tarih 307, Coğrafya 302, Yabancı ülkeler tarihi 301, Kamus ve lügatler 276, Yabancı edebiyat 202, Arkeoloji ve kitabeler 133, Siyasi tarih 113, Askerlik, bilim, felsefe 98, Hukuk 33. Bkz. *Atatürk'ün Kitaplığı*, Cumhurbaşkanlığı, Ankara 2006.

¹⁰³ Bilal Şimşir, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 254-259

¹⁰⁴ A.g.e., 252-254

Osmanlı ordusunun mevcut talimnamelerinin çağın gereksinimlerini karşılamadığını ve savaş koşullarına uyum sağlayamadığını fark etmiştir. Elde bulunan talimatlar, askerlerin ve komutanların sahada etkin performans göstermesi için yeterli değildi. Eski alışkanlıkların ve pasif askerî anlayışın bırakılması gerektiğini savunmuş, yeni talimnameler ve eğitim programları hazırlamanın önemini vurgulamıştır. Orduya kazandırılacak pratik ve saha eğitimlerinin önemine inanıyordu. Büyük birliklerin eğitimine geçildiğinde küçük takımların eğitiminin göz ardı edilme riskini görmüş, taburların ve büyük birliklerin talimine geçilmeden önce, takım seviyesinde sağlam bir eğitim verilmesi gerektiğine inanmıştır. Mustafa Kemal'e göre, kurmay başkanları sadece emir veren birer yönetici değil, aynı zamanda asker ve subaylara öncülük eden liderler olmalıdır. Savaş ve eğitim süreçlerinde sorumlulukları altındaki subaylara ve askerlere rehberlik etmeli ve uygulamalı eğitimlerle gelişimlerine katkıda bulunmalıdır.¹⁰⁵

İkinci kitabı olan *Cumalı Ordugâhı*, 1909 yılında Selanik'te yayımlanmıştır. Kitap, Osmanlı ordusunun Makedonya bölgesinde gerçekleştirdiği askerî manevralar ve eğitimler anlatılmaktadır. Atatürk tatbikatların yapılmasını en çok Türk subaylarının maneviyatını ve kendilerine güvenini artırmak, düşünce bakımından hep yabancılara uymak zorunda olmadıklarını göstermek amacıyla gerekli görmektedir. Özellikle subayların meslekî gelişimine yönelik olarak yazılan bu kitap, süvari birliklerinin muharebe düzenleri, keşif faaliyetleri ve tatbikatlar sırasında karşılaştıkları problemler ile çözüm önerilerini detaylı olarak açıklamaktadır. Kitapta, çeşitli tarihli güncelere yer verilmiş, eğitimler sırasında yapılan eleştiriler ve komutanların görüşleri de not edilmiştir. Mustafa Kemal özellikle ordu içindeki teorik bilgilerin yanı sıra pratik deneyimlerin de önemine vurgu yapmış, tatbikatların yalnızca katılımcılara değil, geniş bir subay kitlesine fayda sağlaması amacıyla gözlemlerini kroki ve örneklerle zenginleştirmiştir.¹⁰⁶

Bu tatbikatlardan birine Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan Alman Mareşal Von der Goltz Paşa'da katılmıştır. Goltz Paşa 1909 yılı yazında, Makedonya'daki Türk ordusuna garnizon tatbikatı yaptırmak için Selanik'e geldiğinde, Mustafa Kemal kıdemli yüzbaşı rütbesinde bir subaydır. Talim ve Terbiye masasının şefi olan Mustafa Kemal, Mareşal Von der Goltz gelmeden önce, Selanik yakınlarında uygulanmasını uygun gördüğü bir konuyu hazırlamıştır. Komutan Hadi Paşa ve Kurmay Başkanı Ali Rıza

¹⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Takımın Muharebe Eğitimi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 1-5

¹⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Cumalı Ordugâhı*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 1-50

Paşa'yı konu hakkında bilgilendirmiş fakat olumsuz yanıt almıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, “Mareşal benim fikrime katılmaz veya eserime ilgi göstermezse, kendi istediğini uygulamak onun elindedir. Ancak eğer Mareşal'e bütün Makedonya'ya yayılmış büyük bir Türk ordusunun komutan ve kurmay heyetinin hiçbir şey düşünmeyen ve savunma tedbirleri alamayan insanlardan oluştuğunu düşündürürsek, işte Türklüğe ve Türk askerî onuruna yakışmayan asıl hareket bu olur” cevabını vermiştir. Mareşal geldiğinde konu tartışıldıktan sonra Mustafa Kemal'in planının uygulanmasına karar verilmiştir. Manevra bittikten sonra Mareşal Goltz Paşa gerekli eleştirileri yapmıştır. Mustafa Kemal'e göre; Alman Mareşal'in eleştirisi herkeste şu izlenimi bırakmıştı: “Komutanlar astlarından üstün ve bilgili olmalıdırlar.”¹⁰⁷

Mustafa Kemal'in *Taktik Tatbikat Gezisi I* adlı çalışması 1911'de Selanik-Kalkış arasında gerçekleştirilen bir tatbikatın gözlemlerini içermektedir. Atatürk, bu kitapta tatbikat süresince alınan kararların ve uygulanan stratejilerin sahadaki gerçekliklerle uyumlu olması gerektiğini savunmaktadır. Komutanların, duruma göre esnek ve hızlı karar verebilme yeteneğine sahip olması gerektiğini, aksi halde sabit kuralların savaşın doğasına uymadığı belirtilmektedir. İleri görüşlülük, başarılı bir komutanın sahip olması gereken temel yeteneklerden biridir. Özellikle savaş gibi belirsiz ve hızla değişen ortamlarda, inisiyatif kullanabilen komutanlar başarılı olmaktadır. Savaş koşullarında sınırlı kaynaklarla stratejik kararlar alabilmek ve mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanabilmek, bir komutanın başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Bu manada, yazılı talimnamelerin yalnızca okunup ezberlenmesinin yeterli olmadığını, bu bilgilerin pratikte uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Mustafa Kemal, bir komutanın savaş alanındaki başarısının hem askerî bilgisine hem de kişisel liderlik yeteneklerine dayandığını ortaya koymaktadır. Teorik bilgi ile tatbikatın birleşmesinin zafer için gerekli olduğunu belirtirken, iyi bir komutanın birliklerini hem barışta hem de savaşta eğitip yönetebilmesinin önemine dikkat çekmektedir.¹⁰⁸

Alman Generali Litzmann'ın yazdığı *Bölük Muharebe Eğitimi* Atatürk'ün ikinci çeviri kitabıdır. Bu kitap, bölük düzeyinde birliğin muharebeye nasıl hazırlanacağı, taarruz ve savunma eğitimlerinin nasıl yapılacağı, arazinin etkin kullanımından ateş hattı düzenlemelerine kadar olan süreçlerde subayların ve askerlerin doğru kararlar almasını

¹⁰⁷ Afet İnan, “Kumandanlar Madunlardan Yüksek ve Alim Olmalıdırlar”, *Belleten*, cilt: XIV, sayı: 56, Ankara 1950, s. 507-509

¹⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Taktik Tatbikat Gezisi I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 1-32

sağlamak amacıyla yazılmıştır. Subayların muharebe sırasında karar verme yeteneklerini geliştirme üzerine yoğunlaşır. Küçük birlik komutanlarının eğitime yönelik hazırlananmış, onların savaş koşullarına uygun olarak hareket edebilme yeteneklerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.¹⁰⁹

Fırsat bulduğu anlarda kendini okumaya, araştırmaya ve öğrenmeye veren Mustafa Kemal, savaş zamanı da olsa yazmaktan geri durmadı. Birinci Dünya Savaşı içinde *hatıra defteri*¹¹⁰ yanı sıra başka yapıtlar da yazdı. *Arıburnu Muharebeleri Raporu*,¹¹¹ Çanakkale Savaşı'nın Arıburnu bölgesinde cereyan eden olayları ayrıntılı bir şekilde anlatan bir rapordur. Bu rapor, 19. Tümen Komutanı olarak Mustafa Kemal'in, 25 Nisan 1915'ten başlayarak 8/9 Ağustos 1915 tarihine kadar Arıburnu ve çevresinde cereyan eden muharebelerdeki gözlemleri, stratejik analizleri ve müdahalelerini içerir. Bu rapor, savaşın yalnızca askerî yönlerini değil, komuta kademeleri, askerlerin moral durumu ve lojistik sorunlar gibi detayları da içerdiği için büyük bir belge değeri taşımaktadır. *Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe*,¹¹² 8-10 Ağustos 1915 tarihlerindeki Anafartalar Muharebelerindeki askerî operasyonlarını, stratejik hamlelerini ve savaşın seyrini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu eserler Çanakkale'yi Mustafa Kemal'in gözünden anlatması açısından önemlidir. Bu iki eserinde de savaşın gün gün ayrıntılarını anlatmış, bölgesinde oluşan muharebelerin tarihini tutmuş ve konu ve olayları, belgelere dayandırmıştır.

Mustafa Kemal, *Talim ve Terbiye-i Askerîyye Hakkında Nokta-i Nazarlar* adlı kitabını 1916 yılında 16. Kolordu Komutanı olduğu dönemde yazmıştır. Mustafa Kemal'e göre; en büyük komutanların askerî tarihe geçen başarıları, eğitimi ve disiplini sağlanmış ordularla mümkün olmuştur. Kitapta, askerî eğitim ve disiplinin nasıl olması gerektiği üzerine derinlemesine analizler yapılmaktadır. Mustafa Kemal, başarılı bir askerînin hem fiziksel hem de manevî olarak güçlü olması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, askerî talim ve terbiyenin maddî (fiziksel) güç ve manevî (ruhsal) güç olarak iki ana boyutta ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Disiplinin savaşta zafer için kritik olduğunu ifade eden Mustafa Kemal, tarihsel örneklerle bunu desteklemektedir. Disiplinin eksikliğinin

¹⁰⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Bölüğün Muharebe Talimi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 1-52

¹¹⁰ Atatürk'ün tuttuğu bu notlar tarafından Şükrü Tezer yayınlanmıştır: bkz. Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

¹¹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

¹¹² Mustafa Kemal Atatürk, *Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

orduların başarısızlığına yol açtığını Rus-Japon Savaşı ve İngiliz-Boer Harbi gibi örnekler üzerinden açıklamaktadır. Ayrıca, disiplinin sadece eğitim sırasında değil, savaşın en zor anlarında bile korunması gerektiğini ifade etmiştir. Manevi güç ise, askerlerin savaşın zorlu koşullarında dayanma yeteneklerini belirleyen en önemli unsurlardan biri olarak ele alınmıştır. Fiziksel şartlar kötüleştiğinde, manevi güç askerleri ayakta tutmaktadır. Cesaretin tek başına yeterli olmadığını, akıl ve disiplinin de önemli olduğu vurgulanmaktadır.¹¹³

Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl Osmanlı ordusundaki subaylar ve komutanların eğitimi, liderlik vasıfları, ordu yapısı ve savaş yönetimi üzerine derinlemesine değerlendirmeler içermektedir. Nuri Conker *Zabit ve Kumandan* adlı eserinde Türk Ordusu'nun emir-komutadaki sorunlarını irdelemiştir. Mustafa Kemal bu kitabı okuduktan sonra, bir sohbet şeklinde *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl*'i yazmıştır. Nuri Conker'in ve Mustafa Kemal'in yapıtları birbirini tamamlayan nitelikteydi. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış ordunun eksiklikleri, orduyu sevk ve idare etmedeki yeteneksizlikler, aksaklıklar üzerine görüşler dile getirilmekteydi. Mustafa Kemal, subayların askerî karakteri ve görev bilinci üzerine odaklanmaktadır. Harp Okulu'ndaki eğitimin subayların aslî görevlerini tam anlamıyla yerine getirmeye yetmediğini savunmuş ve gerçek eğitimin sahada, kıt'alarda, uygulamalı olarak gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Subayların sadece savaş zamanı değil, barış zamanında da disiplini elden bırakmaması ve her daim hazırlıklı olması gerektiği ifade etmiştir. Ayrıca askerlik sanatının sadece teknik bilgi ile değil, aynı zamanda fedakârlık ve mertlik gibi ahlakî değerlerle başarılabileceğini vurgulamıştır. Askerler, bilimsel birikime sahip olmalıydılar. Askerlik mesleğinde, bilimsel bilgi birikimi kadar cesaret, inisiyatif kullanma becerisi ve kişisel özellikler de büyük önem taşıyordu. Kişisel gelişimini tamamlamamış bir askerin başarıya ulaşması mümkün değildi.¹¹⁴

Askerlikle ilgili yazdığı kitaplar, Atatürk'ün ileri görüşlülüğünü ve düşünce tarzını yansıtmaları açısından değerlidir. Askerlik mesleği yaptığı zamanlarda bile en yeni en güncel eserleri takip etmektedir. Bu kitaplar aynı zamanda askerlik mesleğini entelektüel bakımdan da desteklemek istediğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz ki askerî başarılarının altında entelektüel yanının katkıları büyüktür. Sadece yazarak değil aynı

¹¹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Talim ve Terbiye-i Askerîyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 3-22

¹¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 3-50

zamanda çeviri yaparak da meslektaşlarına yol göstermeyi amaçlamıştır. Bundan sonraki kuşaklar tarafından yararlı olabilmesi için yayınlanmasında yarar görmüştür.

Sami Özerdim, Atatürk'ün iki çevirisi dışındaki yazdığı askerlik kitaplarının sıradan askerlik kitabı olmadığı belirtmektedir. Bu kitapların, yalnız anlatı ve düşünceler değil, konunun bir bağdaşım içinde düzenlenişi ve akışı da bir yazarın yeteneğine bağlanabilecek nitelikte olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁵

Atatürk sadece yazar değil aynı zamanda yayın faaliyetleri ile de meşgul olmuştur. Fikirlerini ve yaptıklarını halka duyurmak için basın ne denli önemli olduğunu bilen Atatürk, bu gerçeği daha Harbiye öğrencisiyken fark etmiştir. Basınla ilişkisi, daha öğrencilik yıllarında, birkaç arkadaşıyla gizlice bir gazete çıkarmasıyla başlamıştır. Ülkenin idaresinde ve siyasetindeki yanlışlıklar bu işe girişmesine sebep olmuştur.¹¹⁶

Atatürk, *Minber*, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* olmak üzere üç gazete çıkarmıştır. Yaptıklarını ve yapacaklarını halka duyurarak kamuoyu oluşturmak isteyen Atatürk, Millî Mücadele'yi başlattığı andan itibaren basından destek almış ve onu en etkili şekilde kullanmıştır. Atatürk basını, *milletin müşterek sesi* olarak tanımlamıştır. Basının bir milletin aydınlatılması ve uyarılması, ihtiyacına yönelik bilgiler vermesi konusunda bir güç, okul ve rehber olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁷

Minber gazetesi, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra yayınlanmaya başladı. Mustafa Kemal'in Ali Fethi (Okyar) ile çıkardıkları bu gazete, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'yi başlatmak için Anadolu'ya geçmeden önceki fikirlerini öğrenmemiz açısından önemli bir yayın organıdır. Gazete, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ele almış ve millî mücadele fikrini desteklemiştir. Bu gazete vasıtasıyla, Ali Fethi ve Mustafa Kemal'in İttihat Terakki'nin son dönemindeki yanlış iç ve dış politikayı benimsemedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu gazete kısa bir süre yayımlanmış ve 1 Kasım 1918 ile 21 Aralık 1918 tarihleri arasında toplamda 51 sayı çıkmıştır. *Minber*'in lügat manası 'kursü'dür ve ayrıca camilerde hatibin hutbe okuduğu yüksek yer olarak manevî anlamı da taşımaktaydı. Gazete isminin alt kısmında "*siyasî, ilmi, edebî, iktisadî, yevmî gazete*" yazmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁵ Sami N. Özerdim, "Yazar Olarak Atatürk", *Nutuk Nedir, Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 392

¹¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 12.

¹¹⁷ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 344

¹¹⁸ Fethi Tevetoğlu "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: V, sayı: 13 (1988), s. 184, Erol Kaya, *Mustafa Kemal'in İlk Gazetesi Minber*, Ebabil Yayınları, Ankara 2007, s. 2-5

Mustafa Kemal, Falih Rıfkı ile yaptığı bir söyleşide; Fethi Okyar ile birlikte çıkardıkları gazete üzerine; “Düşüncelerimizi birlikte yayınlamak üzere ben de kendisi ile ortak olmuştum” şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁹ Mustafa Kemal propaganda aracı olarak kullanılan basının karşında milleti bilgilendirmek ve aydınlatmak adına gazete çıkarmaya karar vermiştir. Asker olduğu için imtiyaz alamamış fakat maddî destek vermiştir.¹²⁰

Mustafa Kemal basın yoluyla sesini duyurmaya Millî Mücadele döneminde de devam etmiştir. Sivas Kongresi’nden önce Millî Mücadele hareketinin amaçlarını ve gerekliliğini halka duyurmak için bir gazetenin neşredilmesi fikri Mustafa Kemal’in bilgisi dâhilinde delegelerce de benimsenmişti. Sivas Kongresinin sekizinci toplantısında (11 Eylül 1919) *İrâde-i Milliye* gazetesinin çıkarılmasına karar verilip üç gün sonra da ilk nüshası yayınlanmıştır. Gazetenin ilk sayısında Mustafa Kemal’in Sivas Kongresi’ni açış söylevi yer alıyordu. Ayrıca Kongre’nin padişaha çektiği telgraf ile millete yayınladığı genelgesine de gazetede yer verildi. Mustafa Kemal, 14 Eylül günü, gazete adının altına; ‘*Metâlib ve Âmâl-i Milliye’nin Müdafîdir*’ (Milletin arzu ve isteklerinin savunucusudur) yazısını yazdırmıştır. *İrâde-i Milliye*’nin görevi, Millî Mücadelenin meşruiyetine zemin hazırlamak, milletin kanaatlerine tercümanlık ederek toplumsal ve siyasî desteğini sağlamak olmuştur.¹²¹

İlk planda Sivas Kongresi’nde alınan kararları duyurmak maksadıyla yayıma başlayan *İrâde-i Milliye*, Mustafa Kemal’in Sivas’tan ayrılıp Ankara’ya gitmesi ile *Hâkimiyet-i Milliye*’nin çıkışına kadar (10 Ocak 1920) millî bir gazete olma hüviyetini korumuştur. Bu tarihten itibaren *Hâkimiyet-i Milliye*, Millî Mücadele’nin resmi yayın organı olma görevini üstlenmiş, *İrâde-i Milliye* ise tedricen Sivas’ta çıkan yerel bir gazete olma hüviyetine dönüşmüştür. Gazetede ki yönetim mücadelesi bu yerelliği daha da hızlandırmıştır. Gazetenin ilk 16 sayısı Atatürk’ün Sivas’ta bulunduğu dönemde çıkarılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye*’nin ilk nüshasının çıkışından iki gün sonra (12 Ocak 1920) *İrâde-i Milliye*’nin 20. sayısı neşredilmiştir. Bundan dolayı *İrâde-i Milliye*’nin ilk 20 sayısı Mustafa Kemal ve Millî Mücadele araştırmaları yönünden oldukça önemlidir.¹²² *İrâde-i Milliye* gazetesi Mustafa Kemal’in idaresinden çıkıncaya kadar baş makaleler

¹¹⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 156

¹²⁰ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 267-269

¹²¹ Fatih M. Dervişoğlu, “Millî Mücadele Döneminde Basın ve *İrâde-i Milliye* Gazetesi”, *The Journal of International Social Research*, volume 2/6 (2009), s. 159-165, Kemal Arı, “Atatürk’ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 13 (2006), s. 13

¹²² *İrâde-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2014, s. 11-12

imzasız olarak yayınlanır. İmzasız yayınlanan bazı makalelerin dil ve yazım tarzı nedeniyle Mustafa Kemal tarafından yazıldığı düşünülmektedir.¹²³

Sivas'ın ardından Ankara'ya giden Mustafa Kemal, burada da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyet ve kararlarını halka duyurmak amacıyla derhal bir gazetenin yayınlanmasını istemişti. Bunun üzerine, 10 Ocak 1920'de adını Mustafa Kemal'in tarafından koyduğu *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yayınlanmaya başladı. Gazetenin haberleri arasında Başkumandan Mustafa Kemal'in cephedeki faaliyetleri yanında, Millî Mücadele ile ilgili her türlü haber, Kuvay-ı Milliye hakkında havadisler, Ankara şehrine ait çeşitli yerel haberler ve şehrin belediye ve fen işleri de gazetenin yer verdiği haberlerdendi. Gazete Ankara'ya gelen dış ülke temsilcilerinin, büyükelçilerin haberlerini, itimatname takdimleri haberleriyle, bu sırada yapılan konuşmalara ve cevabi konuşmalara da (Mustafa Kemal tarafından yapılan) yer vermektedir. Meclis'te yapılan konuşmalar, tartışmalar, alınan kararlar, başta Mustafa Kemal olmak üzere devrin önde gelen yöneticileriyle ve aydınlarıyla yapılan mülakatlar gazetede yer bulmaktaydı. 1934 yılında *Ulus* adını alıncaya kadar devam etmiş olan bu gazete, çok geniş bir içeriğe ve konu yelpazesine sahip olan gazetede siyasî yazılar, edebî yazılar, şiirler, roman tefrikaları, borsa haberleri, çok çeşitli ilanlar (satış ilanları, ihale ilanları, vs), eğitim hayatıyla ilgili haberler, sağlıkla ilgili bilgiler (haber ve eğitim amaçlı bilgiler), Cumhuriyet ile ilgili haber ve siyasî yazılar, inkılâplarla ilgili haber ve bilgi amaçlı yazılar, çokça yapılan at yarışları, futbol maçları ile ilgili haberler, Gazi Çiftliğinin kuruluşu ile ilgili pek çok haber, sanat hayatından haberler ve bu konudaki yazılar, ekonomik, felsefî, siyasî, sosyolojik bilgi ve çözümlemeler yer almakta, adeta yeni Türkiye'nin kuruluş düşüncesi ve tasarlanan yepyeni bir Cumhuriyet Türkiye'si gazete sayfalarında kurgulanmaktaydı.¹²⁴ Gazete'nin ilk sayısında, *Heyet-i Tahririye* imzalı, Mustafa Kemal'in Hakkı Behiç'e not ettirdiği "*Hâkimiyet-i Milliye*" başlıklı bir başyazı yer almıştır. Başyazıda, gazetenin tutacağı yol ve Millî Mücadele'nin hedefleri ve gayesi açıklanmıştır; *Hâkimiyet-i Milliye* üç büyük temel üzerine dayanmaktadır: Akıl, bilgi ve vatanseverlik. Milletin egemenliği ne sermayenin gücüne ne anlamsız siyasî söylemlere ne kişisel hırslara ve çıkarlara ne de gelecek beklentilerine ve geçici heveslere teslim

¹²³ Mustafa Kemal tarafından yazıldığı düşünülen makaleler şunlardır: "Padişahımız Ne Emir Ediyor? Hükümet Ne Yapıyor?" 28 Eylül 1919, "Hareket-i Milliye En Muazzam Hareket-i Medeniyedir", 2 Ekim 1919, "Asr-ı Zihniyet ve Tenakuzlarımız", 15 Aralık 1335. bkz. Aytül Tamer, *İrade-i Milliye Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2004, s. 38-42

¹²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye Millî Mücadelenin Sesi*, T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2021, s. 6, Mehmet Önder, "Millî Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VII, sayı: 20 (1991), s. 286-302.

edilemeyecek kadar değerlidir. Zira millet, varoluşunu sürdürebilmek, özgür ve bağımsız bir şekilde yaşayabilmek ve yaşadığı süre boyunca mutlu, gelişen ve ilerleyen bir toplum olabilmek için egemenliğini elinde tutma hakkına ve ihtiyacına sahiptir. Egemenliğin bu ihtiyaç için kullanılacağını ve gazetenin amacı da milletin bu ihtiyacına hizmet edeceğini söylenmiştir. ¹²⁵

Atatürk'ün en önemli eserlerinden birisi de *Nutuk*'tur. Atatürk Nutuk'ta, *Millet adına devleti yönetmeye yetkili kılınanlar, gerektiğinde millete hesap vermek zorunda olduklarını bilmelidirler* düsturuyla Millî Mücadele'nin ve inkılâpların niçin, nasıl, hangi amaca ulaşmak için yapıldığını, karşılaştıkları zorlukları, bu zorlukları aşmak için izlediği yolu ortaya koymuştur. Nutuk Atatürk'ün kendi deyimi ile dokuz yıllık bir devreyi kapsamaktadır. Nutuk'un okunacağı Cumhuriyet Halk Partisinin İkinci Kongresi'nin açılışında; "Geçmişle ilgili olaylar ve durumlar hakkında bilgi vermek ve yıllardır sürdürdüğümüz faaliyetlerimizin milletimize hesabını vermek zorunda olduğumu düşünüyorum"¹²⁶ demiştir.

Atatürk'ün Nutuk'u yazma amacı; tarihin anlaşılmasına yardımcı olmak, millî varlığımız için önemli gördüğü konularda milletin ve gelecek kuşakların dikkatli ve uyanık olmasını sağlamak, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaktır.¹²⁷

Suat Sinanoğlu; Atatürk'ün *Nutuk*'unu bir tarihçi edasıyla yazdığını, ana fikrinin "istibdattan cumhuriyete geçiş" fikri olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk devrin olaylarını meydana getiren ve onların anlaşılmasına anahtar teşkil eden ana fikrini anlatmaya çalışan tarihçi mevkiindedir. Nutuk'taki telgraf metinleri orijinal, gerçek birer tarih vesikasıdır. Nutuk'ta serpiştirilmiş bulunan telgraf metinleri, olayları tahlil eden, yeni yeni olayların doğmasına yolun nasıl açıldığını izah eden, olaylar arasındaki irtibatı açıklayan, onların içyüzünü meydana vuran kısımları teşkil etmektedir.¹²⁸ Ayrıca Atatürk telgraf, mektup, bildiri, genelge, rapor ve kongre tutanakları, meclisin açık ve kapalı oturumları parti grup görüşmelerini de kullanmıştır. 19 Mayıs 1919'dan başlayarak anlattığı her olay için tuttuğu düzenli dosyaların zengin belge içeriği ile yetinmeyip, Bakanlıklardan 1920-1926 yıllarındaki çalışmalarını özetleyen raporlar istemiş ve onları

¹²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kanunusani 1336 (10 Ocak 1920), numara: 1

¹²⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 19, s. 20

¹²⁷ Atatürk, *Söylev II*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 656

¹²⁸ Suat Sinanoğlu, "Atatürk'ün Nutuk'unun Tarihi Eser Olarak Değerlendirilmesi", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961, s. 571

da kullanmıştır.¹²⁹ Bu konu ile ilgili olarak Falih Rıfkı Atay, Meclis ve sonra Devlet Reisliği sıfatı gündelik tartışmalara engel olduğu için *Nutuk*'unu yazdığını düşünmektedir. Atay'a göre, Atatürk belgeleri, tutanakları tarihçilerin değerlendirmesine bırakmalıydı.¹³⁰

Erik J. Zürcher kitabında *Nutuk*'un bir tarihsel metin olmaktan çok, siyasi bir savunma olduğu ifade etmektedir. *Nutuk*'un esas olarak 1925-1926 yıllarındaki siyasi tasfiyeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın eski liderlerinin eleştirisi olduğunu belirtmektedir. Zürcher, *Nutuk*'un Atatürk'ün siyasi gücünü pekiştirme ve muhaliflerini bastırmak, özellikle 1926'daki İzmir suikastı sonrası yapılan siyasi tasfiyeleri meşrulaştırma amacı taşıdığını öne sürmektedir.¹³¹

Emre Kongar göre Atatürk, *Nutuk*'u kaleme alırken birden fazla amacı göz önünde bulundurmuştur. Bu amaçlar arasında; kendi eylemlerinin tarihsel bağlamda anlaşılmasını sağlamak, geçmişte kendisine ve hareketine inanmayanlara karşı bir cevap niteliğinde başarılarını ve haklılığını kanıtlamak, Millî Mücadele ile başlayıp Cumhuriyet'in ilanı ve yeni bir devletin kuruluşuyla sonuçlanan sürecin bütünlüğünü ortaya koymak ve son olarak kurulan bu yeni devleti, henüz benimsememiş olan güçlü kişi veya gruplara karşı korumak yer almaktadır.¹³²

Şevket Süreyya Aydemir'e göre; *Nutuk* ne bir tarih ne de bir hâtıradır. Tarihi değerde siyasî bir vesikadır. *Nutuk*'ta her siyasî vesika gibi zamanın şartları içinde çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Aydemir, Atatürk'ün olayları kendi açısından hükümlere bağladığını, kendi hikâyesini nutkun söylendiği günlerin havası içinde tarihin arşivine mal ettiğini belirtmektedir.¹³³

Atatürk'ün *Nutuk*'u değerlendirirken çok yönlü bakmak daha sağlıklı bir değerlendirme olacaktır. Atatürk ilk önce Millî Mücadeleyi kendi gözünden anlatmış, geçmiş yılların muhasebesini yapmıştır. Süreç içinde yaptıklarını, bunları hayata geçirme nedenlerini, olayların ortaya çıkardığı sonuçları kendi değerlendirmeleri ile anlatmıştır. Her ne kadar kısa sürede hazırlandığı söylense de *Nutuk*'taki detaylı belge ve anekdotlar buna uzun süredir hazırlandığını göstermektedir. Atatürk'ün askerî hatıratlarından, raporlarından anlaşılacağı üzere hatırat yazma, günlük tutma, belgeleri toplama

¹²⁹ Ali Güler, *Nutuk ve Sırları*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s. 98-103

¹³⁰ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 625

¹³¹ Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B.Tauris & Co Ltd, London 2010, s. 11-16

¹³² Emre Kongar, "Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?", *Türk Dili*, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı, sayı: 314, Ankara 1977, s. 376

¹³³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, cilt: III, s. 290-291

alışkanlığı vardır. Atatürk, Nutuk öncesi Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair detaylı belgeleri, resmi yazışmaları toplamış ve kendi notlarını düzenli bir şekilde tutmuştur. Atatürk Nutuk için hazırlık sürecinde sistematik belge toplama ve düzenleme faaliyetleri ile oldukça titiz ve detaylı bir çalışma yapmıştır. Bununla birlikte bu hazırlık süreci Atatürk'ün iç ve dış tehditlerle uğraştığı, aynı zamanda yoğun muhalefet gördüğü zor bir dönem olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir suikast girişimi sonrasında yaşananlar, Atatürk'ün Millî Mücadele'nin diğer kahramanları arasındaki ilişkileri koparmış ve bu süreç Atatürk'ün yeni politikalar belirlemesine sebep olmuştur. Atatürk *Nutuk* ile olaylar henüz taze iken iç tartışmalara bir cevap vermek, muhaliflerin neden tasfiye edildiğini kendince açıklamak, aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırka'sının gelecekteki siyasî yol haritasını belirlemeyi de amaçlamıştır. Atatürk *Nutuk*'un okunuşu ile bir dönemi kapatmış, yeni bir dönemi başlatmıştır.

Başka bir bakış açısıyla da *Nutuk* her şeyden önce bir “hitabe” (söylev) dir. Türk hitabet sanatının en güzel örneklerinden birisidir. Bu yönüyle, Atatürk'ün entelektüelliğinin edebi yönünü göstermesi açısından da kıymetli bir eserdir. Yusuf Akçura, Atatürk'ün nutkuyla ilgili yaptığı değerlendirmesinde, diline tamamen hâkim olduğunu ve cümlelerinde dilbilgisi hatalarına rastlanmadığını belirtmektedir. Atatürk'ün dağınık ve dalgalı ifadelerden hoşlanmadığını, cümlelerinin çoğunlukla aydın, asabi ve keskin olduğunu, Türkçesi bulunmayan kelimeleri Arapçadan almaya daha meyilli olup Farsça kelimeler ve terkipler çok kullanmadığını söylemektedir Akçura'ya göre; O'nun üslubu mevcut mekteplerden hiç birisine ithal edilemez ve orijinaldir. Namık Kemal tesiri kabul edebilse bile Atatürk bu tesirden tamamen sıyrılmıştır.¹³⁴

Atatürk'ün diğer bir kitabı da *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*dir.¹³⁵ Bu kitapla bilinçli yurttaşlar yetiştirmek amaçlanmış ve *Yurttaşlık Bilgisi* adı altında okutulan derslerde kullanılmıştır. Atatürk bu önemli eseri ile yurttaşlık hak ve ödevleri konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin istikbali olarak gördüğü nesli aydınlatıp bilinçlendirmeye çalışmış, böylece gelecekte ülkenin yönetimini devralacak kuşaklara medeni ve çağdaş bir toplumun nasıl olması gerektiğini anlatmıştır.

¹³⁴ Yusuf Akçura, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Aslı Menbalarından: Nutuk”, *Nutuk Nedir, Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 29

¹³⁵ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

1937 yılında yazdığı *Geometri*¹³⁶ kitabında ise, geometrik kavramları Türkçe olarak, aç, teğet, enlem, boylam, yatay, dikey gibi kelimelerle ifade etmiştir. Üçgen yerine müselles, alan yerine satıh; çizgi yerine hat ve daha birçok karmaşık Arapça sözcükler ve kavramlar matematikte öğrenmeyi güçleştiriyordu. Dildeki bu karmaşa, Türk çocuklarının pozitif bilimlerde yol almasını engelleyen en önemli etkenlerden birisiydi. Atatürk, Türkçenin kurallarına uygun, anlaşılır kavramlarla bir geometri kitabı yazmış, Türkçenin bir bilim dili olabileceğini ispatlamıştır.

Atatürk'ün kaleminden çıkan kitaplara *Söylev ve Demeçler* ve Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan Tarih kitabındaki İslam Tarihi bölümü de eklenebilir.

Entelektüel, eğitim alan, ilgi alanlarına bilgi bakımından hâkim, ileri görüşlü ve sürekli yeni gelişmeleri takip eden ve aynı zamanda bu bilgileri topluma aktaran, öğreten kişidir. Entelektüel olmanın şartı çok okumak ve kendini geliştirmektir. Atatürk'ün okumak kadar yazmak da bir tutku olmuştur. Yazdıkları, asker ve devlet adamı kimliklerinin dışında toplumu aydınlatan bir entelektüel olduğunu kanıtlamaktadır.

¹³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Geometri*, Örgün Yayınevi, İstanbul 1998.

İKİNCİ BÖLÜM: FİKİRLERİNİN TEMEL DAYANAKLARI

1. FİKİR AKIMLARI VE BİLİM

1.1. Akılcılık

17. yüzyıl felsefesi, Aydınlanma dönemine geçişte bir ara dönem olarak kabul edilir. Rönesans'ın etkisiyle şekillenen Yeni Çağ düşüncesinin temellerini atan bu felsefe biçimidir. 17. yüzyıl düşünürleri, Rönesans'ın ortaya koyduğu fikir ve belirsizlikleri, felsefi içerikleri kullanarak sağlam ve kesin bir şekilde kanıtlama çabası içindeydi ve sistematik felsefeyi yeni bir anlamla temellendirdiler. 17. yüzyıl felsefesi, Aydınlanma çağı düşüncesinin ilkelerine ve temel kavramlarına kaynaklık etmiştir. *Rationalism*, akıl (*ratio*) adını verdiğimiz felsefe; duyuusal deneyimlerden ziyade, insan aklının ve muhakeme yeteneğinin bilgi oluşturmadaki üstünlüğünü savunur. Buna göre, akıl ve tümdengelimli yöntemler ile kesin ve evrensel bilgilere ulaşılabilir. Yeni Çağ başlangıcında keşfedilen rasyonalist düşünüşün oluşmasına matematik ve fizik yol açmıştır. Çünkü Rönesans sonlarında hızla ilerleyen matematik ve fizik, doğanın yapısını matematik kavramlarla kavrayabileceğimizi göstermiştir. Buna göre doğa kavramları kesindir ve bu kavramlar zihinden türetilmişlerdir. Doğa ve akıl, nesne ile zihin arasında bir uygunluk vardır.¹³⁷ 17. yüzyıl felsefesinin matematik ve fiziği kendisine örnek alması, bu felsefenin kısa zamanda hızla ilerlemesine, doğru ve güvenilir sonuçlara varan sağlam bir yöntem kullanmasını beraberinde getirmiştir.¹³⁸

“Akıl”, dilimize Arapçadan geçmiş olup, “*deveyi bir yere sağlamca bağlamak*” anlamına gelmektedir. Latince “*ratio*”, ölçmek, hesabı verilebilir kılmak anlamlarına gelirken, Almancada “*vernunft*” sorgulamak anlamına gelmektedir. Her üç dilde de akıl, “*kendine düşen işi sağlamlaştırma, şüpheden uzak tutma, başkalarına karşı da savunabilir kılma*” gibi yakın anlamlara gelmektedir. Kur'an'da ise “*akıl*” isim olarak hiç kullanılmaz, ama kendisinden türetilmiş fiil kipleri olarak çokça kullanılır: “*düşünmez misiniz?!*”, “*akletmez misiniz?*” gibi düşünmenin ve akli kullanmanın önemini vurgulayan fiiller oldukça sık kullanılır.¹³⁹

Akılcılık veya rasyonalizm bilginin doğruluğunun duyu ve tecrübe ile değil zihinde ve düşüncede temellendirilebileceğini öne sürmektedir. Akılcı felsefenin

¹³⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 222

¹³⁸ A.g.e., s. 227

¹³⁹ Hüseyin Aydın, *Aydınlanmanın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 35, [Hud 51], [Nahl 12], [Enbiya 66-7], [Kasas 60], [Kamer 17], [Zuhuruf 2-3], Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2013.

temsilcileri deneyden gelmeyen (deney öncesi) bilgilerin varlığına inanırlar. Bu tür bilgiye felsefe dilinde *a priori bilgi* (hem deneyin hem aklın öğelerini içeren) denilmektedir. Bunların kaynağı akıldır. “*Bir şey her ne ise odur*” (özdeşlik ilkesi) ve “*Her şeyin bir nedeni vardır*” (nedensellik ilkesi) bilgileri, a priori bilgi örnekleridir. Mantık ve matematiğin tümü ile başka pek çok alanın bazı bölümleri bu tür bilginin kapsamına girer. Rasyonalizme göre; zihnin ulaşabileceği en önemli ve kesin bilgi türü olan a priori bilgi hem zorunlu (başka bir yoldan elde edilmesi imkânsız) hem de evrenseldir. Rasyonalizm etik ve din alanlarında da insanın düşünme yetisine öncelik verir. Buna göre iyiyle kötünün ayırt edilmesinde somut yargı duygu, gelenek ya da insan bilgisinin kaynağı vahiy değil, insanın doğal yetileridir.¹⁴⁰

Mustafa Kemal 30 Ekim 1922 tarihli Meclis konuşmasının başlangıcında peygamberlerin gönderilişindeki ilâhî usule, Hz. Muhammed’in son peygamber oluşundaki hikmetinden bahsettiği konuşmasında; insanların iki çağda incelenebileceğini, ilk çağın insanlığın çocukluk ve gençlik çağı, ikinci çağın, insanlığın erginlik ve olgunluk çağı olduğunu söylemiştir. Başlangıçta, tıpkı bir çocuğun rehberliğe ihtiyaç duyması gibi, insanlık da somut ve doğrudan yönlendirmelere muhtaçtı. Bu dönemde, Allah’ın mesajları peygamberler aracılığıyla iletiliyordu. İkinci aşamada ise, insanlık olgunlaşmaya başladı. Hz. Muhammed’in son peygamber olarak gönderilmesiyle, dinî ve ahlakî öğretiler tamamlandı. Bundan sonra, Allah’ın insanlarla doğrudan iletişim kurduğu varsayıldı. Mustafa Kemal’e göre, artık her birey kendi aklı ve anlayışıyla ilahî mesajları yorumlayabilecek seviyeye ulaşmıştı. Bu durum, insanlığın manevî açıdan erginliğe eriştiğinin bir göstergesi olarak kabul edildi. Böylece, araçlar olmadan da insanların Allah ile bağlantı kurabilecekleri düşüncesi ön plana çıktı.¹⁴¹

Mustafa Kemal her zaman insan aklının gücünü savunmakta ve bunu pek çok çalışmasında açıkça ifade etmektedir. Lise Tarih kitabı için 1930 yılında kendi eliyle yazdığı İslam Tarihi bölümünde; Hz. Muhammed’in aklî ve fikrî melekelerinin öneminden bahsetmiştir. Muhammed’in beyan ettiği surelerin uzun bir zamanda oluşan dinî düşüncelerinin ürünüdür. Bu süreç onu lider ve dünyada hâkim bir dinin kurucusu yapmıştır. Mustafa Kemal bu iki neticenin Hz. Muhammed’in kendi manevî ve fikrî kuvvetinin ürünü olduğunu belirtmektedir.¹⁴²

¹⁴⁰ John Cottingham, *Akıcılık*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 15-18

¹⁴¹ *Atatürk’ün Bütün Eserleri Nutuk III Vesikalar*, cilt: 21, s. 328-329

¹⁴² *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, cilt: II, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s. 91

Mustafa Kemal'in gerek Lise Tarih kitabındaki İslam Tarihi bölümünü yazarken gerekse meclisteki İslam Tarihini konu alan konuşmalarında iki yazardan etkilendiği görülmektedir. Bunlar İslâm düşünürü ve yazar *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi* ve İtalyan oryantalist ve tarihçi *Leon Caetani*'dir. Mustafa Kemal ikisinin de eserlerini detaylıca okumuş ve notlar almıştır.

Filibeli Ahmet Hilmi, Hz. Muhammed'i sadece bir dinî lider değil, aynı zamanda insanları yüksek ahlakî değerlere, hakikate ve adalete yönelten büyük bir peygamber olarak değerlendirmiştir. O'nun yaşamını, mücadelesini ve öğretilerini insanlık için bir yol haritası olarak kabul etmektedir. Ahmet Hilmi, İslam'ı ve peygamberliği aklın ve vahyin birleşimi olarak görür. Hz. Muhammed'e gelen vahiy, insanlığın en derin ihtiyaçlarına cevap veren ilahi bir mesajdır. Bu vahiyi, insanı sadece dini bir varlık olarak değil, aynı zamanda aklını kullanarak hakikate ulaşmaya çalışan bir varlık olarak değerlendirir. Hz. Muhammed'i sadece dini bir lider olarak değil, aynı zamanda insanî olgunluğun zirvesine ulaşmış, tüm insanlığa örnek olan bir manevî önder olarak tanımlamakta ve O'nu *insan-ı kâmil* olarak idealize etmektedir.¹⁴³

Caetani ise *İslâm Tarihi* adlı eserinde; İslam'ın erken dönemindeki yayılış sürecini incelerken, Hz. Muhammed'in askerî ve diplomatik zekasını öne çıkarmıştır. İslam'ın yayılmasını manevi ya da dinsel bir coşkunun değil, daha çok politik ve ekonomik nedenlerin yönlendirdiğini ifade ederek Hz. Muhammed'in pragmatik liderliğini vurgulamıştır. Hz. Muhammed'in aldığı vahiyleri ise; toplumsal düzeni ve yeni bir siyasî birliği kurmak için işlevsel bir araç olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁴ Mustafa Kemal'in "Kur'an'dan öğrendiğimize göre, Hz. Muhammed hiç değişmeden yaşamış bir insan değildi; o da hayat ve hadislerin zaruri icapları karşısında âdeta her gün değişmiştir" ve "Hz. Muhammed, ihtida Allah'ın resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır; bunu düşünmemiştir. Bu düşünce, senelerce mücadele ettikten sonra kendisinde hasıl olmuştur"¹⁴⁵ gibi kendine özgü bir şekilde ifade ettiği sözler Caetani'nin anlatımı ile benzerlik göstermektedir.

Atatürk 1937'de Halk partisini programını açıklarken ilkeleri dinî kitapların dogmalarıyla bir tutulmaması gerektiğini ilhamı doğrudan doğruya yaşamdan almış

¹⁴³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1974, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt: 3, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 132-490

¹⁴⁴ *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt: 4, s. 1-422

¹⁴⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, s. 35, *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, cilt: II, s. 79-125

olduklarını belirtmiştir. Akılcılığın kendine ait gücü ve akılla doğa ve topluma egemen olması ilkesine bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁶

Rasyonalistler; dünyanın akla uygun bir düzen içerisinde bir bütün olduğu ve parçaların mantıksal zorunlulukla birbirine bağlı olduğunu, dolayısıyla da yapısının doğrudan kavranabilir olduğu görüşünü savunurlar. Bu düşüncenin esin kaynağı matematiktir. Descartes'e göre; Her türlü doğru bilginin örneği matematiktir. Matematikte bir ilk ilkeler, bir de bu ilk ilkelerden hareketle yapılan çıkarımlar vardır. Gerek bu ilk ilkeleri kendi gücüyle keşfeden, gerekse bunlardan tümdengelim yoluyla çıkarımlar yapan akıl veya zihindir.¹⁴⁷

Atatürk'ün geometri kitabı yazması onun akılcı bakış açısını göstermektedir. Bilgiye ulaşmada gözlem ve mantıksal çıkarım olmak üzere iki temel yöntem vardır. Gözleme dayalı bilgiler yanıltıcı olabilir. İnsanların düştüğü hatalar yetersiz tümevarımdan değil, genellikle eksik gözlemlerden veya temelsiz çıkarımlardan kaynaklanmaktadır. Mevcut bilim dalları arasında sadece *aritmetik* ve *geometri* kesinlik sunmaktadır. Bu iki alan net ve açık kavramlarla çalışır ve deneysel belirsizliklere yer vermezler. Her iki disiplin de mantıksal adımların birbirini izlediği bir yapıya sahiptir. Aritmetik ve geometri aynı zamanda en anlaşılır bilim dallarıdır. Dikkatli bir yaklaşımla çalışıldığında, kişinin yanlış sonuçlara varma olasılığı oldukça düşüktür. Bu özellikler, aritmetik ve geometriyi diğer bilimlerden ayırır ve onlara özel bir güvenilirlik kazandırmaktadır. Atatürk bu nedenle öğrencilerin güçlü bir muhakemeye sahip olmaları ve kolayca öğrenebilmeleri için geometri dilini sadeleştirmiştir. Gençlerin genç yaşta hata yapmasını önlenmek için eğitimin temelini *geometri* ve *aritmetik* üzerine kurmaya çalışmıştır.¹⁴⁸

Agop Dilaçar, Atatürk'ün yazdığı geometri kitabı üzerine; eğitimde en önemli gerçeğin anlayış yolunun açık olması gerektiği ifade etmiştir. Arapça kavramlarla yazılmış geometri kitabı bu nitelikte değildi. Öğrencinin anlamasını zorlaştıran cansız bir tekerleme gibiydi. Dilaçar'a göre Atatürk; bu anlayış yolunu açmak için geometri kitabını Türkçe kavramlarla yazmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *TBMM Zabıt Ceridesi*, cilt: 20, İçtima: 1, 1.11.1937, s. 3

¹⁴⁷ Osman Korkmaz Karamanoğlu, *Ansiklopedik "İzm"ler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007, s. 266-267

¹⁴⁸ Adnan Mazmanoğlu, "Atatürk ve Matematik", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4 (2016), s. 49-51

¹⁴⁹ Necip Alban, "Aktarmalar: Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Kitabı [Geometri]", *Türk Dili*, cilt: 25, sayı: 249 (1972), s. 269

1.2.Olguculuk

Pozitif demek, her şeyden önce *gerçek olan* demektir. Bundan dolayı pozitif felsefe gerçeği inceleyip araştıran bilimlerle sıkı iş birliği yapar. Modern pozitivizmin doğmasında, özellikle kimya ve fizyoloji alanlarındaki ilerlemelerle birlikte, deney bilimlerinin gelişmesinin büyük etkisi olmuştu. Modern pozitivizmin kurucusu Auguste Comte, kültür bilimini pozitif bilim yapmaya çalışmış, diğer yandan da pozitif bilimlerin başlıca olgularını, yasa ve yöntemlerini belirlemeye çalışmıştır. Comte'un asıl amacı, toplum olaylarını bilimsel yöntemlerle inceleyerek topluma yeni bir şekil, yeni bir yön vermektir. Bunun için sosyolojiyi bir bilim olarak kurmuştur. Sosyolojiye fizik ve matematiğin yöntemlerini uygulamaya çalışmıştır. Comte, fiziğin yöntemi ile olgular dünyasını doğru olarak bilmenin mümkün olduğuna inanır. Olguların bilgisi olayların özünü ve gerçek nedenini vermez ama olayları idare eden kanunları verir. Bu kanunlarla, gelecek hakkında öngöründe bulunulur.¹⁵⁰

Pozitivizmin hem felsefi hem de politik açıdan sloganı '*düzen ve ilerleme*'dir. *Düzen*, bireyler arasındaki ilişkileri ve toplumun yapısal bütünlüğünü güçlendirirken, herhangi bir ilerlemenin bu düzenle uyumlu olması gerekmektedir. *İlerleme* ise, toplumun dönüşümünü sağlarken, bu dönüşüm düzeni bozmayacak şekilde gerçekleşmelidir. *Düzen* ancak *ilerlemeyi* engellemediği sürece sürdürülebilir. Comte, modern toplumun *düzen ve ilerleme* arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklarken; *düzenin* toplumsal uyumu sağlama ve koruma görevini üstlenmesini, *ilerlemenin* ise toplumun sürekli gelişimi ve dönüşümünü teşvik etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵¹

Comte toplumunun ilerlemesini doğal bir süreç olarak değerlendirerek, insanlığın gelişimini hayvanî özelliklerden insanî özelliklere geçiş süreci olarak görmektedir. Comte toplumsal ilerlemeyi, *sosyal statik* ve *sosyal dinamik* olmak üzere iki temel aşamaya ayırmaktadır; *sosyal statik*, toplumun düzenini ve uyumunu korumaya odaklanırken, *sosyal dinamik*, toplumun sürekli değişim ve gelişim ihtiyacına işaret etmektedir. Bu iki yapının uyum içinde çalışması, toplumun sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için temel bir gerekliliktir. Toplumsal ilerlemede belirleyici olan temel etkenlerden biri de *Üç Hal Yasası*'dır. Comte'a göre insan zihni, *teolojik*, *metafizik* ve *pozitif* aşamalardan geçerek gelişmektedir. *Teolojik* aşamada doğaüstü güçler, *metafizik* aşamada soyutlamalar, *pozitif* aşamada ise bilim ve gözlem ön plana çıkmaktadır. Comte, bu aşamaların doğal ve

¹⁵⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 412-418

¹⁵¹ Auguste Comte, *The Positive Philosophy*, George Bell&Sons, London 1896, s. 140-143

kaçınılmaz olduğunu ve her birinin, toplumun gelişimine katkıda bulunarak bir sonrakine zemin hazırladığını belirtmektedir. Bu süreklilik, insan doğasında mevcut olan doğal yasalara dayanmaktadır. Bu ilerlemenin etkisi, bireyden topluma doğru genişlerken, toplumsal uyum ve düzenin korunmasına katkı sağlamakta ve bireysel içgüdülerin sosyalleşmesini teşvik etmektedir. Toplamların daha karmaşık ve gelişmiş hale gelmesiyle, bireylerin ahlakî ve entelektüel gelişimi de bu evrimsel süreçte önemli bir rol oynamaktadır.¹⁵²

Olgucu kuram, “*aklın hurafeye*”, “*bilimin dine etkisi*” olarak da bir düşünce devrimi olarak nitelendirilebilir. Olgucu kuramın oluşmasını sağlayan, Fransız Devrimi ve bu devrim sırasında yaşananlardır. Comte, Fransa'nın temelini sarsıldığı zamanlarda çatışan görüşlerin yani “*gelenekçilerle*” “*devrimcilerin*” arasını bulmaya çalışmaktadır. Fransa'da bu dönem bütün değerler yıkılırken yerine yenilerin konulamadığı, toplumun ne yöne gideceğinin belirsiz olduğu karışık bir dönemdir. Comte kitleleri ortaya koyduğu bilimsel yöntemlerle iyi ve doğruyu kabul etmeye çağırmıştır.¹⁵³

Comte'un politik ve sosyal felsefesinin etkisi akademik felsefeden ziyade pratik politika üzerinde olmuştur. Rusya, Türkiye, Brezilya, Meksika, Japonya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler için pozitivizmi kendi toplumlarının çağdaşlaşmasının anahtarı olarak benimsemişlerdir. Pozitivizmin ilerleme vizyonu ekonomik ve sosyal modernleşmenin yanı sıra kültürel ve entelektüel ilerlemeyi de kapsıyordu. Marksizm'den farklı olarak pozitivizm, dogmatizmi, hiyerarşiyi ve düzeni hoş gördüğü için geleneksel inanç ve uygulamalara saygı gösteren bir ideoloji olarak değerlendirilmiştir. Pozitivizm muhafazakâr modernleştiriciler, özellikle de yeni bir yönetici elit yaratmak isteyenler için uygun bir ideoloji idi.¹⁵⁴

Fransız Devriminin etkileri, Osmanlı Devleti'nde çok hızlı bir şekilde tesir etmişti. Olguculuğun etkileri İmparatorluğu kurtarmaya çalışan sivil ve asker bürokratların tarihsel rolleri ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çabalar doğal olarak çeşitli düşünce akımları çerçevesinde oluşmuştur. Taner Timur; olgucu düşüncenin Osmanlı aydınlarınca benimsenmesi hakkında Osmanlı aydınlarının batının üstünlüğünü anlamak ve aktarmak için kısa bir yol aramakla meşgul olduklarını söylemektedir. Pozitivizmin ve ilim anlayışı hem batının üstünlüğünü açıklayan hem de Hristiyanlığa dair ilkeler barındırmayan bir

¹⁵² A.g.e., s. 299- 327

¹⁵³ Emre Kongar, “Auguste Comte ve Mustafa Kemal Atatürk”, *Türk Dili*, cilt: 152, sayı: 353 (1981), s. 749

¹⁵⁴ *Love, Order & Progress The Science, Philosophy & Politics of Auguste Comte*, ed. Michel Bourdeau, vd., University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2018, s. 303-304

anlayıştı. Toplumsal ve sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli olan küçük burjuvanın taleplerini karşılamaktaydı.¹⁵⁵

Ahmed Rıza'nın, Comte'un *düzen ve ilerleme* sloganını benimseyerek yayın organı *Meşveret*'te kullanması, bu etkinin bir yansımasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de toplumsal dayanışmayı ve topluma karşı sorumluluğu vurgulayan bu slogandan esinlenerek '*birlik ve ilerleme*' ifadesini benimsemiş ve partiye bu adı vermişlerdir. Atatürk Comte'un bilim, dayanışma ve üç aşama kanunu konusundaki çalışmalarından etkilemişti. Bu fikirler Türk toplumunun kimliğini kaybetmeden çağdaş seküler bir yapıda olabileceğini ve Avrupa toplumlarına daha yakından bakacağı anlamına gelmekteydi.¹⁵⁶ Bu anlamda Atatürk'ün millî kültürü çağdaş uygarlık seviyesine çıkarma ideali pozitivistizmin *düzen ve ilerleme* ilkesi ile örtüşmektedir.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasını Avrupa medeniyetleriyle ilişkisini kesmesine bağlamaktadır. Bunun bir hata olduğunu ve bu hatanın tekrar edilmeyeceğini ifade etmiştir. Ülkeler çeşitli olsa bile medeniyet birdir ve ilerlemek için tek medeniyete katılmak gereklidir.¹⁵⁷

Türk İnkılâbında Fransız İhtilâlinin etkileri açıktır ve pek çok araştırmacı bunu vurgulamaktadır. Fakat Atatürk; Türklerin Fransızlardan ve öteki milletlerden farklı bir yapı ve kültüre sahip olduğunu, bunun dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Türk demokrasisinin Fransız demokrasisini takip ettiği, fakat kendi gelişme gösterdiğini söylemiştir. Çünkü her millet kendi toplumsal şartlarına, vaziyetine göre inkılabını yapmaktadır. Atatürk, Fransız Devrimi'nin tarihsel önemini takdir etmekle beraber, bu devrimin ortaya çıkardığı kültürel dönüşümün Türkiye'de birebir kopyalanmasını uygun bulmamıştır.¹⁵⁸

Mustafa Kemal'in 17 Kasım 1918 tarihli *Minber*'de yayınlanan mülakatında pozitivist etkiler açıkça görülür. Bu görüşme, Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'ne yaklaşımını göstermektedir. Bu mülakatta en güçlü olmanın silah gücü olmadığını, gücün, onun toplamını oluşturan etkenlerin sonucu olduğundan bahsetmiştir. Güçlü olmak, bilim bakımından, teknik bakımından ve ahlâk bakımından güçlü olmaktır. Bu değerlerden yoksun olan bir millet silahla donatılsa bile güçlü olamaz. O'na göre yalnız silah gücü

¹⁵⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 112-113

¹⁵⁶ Love, Order & Progress The Science, Philosophy & Politics of Auguste Comte, s. 277

¹⁵⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri., cilt: 16, s. 148

¹⁵⁸ A.g.e., cilt: 22, s. 90

yeterli değildir. Güçlü bir ordunun anlamı medeniyet ve tekniğin gereklerini kavramış ve ona göre çalışan ve hareket eden ahlâkta olmak demektir.¹⁵⁹

Mustafa Kemal'in 1916'da Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin "*Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*" adlı eserini okuduktan sonra yapmış olduğu değerlendirmeler onun pozitivistten etkilendiğini gösterir. Bu kitabın bir bölümü '*Aguste Comte ve Felsefesi*' başlığını taşıyordu. Ayrıca özel kitapları arasında Comte'nin '*Cours de philosophie positive*' eseri de vardı. Bu eserleri inceleyen Atatürk, Doğulu ve Batılı düşünürleri eleştirmiş ve kendi özgün düşüncelerinden bahsetmiştir. "*Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*" adlı eserde dindar düşünürlerin, felsefeyi, kuralları, bilimi ve tekniği şeriatın sözlerini yorumlamak için yoğun çaba gösterdiklerini söylemiştir.¹⁶⁰ Bu yaklaşımlar, Mustafa Kemal'in belirli kalıplara bağlı kalmayan, eleştirel düşünceye önem veren ve farklı fikirleri sentezleyebilen bir zihin yapısına sahip olduğunu göstermektedir

Türk İnkılâbı için olguculuğun sürekliliğinden bahsedilebilir. Hemen hemen tüm inkılâplarda olguculuğun etkisi olmuştur. Atatürk'e göre inkılâpların amacı, Türk halkını tümüyle çağdaş ve bütün anlam ve biçimleriyle uygar bir toplum durumuna ulaştırmaktır. Bu bakış onu olguculuğa yaklaşıtıyordu. Mustafa Kemal'in "*olguculukla*" bağını da '*halkçılık*', '*lâiklik*' ve '*bilim*' sağlıyordu.¹⁶¹

Halkçılık, gerek sınıfsal anlamı, gerek: siyasî yönüyle Atatürk'ü pozitivistle yaklaştırmaktadır. Atatürk'ün halkçılık anlayışında; Comte'un '*toplumsal dokular*' teorisi ve Durkheim'in '*organik ve mekanik iş bölümü*', '*kollektif bilinç*' etkisi görülmektedir. Aynı zamanda halkçılık İslami egemenlik kuramına karşı çıkan ve sonunda onun yerini alan laik bir egemenlik kuramıdır. Bu yönüyle halkçılık, siyasî iktidarın kaynağının bir bütün olarak halkta olduğunu öngörmektedir.¹⁶²

Mustafa Kemal gelecek nesillere katı düşünceler, dogmalar veya değişmez kurallar bırakmadığını vurgulamıştır. O, manevi mirasının ancak akıllı ve bilimi rehber edinenler tarafından sahiplenilebileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'e göre, değişmez hükümler olduğunu iddia etmek, bilimsel ve akılcı gelişimin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal fikirlerin çağın gereksinimlerine uyum sağlaması gerektiğini

¹⁵⁹ *Minber*, 17 Teşrin-i sâni 1334 (17 Kasım 1918), numara:16

¹⁶⁰ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, s. 12, Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 15

¹⁶¹ Taner Timur, "Atatürk ve Pozitivistizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 94-95

¹⁶² gös.yer

savunarak, kendisini takip edecek olanların akıl ve bilim yolundan ayrılmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu ilerici ve esnek düşünce yapısıyla, kendi fikirlerinde ısrar eden birçok entelektüelden farklı bir tutum sergilemiştir.

Atatürk “fizik ötesi ve bilimsel kavramları” düşüncesinin dışında tutmuş, kişi ve toplum yaşamının siyasal olarak düzenlenmesinde, devletin eylem ve işlevlerinde “aklı ve bilimi” esas almıştır. Bu nedenle Atatürk’ün düşünceleri ‘rasyonalizm’ ve ‘pozitivizm’ akımlarının millî öze dayandırılan bir bileşimi olarak kabul edilir.¹⁶³

Türk aydını ve Mustafa Kemal, pozitivizmi bilimsel düşüncenin üstünlüğü olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşım, Auguste Comte'un ortaya koyduğu ‘pozitivist düşünce prensipleri’ ile paralellik göstermektedir. Diğer taraftan, Atatürk’ün pozitivizmi etkili bir şekilde uygulamasının altında yatan sebep, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem yönetim anlayışının hem de toplumsal dokusunun dinî temellere dayanmasıydı.¹⁶⁴ Taner Timur, günümüzde bir düşünce akımının veya toplumsal kuramın *pozitivist* olarak nitelendirilmesinin temelinde, Auguste Comte'un artık geçerliliğini yitirmiş teorilerinin değil, onun metodolojisinin yattığını vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Atatürk, en önemli inkılâbın ‘düşünce inkılâbı’ olduğu kanısındaydı. Birçok yeni düşüncelerin halka kazandırılmasını istiyordu. Düşüncenin kaynağını, insanda ve toplumda aramaktaydı. Bireyler fikir sahibi olmadığında ve haklarını bilmediklerinde istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya kötü şekilde yönlendirilebilirler. Bireyin kendisini kurtarabilmesi için her bireyin kendi kaderiyle alakadar olması lazımdır. Bu ifadelerle aklın egemen olduğu hem birey hem de devlet otoritesinden bahsetmektedir.¹⁶⁶

Atatürk göre; gençler cansız teorilerle karşı karşıya kaldıklarında ülkenin gerçek durumu ve çıkarları arasında bağlantı kuramamaktadır. Bu gençler hayata atıldıkları zaman bu bağlantıyı kuramadıklarından eleştirel, karamsar ve millî bilinçten yoksun bireyler haline gelmektedirler. Bu nedenle genç kuşakları yetiştirmek için, akılcı ve gerçekçi yöntemler rehber edinmek gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁷

Atatürk’ün fikirleri rasyonalizm ve pozitivizmin bir sentezi olarak kabul edilebilir. Akılcılık, bilginin kaynağının akıl olduğunu; doğru bilginin ancak akıl ve düşünce ile elde

¹⁶³ Cavit Orhan Tütengil, *Atatürk’ü Anlamak ve Tamamlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 146

¹⁶⁴ Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 52

¹⁶⁵ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 109

¹⁶⁶ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt: 21, s. 277

¹⁶⁷ *Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 108

edilebileceği tezini savunan felsefi yaklaşıma verilen isimdir. Atatürk'ün benimsediği akılcılık kavramı en geniş anlamı ile, tüm bilimsel yaklaşımı ve ilerici çağdaş bilimi içeren bir nitelik olarak ele alınmıştır. O, akıl, mantık, bilim, fen, uygarlık sözcüklerini birlikte kullanarak akılcılığı, akıl ve mantık dışı boş inançlara, bilimsel verilere aykırı ön yargılara ve insanla toplumu bir noktada dondurup, değişmez kalıplar içinde hapseden dogmatik düşünceye karşı gelmek olarak tanımlamıştır.

Atatürk, akılcılığa, bilim ve teknolojiye dayanarak, Türk Devlet hayatını, eğitim sistemini, fikir hayatını, ekonomik hayatı ve bunların değerlerini, hedeflerini, toplumsal ve hukuki yapısını, yönetim esaslarını tespit etmiştir. Bütün faaliyetlerinin başlangıç noktası akılcılık olmuştur. Atatürk'ün tüm eylem ve söylemlerinde akılcılık baskındır. Gerçeği bulmak ve görmek için insan aklına ve bilime önem vermiştir. Akılcı bir yaklaşımla, gerçeğin objektif şekilde değerlendirilebileceğini düşünmüştür ki bu hususlar entelektüel kimliğin tanımı içinde yer almaktadır.

1.3.Bilim ve Teknoloji

Akıl, bizim en başta gelen bilgi edinme yeteneğimizdir. Bilgi, gözlem ve deney verilerinin akılla işlenmesi sonucunda elde edilen bir insan başarısıdır. Bilimsel akılcılığa göre bilginin kaynağı deney öncesi aklî sezgilerdir. Bilgi bu sezgilerin zekâ tarafından kavranmasıyla ortaya çıkmaktadır. '*Bilimsel akıl*' muhakeme yoluyla yargılama ve hareket etme yeteneğidir. *Bilimsel akılcılık*, olaylara şüphecî yaklaşma, irdeleme, araştırma, neden-niçin ve nasıl gibi sorularına cevap arama yetisidir.¹⁶⁸

Felsefede akılcılık bir bilgi edinme kuramı, gerçeği bulma yöntemidir. Başlıca bilgi kaynağının entelektüel iç duyu ve nedenlerin aklın ölçüsüne vurulması olduğunu savunur. Descartes, "Düşünüyorum öyleyse varım" diyerek varlığı düşünceye ve dolayısı ile akla indirgediğini göstermiştir. Descartes'in düşünsel rasyonalizmi bilgi edinmek için matematik aracılığı ile anlam çıkarma yoludur. Kullandığı yöntem, geometride olduğu gibi, ispatlanmış apaçık bir gerçekten ya da belitten¹⁶⁹ başlayıp akıl yolu ile nedenleri bularak belli bir sonuca varmaktır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Hüseyin Aydın, *Aydınlanmanın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 45-47

¹⁶⁹ Belit: Başka bir önermeye götürülemeyen ve kanıtlanamayan, böyle bir geri götürme ve kanıtı da gerektirmeyip, kendiliğinden apaçık olan ve böyle olduğu için öteki önermelerin temeli ve ön dayanağı olan temel önermeye denir.

¹⁷⁰ Osman Korkmaz Karamanoğlu, *Ansiklopedik "İzm"ler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007, s. 266-267

Atatürk'ün fikir dünyasının esasında sağlam bir akıl ve hareket vardır. Atatürk “Akıl ve mantığın çözümleyemeyeceği mesele yoktur”¹⁷¹ sözleriyle bunu vurgulamaktadır. Atatürk'ün düşünceleri, akılcılığa, bilim ve teknolojiye dayanarak Türk devlet hayatını, eğitim sistemini, fikir hayatını, ekonomisini ve bunların değerlerini, hedeflerini, toplumsal ve hukukî yapısını, yönetim esaslarını belirlemiştir.

Atatürk'ün başkalarının düşüncelerini öğrenmek isteme çabası ile ilgili bir soruya verdiği yanıtta hiçbir kanıyı küçük görmemek gerektiğini, bazen hiç olmadık insanlardan bir şeyler öğrendiğini, kendi fikirlerini uygulasa ile mutlaka diğer insanları dinlediğini ifade etmiştir.¹⁷² Ayrıca yaşamda, düşüncede, eylemde gerçekçiliğe olağanüstü önem vermektedir. Herhangi bir durumu tartışırken veya çözüm ararken gerçekçi ve kendimizi aldatmamak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷³ Atatürk için, ülkeyi yönetenler her konuda bilim adamlarına başvurmalı onlardan ve görüş almalıdır. Kendisi orduyla ilgili konularda milleti sonuca götürecek her noktada emir verebileceğini ama diğer bilim ve toplum meselelerinde daima uzmanlardan yardım alacağını, ilmine ve irfanına güvenenlerin yol göstermeleri halinde onları takip edeceğini söylemiştir.¹⁷⁴

Atatürk'ün eleştirel yaklaşımı hiç elden bırakmadığı görülmektedir. Gerek düşünsel düzeyde çıkarımlar yapması gerekse karar verirken yön vermesi Atatürk'ün benimsediği yaklaşım, felsefi düzeydeki bir anlatımla “*Eleştirel Gerçekçilik*” olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşım 20. yüzyılın sonunda aynı adla ortaya çıkan düşünceden farklıdır. Fakat çıkış noktası insan merkezli akılcı felsefeyle önemli ölçüde kesişen bir düşünüş biçimidir. Ayrıca bu kavram toplumcu bir bağlamda da kullanılmıştır. Buna göre; akılcı felsefe toplumsal-siyasal düzenin değiştirilmesi ve toplumcu düzene giden yolda güdümlü bir felsefi yaklaşım aracıdır; bu düzene onun içinden bakan toplumsal gerçekçiliğin de ön aşamasıdır.¹⁷⁵ Türk Dil Kurumunun baş uzmanlarından olan Agop Dilaçar, Geometri kitabının önsözünde Atatürk'ün eleştirileri her zaman memnuniyetle karşıladığını, önerilen değişiklikleri haklı görürse hemen benimsediğinden bahsetmektedir.¹⁷⁶

Atatürk'ün *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* kitabında kendi deneyimlerinden, gözlemlerinden ve tarihten örnekler vererek askerlik uygulamasındaki yanlışları ortaya

¹⁷¹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 387

¹⁷² Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 109

¹⁷³ Metin Özata, *Atatürk Bilim ve Üniversite*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2006, s. 25

¹⁷⁴ Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, cilt: III, s. 318

¹⁷⁵ Yaman Örs, Burcu Baydemir, *Atatürk Felsefe ve Yaşam*, s. 98-99

¹⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Geometri*, s. XIX

koyabilmek için bilimsel yaklaşımla gündeme getirdiği konuları eleştirel gerçekçi tutumuyla ele almakta, sorgulamaktadır. Savaşlardaki, çatışmalardaki başarısızlıkları açıklamak amacıyla sürekli neden sorusunu sormakta; istenmeyen sonuçların nasıl ortaya çıkabildiğini açıklamakta, böylece onları neden-sonuç ilişkisinin ışığında ve büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Atatürk insanların kendi iradeleri ile hareket edebilecek düşünce yapısında olmasını istemiştir. Bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır; Askerî hiyerarşinin her kademesindeki personel, zaman zaman üstlerinden talimat alamayacakları durumlarla karşılaşabilir. Bu sebeple, bir ordunun gerçek anlamda güvenilir ve etkili olabilmesi için hem komutanların hem de erlerin bağımsız düşünebilme ve inisiyatif kullanabilme yeteneklerinin geliştirilmiş olması şarttır. Bu becerilere sahip olmayan bir askerî gücü, sağlam ve destekleyici bir kuvvet olarak görmek, büyük bir yanılgı ve potansiyel bir felakettir.¹⁷⁷ Atatürk, her daim gerçeği arayan ve onu bulduğumuza inandığımız zaman bunu söyleme cesareti olan insanlar olmalıyız demektedir. Bununla birlikte amaca kısa ve kestirme yoldan gidilmesi tercih edilmesi halinde gidilen yol mantıklı ve bilime dayalı olmalıdır.¹⁷⁸

Akılcılığın ve akılcı düşüncenin temel taşları *bilim* ve *teknolojidir*. Bilimsellik; devlet ve toplum hayatında, kişisel hayatta, bilimi öğrenme, değerlendirme ve uygulama demektir. Atatürk'e göre, bilim ve teknolojinin yaygın ve başarılı bir şekilde kullanılmasının, gerçek ve doğru hareket tarzlarını belirten bir yol gösterici olacağını vurgulamaktadır. İlerlemenin temeli olan çağdaş bilim ve teknik esaslarının her alanda rehber kabul edilmesini gerektirmektedir.¹⁷⁹

Aydın Sayılı, Atatürk'ün "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*" sözünü bütün insanlığa uygulanması mümkün olan ve bugün olduğu gibi yarın için de gerçekliğini koruyacak bir vecize olarak değerlendirmektedir. Sayılı'ya göre bilim; dil, din, ırk ve çeşitli toplum özelliklerine bağlı kalmayan, onlardan tamamıyla bağımsız bir insan faaliyetidir. En önemli özelliği ise; sınırsız gelişme ve ilerleme yeteneğidir. Bilim toplumların statik bünyesine dinamizm ve canlılık getirir. Aynı vasıf teknolojide de bulunmaktadır. İnsanı teknolojik yeniliğe götüren yol, bilimsel ilerleme yolundan esas itibarıyla farksızdır. Bilim entelektüel tecrübelerimizin tatminine, günlük gereksinimlerimizi karşılayarak onurlu ve rahat bir yaşama kavuşmamıza ve hiç olmazsa maddî acılarımızın azalmasına yardım etmektedir. Cehalet, çaresizlik, aciz ve hastalığa

¹⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 18

¹⁷⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 251

¹⁷⁹ Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 142

olduğu kadar zulüm ve sefaletle karşı koruyan da bilimdir. Bu manada Sayılı, Atatürk'ün söylediği bu sözün doğruluğundan yana kuşcumuz olamayacağını ifade eder. Çünkü, bilim uygar dünyanın belkemiğidir ve uygarlıkta en çok ilerleyen toplumlar bilime en çok bel bağlayanlardır.¹⁸⁰

Teknolojinin zaman içerisinde izlediği yol bize uygarlığın gelişimini gösterir. Teknolojinin gelişmesinin yöntemi *bilim* ve *bilimsellik*dir. Teknoloji yalnızca alet veya makine değildir. Alet ve makineye dönüşebilen düşüncedir. Organize düşünce ise bilim ve teknoloji bazlı dünya görüşü demektir.¹⁸¹

Teknolojik açıdan geri kalmış ülkelerin özelliklerine baktığımızda; bunların siyasal bakımdan dışa bağımlı oldukları görülmektedir. İçerideki siyasal rejimleri genellikle dengeli ve sürekli bir görünüme sahip değildir. Ekonomik bakımdan gerek teknolojik girdiler gerek doğrudan ham madde girdilerinin önemli bir bölümü ya dolaylı ya da çoğu zaman doğrudan, gelişmiş teknolojiye sahip ülkelere bağımlıdır. Ekonominin her alanında verimlilik düşüktür. Toplumsal bakımdan bu ülkelerdeki sınıflar, çağdaş bir kapitalist toplumdaki sınıflardan farklıdır. Ne sermaye sınıfı ne de işçi sınıfı, ileri teknoloji ülkelerine benzemez. Etkin feodal kalıntılar vardır. Yok olmak üzere de olsalar güncel olarak, toplumsal ittifaklarda ağırlıklarını duyururlar. Kültürel bakımdan, hızla değişen bir değerler ve inançlar sistemine sahiptirler. Tüketim kalıpları bakımından, gelişmiş sanayi ülkelerinin taklitçisidirler. Halkın beklentileri yüksek, bunları karşılamak için yollar sınırlıdır.¹⁸² Bir milletin varlığını sürdürebilmesi ve özgürlüğünü koruyabilmesi, ekonomik açıdan güçlü olması, tam bağımsızlığı ve bilim ile teknolojiye ilerlemiş olmasına bağlıdır. Atatürk eğer bir millet çağdaş bir eser meydana getirme yeteneğinden yoksun ise bağımsızlığını ve özgürlüğünü kaybetmeye mahkumdur demektir. Medeniyet yolunda başarılı olmanın anahtarı çağdaşlaşmadır. Sosyal yaşamda, ekonomik alanda ve bilim ile teknoloji sahalarında ilerlemek ve başarı elde etmek için tek yol budur. Bunu gerçekleştiremeyen milletler yok olmaya mahkumdur.¹⁸³

Her toplumda aklî etkinliğin yani düşünme gücünün ön plana çıkmadığı uzun dönemler olmuştur. Bunun başlıca nedeni, akıllı harekete geçirecek mahiyette gözlem ve deney yapabilecek insanlardan yoksunluktur. Bilgi aklın başarısıdır; ama önceki nesillerin

¹⁸⁰ Aydın Sayılı, *Bilim Tarihi Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, s. 1-7

¹⁸¹ Hüsnü Erkan, *Bilgi Uygarlığı için Yeniden Yapılanma Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s. 179

¹⁸² Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 82-83

¹⁸³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 187

başarıp biriktirdiği bilgiler akla dinamizm kazandırır. Bilimsel etkinliğin hayat bulması için çağın ruhunun elverişli olması, sosyo-ekonomik yapının bireye boş vakit bağışlayacak kıvamda olması, teorik çalışma yapabilecek bireylerin varlığı gereklidir.¹⁸⁴ Medeni dünya büyük bir hızla değişmekte ve gelişmektedir. Bu değişiklik ve gelişmelere uyum sağlamamız gerekmektedir. Medeniyet yolunda başarının, gelişme ile mümkün olduğunu kabul eden Atatürk, dünyanın sürekli değişim içinde olduğu bir dönemde, eski ve köhne düşüncelerle ve geçmişe bağlı kalarak varlığın sürdürülemeyeceğini belirtmiştir.¹⁸⁵

Atatürk'ün bilim adına yaptıkları bugün hala değer görmektedir. Bilim tarihçisi ve filozof *Robert P. Crease* yakın zamanda yayınlanmış *The Workshop and The World* adlı kitabında Atatürk'ü dünyada bilim algısını değiştiren on önemli düşünürden¹⁸⁶ biri olarak saymaktadır. Crease, Atatürk'ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir” sözünü ancak yüzyıllık bir kültürel dönüşüm sayesinde hayata geçirebildiğini ifade etmektedir. Atatürk'ten önce din aynı batıdakine benzer olarak yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmişti. İnkılâplarla birlikte bilimin geçerli olacağı yurttaşlık ve vatanseverliğe dair yeni inançlar yerleştirilmiştir. Crease, bu kültürel dönüşümün Batı'daki kilise-devlet çatışmalarından farklı olsa da Atatürk'ün mücadelesinin Batı'da bilimi inkâr edenlerle nasıl yüzleşilmesi gerektiğine dair önemli bir örnek olduğunu söylemektedir.¹⁸⁷

2. İNSAN SEVGİSİ

2.1. Hoşgörü

Hoşgörü (taassupsuzluk); duygu, düşünce, inanç, vicdan, tavır ve hareketlerle ilgili bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Atatürk'ün fikrî dayanaklarından birisidir. Atatürk'e göre; hoşgörü sosyal hayatta var olması gereken bir erdemdir. İnsanlığın devamı için zorunlu olan gerek kişi gerekse toplum olarak huzur içinde yaşamanın, vatan ve millet bütünlüğünün devamını sağlamanın bir anahtarıdır.

Toplumsal barış ve hoşgörü kapsamında Türk kültürünün özellikleri incelendiğinde Atatürk'ün hoşgörü anlayışının izlerini bulmak mümkündür. Hoşgörü alanında ortaya çıkan temel noktalardan birisi, Türk kültüründeki “*diğergam ahlak*”¹⁸⁸

¹⁸⁴ Hüseyin Aydın, *a.g.e.*, s. 47

¹⁸⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 187

¹⁸⁶ Diğer düşünürler; Francis Bacon, Galileo Galilei, René Descartes, Giambattista Vico, Mary Shelley, Auguste Comte, Max Weber, Edmund Husserl, Hannah Arendt.

¹⁸⁷ Robert P. Crease, *The Workshop and The World*, W.W.Norton&Company, New York 2019, s. 189-204

¹⁸⁸ Kendi dışındakileri de fark eden, toplumcu

anlayışında aranmalıdır. Bazı kültürlerde yaygın olan “*egoist ahlak*” anlayışının maddecî, faydacı ve fertçi değer hükümlerinin ön planda olması hoşgörü alanında da farklılıklar doğurmaktadır. Türk kültüründe birey ve toplum menfaatlerinin birbirine paralelliği görülmektedir. Türk kültüründe “*farklılıkları reddetmeden farklılıklar üzerinde birlik arama*” prensibi Türk toplumundaki bütünleşmeyi kuvvetlendirmiştir. Bu sayede anlamlı bir birliktelik meydana geldiği için Batı’da görüldüğü gibi sınıf çatışmaları olmamıştır.¹⁸⁹

Özgürlüğün barış ve huzur içinde uygulanmasının sağlanmasının yolu hoşgöründen geçmektedir. Hoşgörü sahip olunması gereken akılcı bir davranıştır. Atatürk, özgürlüğün kolay elde edilmediğini ama herkese karşı hoşgörü göstererek korunabileceğini ifade etmektedir. Kişiler ve toplumlar arasında bir dostluk kurmak için hoşgörü gereklidir. Aynı zamanda toplumların bütünlüklerini, kendi hak ve özgürlüklerini koruyabilmeleri için de hoşgörü gerekli ve önemlidir. Değişik fikirlerin ortaya çıkması da verilen özgürlüklere bağlıdır. Bu farklı fikirler toplumların bilinçlenmesi için faydalıdır. Atatürk fikirlerin ve inançların farklı olmasından şikâyet etmemek gerektiğini, eğer bütün fikirler ve inançlar tek bir noktada birleşirse bunun hareketsizlik göstergesi olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰ Atatürk için hoşgörünün olmadığı yerde fikir ve vicdan özgürlüğünden söz edilemez. Hoşgörü ancak özgür fikirlerin tartışıldığı ve bunu bilincine varmış bir toplum yapısında olur. Gerçek özgürlükçüler hoşgörünün genel bir huy olmasını arzu ederler. Fakat bağnazlığa kaşı dikkatli olmaktan vazgeçmezler. Bu nedenle “*hoş görmekliği aldırmamazlık derecesine götürmemek*” önemlidir. Hoşgörünün toplumda genelleşmesi *fikrî terbiyenin* yüksek olmasına bağlıdır.¹⁹¹

Atatürk'e göre hoşgörünün iki boyutu vardır. İlki serbest olmaya izin vermek açısından devlete yöneliktir. Atatürk bu husus hakkında özgürlüğü yalnız bir taraflı değil, her iki taraflı düşünmek gerektiği ifade etmiştir. Çünkü, kişilerin özgürlüğü, devletin egemenlik ve idaresinin korunmasına bağlıdır. Devlet idaresi felç olursa kişilerin özgürlüğünü koruyacak hiçbir kuvvet ve araç kalmaz.¹⁹² Diğeri ise, ön yargısız katlanma ve göz yumma açısından kişilere, topluma yöneliktir. Atatürk'e göre; doğa tarafından verilen özgürlük hakkının temeli sorumluluk yüklendiği için bireye dayanmaktadır. Bireyin en doğal hakkı kabiliyetlerini özgürce geliştirebilmesidir. Bireyin başkasına zarar

¹⁸⁹ Mustafa E. Erkal, *Türk Kültüründe Hoşgörü*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul 2008, s. 5-6

¹⁹⁰ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 57

¹⁹¹ A.g.e., s. 56-58.

¹⁹² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 25, s. 95

vermeden, sorumluluklar kendisine ait olması koşuluyla kendisini yönlendirmesine müsaade edilmelidir.¹⁹³

Hoşgörü ilkesi herkesin her istediğini, her zaman, her yerde yapabilmesine müsaade etmek değildir. Çünkü hoşgörü ilkesi kişilere hakları olan özgürlüğü kullanma imkânı veren bir kavram olduğundan, özgürlük kavramı ile iç içedir. Özgürlük hiçbir kişi için sınırsız değildir. Sınırsız özgürlük başkalarının özgürlükten yoksun olması demektir. Bu nedenle insan hakları evrensel beyannamesine, özgürlüğü yok edici özgürlüğün tanınamayacağı maddesi konmuştur. Ayrıca toplumun, milletin ortak çıkarları ile devletin korunması hususları da kişi özgürlüğüne sınır getirir.¹⁹⁴

Özgürlüğü bu anlamda kısıtlamak devletin görevidir. Devletin bu görevi almasının tek nedeni tüm etkinlikleri millî amaçlar için birleştirmektir. Atatürk, insanların özgürlük sınırı olarak bir başkasının özgürlüğü ve milletin çıkarlarının başladığı noktayı çizmektedir.¹⁹⁵

Hoşgörünün karşıtı hoşgörüsüzlük, *taassup*, bağnazlıktır. Hoşgörüsü olmayan kişi de mutaassıptır, bağnazdır, hoşgörüsüzdür. Atatürk birbirlerine kin nefret besleyen, hor gören inançlı kimselerin hoşgörü sahibi olmadığını ve bağnaz olduklarını söylemektedir.¹⁹⁶ *Taassubun* en ağırlıklı sebebi cehalettir. Atatürk, 1923 yılında İstanbul gazetecileri ile İzmit'te görüşürken taassup hastalığını cehalete bağlar, ilaç olarak da ilmi tavsiye eder. Bu nedenle halkı aydınlatmak gereklidir.¹⁹⁷ 1923'te Tarsus'ta çiftçilerle yaptığı konuşmada ise cahil insanın mektepte okumamış olan değil, ilim hakikati bilmeyenler olduğunu söylemiştir. Okumuş insanların içinden de cahillerin çıktığı gibi, hiç okuma bilmeyenlerin içinden de hakikati gören kişilerin çıkabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁸

Atatürk'e göre özgürlüğün geniş anlamı ile insanın düşündüğünü ve istediğini sınırsız olarak yapabilmesidir. Fakat insanlar hiçbir zaman bu anlamda bir özgürlüğe sahip olamamışlardır. Çünkü insan tabiata ait olduğu için, kâinatın kanunlarına tâbidir. Tabiatın kendisi de sınırsız özgür değildir.¹⁹⁹ Özgürlüğü bu şekilde tanımladıktan sonra vicdan özgürlüğü konusuna da aynı bakış açısıyla değerlendirmiş ve din ve vicdan

¹⁹³ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 50-52

¹⁹⁴ İsmet Görgülü. "Atatürkçülük'te Hoşgörü", *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 5, sayı: 17 (1996), s. 39

¹⁹⁵ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 53

¹⁹⁶ *A.g.e.*, 57

¹⁹⁷ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.73

¹⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: II, s. 136

¹⁹⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 50

özgürlüğünü, bir hoşgörü olarak yorumlamıştır. Her birey istediğini düşünmek, istediğine inanmak, herhangi bir siyasi fikri kabul etme hakkına sahip ise mensup olduğu dinin gereklerini yapmak veya yapmamak hak ve özgürlüğüne sahiptir.²⁰⁰ Atatürk din ve vicdan özgürlüğü hakkındaki bu değerlendirmelerini lâiklik ilkesi ile açıklamıştır.

2.2. Lâiklik

Lâiklik, devlet ve toplum düzeninin dinle ayrışmasına dayanan ve bunu savunan bir anlayış olarak tanımlanır. Kelime, Fransızcadan dilimize geçmiş olup, kökeni Yunanca *lâikos* (Lâtince: laicus) terimidir ve din adamı olmayan, halktan biri anlamına gelir. Hristiyanlıkta, din görevlilerine *Clerici*, diğerlerine ise *Laici* denirdi. Başlangıçta bilim, sanat, felsefe, hukuk ve devlet işlerinde dinin etkisi yoğundu, ancak zamanla bu etki azaldı. Din ve devletin ayrılması, bu sürecin son aşaması olmuştur. Felsefî açıdan lâiklik, aklın inanç yerine geçmesini ifade ederken, siyasî açıdan dinî otoriteden bağımsız bir yönetim biçimini belirtir. Hukukî olarak ise, din ve devlet işlerinin birbirine karışmamasını ifade eder.²⁰¹

Teokratik devlet anlayışında tanrısal irade ön plandayken, lâik devlette yönetim akıl ve bilime dayanır. Bu nedenle, lâiklik rasyonalizm yani akılcılıktır. İnsanın doğayı ve toplumu kendi aklıyla anlaması ve bu yolla kontrol etmesi akılcılıktır. Devlet yönetimi bu prensipleri takip ederse, buna lâiklik denir. Başka bir deyişle, eğer devlet yönetimi din adamlarının yorumlarına dayalıysa teokrasi vardır. Bilim ve akıl esas alınıyorsa, o zaman lâik bir devlet kurulmuştur.²⁰² Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği lâik devlet anlayışı budur.

Ayrıca Atatürk Lâikliğin dinin siyaset alanında istismarına karşı da önemli bir güvence olduğunu da söylemiştir. Hiç kimsenin dinini öğrenmesi engellenemez, ancak öğrenmenin ve eğitimin yeri okuldur. Çünkü dinimizde ruhbanlık yoktur, herkes eşittir. Bu nedenle herkes dini hükümleri eşit olarak öğrenmek zorundadır.²⁰³

Bilimsel düşünce ve demokratik toplum anlayışını benimseyen Atatürk için, din artık toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir konumda olmamalıdır. Herhangi bir dinin hayat alanlarını düzenleyen değişmez, kutsallık

²⁰⁰ A.g.e. s. 56

²⁰¹ Necip Bilge, "Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik", *Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 75-76

²⁰² Niyazi Öktem, "Dinler ve Lâiklik", *Cogito*, sayı: 1 (1994), s. 34

²⁰³ *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 455

niteliği taşıyan hükümleri çerçevesinde toplumsal uyuşmanın, toplumsal birlik ve dayanışmanın ve toplumsal barışın sağlanması imkansızdır.²⁰⁴

Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet yönetiminin başlıca niteliği lâik ve millî oluşudur. Çağdaşlaşmak, toplum ve devlet yaşamının akla ve bilim dayanması ancak lâiklik ilkesinin eğitimde, siyasette, sanatta, devlet ve toplum yönetiminde eksiksiz uygulanmasıyla gerçekleşir. Atatürk'ün en büyük özlemi Türk geleneklerini ve Türk kültürünü canlandırmak ve muasır medeniyetler seviyesine çıkartmaktır. Bu manada lâiklik geleneklerle geleneksellik arasındaki çelişkileri de kaldırmış, Türk kültürünün gelişmesinde yapıcı bir rol oynamıştır. Demokratik düzenin işleyişinde önemli bir gereklilik olan ve Osmanlı toplumunda ve önceki yüzyıllarda var olan *hoşgörü* konusu lâiklik ile yeniden gündeme gelmiştir.²⁰⁵

Niyazi Berkes'e göre; Lâiklik ilkesi hem tarih hem de kuram bakımından yanlış temele dayandırılmaktadır. Berkes, diğer aydınların aksine Atatürk'ün ortaya koyduğu lâiklik anlayışını Batıdaki lâiklik anlayışından farklı kaynaklara bağlamıştır. Lâiklik genellikle teokrasinin karşıtı olarak değerlendirilmektedir. Teokrasinin karşıtı *lâiklik* değil *demokrasidir*. Ne İslam tarihinde ne de Osmanlı/Türk tarihinde teokratik din-devlet örgütlenmesi olmamıştır. Tarihte kimi zaman buna doğru eğilimler görülmüşse de İslam inancı buna elverişli değildir. Bu teokrasi kuramı Türk tarihinden değil, Hristiyanlık tarihinden aşırılmış bir kuramdır. Lâiklik alanı genişledikçe yani demokrasinin güçlenmesi ile kilise teokratik etkilerinden çok şey yitirmiştir. Türk tarihinde ise lâikliği zorunlu kılan dinden ziyade ideoloji olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkili olan "İttihâd-ı İslam" (Panislamizm) denen bu ideoloji Abdülhamit döneminde Kânun-i Esasi ile yasalaştı. Böylelikle devletin resmi siyasî ilkesi oldu. Cumhuriyet devrinin lâiklik ilkesi muhayyel teokrasiye karşı değil, bu ideolojiye karşı savaşın bir ürünüdür. Aynı zamanda Panislamizm ve emperyalizm arasında sıkı bir ilişki vardır. Özetle lâiklik ilkesi bir yandan çağdaşlaşma karşıtı ideolojiyle mücadele ederken, diğer yandan bu ideolojiyi kullanmak isteyen siyasal güçlere karşı bağımsızlığı korumayı amaçlamaktadır. Berkes, kendi zamanındaki liderler arasında bunu bütün açıklığıyla anlayan ve anlatmaya çalışan tek liderin Atatürk olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶

²⁰⁴ Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, Ertem Matbaacılık, Ankara 1981, s. 140

²⁰⁵ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 212-217

²⁰⁶ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul 1993, s. 159-167

3. TOPLUMSAL DAYANIŞMA

3.1. Bağlılık (Solidarité)

Solidarizm, serbest teşebbüs ve mülkiyetin dokunulmazlığına karışmadan liberalizmle sosyalizm arasında bir 'orta yol' bulmayı hedeflemektedir. İktisatta devlet müdahaleciliğini ve sosyal mevzuatı kabul eden, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasına karşı ve uzlaşma temeline dayalı organik dayanışmayı benimseyen, lâik eğitimden ve barıştan yana uzlaşmacı bir ideolojidir.²⁰⁷

Solidarizmin Türkiye'ye girişinde Emile Durkheim, Charles Gide, Paul Cauwes gibi düşünürlerin yanında Alfred Fouillee'nin etkisi daha ön plandadır. Bu akım, Tanzimat döneminde hâkim olan liberal ekonomik politikalarla ülkenin kapitalizmin sömürgesi haline getirilmesinden ve özellikle İngiliz emperyalizmden rahatsız olan aydınlar arasında 1908 sonrasında yaygın şekilde taraftar bulmaya başlamıştır. 1908 İhtilalini gerçekleştiren İttihat Terakki Cemiyeti'nin üst kadrolarından bir kısmı, Ziya Gökalp'in fikrî liderliğini yaptığı solidarist-tesânütçüler grubunu oluşturuyorlardı. Solidarizmi ve onun devlet felsefesi olan halkçılığı Türkiye'ye getirenler Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadık (Sadak), M. Zekeriya (Sertel), Yusuf Kemal (Tengirşenk) gibi İttihatçılardır. Meşrutiyet dönemindeki halkçılık, ekonomik, toplumsal ve siyasi muhtevası olan bir doktrindir. Dönemin milletleşme sürecini, millî iktisat politikasını ve toplumsal dayanışma ilkesini kapsayan bir ideolojidir.²⁰⁸

Bu konu hakkında en kapsamlı değerlendirmeler Taha Parla ve Aykut Kansu tarafından yapılmıştır. Taha Parla, korporatizm ile ilgili görüşlerini *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* adlı kitabında değerlendirmiştir. Türk siyasi hayatında etkin olan korporatizmin Ziya Gökalp'in korporatist görüşlerinin yansıması olarak kabul etmektedir. Aykut Kansu'ya göre ise korporatizm, Cumhuriyet'in kurucu kadroları için güçlü bir ilham kaynağını teşkil etmiştir. Birinci Meclis zamanındaki anayasa tartışmalarında Ziya Gökalp, Necmettin Sadak, Mahmut Esat Bozkurt, Muhiddin Birgen gibi isimlerin korporatif yapıya dayanan bir anayasa düzenini yazılarıyla gündeme getirmişlerdir. Korporatist politikalar 1930'lardan sonra daha yaygınlaşmıştır. Tarımda Toprak Mahsulleri Ofisi, sanayide Sümerbank ve madencilik alanında Etibank aracılığıyla ekonomik tüm kurum ve kuruluşlar korporatist politikaların uygulama

²⁰⁷ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, sayı: 1 (1977), s. 94

²⁰⁸ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul 1993, s. 86.

araçları olmuşlardır. Yine bu dönemde Recep Peker'in "*İnkılap Dersleri Notları*" adlı kitabı hem liberalizme hem de sosyalizme ağır eleştiriler getirmiş ve korporatizmin açık ve net savunmasını yapmıştır.²⁰⁹

II. Meşrutiyet döneminde, solidarizm "*tesanütçülük*" adıyla bilinirken, günümüzde "*dayanışmacılık*" kavramı kullanılmaktadır. Atatürk, solidarizme karşılık olarak "bağlılık" kelimesini tercih etmiş, ancak notlarında bu sözcüğün yanına Fransızca "*solidarité*" terimini de eklemiştir. O'nun solidarist düşünceleri, kısmen Durkheim ve kısmen de Charles Gide ile Charles Rist gibi isimlerden etkilenmiş ve çeşitli konuşmalarında solidarist unsurlara yer vermiştir. *Medeni Bilgiler* kitabındaki bağlılık bölümü ile Charles Gide ve Charles Rist'in "*Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi*" adlı eseri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın en yaygın iktisadî düşünce kitabı olan bu eserde, solidarizm, liberalizm ile kolektivizm arasında üçüncü bir yol olarak sunulmuştur. Bu kitabın felsefî temelleri ise Léon Bourgeois'ya dayanmaktadır.²¹⁰

Toplumsal dayanışma Atatürk'ün fikir dayanaklarından biridir. Toplumun kurum ve kuruluşlarıyla ortak değerlerde birleşmesi ve birlikte hareket etmesidir. Millî birlik ve beraberliği sağlamak, kendi benliğimize ve milletimize sahip çıkmak için toplumsal dayanışma gereklidir. Atatürk, dayanışmayı, "*bağlılık (solidarité)*" şu şekilde tanımlamaktadır; "İlim, toplumların büyüklüğünün sırrını, insanlara açmıştır; bu sır, insanların birbirine olan bağıdır. Bütün insanlar sosyal bir vücudun organlarıdır ve bu sebeple birbirine bağlıdır. Bu bağlar doğaldır, sosyaldır ve ekonomiktir."²¹¹

Dayanışma, barışın da koşuludur. Çünkü; tarih bizlere insanlar arasındaki kavganın ırk, din, kültür, eğitim ve yabancılar ile ilgili olduğunu göstermektedir. Artık insanlar arasında sınıf, dil, ahlâk gibi farklılıklar gittikçe azalmakta, dünya birliğe doğru yürümektedir.²¹² Toplumda dayanışmayı gerçekleştirebilmek için akılcı yollar izlenmelidir. Gerçek anlamda dayanışmanın sağlanabilmesi için, hayata aktarılması ve uygulanması gerekir. Atatürk'e göre dayanışma; "*herkes, kendi için*" yerine "*herkes,*

²⁰⁹ Taha Parla, a.g.e., Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce II Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 253-257, bu konudaki ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Lemi Atalay "Post-Kemalist Bir Tezin Kritiği: Korporatizm-Kemalizm Tartışması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 42, sayı: 75 (2023), s. 23-42

²¹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Populizm 1908-1923*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 386-387

²¹¹ Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 101

²¹² Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 72

herkes için” düşüncesini koyar. Bu düşünce toplumsaldır, millîdir, geniş ve yüksek anlamıyla insancadır.²¹³

Atatürk 1904 yılında, daha 23 yaşında bir genç iken not defterine “Evvela Sosyalist olmalı. Maddeyi anlamalı!” şeklinde not düşmüştür.²¹⁴ Atatürk’ün bağıllık kuramı uygulamada devlet sosyalizmi olarak tezahür etmiştir. Bu Devlet sosyalistiği aslında Sovyetler’deki kolektivist anlayıştan farklı bir sistemdi. Bu sistem gecikmiş ülkelere özgü devletçilik olarak değerlendirilmelidir.²¹⁵ İktisat Vekili Celâl Bayar daha 1921 yılının başlarında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yapılan bir söyleşide; devlet sosyalizmine karşı çıkanların, bireyselliği güçlü ve sermayesi bol olan ülkelerin insanları olduğunu vurgulayarak, Tanzimat döneminden beri, Avrupa sermayesinin ülkemize ayrıcalıklı bir şekilde girmesinin ve ekonomik kaynaklarımıza hâkim olmasının üzücü etkileri ve sonuçlarının ortada olduğunu söylemiştir. Bu teorinin Almanya’da iyi sonuçlar verdiğini, bunun faydaları yakından görmek için Anadolu’yu baştan başa inceleyerek ihtiyaçlara göre kararlar almak gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁶

Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli* kitabında; devlet sosyalizmini, özel mülkiyeti kabul eden ancak insanın insanı sömürmesini engellemek ve millî kalkınmayı sağlamak amacıyla devlete ekonomik alanlarda kontrol ve girişim hak ve yetkileri tanıyan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bozkurt; Türk devletçiliğinde sosyal haksızlığı önleyecek olan gerekli önlemlerin, devletçilik sistemi içinde kâfi derecede gözetildiğini belirtmiştir.²¹⁷

Medenî Bilgiler kitabında devlet sosyalizmi ise devletçilik ve halkçılıktır. Atatürk, dayanışma konusundaki uygulamaları ‘*sosyal güvenceler*’ olarak kanun²¹⁸ yoluyla ve devletin sağladığı gelirlerle sağlamaya çalışmıştır. Bu toplumsal güvencelere devletin sosyalist bir yaklaşımla ulaşması mümkündür. Bu yol, yasal bir yoldur. Kanunlar ile bağıllık teorisi toplumsal önlemlerle sağlanmış olur. Ancak, bağıllık ile ilgili uygulamalar, Atatürk’e göre her zaman kabul görmemekte ve eleştirilere uğramaktadır. Bilhassa bağıllık teorisi tatbik edilirken, ferdin sorumluluk duygusunu zayıflattığını ya da yok

²¹³ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 73

²¹⁴ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt:1, s. 15

²¹⁵ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 388

²¹⁶ *Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, 1921-1938, Ekonomik Konulara Dair*, Haz. Özel Şahingiray., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 8

²¹⁷ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli III*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000, s. 91-94

²¹⁸ (1) İş kanunu. (2) Şehirlerin ve atelyelerin sağlık koruma kanunu. (3) Sari hastalıklara karşı koruma kanunu. (4) Amelenin ihtiyarlığı ve kazalara karşı sigorta kanunu. (5) Hasta ve ihtiyar yoksullara mecburî yardım kanunu. (6) Çiftçi sandıkları kanunu. (7) Yardım cemiyetleri kurulması kanunu. (8) Ucuz evler yapılması kanunu. (9) Mektep çocukları için mekteplerde kooperatifler. Afet İnan, *a.g.e.*, s. 72

ettiğini düşünenler vardır. Fakat âhlak kanununun esası ferdî sorumluluğa dayanmaktadır.²¹⁹ Böylece, fert-devlet sorununda, bağlılık teorisinde de rastlanmaktadır. Durkheim'e göre de çağdaş toplumların bunalımı ekonomik olmaktan çok ahlâkîdir. Bunalımların giderilmesi ahlâkî önlemler gerektirmektedir. Geleneksel toplumun çözümü sonucu ortaya çıkan bireysel özgürlükleri, toplumları yaşatan ahlâkî denetimin sürdürülmesiyle bağdaştırmak tek çözüm olarak gözükmektedir.²²⁰

Toplumsal dayanışmayı ve onun devlet felsefesi halkçılığı gündeme getirenler arasında olan Ziya Gökalp, Millî İktisat Derneğinin *İktisadiyat Mecmuası*'nda 'sosyal mülkiyet' hakkında ferdi mülkiyet gibi, sosyal mülkiyette de olması gerektiğini vurgulamıştır. Toplumun fedakarlıkları veya çabaları sonucunda ortaya çıkan fazla kazançlar topluma aittir. Kişilerin bu kazançları kendi hesaplarına geçirmeleri hukuka uygun değildir. Gökalp, bu fazla kazançların toplumun faydası ve refahı için kullanılmasını önermiştir. Bu kazançlar hastaneler, okullar, bakım evleri gibi kurumlarda ya da işçiler ve köylülerin refahı için değerlendirilebilir.²²¹ Atatürk'ün bağlılık ilkesi de benzer toplumsal siyaset tedbirleri içeriyordu. Ancak Gökalp bu ilkelerin uygulanması için hangi organın kişilerden sağlanan kazançları toplayarak, fabrika ve benzer tesislere yatıracığını, insanların faydasına yürüteceğini belirtmemiştir. Gökalp bu hususlara değinmediği halde, Atatürk bu tür sosyal politik tedbirlerin açıkça devlet aracılığı ile yönetileceğini belirtmiştir. Bu da Gökalp ile Atatürk'ü düşünce bakımından ayıran bir konudur.²²²

Atatürk daha sosyal adalet ve sosyal refah konularına hakkında; millî servetin dağıtımında adalet ve emek sarf edenlerin refahının sağlanması, millî birliğin korunması için şart olduğunu, bunun devletin vazifesi olduğunu belirtmiştir.²²³

3.2. İktisadî Halkçılık/Devletçilik

Cumhuriyet'in fikir tabanı halkçılık üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle Atatürk'ün ortaya koymuş olduğu ilkelerin kendi aralarında nasıl ilişkili olduklarının algılanabilmesinde halkçılığın temel alınması gerekmektedir. Atatürk'ün bağlılık teorisi ile ilgili olarak en başta değerlendirmeye alınması gereken bizzat kendisinin hazırlamış

²¹⁹ A.g.e., s. 70-73

²²⁰ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2005, s. 350

²²¹ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Sosyalizm", *Sosyalizm ve Sosyalistler XIII*, 1966, s. 24-26

²²² Orhan Türkdoğan Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 206-207

²²³ Afet İnan, a.g.e. s. 48

olduğu Halkçılık programıdır. Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evrimi konusundaki çalışmalara göre halkçılığın üç yönü vardır. Bunlardan ilki, siyasal yani *halkın siyasal hayata ve yönetime katılmasına* ilişkindir. İkincisi, *Türk halkına ait özelliklerin toplumsal değişme sürecinde korunmasına yönelik kültürel yöndür*. Sonuncusu; *toplumsal düzen veya sosyal sistemin yapısal özellikleri* ile ilgilidir.²²⁴ Zafer Toprak ise halkçılığı; Siyasî, iktisadî ve içtimaî halkçılık olarak üç boyutta incelemiştir.²²⁵ Dayanışmacı, Batı’daki deyimiyile “*solidarist*” düşünceden kaynaklanan halkçılık, Millî Mücadele yıllarından başlayarak egemen bir siyasal düşünce akımı olarak gelişmiştir.

Atatürk’ün 1920’lerde bizzat hazırlamış olduğu ve daha sonra 1924 Anayasasına esas teşkil edecek Halkçılık programı, bağlılık (dayanışma) felsefesi için köklü tedbirleri de kapsamaktadır. Bu program; tarihsel olarak üç ana düşünce ile ilişkilendirilmektedir. Bunlardan birincisi; Jean-Jacques Rousseau’nun düşünceleri ve Fransız Devriminin etkileridir. İkincisi; Rusya’da 19. yüzyılda ortaya çıkan *narodnik* akımının etkisidir. Üçüncüsü ise; Emil Durkheim’in *solidarist-dayanışmacı* toplum görüşüdür.

Halkçılık, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet’in ilk evrelerine damgasını vuran bir tür popülizmdi. Popülizm 19. yüzyılda iki farklı coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Rusya’da 1870’li yıllarda gözlenen ve köylülüğe yönelik sosyalist sayılabilecek devrimci hareketti. Diğeri ise yine aynı yüzyılın sonlarında Amerika’da, kırsal kesimde baş gösteren Amerikan popülizmiydi. Osmanlı topraklarında görülen popülizmin ilk evresi büyük ölçüde Rusya’dan esinlenmiştir. Balkan aydınlarının ve Rusya’dan göçen Müslüman Türklerin bunda rolü büyüktü. Balkanlar’da yazar ve öğretmenler arasında Rus *Narodnik* hareketi 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkin olmaya başlamıştı. 19. yüzyıl Rusya’sı serfliği kaldırmıştı; köylülüğün hâkim olduğu bir ortamda ülke sanayileşmenin yollarını aramaktaydı. *Narodnikler*, Çarlık rejimine karşı harekete geçirmek için ‘*halkın arasına gitme*’ stratejisini benimseyerek, köylüleri devrimci bir güç olarak görmüş ve toplumun dönüşümünü köylüler aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Böylece Rus *Narodnik* hareketi birçok gecikmiş ya da gelişen ülke için örnek oluşturturmuştur. Rusya’nın fikir ortamını Osmanlı topraklarına göçen Müslüman aydınlar Jön Türkler’i önemli ölçüde etkilediler. Musa Akyiğitzade, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali bunların önde gelenleriydi. Cumhuriyet yıllarında da Sadri Maksudi, Zeki Velidi gibi düşünürler de buna dahil olmuştur. Osmanlı popülizmi ilk başta

²²⁴ İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi.” *Toplum ve Bilim*, sayı: 6/7 (1978), s. 44-110

²²⁵ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 1 (1977), s. 95-96

Selanik'te ortam bulmuştur. II. Meşrutiyet sonrası *Genç Kalemler* ile *Yeni Felsefe Mecmuası* gibi dergilerde “yeni hayat” felsefesi çerçevesinde halkçılık ile ilgili yazılar yazıldı. Bu çalışmalar Selanik'in kaybedilmesinden sonra İstanbul'da devam etti. *Halka Doğru*, *Türk Yurdu*, *Türk Sözü*, *Türk Duygusu*, *Büyük Duygu*, *Talebe Defteri* dergileri “halka doğru” gitmeye koyuldular.²²⁶

Türkiye'de bir ideoloji olarak halkçılığa yönelik görüşler ilk kez Rusya'dan gelen aydınların, özellikle Yusuf Akçura'nın *Halka Doğru* dergisinde gündeme gelmişti. Yusuf Akçura'nın halkçılığının geri planında sosyalizm varken, Ziya Gökalp, Akçura'nın halkçılığı ile sosyalizm arasına mesafe koyarak Durkheim'in sosyolojizmine yönelmiştir. Gökalp'in halkçılık anlayışında Fransız Solidarizmi Rus Narodnizmine oranla daha baskındı. Gökalp'in içtimai halkçılığı, tesanütçülük diye adlandırdığı solidarizmle anlam kazanıyordu. Solidarizmin siyasal yapılanması ise bir tür korporatizm olan meslekî temsilcilikti. Mustafa Kemal'in halkçılıkla ilgili görüşlerinin esin kaynağı ise; Ziya Gökalp'ti. 1920 tarihli “*Halkçılık Programı*”, 1931 CHF Programı'nda ve 1937'de Anayasa'da altı oktan biri olan “*halkçılık umdesi*” Gökalp düşüncesinin etkileri görülmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet dönemi halkçılığının esin kaynağı Rus popülizmi ve onu takip eden Fransız solidarizmiydi.²²⁷

Halkçılığının ekonomik yönü olan ‘*iktisadî solidarizm*’, milletleşme sürecinde liberal iktisat politikasına karşı devlet müdahaleciliğini kabul eden bir doktrindir. İktisadî dayanışmacılık, kapitalizmin neden olduğu sınıf sorununu çözmeyi ve devletin yapacağı sosyal politikalar ile sınıfsal karşıtları gidermeyi amaçlamaktadır. Savaşın kazanılmasından sonra Sovyet desteğine ihtiyaç duyulmaması, istikrarın sağlanmış olması ve halkçılık konusunda tartışmaların bitmesi, halkçılığın yeni bir çehre kazanmasına, İttihat Terakki döneminin millî iktisat anlayışına çekilmesine yol açtı. Millî egemenlik ve dayanışma yanında halkçılık, iktisadî kalkınmayı sağlamak için gerekli toplumsal barış ortamının sağlanmasına yardımcı olan bir unsur olmaya başlamıştır.²²⁸

Osmanlı toplum düzeninde Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren saltanat mutlak kişi egemenliğine dönüşmüş ve bu egemenliği koruma görevi merkezi bürokrasi ve merkezi ordu olarak devşirmelerden oluşan saray görevlileri ve yeniçerilere bırakılmıştır. Tabanda kendi halinde geleneklerini yaşamaya devam etmiştir. Bu düzen

²²⁶ Zafer Toprak, *Türkiye'de Populizm 1908-1923*, s. 45-46

²²⁷ A.g.e., s. 20, Niyazi Berkes, *Türk Düşünüründe Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 212

²²⁸ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 96-99

Eski Türklerde tabanla devletin arasındaki katılımcı bağı koparmıştı. Diğer yandan, Türk toplumunda, 1858 Toprak Kanunlarına kadar toprakta özel mülkiyet yoktu. Halka bırakılan çiftlikler geçim ekonomisi için yeterli görülmekteydi. Toprakta özel mülkiyetin olmayışı Avrupa'daki gibi sınıfsal yapılanmayı engelledi. Halk kitleleriyle devlet örgütlenmesi arasındaki uçurumun kapatılması gerekiyordu. Atatürk bu sorunu, kişi egemenliğinden, millet egemenliğine taşıyarak iktidarı halka vererek, halkçılık ilkesi çerçevesinde çözmeye çalıştı.²²⁹

Mustafa Kemal, Rusya'dan silah, para ve diplomatik destek aldığı 1921 yılı içinde kendisine Sovyet devriminin safhalarını örnek gösteren Sovyet Büyükelçisine, ülkesindeki mevcut durum ile Sovyetlerdeki şartların karıştırılmaması gerektiğini hatırlatmış; Rusya'da işçi sınıfının olduğunu buna karşın Türkiye'de işçi sınıfı olmadığı ve köylüye göre ağırlığı az olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Rusya'da endüstrinin geliştiğini, Türkiye'de ise fabrikaların çok az olduğunu söylemiştir.²³⁰ 7 Şubat 1923 Balıkesir'de yaptığı konuşmada ise; Türk milletin siyasi partiler yüzünden çok sıkıntı çektiğini, bu partilerin çeşitli sınıflar varmış gibi değerlendirmeler yaptığından bahsederek, başka milletlerde ise belirli sınıflar olduğu için siyasi fırkaların iktisadi gayeleri olduğunu ifade etmiştir. Belirli mesleklerin menfaatleri diğerlerine karışmış olduğundan sınıflara ayırmanın mümkün değildir ve bunların tamamı halktır. Bunun için Halk Fırkasının programı bütün milleti dahil edecek şekilde düzenlemiştir.²³¹

Mustafa Kemal, anlaşıldığı gibi, farklı ülkelerdeki sınıf gerçeğini kabul etmiş, ancak Türkiye'de farklı sosyal sınıflar olmadığından ve Halk Partisinin bütün kesimlerin çıkarlarını temsil edeceğinden bahsetmektedir. 1923 yılına girerken Millî Mücadele'nin başında yer alanlar, yeni kurulan devletin yönetimini üstlenecek kadroların nüvesini oluşturuyordu. Devlet mekanizmasını oluşturan kadrolar ağırlıklı olarak asker veya bürokratik kökenli kişilerden oluşuyordu. Cumhuriyet'in başlangıç dönemlerinde, asker-sivil yönetici kadroyla, iktisadi açıdan güçlü toplumsal sınıflar ve kesimler arasındaki bağlar henüz kurulmuş değildi. Bu niteliğiyle devlet sınıflar üstü bir konumdaydı. Nitekim Boratav, 1920'lerde devletin sınıflar-üstü niteliği hakkında tarihin belli anlarında, özellikle büyük dönüşüm ve çöküntü dönemlerinde siyasi iktidarların sınıf niteliği belirsiz olabileceğini, herhangi bir sınıfa dayanmayan 'tarafsız', 'salt rasyonel' bir görüş

²²⁹ Hüsnü Erkan, *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, s. 81

²³⁰ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 85

²³¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt:15, s. 117-118

taşıyabileceğini belirtmiştir. Böyle zamanlarda bürokrasiyi, aydınları 'hâkim sınıf' sayan görüşler yaygınlık kazanmaktadır. Bazı bakımlardan 1923 Türkiye'si de böyle bir görünüş içindeydi. Millî Mücadele yıllarında lider kadro ile Anadolu eşrafı arasında oluşan bir ittifak vardı. Ancak, savaş döneminin ittifak şartları barıştan sonra izlerini sürdürmekle beraber, birçok yeni sorunla karşılaşmıştır. Buna ilaveten Kuvay-ı Millîye kadrosu, İstanbul ve İzmir gibi ekonomik merkezlerin hâkim çevreleri ile henüz yüz yüze gelmemişti. Sınıf niteliği bakımından siyasi iktidarın nispi bir boşluk içinde olması bu yüzdendi.²³²

Atatürk, ayrıcalıksız, sınıfsız bir toplum öngörüyordu. Bu yaklaşım, ne toplumsal sınıfları kaldırmayı amaçlayan Marksist anlayışı, ne de sınıf çatışmasını şiddet ve baskı ile yasaklayan faşist anlayışı yansıtmaktaydı. Marksist anlamda ne egemen bir sınıf ne de bir işçi sınıfı bulunmamaktaydı. Atatürk, bir sınıf çatışması ve ayrıcalıklı bir toplum kesimi olmadan çoğulcu demokrasiden yanaydı.²³³ Bununla birlikte ılımlı toplumculuğu öngören, her türlü sömürüye karşı halkçılık anlayışıyla; yönetimde, siyasette, kalkınmada, gelirlerin dağılımında, devlet ve millet olanaklarının kullanılmasında halk yararının gözetilmesini amaçlamıştır.²³⁴

19. yüzyıl Avrupa'sında klasik Liberalizme ve Marksizme karşı geliştirilen dayanışma kuramı halkçılık ilkesi üzerinde derin etkilere sahiptir. Fakat dayanışmacılık, uygun biçimde geliştirilmiş bir toplumsal kuram olmadığı için, toplumsal ve ekonomik kalkınma için gerekli olan yol göstericilik işlevini yapamadı. Bu anlamda *Devletçilik*, bu boşluğu dolduran bir ilke olmuştur.²³⁵

Sosyal alanın yapılanmasında halkçılık etkili olurken, ekonomik alanın yapılanışında belirleyici ilke özel sektörün gücünün yetmediği yerde devreye giren devletçilik ilkesi olmuştur. Kalkınma ve sanayileşme toplumun güçlenmesi için temel araç olarak görülmüştü. İlk on yılda sanayileşmede ulaşılan sonuç istenilen oranda değildi. Özel girişimci olmadığından ulaşılan başarılar devlet işletmelerinde ve demiryolu politikasında belirginleşiyordu. Osmanlı Devleti'nde Temel üretim faktörü toprağın mülk olmaması, toprağın ailelere ancak işletme hakkını çiftlik olarak bırakması, toprağa dayalı servet birikimini önledi. Servet kaynağı olmadığı için, özel mülkiyete ve özel girişimciliğe dayalı sınıfsal yapılanma ve ekonomik gelişme gerçekleşemedi. İttihat

²³² Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, İstanbul 2006, s. 35

²³³ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s. 53

²³⁴ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 241

²³⁵ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 127-128

Terakki döneminde de ‘millî iktisat’ görüşü, başka bir seçenek olmadığı için, devlet desteğinde veya devlet eliyle birikimi teşvik etmeye yönelmişti. 1923'ten sonra kurulan bankalar ve getirilen teşviklere rağmen, köklü ve geleneği olmayan özel girişimcilik gelişmemişti. Bu koşullarda ekonomik kalkınma ancak devlet eliyle yönlendirilebilirdi. Özel sektörün ve özel girişimciliğin olmaması devletçilik ilkesini zorunlu olarak gündeme getirmişti. Cumhuriyet, kendi işletmelerini kurmak, kalkınmak ve ekonomide güçlenmek zorundaydı.²³⁶

Dünya ekonomik buhranının etkisiyle, Türkiye’de ekonomik kriz derinleşmişti. Bu dönemde, Devletçilik ilkesinin daha belirgin bir şekilde uygulanmaya başlandığı yıllar oldu. 1931’de toplanan İkinci İktisat Kongresi, devletçilik ilkesinin daha sistematik bir şekilde uygulanacağı dönemin temelini attı. Bu kongrede, Türkiye'nin sanayileşmesi için devletin etkin bir şekilde ekonomiye müdahale etmesi gerektiği kararı alındı. Ekonomik buhran nedeniyle, özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda devlet yatırımlarına hız verildi. Sümerbank, Şeker Fabrikaları, Devlet Demiryolları gibi devlet teşekkülleri kurularak, Türk sanayisinin temelleri atılmaya başlandı. Devlet hem üretici hem de tüketici olarak ekonomiye müdahale etti.

20. yüzyılın en büyük ekonomik krizlerinden biri olan 1929 Ekonomik Buhranı dünya genelinde ekonomik durgunluk sosyal ve siyasi istikrarsızlıklara yol açmıştır. Bu buhran Türkiye’yi dolaylı olarak etkileyerek ekonomik yapısında önemli değişimlere yol açtı. Dünya genelinde ticaretin daralması ve tarım ürünleri fiyatlarının hızla düşmesi, Türkiye’nin temel ihraç ürünleri olan buğday, pamuk, tütün ve incirden elde ettiği gelirleri büyük ölçüde azalttı. Bu durum, çiftçileri zor durumda bırakırken döviz kıtlığına neden oldu ve ithalatı zorlaştırdı. Krizin etkilerini hafifletmek için Türkiye, ithalatı kısıtlayıp yerli üretimi teşvik ederek devletçi ekonomik politikalara yöneldi. 1930’larda sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik devlet yatırımları ön plana çıktı ve bu dönemde devletçilik anlayışı güçlendi. Ayrıca, tasarrufu ve ekonomik bağımsızlığı teşvik etmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi girişimler başlatıldı. Bu süreç, Türkiye’nin ekonomik altyapısının yeniden şekillenmesinde ve sanayileşme yolunda önemli adımlar atılmasında etkili oldu.²³⁷

²³⁶ Hüsnü Erkan, *a.g.e.*, s. 77-78

²³⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, s. 75-130

Yine bu süreçte önemli dönüm noktalarından birisi de Serbest Fırka'nın kuruluşudur. Lozan Barış Anlaşması sonrası Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin yaşanan süreçte, Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki ekonomik ve diplomatik sıkıntılarını gözler önüne sermektedir. Fethi Okyar ile İnönü arasındaki bu anlaşmazlık, yalnızca ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda yeni Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki prestiji ve iç siyasetteki uyumunu da etkilemiştir. Fethi Okyar'ın imzasını taşıyan 1928 borç anlaşmasının altın üzerinden ödeme yapılmasını kabul etmesi, o dönemin koşullarında Türkiye ekonomisi için ciddi bir yük oluşturunuyordu. Ekonomik buhran döneminde Türk Lirası'nın değer kaybetmesi, altın ile ödeme yapmayı daha da zor hale getirdi. İnönü hükümeti, pragmatik bir yaklaşımla borçların kâğıt para ile ödenmesini önerirken, Okyar bu öneriyi, anlaşmanın bağlayıcılığı ve kendi diplomatik konumu nedeniyle destekleyemedi. Bu kriz, Atatürk'ün Fethi Okyar'ı Cumhuriyetçi Serbest Fırka'yı kurmaya ikna ettiği atmosferi de açıklamaktadır. Atatürk, hem yeni bir siyasi denge unsuru yaratmak hem de ekonomik ve diplomatik meselelerde farklı seslere alan açmak amacıyla Fethi Okyar'ı teşvik etmiştir. Okyar'ın Türkiye'ye dönüşünde yaşanan bu uyuşmazlıkların ve İnönü ile olan görüş ayrılıklarının etkisi de vardı.²³⁸

Atatürk'ün isteği ve desteğiyle kurulan bu partide, kurucusu Fethi Okyar, partiyi kurma şartı olarak Atatürk'ün tarafsız kalmasını istemiştir. Atatürk tarafsız kalmanın yanı sıra partiye milletvekili vermeyi de kabul etmiştir. Bu dönemde artan ekonomik sıkıntılara çözüm bulunması, farklı politikaların denenmesi gerektiği düşüncesi vardı. Serbest Fırka, liberal ekonomi politikalarını benimseyerek alternatif bir çözüm sunmayı hedefliyordu. Serbest Fırka, halktan büyük bir destek görmüş ve kısa sürede geniş kitlelere ulaşmıştır. Ancak parti, kısa bir süre sonra kontrol dışı bir muhalefet odağı haline gelmiş ve rejimin istikrarını tehdit edebileceği endişesiyle 17 Kasım 1930'da kendi kendini feshetmiştir.

Atatürk Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra, yurt içindeki ekonomik ve sosyal koşulları incelemek, bölgesel sorunları tespit etmek ve çözüm yolları aramak için üç aylık geziye çıkmıştır. Bu gezide tarım, ticaret ve eğitim alanındaki eksiklikler üzerine özellikle eğilmiştir. Gezi, oldukça büyük bir uzman kadrosuyla gerçekleştirilmiştir. Bu kadroda, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Parti Genel Sekreterliğine yeni atanmış olan Recep Peker, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıkoglu, Reşit Galip ile danışman olarak Memduh Şevket Esendal ve İstanbul Liman Şirketi Genel Müdürü Ahmet Hamdi

²³⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhramında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, s. 155

Başar yer almıştır. Memduh Şevket Esendal, İttihat ve Terakki döneminin ekonomik ideolojisini etkileyen önemli isimlerden biridir ve dönemin bazı ittihatçıları gibi meslekî temsil esasını savunmuştur. Ahmet Hamdi Başar da bu gezide kendisine özgü bir iktisadi devletçilik anlayışını geliştirmiştir. Bu tür danışmanların yanı sıra her bakanlıktan teknisyenler ve müfettişler de geziye katılmıştır. Gezi, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Bursa, İzmir, Aydın, Denizli, Balıkesir, Muğla, Antalya, Mersin, Malatya, Adana, Konya ve Afyon illerine yapılmıştır. Bu güzergâh, o dönemde demiryolu ve denizyolu ile ulaşılabilen hemen hemen tüm illeri kapsamaktadır. Ancak bu illerin seçilmesinin nedeni sadece ulaşım kolaylığı değildir. Bu iller, o dönemde pazar ekonomisine daha fazla entegre olmuş ve ekonomik buhrandan en çok etkilenen bölgelerdir. Aynı zamanda bu iller Serbest Fırka'nın en çok destek aldığı illerdir.²³⁹

Atatürk, bu gezilerde halkla birebir temas ederek sorunları yerinde incelemiş, gözlem ve önerilerini raporlar hâlinde dönemin hükümetine iletmıştır. Bu raporlar ziraat, vergilendirme, eğitim, sağlık, ekonomi ve yönetim alanlarındaki gözlemleri içermektedir. Köylünün toprak ihtiyacı, mahsul bolluğunun fiyatlara etkisi, vergi adaletsizlikleri ve yerel sorunlar gibi meseleler detaylıca ele alınmıştır. Atatürk, özellikle köylünün toprak ihtiyacı, vergilendirme adaletsizliği ve mahsul fiyatlarındaki dalgalanmaların yarattığı ekonomik belirsizliklere dikkat çekmiştir. Arazi vergisinin tarıma elverişli olmayan alanlardan bile alınmasını eleştirmiş, hayvancılık sektörüne teşvik verilmesi ve çiftçilerin üzerindeki vergi yükünün azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Tütün üreticilerinin karşılaştığı zorluklara değinmiş ve devletin bu alanda düzenleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eğitim reformlarına büyük önem veren Atatürk, halkın eğitiminin Cumhuriyet devrimlerinin başarısı için kritik olduğunu belirtmiş, devletin halkla ilişkilerinde şeffaflık ve doğruluğun temel alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca, millî egemenlik ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalarak, devletin görevinin halkın yaşam koşullarını iyileştirmek ve refahını artırmak olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁰

İstanbul Liman Şirketi Genel Müdürü Ahmet Hamdi Başar bu gezi ile ilgili anekdotlarını *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye* adlı kitabında detaylıca anlatmıştır. Başar'ın anekdotlarına göre; Atatürk'ün büyük bir kadro ile gerçekleştireceği bu seyahatin özel bir amacı vardı. Serbest Fırka olayı, ülkede yönetimden memnun

²³⁹ A.g.e., s. 200

²⁴⁰ *Atatürk-Seyahat Notları (1930-1931)*, haz. Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

olmayanların sayısının çok fazla olduğunu göstermişti. Her yerden şikayetler geliyordu. Ancak, bu şikayetlerin sadece belirli grupların (hocalar, gericiler vb.) işi olarak görülmesi doğru değildi. Çünkü şikayetlerin çoğu, somut sebeplerle yapılmıştı. Vergilerin yüksekliği, vergi tahsildarlarının suistimalleri gibi sorunlar, halk arasında geniş bir şikâyet konusu olmuştu. Ayrıca, devletin otoritesini temsil eden memurların haksızlıkları ve kanunsuzlukları her yerde örneklerle dile getiriliyordu. İnkılapçı bir anlayışla kurulmuş ve halkın merkezi olması gereken Halk Fırkası, birçok yerde menfaatçilerin elindeydi. Her dönemde olduğu gibi, parti başkanlığı ve yönetiminde bulunan profesyonel kişiler, bu parti örgütlerini de yönetiyordu. Belediyeler, Ticaret Odaları, serbest meslek kuruluşları ve diğer topluluklarda, bu kişiler “parti emridir” diyerek istediğini seçtiriyor ve yönetimlere getiriyordu. Bu şekilde yapılan haksızlıklar ve istismarlar zamanla daha da artmış ve daha açık hale gelmişti. Köyler giderek daha fakirleşiyor ve yaşam koşulları zorlaşıyordu. Özellikle dünya ekonomik buhranı ile birlikte buğday fiyatlarının düşmesi büyük bir panik yaratmıştı. Köylüler mahsullerini satarak, sadece tohum masraflarını dahi karşılayamaz olmuştu. Diğer yandan, vergiler, banka faizleri ve piyasa borçları nedeniyle büyük bir baskı altına giriyorlardı. Başar’a göre; köylerden ve şehirlerden gelen şikayetler, Türkiye’nin sekiz yıllık huzur dönemini sarsacak boyutlara ulaşmıştı. Atatürk, Serbest Fırka kapandıktan sonra, bu şikayetleri yerinde incelemek ve çözülmesi gereken sorunları tespit etmek amacıyla bu geziye çıkmaya karar verdi.²⁴¹

Türkiye’de devletçiliğin ortaya çıktığı sıralarda Batıda liberal ekonomi doktrini bir bunalım içinde bulunuyordu. Geri kalmış ülkelerin kalkınmasının ileri kapitalist ülkelerin çıkarları ile uyuşamaz olduğu için Batı ekonomi fikirlerinde Türkiye’nin kalkınma sorununa yarayacak bir yan yoktu. Marksist ekonomi ise; yerel ihtiyaçlara ve kalkınmaya hızlı yanıt veremeyeceği için tercih edilmemişti. Bu yüzden Türkiye ne liberal ne Marksist ekonomi görüşlerinden faydalanacak durumda değildi. Bu manada Devletçilik hem Türkiye’de hem dışarıda, ekonomide yeni yolların kullanılabileceği göstermiştir. Devletçilik sayesinde, dış borçlanma ya da yardım olmaksızın kalkınmanın mümkün olabileceği görünmüştür. Devletçilik döneminin iki sanayileşme programı mobilize edilmiş millî kaynaklarla sağlandı. Devletçilik, az gelişmiş ülkelerde millî gelirin yüzde beşten daha fazlasının yatırıma ayrılabilceğini kanıtladı. Bu hacimdeki bir yatırım modern vergi reformuna gidilmeden, enflasyona başvurulmadan sağlanmıştır.

²⁴¹ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1981, s. 21

Devletçiliğin sermaye finansmanı seferberliği kamusal ve özel sermaye birikiminin temellerini hazırlamış, ekonomik kalkınmanın ilk hızını sağlamış, ekonomik ortama yeni bir renk vermiştir. Halka çalışma alışkanlıklarını aşılamıştır.²⁴²

Atatürk, 1935'te devlet ferdin yerine geçmemesini, fakat ferdin gelişmesi için genel şartları değerlendirmeye alması gerektiği görüşünü dile getirmişti. Bu görüşü devletçilik ilkesinde açıkça görülmektedir. Devletçilik anlayışı liberalizm ve sosyalizmden farklı, tamamen Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş özgün bir sistemdir. Devletçiliğin anlamı fertlerin özel teşebbüslerini ve kişisel faaliyetlerini temele alarak bu ülkenin ihtiyaçlarını ve eksikliklerini göz önünde tutarak ekonominin devlet eline alınmasıdır.²⁴³

Yine bu dönemde ortaya çıkan Kadro Hareketi, ekonomi ve toplumsal yapıya yönelik fikirleriyle dikkat çeken bir gruptu. Kadro Hareketi ise devletçiliği daha ideolojik ve kapsamlı bir biçimde ele alıyordu. Kadrocular, Türkiye'de köklü bir ekonomik dönüşüm sağlamak için devletin ekonomiyi tamamen kontrol etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre kalkınma, özel sektöre fazla yer bırakılmadan, devletin liderliğinde gerçekleşmeliydi. Kadro, özellikle sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik, sosyal adalet ve devletin daha geniş müdahalesini savunan bir anlayışı benimsemişti. Atatürk'ün devletçilik anlayışı, pragmatik ve esnek bir yapıya sahipti. Devletçilik, ekonomik kalkınmayı sağlamak için devletin özel sektörü desteklemesi gerektiği durumlarda bile ekonomiye aktif şekilde müdahale etmesini öngörüyordu. Atatürk, devletin yalnızca özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda devreye girmesi gerektiğine inanıyordu. Bu anlayış, özel sektörün de kalkınma sürecine katılmasını teşvik ediyordu. Atatürk, Kadro Hareketi'nin fikirlerini dikkatle incelemiş ve bir dönem desteklemiştir. Ancak, Kadro Hareketi'nin radikal ve ideolojik yaklaşımları, Atatürk'ün daha pragmatik ve esnek kalkınma anlayışıyla tam olarak örtüşmemiştir. Cumhuriyet kurulduğu zaman sermaye birikimi yetersiz olduğu için, bu konuda devletin öncülük etmesi kaçınılmazdı. Sanayileşmek için devletin girişimciliğine gerek vardı. Fakat Atatürk bunu ideolojiye dönüştürmemek gerektiğini düşünüyordu. Çünkü ülke için itidal ve millî birlik gerekiyordu. Atatürk bu itidal ve millî birliğin mutedil devletçilikle sağlanacağı kanısındaydı. Milli servetin dağılımında daha mükemmel bir adaletin sağlanması ve emek sarf edenlerin daha yüksek bir refaha ulaşması milli birliğin

²⁴² Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 94-97

²⁴³ *Ulus*, 23 Ağustos 1935, s. 5

korunması için şarttı. Genel refaha hizmet eden kurumların çoğaltılmasında devlete önemli görevler düşüyordu. Atatürk devletçiliği yurttaşlar arasında *ahlâkî dayanışmanın* gelişmesine yardımcı olan önemli bir unsur olarak görüyordu.²⁴⁴

Bir burjuva sınıfı gelişmediğinden dolayı, cumhuriyet kurulduktan sonra burjuvazinin çekirdeğini oluşturan girişimcileri, yönetici seçkinler ile, ara sınıflar arasındaki birlik oluşturulmaya çalışılıyordu. Devletçilik ilkesi sayesinde Cumhuriyetçi bürokratların bir kesimi ile, Osmanlılardan gelen ayân, eşraf, tüccar ve ara sınıfların öteki kesimleri arasında ekonomik ve ticari alanlarda yoğun bir iş birliği oldu.²⁴⁵

1929 Krizi ve dünya konjonktürünün yarattığı elverişli ortamdan yararlanılarak ekonomik bağımsızlık için mücadele başlamıştır. İlk sanayi planlarının yapıldığı, yurt çapında büyük fabrikaların kurulduğu bu dönem, sınıfsız toplum yaratma savlarının yanında, emekçilere grev yasağı gibi çelişkileri de bünyesinde barındırıyordu. 1930 dönemi Devletçilik politikasının en büyük amacı ve başarısı, ülkede sermaye birikimini oluşturarak, yaygın ve başarılı bir sanayileşme hamlesi başlatmak olmuştur. Bununla birlikte, bu ekonomik politika araçlarının diğer bir özelliği, halkın sosyal ve kültürel konumunu geliştirme yönünde yapmış olduğu katkılardır. Bu dönemin temel sorunlarından birisi de sermaye birikimi konusu idi. Ekonomik büyümeyi sağlamak için toplumdaki tüm olanaklar değerlendirilirken, giderek ekonomik güce sahip ayrıcalıklı bir kesim doğmaya başlamıştı. Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı gibi olaylar sonrası halk yararına çalışan program sona ermiş, 1950'lerden itibaren belirli güç odaklarının doğrultusunda çalışılacak olan politikalar devreye sokulmuştur.²⁴⁶

3.3.İçtimai Halkçılık

Halkçılığın diğer yönü '*ic̣timaị solidarizm*' ya da '*ic̣timaị halkçılık*' farklı toplumsal sınıflar yerine, meslek zümrelerini benimsemektedir. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Meclisin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada; Türk halkını, ırk, din ve kültür bakımından birleşmiş; birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu; kaderi ve çıkarları ortak olan bir toplum olarak tanımlamıştır.²⁴⁷ Burada farklı toplumsal ve ekonomik grupların bir bağlılık çerçevesinde dayanışmalarını ön plana çıkaran bakış göze çarpmaktadır.

²⁴⁴ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 231

²⁴⁵ Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 130

²⁴⁶ İzzettin Önder, "Ekonomik Kalkınma Yönünde Atatürk Devrimleri", *Dünya ve Türkiye açısından Atatürk* haz. Suna Kili, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 56

²⁴⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981, cilt: I, s. 221

Ziya Gökalp'e göre, ekonomik sınıflar büyük eşraf (büyük burjuvazi), küçük eşraf (küçük burjuvazi) ve gündelik işçilerden oluşur. Meslek devrinin temel amacı, bu tür sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle, halkçılık meslek devrinde yeni bir boyut kazanacak ve toplumsal yönüyle sosyal halkçılık öne çıkacaktır.²⁴⁸ Ziya Gökalp'e göre hem kapitalist hem de sosyalist toplumlar sınıf temelli oldukları için gerçek halkçılıkla çelişmektedir.²⁴⁹ Gökalp Selanik'te edindiği iş bölümü ve dayanışma anlayışını Meşrutiyet yıllarında sürekli savunmuş, ölümünden bir yıl önce yayımladığı *Türkçülüğün Esasları*'nı bu ilkeler doğrultusunda kaleme almıştı. Gökalp Durkheim'in kitabındaki mekanik dayanışma- organik dayanışma ayırımından esinlenerek Millet Meclisi için karma bir korporatif model oluşturmuştu.²⁵⁰ Liva mebusları genel seçimlerle gelirlerken, mesleki mebuslar heyetleri tarafından, diğer bir deyişle iş bölümü esası üzerine kurulu meslek zümreleri tarafından seçileceklerdi. Gökalp, 1923'te yapılan seçimler için de Meclis'te elli meslek mebusunun bulunmasını önermiştir.²⁵¹

Atatürk meslekî temsil anlayışına karşı idi. O'na göre millî irade bir bütündü ve parçalanamazdı. Atatürk milleti bu tür alt gruplara ayırmaktan yana değildi. Millî irade zümrelerinin tahakkümüne bırakılamazdı. Esnaf örgütlerinin bu denli siyasete karışmaları onun demokrasi anlayışına ters düşüyordu. Ayrıca meslekî temsil Sovyet modeli ve Faşist İtalya'daki korporatif yapıyı da anımsatıyordu.²⁵² Atatürk'ün Rousseau'dan esinlenen millî egemenlik anlayışı meslekî temsille bağdaşmıyordu. Batı demokrasilerinde ve cumhuriyet idarelerinde asla yeri olmayan ve onların yönetim ve anlayış biçimlerine ters düşen Rousseau, genel irade demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının yeniçağda en büyük kuramcılarının birisidir. Rousseau'nun 'genel irade'si yerini oy çokluğuna bırakmış, burjuva sınıfını egemen kılan parlamentarizmin adına da demokrasi denilmiştir. Rousseau'nun genel iradenin devredilmeyeceği savı bir anlamda Atatürk'ün '*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*' sözünde toplumsal bir içerik kazanır. Çünkü Rousseau'ya göre; devlet içinde kendisini devlet haline getiren her türlü sınıf, birlik, dernek ve çıkar grupları kaldırılmalıdır.²⁵³

Yaygın bir kanı da Atatürk'ün ortaya koyduğu Halkçılık programının birebir Fransız Devriminin ürünü olduğudur. Halk egemenliği fikri Batı'da kuramsaldır ve

²⁴⁸ Ziya Gökalp, "Halkçılık", *Yeni Mecmua Yazıları*, haz. Salim Çonoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2023, s. 279-289

²⁴⁹ Ziya Gökalp, "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?", *Yeni Mecmua Yazıları*, s. 621-634

²⁵⁰ Ziya, Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 149-153

²⁵¹ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 207-210

²⁵² A.g.e., s. 207-210

²⁵³ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 60-61

politika felsefesinin bir disiplindir. Oysa Atatürk'ün egemenlik anlayışı kuramsal değildir. Batı'da cumhuriyet kavramı burjuva sınıfı için önemli olan hangi rejim biçimi olursa olsun siyasal yönetimi ele geçirmek ve onu kendi sömürülerinin özgül bir aracı haline getirmektir.²⁵⁴ Başlangıçta Fransız devrimi kişi egemenliği yerine ulus egemenliğini getirmiş, ancak egemenliğin kullanım hakkı yalnızca belirli düzeyde vergi verenlere tanınmıştı. Başka bir deyişle; millet egemenliği halkın egemenliği anlamına gelmemişti. Atatürk ise, milleti oluşturan toplum kesimleri ve bireyler arasında eşitliğe inanıyordu. Bununla birlikte seçkinciliğe karşı olup, seçkin-halk ikilemini gidermeye ve azaltmaya yönelik politikalar üzerinde çalışmıştır.²⁵⁵

Değişik zamanlarda ifade etmiş olduğu görüşleri daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın oluşumuna ve Türkiye'de Halkçılığın gelişimine dair önemli detayları da içermektedir. Timur'a göre; Millî Mücadele döneminde bir ara otoriter bürokrasiye karşı bir silah olarak kullanılan halkçılık fikri, artık sınıf mücadelesini önlemek amacına yönetilmiştir. Artık fikrin diğer yönü, saltanata karşı bir 'halk hükümeti' tezinin dayanağını teşkil etmesidir.²⁵⁶

Atatürk'ün adının başına 'Halk' sözcüğünü koyduğu partisinin programı halkçılık anlayışı; halkın çeşitli sınıflardan oluşan bir bütün olarak değil, sosyal yaşamın gereksinimlerine göre çeşitli mesleklere sahip olan bir toplum olarak düzenlenmesidir. Bütün bu ilkeler Atatürk'ün zamanında yükselişe geçmiş Faşizmin kabul ettiği '*halk devlet için*' anlayışını da reddediyordu.²⁵⁷

Atatürk, halkçılığı halkın tümünü ayrıcalıksız, sınıfsız ve bütünleşmiş bir toplum olarak görmektedir. Bu yaklaşımla, '*halkçılık*' kavramı onun için sınıf çatışmasına karşı kullanılan bir araç haline gelmiştir. Bu kavram, İslamî egemenlik anlayışına karşı çıkan sonunda onun yerini alacak olan laik egemenlik fikridir. Buna dayanarak, 'halkçılık' siyasal iktidarın kaynağının tamamen halk olduğunu savunur. Bu düşünceler, Comte'un '*toplumsal yapılar*' kavramı ve Durkheim'ın '*organik ve mekanik iş bölümü*' ile '*kolektif bilinç*' teorileriyle uyum içinde olup, '*halkçılık*' ilkesinin birlik anlayışıyla aynı doğrultudadır.²⁵⁸

²⁵⁴ A.g.e., s.59-60

²⁵⁵ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 40

²⁵⁶ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 118

²⁵⁷ Ahmet Taner Kışlalı, a.g.e., s. 50.

²⁵⁸ Taner Timur, "Atatürk ve Pozitivizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: I, s. 94-95

Atatürk'ün ortaya koymuş olduğu sosyal sınıfsızlık görüşünün, toplumsal sınıfları kaldırmayı amaçlayan Marksist öğretinin dayandığı sınıfsız toplum teorisiyle ilgisi yoktur. Bunlar tamamıyla Türk toplumunun tarihsel ve kültürel koşullarına özgü görüşlerdir. Türkiye'de Marksist anlamda bir egemen sınıf ve işçi sınıfı bulunmadığı varsayımından hareket edilmiştir. Öyleyse var olmayan bir sınıf çatışması ve ayrıcalıklı toplum kesimleri yaratılmamalıydı. Ekonomik gelişmeyi sağlamak için toplumdaki tüm olanaklar değerlendirilmeye çalışılırken, bu beklentiye ters düşen bir durumun doğması, Atatürk'ün halkçılık anlayışına ters düşebilirdi.²⁵⁹

1931 seçimleri öncesi yayınladığı, toplumsal sınıfları yadsıyan, çalışma zümreleri ya da mesaî erbabını benimseyen bildirisi Gökalp'in sınıf yerine meslek zümrelerini önermesini anımsatmaktadır. Bu bildiri 1931 Cumhuriyet Halk Partisi programında halkçılık ilkesi olarak benimsenmiştir. Bu bildiride Atatürk, halkı ayrı ayrı sınıflara ayırmaya karşı olup, halkın çeşitli iş sahalarına ayrılmış olmasının yeterli olacağını belirtmiştir. Bu sistemde sosyal meslekler, her şeyden önce, sınıf mücadelesi yerine sosyal düzen ve dayanışma ilkesini önermektedir.²⁶⁰ Sınıfların çıkarları ulusal uyumu sağlayacak nitelikte bulunmalıdır. Bu uzlaşmanın sağlanabilmesi için, devlet ve fert ilişkilerinin bütünleşmiş bir felsefeye dayanması gerekir. Atatürk, bağlılık ilkesine yönelerek bunu kanıtlamıştır.²⁶¹

3.4.Siyasî Halkçılık

Siyasî halkçılık; ulus-devlet kuruculuğunu amaçlayan, millî egemenliği benimseyen, siyasal bağımsızlığa yönelik, bireylerin siyasal hak ve özgürlüklerini gözetken bir halkçılık türüdür. Buna en güzel örnek; millî egemenlikle özdeşleşen 18 Eylül 1920 tarihi “*Halkçılık Beyannamesi*”dir.²⁶² Beyannamede, TBMM'nin halkın sorunlarını, sıkıntılarını yeni bir örgütlenmeyle ortadan kaldırmayı hedeflediği belirtilmekteydi. Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğü ile 1924 *Teşkilat-ı Esasiye Kanununda* da beyannamenin belirttiği hedeflere yer verilmiştir.

İstiklâl mücadelesini meşru zemine oturtan Mustafa Kemal millet iradesinin mukadderata hâkim kılınmasını savunsa da yakın çevresi de dahil olmak üzere, eski yönetim şeklinin devamını isteyen muhalefet mücadelenin en başından beri buna

²⁵⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitapevi, Ankara 1993, s. 128

²⁶⁰ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1931, s. 31-32

²⁶¹ Orhan Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 210

²⁶² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 12, s. 323-327

karşıydı. Bu muhalefetin bir kısmı padişah/halife olmadan millete bir şeyler yaptırılmayacağını savunurken, önemli bir kısmı da mücadelenin bu makamı kurtarmak için yapıldığı düşüncesindeydiler.²⁶³

Bu yaklaşımlar mecliste gruplaşmalara da yol açmıştır. Mustafa Kemal *Müdafaai Hukuk* grubunu oluştururken, *Muhâfaza-i Mukaddesât*, *Tesanüt* ve *Halk Zümresi* gibi gruplar da kurulmuştu. Bunların içinde en dikkat çeken Halk Zümresi idi. Genel olarak bütün grupların ana esas ülkenin işgalden kurtulmasıydı. Hemen hemen tümünün iddiası da *halkçılık* idi. Halk zümresi; Sovyetler Birliği'ndeki Şuralardan esinlenmiş ve *Halk Zümresinin* İslamî esasları benimseyeceğini uyurmuşlardır. İttihatçı *Muhâfaza-i Mukaddesât* grubu ise; Bolşevikliğin İslam ile bağdaşmayacağını vurgulamış, Osmanlı saltanat ve hilafetini muhafaza etmenin gereğini öne çıkarmaya çalışmıştı.²⁶⁴

Millî Mücadele döneminin kendine özgü koşulları, halkçılık tartışmalarına elverişli bir ortam hazırlamıştır. Bağımsız bir devlet kurma amacına ve millî egemenliğe yönelmiş bir hareket olan İstiklâl Harbi, Halife/Padişah'ın oluşturduğu meşruluk kaynağından, milletin oluşturduğu yeni meşruluk kaynağına geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Milliyetçilik ideolojisi, bu sürecin temelinde yatmaktadır ve milliyetçi ideolojinin meşruluk temellerini, millet egemenliği ve halkçılık oluşturmaktadır.²⁶⁵ Bu çerçevede, "*halkçılık*"; bu ideolojinin sosyal tabanı olarak nitelendirilebilir.²⁶⁶

Halkçılık anlayışı, her şeyden önce Türkiye'nin, bir örneğini Meclis'te gördüğümüz siyasi ve sosyal birliğini sağlamada etkili olacaktı. Bu anlayış, geniş halk kitlelerinin desteğin, alabilecek yegâne yoldu. Dış politikada ortak düşman İngiltere'ye karşı Bolşeviklerden yardım alınmasında etkili bir yoldu. Bu sebeple Mustafa Kemal Halkçılık anlayışının zaman zaman Bolşevikliğe benzetilmesine ses çıkarmamıştır.²⁶⁷

Bununla birlikte Mustafa Kemal; Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulup faaliyete geçmesinden sonra hiçbir ideolojiye bağlı olmadığını ifade etmeye başlamıştır. Memleketin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak çözümler üretmiştir.²⁶⁸ Öne sürmüş olduğu çözüm önerilerinin Bolşevikliğe benzediği iddialarına karşı milletin idaresinin gerçek içeriği ile bir halk idaresi olduğunu ve bunun danışma meclisinden

²⁶³ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 98

²⁶⁴ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 175-21

²⁶⁵ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1998, s. 133-134

²⁶⁶ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 82

²⁶⁷ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s. 99

²⁶⁸ *A.g.e.*, s. 200

başka bir şey olmadığını söylemektedir.²⁶⁹ Bakü'deki Şark Milletleri Kongresi hakkında yaptığı bir konuşmada ilkelerin Bolşevik ilkeleri olmadığını ve bu ilkeleri millete kabul ettirmeyi hiç düşünmediklerini, girişimde bulunulmadığını belirtmiştir. Esas itibarıyla ilkenin halkçılık yani idarenin, hakimiyetin ve kuvvetin, doğrudan doğruya halka verilmesi olarak açıklamıştır.²⁷⁰

Fakat Mustafa Kemal'in Bolşevik olmadığı, Sovyet Rusya yöneticileri tarafından da biliniyordu. Her iki taraf da ortak düşmana karşı hedef birliği ve dayanışma bilinciyle ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyordu. Sovyetler Birliğinin lideri Lenin'in 1921 yılı sonunda Ankara'ya büyükelçi olarak tayin ettiği Aralov'a Türkiye'ye gelirken verdiği direktifler bu durumu çok açık bir biçimde yansıtmaktadır. Aralov; Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalist olmadığını ama iyi bir teşkilatçı, yetenekli bir lider, millî burjuva inkılabını idare eden, ilerici, akıllı bir devlet adamı olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Sosyalist Devriminin önemini anladığını ve Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davrandığından bahsetmektedir.²⁷¹

Mustafa Kemal, demokrasiye, sosyalizme vb. düşünce sistemlerine dahil edilemeyip benzetilememesi karşısında; benzememekle ve benzetmemekle övünmek gerektiği ifade etmiştir. “*Biz bize benziyoruz*”²⁷² sözleriyle yol haritasının bize özgüllüğüne işaret etmiştir. Ortaya çıkan hareketin, Türk milletinin mevcut şartlarından doğduğunu ve yine kendi imkanlarına tabi olduğunu açıkça söylemiştir.²⁷³

Mustafa Kemal'in dönem içerisinde, değişik tarihlerde yaptığı konuşmalarda *halk* ve *halkçılık* kavramlarında farklılıklar görülmektedir. Çoğu zaman birçok kavramla da eşanlamli kullanılmıştır. Özellikle Millî Mücadele sırasında Halkçılığa farklı bir misyon yüklemiştir. Mustafa Kemal Millî Mücadeleyi bir '*geniş cephe*' anlayışı içerisinde ve '*sınıflar koalisyonu*' biçiminde örgütlemiştir. İlkel feodalizm aşamasındaki şeyh ve ağalardan yoksul köylülere uzanan bu koalisyonun başını daha çok asker-sivil bürokratlar ve davanın kamuoyunu oluşturmaya çalışan aydınlar (gazeteciler-yazarlar) çekmişti. Millî Mücadele toplumsal yönüyle bu koalisyondan bir millet yaratmak misyonuyla yükümlü olduğu için, saray eşrafı ve bunları destekleyenler dışındaki tüm halk modern Türk milletinin içeriğini teşkil etmiştir. Bu bağlamda halkçılık fikrinin gerek savaş

²⁶⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 12, s. 200

²⁷⁰ A.g.e., cilt: 9, s. 176

²⁷¹ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 27

²⁷² Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 12, s. 121

²⁷³ Cezmi Eraslan, a.g.e., s. 202-203

sırasında gerekse inkılâptan sonra neden bu kadar önemli olduğunu anlaşılmaktadır. Büyük burjuvazinin olmadığı bir toplumda 'halk'la 'millet' eşanlamda kullanılmış, halkçılık politikası orta sınıfa dayandığı için bazen sağcı bazen de solcu yönde uygulanmıştır. Hatta 1920'de hazırlanan çeşitli halkçılık programlarında bazen her iki yöne de çekilebilecek çelişik maddeler yer almıştır.²⁷⁴ Mustafa Kemal, Millî Mücadele döneminde 'halkçılık' kavramını mücadeleye karşı tutucu özellik gösteren destekçileri kaçırmamak adına 'cumhuriyet' yerine kullanılabilmıştır.²⁷⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal'in bu kavramı 'demokrasi'ye özdeş olarak kullandığı da olmuştur. Afet İnan Atatürk'ün kendisine "Devlet" başlığı altında şunları yazdığını ifade etmektedir; "Hakimiyetin vasıtaları olarak da Millet Meclisi ve Hükümet teşkilatının esas olduğu ve çağımızda bunun dayandığı üç prensip kaydediliyor: Demokrasi Prensibi Halkçılık, Temsili hükümet prensibi, Anayasanın diğer kanunlara üstünlüğü prensibi."²⁷⁶

Mustafa Kemal halkçılık kavramını 'cumhuriyet'le ya da 'demokrasi' ile özdeş kullandığı gibi değişik dönemlerde farklı anlamlarda da kullanmıştır. Bu farklı kullanımlar, O'nun tutarsızlığından çok, amaçlarına ulaşmak için değişen koşullar içerisinde pragmatik davranma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Kongar'; bu pragmatizmi, önemli karar anları geldiği zaman, Mustafa Kemal'in asıl amacı olan ulusal bağımsızlık için bu ilkeleri bir yana itmekte, hiç duraksamadığı yönünde açıklamaktadır. Bu yönüyle Mustafa Kemal'in anayasacılığı ve halkçılığı, Millî Mücadele süresince gelişmiştir. Bu iki ilke amacına varmak için kullandığı araçlardı.²⁷⁷ Yetkin de durumu aynı doğrultuda değerlendirmektedir; bu dönemdeki halkçılık anlayışının, ilk kez, tüm halkın ortak bir amaç uğruna savaştığı zaman ortaya atılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Halk bir birlik ve dayanışma içinde düşman karşında bulunmaktadır ve ulusal bağımsızlık için verdiği savaş henüz kesinlikle sonuçlanmamıştır. Bu anlamda, halkın bir bütün olarak düşünülmesi gerekli ve gerekli olduğu ölçüde de doğaldır.²⁷⁸

Baskın Oran da bu meseleye daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. O'na göre halkçılık; "Seçkinlere karşı eşrafı yatıştırmak, Sovyetler Birliği'nden yardım almayı kolaylaştırmak, Seçkinler tarafından ilk kez gereksinmelerini yönetime yansıtma olanağı bulan halk kitleleri ile eşrafın omuzu üzerinden daha doğrudan bir ilişkiye geçmek, günün

²⁷⁴ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 258

²⁷⁵ Robert Bianchi, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton University Press, New Jersey 1984, s. 100

²⁷⁶ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 27

²⁷⁷ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, s. 108

²⁷⁸ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983, s. 99

sosyalizme açık gözükten atmosferi içinde girişim üstünlüğünü solcu gruplara bırakmamak” gibi bir işlev üstlenmiştir.²⁷⁹

Mustafa Kemal Millî Mücadelenin en başından beri devletin şartları ve imkanları dahilinde politikalar üretmeyi ve milleti zora sokmamayı hedeflemiştir. Farklı din, dil ve ırka mensup insanların bir devletin çöküşünü önlemek adına artık farklı bir politikaya yönelmesi gerekmektedir. Bu nedenle Mustafa Kemal, halkçılık esası üzerinde hem millî hem de gerçekçi bir yaklaşımı benimsemiştir. Gerek memleketin fikrî zemin gerekse işe başladığı kadro ile istiklal mücadelesini sürdürmede tam bir yalnızlığa düşmeme çabaları onu çeşitli zamanlarda özü aynı kalmakla beraber farklı ifadeler kullanmaya mecbur etmiştir. Halkın geleneksel yapısı ve anlayışı ile aydınların katılaştırmış düşünceleri karşısında Mustafa Kemal ‘tatbikatı safhalara ayırmak’ ilkesini benimsemiştir.²⁸⁰ Örneğin, Kâzım Karabekir Paşa hakimiyetin kayıtsız şartsız millete verildiği *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*’nun çıkarılması konusunda neden acele edildiğini sormuş, Mustafa Kemal, halkçılık akımının, sağlam temellere oturtularak bu konuda ilgili başka karışımına yer vermemek ve kötüye kullanılan millî hakları korumak için cevabını vermiştir; “Anayasanın yapılmasında ivedi gibi görünen tutumun nedeni, bütün dünyada ve yurdumuzda belirmiş olan; hem de yüzyıllardan beri yetersizler elinde boyuna.”²⁸¹ Aslında *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*’nun yasamayı ve yürütmeyi doğrudan halkın temsilcilerine vermesiyle Cumhuriyet kurulmuş oluyordu. Mustafa Kemal cumhuriyet adını kullanmaksızın milletin hukukunun korunmasına vurgu yaparak ortaya çıkabilecek muhalefeti yumuşatmıştır.²⁸² Daha ileriki zamanlarda halkçılığın siyasi boyutu, Cumhuriyetçilik ilkesi içinde millî egemenlik fikrî ile ifade edilmiştir.

Millî Mücadele dönemi *siyasî halkçılığın* etkin olduğu bir dönemdi. Bu dönemde halkçılık, geniş toplumsal kesimleri bir araya getirme işlevi görmüştür. Farklı sosyal sınıflardan gelen ve ortak mücadele veren Meclis üyeleri halkçılığı birleştirici bir çerçevede ele almıştır. Millî Mücadele dönemi boyunca gerek iktidar çatışmasının hızlandığı gerekse Sovyet yardımları sırasında halkçılık siyasal anlamda ön planda olmuş ve taktiksel anlamda yeni yorumlar kazanmıştır. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında ise *içtimai halkçılık* daha çok gündeme gelecektir. Saltanatın ve Hilafetin kaldırılması, halk egemenliğinin ön plana çıkarılmasında önemli bir adım olmuştur. Bu kapsamda, halk

²⁷⁹ Baskın Oran, *a.g.e.*, s. 135-139

²⁸⁰ Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s. 197

²⁸¹ Atatürk, *Söylev II*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 440-441

²⁸² Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s. 197

kavramı, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda şekillenen daha geniş bir kitlenin temsilini ifade etmiştir. Bu dönemde halkçılık farklı toplumsal ve ekonomik grupları işlevsel bir bağlılık çerçevesinde dayanışmalarını ön plana çıkarmayı amaçlayan bir ilke haline gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 kurultayından sonra ise *iktisadî halkçılık* daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu dönemde halkçılık, inkılâpçılık ve devletçilik ilkeleri birlikte uygulanarak toplumun modernleştirilmesi ve kalkındırılması hedeflenmiştir. Yapılan uygulamalarda inkılâpçılık, toplumsal yapıyı çağdaşlaştırma amacı taşıırken, devletçilik ise ekonomik kalkınmada devletin rolünü pekiştirme yönünde halkçılık anlayışıyla bütünleştirilmiştir.²⁸³

3.5.Entelektüel-Halk Etkileşimi

Toplumsal dayanışmada entelektüellere büyük görevler düşmektedir. Entelektüeller toplumun sesi olarak toplumsal ve sosyal değişimlerde öncülük etmektedirler. Bu konuda pek çok araştırmacı hemfikirdir. Bunun yansira halkı politik ve sosyal konularda yönlendirmek, kültür değişimine önderlik etmek, yaygınlaştırmak ve yeni kültürel etkinliklerin oluşumuna katkı sağlamak gibi özellikleri yer almaktadır.²⁸⁴

Entelektüelin geleneksel toplumlarda en önemli işlevlerinden birisi de halkla siyasi erk arasında bir ikincil yapı görevini yerine getirmek ve halkın değerlerini paylaşmaktır. Siyaset sosyolojisi "*Seçkinler*" kavramını modern devlette entelektüelin yerini anlatmak için kullanır. Seçkinler teorisine göre; tüm yönetimler bir azınlık yönetimidir. Küçüğünden en büyüğüne kadar bütün toplumlar kendi içlerinden yönetilmek için küçük bir grup görevlendirirler. Bu grup çoğunluğun üzerinde örgütlü olarak ve bilgilerini, yeteneklerini kullanarak etkinlik ve hakimiyet kurar. Bu durum siyaset literatüründe "*seçkincilik*" olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁵

Ziya Gökalp entelektüel ile halk arasındaki ilişkiyi seçkinler üzerinden anlatmaktadır. Seçkinleri yüksek eğitim ve öğretim gördükleri için halktan ayırmaktadır. Gökalp'e göre bu seçkinlerin halka gitmesi gereklidir. Çünkü millî ve gerçek kültür yalnızca halkta mevcuttur. Medeniyete sahip olanlar ise seçkinlerdir. Seçkinlerin halka doğru gitmesi için iki amaç vardır; ilki halktan kültürel bir eğitim almak için, diğeri halka

²⁸³ İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi." *Toplum ve Bilim*, sayı: 6/7 (1978), s. 71-85

²⁸⁴ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s. 91

²⁸⁵ Mustafa Aydın, "Aydınlar ve Günümüzdeki İşlevleri", *Entelektüel ve İktidar*, (ed. Kenan Çağan), Hece Yayınları. Ankara 2005, s. 60

medeniyet götürmek içindir. Böylelikle halkla seçkinler arasında bir iletişim oluşacaktır.²⁸⁶

Atatürk'e göre halkçılığın gerçekleşmesinde entelektüelin konumu ve vazifeleri önemli bir yer tutmaktadır. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanacak olan idarî, siyasî ve kültürel politikalarda aktif çalışacak entelektüellere ihtiyaç vardır. Atatürk'e göre; her şeyden önce entelektüel ile halk arasında, “*anlayış ve hedef birliği*”nin olması gerekmektedir. Atatürk 20 Mart 1923 tarihinde Konya Türk Ocağında gençlere verdiği nutukta; Başarılı olmak için aydınlarla halkın anlayışı ve amacı arasında bir uygunluğun olması gerektiğini söylemiştir. Aydınların halka telkin edeceği idealler halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalıdır. Atatürk aydınlarımızın telkinlerinin milletin ruh ve vicdanın alınmış idealler olmadığını, başka milletleri tanımlarına rağmen kendi milletine yabancı olduklarını söylemektedir. Millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü bilim, teknik ve ilerlemelerinden faydalansak bile, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetinde olduğumuzu önemle vurgulamıştır. Memleketi kurtarmak için halk ve aydın arasındaki anlayış farklılığını durdurmak ve uyumun temin edilmesi lazımdır. Atatürk için halka yaklaşmak ve kaynaşmak aydınlara düşen önemli bir vazifedir.²⁸⁷ Atatürk'ün bu aşamada halktan kültür almak için halka gitmesi gereken aydınlara, vatan ve millet fikrini, varlığını muhafaza etme vazifesini de yüklediğini görmekteyiz.²⁸⁸ Görüldüğü gibi Atatürk'ün düşüncesi, halk-aydın ikiliği yerine “birliği” düşüncesine dayanmaktadır. Aydınla halk arasında anlayış ve hedef birliğinin olması gerekmektedir. Bu da Atatürk'ü Gökalt'ın ayıran önemli bir noktadır. Bununla birlikte; aydının hem kendi kültürünü hem de diğer milletlerin kültürünü öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Evrenselliği ve özgüllüğü birleştiren bu sözlerinde Batı taklitçiliğine yol açan dar bir pozitivizmin de eleştirisini yapmaktadır.²⁸⁹

Atatürk seçkinciliğe karşıydı. Bu çerçevede birçok faaliyeti seçkin-halk ikilemini aşmaya yönelikti. Bu ikilemin en belirgin görüldüğü alan ise kültürdü. Kültürün temeli dil olduğu için öncelikle dil inkılâbına yönelmiştir. Halkın okuma-yazma öğrenmesi kolaylaştırmak, eğitim düzeyini yükseltmek için alfabeyi değiştirmiştir. Türkçenin yazı ve bilim dili olması için de büyük atılımlar yapmıştır.²⁹⁰

²⁸⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 41-42

²⁸⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 238-239

²⁸⁸ Cezmi Eraslan, *Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürkçülük*, s. 185

²⁸⁹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 131

²⁹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, s. 51

Mustafa Kemal, henüz Millî Mücadele'nin başlarında iken Amasya'da Tasvir-i Efkâr muhabiri Ruşen Eşref ile yaptığı söyleşide aydınların Anadolu ile ilgilenmediklerini temasta bulunmadıklarını anlatmaktadır. Gerçek millet sevgisinin ülkeyi gezerek ve milleti tanıyarak eksiklikleri gidermenin yolunu bulmak olduğundan bahsetmiştir.²⁹¹

Yusuf Akçura da Atatürk ile aynı doğrultuda aydınların bir milletin bekası söz konusu olduğunda aydınların üzerine düşen görevi üstlenmeleri gerektiğini önemle belirterek aydınların bütün sahalarda aktif olmaları gerektiğini ama asıl sahanın okullar ve üniversiteler olduğunu işaret etmiştir. Akçura; Türkiye'nin çağdaşlaşmasının Türk aydınlarının uzun zamandır gayesi olduğunu ve bunun aydınlar için teorileri pratiğe dökme imkânı olduğu ifade etmiştir. Bazı aydınların, fikir olarak bugünkü sürecin devamını desteklese de pratikte engeller çıkardığını, bu durumun, aydınlar arasında bilincin ve açık fikirlerin eksik olduğunu gösterdiğini vurgulamıştır. Akçura'ya göre; açık ve kararlı görüşlere sahip olan aydınlar, bu önemli dönemde düşüncelerini her yerde ifade etmekle yükümlüdür. Bu görevi yerine getirmeyenler, Türk tarihi tarafından aydınlar cephesinin firarileri olarak anılacaktır.²⁹²

Atatürk'ün halkçılığı, katı sınıf toplum geleneğinin olmadığı bir ortamda tepeden tabana yönelme ve onunla bütünleşme projesiydi. Bir bakıma eski Türk geleneğinde var olan tabanla bütünleşme arayışydı. Ancak tepe ile tabanın iki ayrı kültür dünyasına sahip olması halkçılığın popülizme dönüşmesine yol açtı. Oysa Atatürk'ün ortaya koymuş olduğu uzlaştırmacı ve bütünleştirici sınıflar diyalogu tepe ile taban arasındaki bütünleşmeyi sağlayacak bir köprü olarak yaşatılabilirdi.²⁹³

3.6. Evrensellik ve Barış

Barış düşüncesi toplumsal dayanışmayı sağlamış toplumlarda oluşmaktadır. Milletlerin güvenli ve huzurlu bir yaşam sürebilmeleri için en temel gereksinimlerden biri barıştır. Atatürk'ün “*Yurtta barış, dünyada barış*” ifadesi, barış kavramını içsel ve evrensel bir bütünlükle ele alır. Yurtta barış, aynı coğrafyada yaşayan bireylerin ırk, dil, din, sosyal ya da ekonomik farklılık gözetmeden, karşılıklı güven, dayanışma ve huzur içinde yaşamaları anlamına gelir. Bir toplumun iç düzeni bütünleşmiş ve huzurlu olduğunda, diğer milletler üzerinde de olumlu ve güçlü bir etkisi olur.

²⁹¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 24

²⁹² Yusuf Akçura, *Aydınlarla Düşen Vazife*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 25

²⁹³ Hüsnü Erkan, *a.g.e.*, s. 82

“Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir” diyen Atatürk; kişi özgürlüğünün temel dayanağı olan eşitliğin sağlanması için gerekenlerin yapılmasına büyük önem vermiştir. Bireylerin haklar ve yükümlülükler bakımından eşit kabul edilmediği, toplum katmanları arasında sınıfsal ayrıcalıkların var olduğu ve hukuk birliğinin bulunmadığı milletlerde toplumsal bir barışın sürekli ve içtenlikli olması düşünülemez.²⁹⁴ Atatürk, içeride imtiyazsız/sınıfsız bir toplum düzenine, dışarıda ulusal hak ve özgürlüklere saygılı, barışçı birliktelilere dayanır.²⁹⁵ O’na göre; bir milletin iç düzeni ile doğrudan dış politika ile ilişkilidir. Çünkü dış politikalar içteki düzene dayanmıyorsa başarısız olmaya mahkumdur. Bir milletin dış politikasının sağlam ve güçlü olması, iç düzeninin güçlü ve sağlam olmasına bağlıdır.²⁹⁶

Atatürk yurtdışı barışı sağlayabilmek için lâik hukuk sistemini kurmaya çalışmıştır. Esasen hukukun temel araçları barış ve güvenlidir. Amaç çatışmaları en aza indirip toplumsal uyuma ile toplumun gelişmesinin az sancılı olmasını sağlamaktır. Lâik hukuk akılcı ve evrensel ilkelere dayandığından herkese uygulanabilir.²⁹⁷ Atatürk bu nedenle Lâikliği Medeni Bilgiler kitabında yalnızca din ve devlet işlerinin ayrılması olarak değil, yasaların ve yönetime ilişkin kararların düzenlenmesi olarak da tanımlamıştır.²⁹⁸

Atatürk, 1935 yılında Gladys Baker adlı Amerikalı kadın gazeteciyle yaptığı röportajda Milletler Cemiyeti’nin yetersizliğinden bahsetmiştir. Nitekim öngörülerinde haklı çıkmış ve bu cemiyet büyük devletlerin elinde yozlaşmış ve İkinci Dünya Savaşı’na engel olamamıştır. Atatürk barışın kolay gerçekleşmeyeceğinin de bilincinde olarak barış için kitlelerin durumlarını iyileştirecek milletlerarası önemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte milletlerin haset, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelerini, insanlığını refahının her şeyden önemli olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁹ Bu düşüncelerden de anlaşılacağı gibi Atatürk insanlığa ve dünya barışına zarar vermeyecek davranışların en etkin yolu, onları eğitim yoluyla, kültür anlayışı ile birbirlerine yaklaştırmamanın gerekli olduğunu vurgulamıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra eğitim, sanat, bilim ve kültür alanlarında uluslararası iş birliği yoluyla dünya

²⁹⁴ Şerafettin Turan, “Atatürk ve Barış”, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 98

²⁹⁵ Ali Dündar, “Kemalizm ve Barış”, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, s. 190

²⁹⁶ Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 296

²⁹⁷ Sami Selçuk, “Barışçıl Atatürk”, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, s. 114

²⁹⁸ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 56

²⁹⁹ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt: 27, s. 258

barışını ve güvenliğini koruma amacını güden UNESCO teşkilatının kurulması onun ileri görüşlü bir lider olduğunun kanıtıdır.³⁰⁰

Atatürk dünyada barışın bozulmaması için anlaşmazlıkları çözecek kuruluşları oluşturup uluslararası dayanışma ve iş birliğini güçlendirecek politikalardan yana olmuştur. Barış için her millet ayrı ayrı çaba göstermeli, korunması adına gerekli özeni ve dikkati sağlamalıdır.³⁰¹

Atatürk barışın tesis edilmesi için uluslararası çıkarlardan çok ekonomik ve kültürel etkinliklerin ön plana alınması gerektiğini, kültür ve ekonomi her türlü siyasete yön veren yapı taşları olduğunu söylemiştir.³⁰²

Dayanışma, barış ve hoşgörünün sonucu evrenselliştir. Atatürk'ün fikirleri, ulusal ve uluslararası olmak üzere iki yönlüdür. Ulusal fikirler, Türk milletinin kurtuluşu ve yükselişi üzerinedir. Uluslararası fikirler ise insanlık ideali ile ilgilidir. 1978 tarihinde yapılan XX. UNESCO Genel Konferansı'nın Atatürk ile İlgili kararında; sürekli barışın öncülüğünü yapmış olağanüstü bir inkılâpçı olarak tanımlanmıştır.³⁰³ Bu çerçevede dünya kamuoyu Atatürk'ü kurtarıcı ve insan haklarına saygılı inkılâpçı lider kimliği ile tanınmıştır.

Atatürk, insan sevgisini, barışı, mutluluğu, erdemli olmayı, milletlerin birbirlerine saygısını temel düşünce olarak almıştır. Atatürk dış siyasasında saldırgan amaçlar taşıyan silahlanmaya, savaşa yönelik anlaşmalara, sömürüye, yayılmacılığa olanak tanımaz. Atatürk, tüm insanların, tüm milletlerin karşılıklı saygı, sevgi, mutlu olma özlemi içinde yaşamalarını ister.³⁰⁴

“Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız” diyen Atatürk, Mısır Büyükelçisi'ne sömürgecilik ve emperyalizmin bir gün biteceğini, milletler arasında hiçbir renk, ırk ve din farkı gözetmeyen yeni bir uyum ve iş birliği çağının başlayacağına dair inancını paylaşmıştır. Doğru milletlerinin de aynı Türkiye gibi bağımsızlığa kavuşacağını ve onlarında ilerlemeye, refaha ulaşacaklarını söylemiştir.³⁰⁵ Yine 17 Temmuz 1922'de yaptığı bir konuşmada; Türkiye'nin, bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, savunduğu bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun

³⁰⁰ İlhan Başgöz, H.E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara 1968, s. 240-241

³⁰¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981, cilt: I, s. 412

³⁰² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: III, s. 285

³⁰³ XX. UNESCO Genel Konferansı'nın Atatürk ile İlgili Kararı 27 Kasım 1978

³⁰⁴ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 237

³⁰⁵ *A.g.e.*, s. 458

davası olduğunu söylemiştir.³⁰⁶Bu ifadeler Atatürk'ün meselelere evrensel boyutta baktığını göstermektedir. Bu bakış açısını destekleyecek diğer bir ifadesi de 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine çeşitli millet temsilcilerine çektiği protestoda da görülmektedir; “Osmanlı Devleti'nin siyasî hâkimiyet ve hürriyetine yöneltlen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne pahasına olursa olsun, müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade; yirminci medeniyet ve insaniyet asrının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi bugünün insan cemiyetine esas olan bütün kurallara ve bu kuralları vücuda getiren insanlığın umumî vicdanına yöneliktir.”³⁰⁷

Atatürk, dünya milletleri arasında sürekli bir barışın tesis edilmesini savunurken, bunu gerçekleştirecek bir kuruluşun da gereğine ve etkili çalışmasına inanıyordu. Atatürk'ün barışçı yönü ve barışa içten bağlılığı, “Balkan ve Sadâbat Paktı”larının kurulmasına yol açmıştır. Biri Balkanlardaki, diğeri Doğu'daki devletleri kapsamına alan bu paktlar, O'nun, milletlerarası barışa da hizmet ettiğinin göstergesiydi. Atatürk için dünyanın mutluluğu için çalışmak, öte yandan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyanın bir yerinde bir sorun var ise olay ne kadar uzak olursa olsun bununla ilgilenilmelidir. O'na göre bu düşünüş tarzı milletleri bencillikten kurtarmaktadır. Hangi boyutta olursa olsun bencillik her zaman kötü olarak değerlendirilmelidir.³⁰⁸ Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Atatürk, biçimsel bir barıştan yana değildir. Dünya milletlerinin ve devletlerinin birbirlerinin “*tam bağımsızlık*” ve “*millî egemenlik*” ilkelerine yürekten saygılı, eylemsel olarak bu saygınlıklarını açığa vurucu, dinamik ve dayanışmacı bir barıştan yanadır.³⁰⁹ Bu düşüncelerle birlikte sömürgeciliği de reddetmektedir. Bazı insanların mutluluğu için milletleri sömürmek onun için insanlıktan uzak bir yöntemdir. Atatürk insanları mutlu edecek aracın, karşılıklı sevgi-saygı, maddi ve manevi gereksinmelerimi karşılayan hareketler olduğunu ifade etmektedir. Dünya barışı ancak bu yüksek idealin benimsenmesi ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır.³¹⁰

Eski Türklerde “*İl*” sözcüğü hem *barış* hem *devlet* anlamına gelmektedir. Devletin barış içinde ayakta kalmasını dile getirir.³¹¹ Mustafa Kemal de ‘*savaş için savaş*’

³⁰⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: II, s. 40

³⁰⁷ Atatürk, Söylev I, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 417

³⁰⁸ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 460

³⁰⁹ Ali Dündar, a.g.m., s. 191

³¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: II, s. 273

³¹¹ Celal Erikan, “Barışçı Atatürk”, Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı, s. 71

düsturunu benimsememiştir. İstiklâl Harbi bağımsızlığı kazanmak için yapılmıştı. 1923 yılındaki bir konuşmasında, savaşa ilgili olarak milleti hiçbir zaman savaşa sürüklemek taraftarı olmadığını, millet tehlikeye maruz kalmamışsa savaşın cinayet olduğunu söylemiştir. Eğer milleti savaşa götürmeye karar verirse vicdanında azap duymaması gerektiği vurgulamıştır.³¹²

Dış politikada ibresi daima barıştan yana olan Atatürk; uluslararası bir meselede herhangi bir sorun olduğunda barış vasıtasıyla halletmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Bunun dışında bir teklif gelirse, güvenlik ilkesine ve onun vasıtalarına çok önem verdiğini ifade etmiştir.³¹³

Atatürk'ün savaş tanımı ve millî güvenlikle, millî savunmaya ilişkin görüşleri bir amaca yöneliktir. Yurt savunmasını sağlamlaştırmak düşman karşısında devlete caydırıcılık gücü kazandırmaktır. Bu çerçevedeki dış politika düzenini yasalara dayandırmaktadır. Millî Mücadele sırasında ve sonrasında tüm eylemlerini uluslararası hukuka dayandırmaya özen göstermiştir. Atatürk konuşmalarında millî egemenliği temsil eden kurumların işlemlerine “yasa” adını vermiş, bu yasaların kaynağının da millî irade olduğunu, millet adına konuşma ve uluslararası ilişkilerde temsil yetkisini ancak millî iradeyi temsil eden kişilerin kullanabileceğini belirtmiştir. Atatürk'ün dış politikasına egemen olan millî egemenlik ve millî iradenin kaynağı halk olmakla birlikte, bu kaynağın dış dünyaya açılma yolu, ‘çoğunluk iradesi’ ya da ‘millî irade’dir. Uluslararası ilişkilerde, devleti temsil yetkisi ile millî irade arasında kurduğu ilişki, bağımsızlıklarını kazanmamış toplumlar için önemli bir örnek olmuştur. Uluslararası hukuk, Atatürk'ün ‘dış temsil’ ile ‘millî irade’ arasında kurduğu bağı hala yeterince kurabilmiş değildir. Atatürk'ün; uluslararası ilişkilerde, “milletleri millî iradeye dayanmayanların temsil edemeyeceği” kuralı, ileri görüşlü olmasının en güzel örneklerinden biridir. Bağımsızlıkları için mücadele eden toplumların eylemlerinin ‘yasal eylem’ sayılarak uluslararası hukukun koruyuculuğundan yararlandırılmasına ilişkin kural, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ancak elli yılı aşkın bir süre sonra kararlaştırılabilmektedir. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken diğer bir husus; Atatürk'ün her millî eylemin yasal sayılamayacağını, bunun amaç ve hedefinin meşru olması gerektiğini önemle vurgulamış olmasıdır.³¹⁴

³¹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt: II, s. 124

³¹³ A.g.e., s. 270

³¹⁴ İzzettin Doğan, “Atatürk'ün dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 2004, s. 201-205

Atatürk, yalnız kendi toplumu için değil, tüm dünya milletleri için evrensel barışı önkoşul olarak kabul etmiştir. Ülkenin iç yapısının, dış politikayı nasıl etkilediğini önemle vurgulamış, uluslararası dayanışmayı desteklemiş ve mevcut uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözmeyi önermiştir. Dünya barışı adına; genel ve evrensel kuralların öncüsü olmuştur. Atatürk'ün fikir dayanaklarından biri olan toplumsal dayanışma aynı zamanda barışın da koşulu olmaktadır. O'nun barış yanlısı tutumu entelektüel kimliğinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜLTÜR VE EĞİTİM ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

1. KÜLTÜR ANLAYIŞI

1.1. Kültür-Medeniyet Kavramı

Kültür kavramı hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmış ve içeriği pek çok sosyolog ve antropolog tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Kültür ve medeniyet kavramları bazen aynı anlamda, bazen de farklı anlamda değerlendirilmektedir. Çünkü bu kavramları birbirinden ayıranlar, kültürü sadece manevi öğeler bütünü, medeniyeti ise, maddî öğeler bütünü olarak ele almaktadır.³¹⁵ Nesnel anlatımıyla kültür insanın yarattıklarının tümüdür. Böylelikle bir bütün oluşturan kültür, yaratılan araç-gereçlerle *maddî*, anlamlar, değerler ve kurallar ile *manevî* kültür ayrımını sağlar.³¹⁶

Kültür kavramının, Türkçesi tarla tarımı olarak ifade edilen ‘*agricultura*’ kelimesinden türediği tahmin edilmektedir. Buna karşılık uygarlık, ‘*civitas*’ yani kent kelimesinden çıkmıştır. Kültür, insanın yerleşik yaşama geçmesiyle doğmuştur. Yaşama biçimleri, davranışların değişimi, zenginleşme hep kentte olmuştur. Medeni veya uygar hem batı dillerinde hem de Türkçede “*ince, zarif, bilgili ve şehirli*” anlamlarına gelmektedir. Medeniyeti, kültürün gelişmiş, büyümüş, yayılmış ve bütünleşmiş biçimi olarak tanımlamak mümkündür.³¹⁷

17. yüzyıla kadar *kültür* kelimesi Latince, toprak sürmek, ekip biçmek anlamına gelmiştir. Fransız düşünürü Voltaire³¹⁸, kültür sözcüğünü insan zekâsının oluşumu ve yüceltilmesi anlamında kullanarak, söz konusu sözcüğe yeni bir anlam kazandırmıştır. Tarım ve hayvan yetiştiriciliği anlamına gelen kültür sözcüğü zamanla insan yeteneklerinin geliştirilmesi, iyileştirilmesi anlamında kullanılmaya başlanır. 18. yüzyılda ise ‘*medeniyet*’ kavramı ortaya çıkar. Bu yüzyıl boyunca kültür ve medeniyet birbirinin yerine kullanılan terimlerdir. Kullanım alanlarına bakınca kültür kavramı inançları ve dinî içerirken, medeniyetin yalnızca din dışı ilerlemeyi anlattığı görülmektedir. Aydınlanma düşüncesi, bu iki terim arasında keskin bir ayrım yapmamış,

³¹⁵ Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, Anı Yayıncılık, Ankara 2000, s. 59

³¹⁶ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, Remzi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 19

³¹⁷ Ahmet Mumcu, “Atatürk’ün Kültür Anlayışında Hukukun Yeri”, *Belgelerle Türk Tarihi*, sayı: 58 (2001), s. 26-27

³¹⁸ Voltaire, Culture sözcüğünü, insan zekâsının (esprit) oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca’ya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde *Cultur* olarak yer almış. Etnolog G. Klemm, (1843-52) ‘İnsanın Genel Kültür Tarihi’ adlı on ciltlik eserinde *Cultur* sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullandı. Sözcük ve kavram buradan, İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçti. Antropoloji bilimleri ailesinde bugün de çoğunlukla kullanılan ilk bilimsel kültür tanımını veren İngiliz antropoloğu Tylor’un, (1871) kültür kavramını Almanca’dan aldığı, özellikle Klemm’den esinlendiği kanısı oldukça yaygındır. Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Yayınevi, İstanbul 1979, s. 96

kültürü de medeniyeti de her toplum için geçerli bir gelişme modeli olarak değerlendirmiştir. 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına değin kültür-medeniyet çatışması görülmektedir. Bu çatışmanın nedeni sanayileşmenin, ticaretin ve kentleşmenin yaygınlaşmasıdır.³¹⁹

Türk düşünce tarihi ve Türk sosyoloji tarihinde kültür ve medeniyet konuları üzerinde durmuş önemli isimlerden biri Ziya Gökalp'tir. Gökalp; Fransızca “*culture*” kelimesinin karşılığı olarak “*ekmek ve ziraat yapmak*” anlamına gelen Arapça “*hars*” kelimesini alıp kullanmıştır. Gökalp'ın etkisiyle 1915'ten 1930'a kadar hars kelimesi Türk fikir hayatında kültürün karşılığı olarak kullanılmıştır.³²⁰ Hars kelimesi Arapçada “ziraat, toprağın işlenmesi” anlamına gelen “*haraset*”ten türetilmiştir. Sözcüğün kökenindeki anlamı itibarıyla Latincedeki “*cultura*”ya benzetmekle birlikte farklı anlamlarda kullanılır hale gelmiştir. Türkçe'nin mümkün olduğunca yabancı sözcüklerden arındırılması çabasının bir ürünü olarak Türk Dil Kurumu tarafından hars yerine “*ekin*” sözcüğü önerilmiş fakat bu sözcük yaygınlık kazanmamıştır.³²¹ “Medeniyet” kavramı yerine Türkçedeki “*uygarlık*” kelimesi, Atatürk döneminde Türk diline yeniden kazandırılmıştır.

Kültür kelimesi öz Türkçede kök mânasına uygun olarak ‘*ekin*’ kelimesi karşılamaktadır. Kültürün çok çeşitli tarifi olmasına rağmen, onu en iyi anlatan kök mânasıdır. Ekin her şeyden önce insanların yaşamalarını temin eden gıdadır. Buna dayanarak kültür kavramına giren diğer şeylerin de hayatî mânası vardır diyebiliriz.³²²

İbrahim Kafesoğlu da kültürü, her topluluğun kendisine özel yaşayış ve davranış tarzı olarak değerlendirmiştir.³²³ Kafesoğlu'na göre; Kültür karakter bakımından ‘*hususî*’, medeniyet ‘*umumî*’ dir. Medeniyet, ‘*kültür*’lerden doğmaktadır. Bir *kültür*’ün varlığı bir milletin mevcudiyetini gösterir.³²⁴

Hilmi Ziya Ülken'e göre kültür, milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve âdetler ile bunların toplamıdır. Çiftçilikte kullanılan kültür kelimesi, ekilmemiş bir tarlayı ekip biçmek için hazırlamak manasına geldiği gibi, mecazi olarak insanı yetiştirmek ve bir cemiyetin şuurunu

³¹⁹ Sulhi Dönmezer, “Çağdaşlaşma Uygarlık ve Türk-Toplumu” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 31, Ankara 1995. s. 6, Şarika Gedikli Berber, “Atatürk’ün Millî Medeniyet Ufku” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:4 (2009), s. 161

³²⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Kültüre Dair”, *Türk Yurdu*, sayı: 253 (1956), s. 571-572

³²¹ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 15

³²² Mehmet Kaplan, “Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar”, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Ankara 1976, s. 53

³²³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16

³²⁴ *A.g.e.*, s. 15

beslemek diye de tarif edilebilir. Kültür, milletin yaratıcı kuvvetlerini geliştirebilmek için yapılan hazırlıkların bütünüdür.³²⁵

Toynbee ise, medeniyet ve kültür arasında ayrım yapmamaktadır. Medeniyeti bir kültürel nesne olarak değerlendirmektedir. Ona göre teknoloji, sanat, din vb. kültür unsurlarıdır. Örneğin Batı'dan silah tekniğini alan bir toplum zamanla Batı medeniyetini tümüyle almak zorunda kalacaktır. Toynbee'ye göre, günümüzde oluşan en büyük tarihi olay batılılaşmanın çok hızla gelişen bir akım haline gelmiş olmasıdır. Bunun sonucu olarak, yakın bir gelecekte bütün insanlığın bir tek toplum haline geleceğini ve bir tek tarih yaşanacağını düşünmektedir.³²⁶

Bozkurt Güvenç kültür-medeniyet ilişkisini ise farklı değerlendirmektedir. Güvenç'e göre amaç, kültür/medeniyet kavramlarını tanımlamaktan çok, kültür kavramının çeşitli anlamlarını ele alıp incelemek; onun kapsamını, zenginliğini, güçlüklerini ve sorunlarını ortaya koymaktır.³²⁷

İbn-i Haldun'a göre; tarihin, sosyolojinin ve antropolojinin konusu ümrandır. İslam, tarih, medeniyet ve kültürü tek kelime “*ümran*”³²⁸ ile ifade etmiştir. İslam düşüncesinde kültür ve medeniyet ayrımı yoktur.³²⁹

Fındıkoğlu kültürü bir hayat tarzı, sosyal problemlere yaklaşım ve çözüm getirme tarzı, daha iyiye ve ideale doğru bir yöneliş, bir *zihniyet* olarak almaktadır.³³⁰ O'na göre; herhangi bir olayın özünü anlamak, onun kültürünü kazanmakla aynı şeydir.³³¹

Bütüncül kültür tanımları içinde en kabul edileni sosyal antropolojinin konusunun ‘kültür’ olduğunu söyleyen Tylor tarafından yapılmıştır; “Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.” Tylor'un kültür tanımı da olguyu bütünüyle yansıtmaz fakat kültür kuramının temel tezini dile

³²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 10

³²⁶ Halil İnalıcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 175-176

³²⁷ A.g.e., s. 95-99

³²⁸ Umrân, Türkçe literatürde genellikle “medeniyet/uygarlık” ya da “toplum” olarak karşılanırken, İngilizceliteratürde ise “civilisation” ile karşılanmıştır. Hadarî umrân ise bedeviliğin zıddı olan “yerleşiklik” anlamında kullanılırken, bazen de “uygar yaşam” olarak telakki edilmiştir. bkz. Yusuf Ötenkaya, “İbn Haldûn Umrân Mefhumunu Uygarlık/Medeniyet Anlamında mı Kullandı? Kuramsal ve Tarihsel Bir Tahlil”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt: 7, sayı: 1, (2022), s. 1-33

³²⁹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996., s. 86

³³⁰ Nevin Güngör, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 51

³³¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, a.g.m., s. 573

getirmektedir. Tylor, bu tanımıyla, sosyal antropolojiye, kültür kavramına ve kültür antropologlarına yol göstermiştir.³³²

Çağdaş sosyologlara göre medeniyet kelimesi; aralarında yakınlık bulunan veya ortak bir kaynaktan gelen millî kültürler bütünü anlamında kullanılır. Örneğin, Batı medeniyeti denildiğinde Fransız, İngiliz, İtalyan, Amerikan kültürleri anlaşılmaktadır. Yani kültür kavramı belirli bir topluma bağlıdır. Medeniyet ise zaman ve mekânda çok daha geniş bütünlükler için kullanılmaktadır. Durkheim, medeniyeti belli bir sosyal organizmaya bağlı olmayan olaylar olarak değerlendirir. Bu olaylar ülkeleri aşarak milletler üstü bir hal almaktadır.³³³

Kültür insanın var olanları tanımak için sarfettiği gayret sonucu elde ettiği bilgilerdir. Bu bilgilerin farklı şekillerde ifade edilmesi kültür faaliyetlerini meydana getirir. Mesela Türk kültürü dendiğinde, mimari eserlerimiz, müzik eserlerimiz, halk danslarımız, gelenek ve göreneklerimiz, fikir ve edebiyat eserlerimiz akla gelir. Aslında bunlar bir kültür faaliyeti olarak Türk kültürünü tanıtan unsurlardır. Bunların her biri bir bilginin ifadesidir. Önemli olan bu faaliyetlerin temelinde yatan bilgidir. Asıl kültür o bilgi yığındır.³³⁴

Ziya Gökalp de kültür ve uygarlık arasında ayrım yapmıştır. Gökalp'e göre; kültür ve medeniyet iki ayrı kavramdır. Kültür millîdir. Medeniyet ise uluslararasıdır. Kültür, yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, aklî, iktisadî ve fenni hayatlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise aynı kültür dairesine dahil birçok milletin toplumsal hayatlarının ortak bir bütünüdür.³³⁵

Gökalp, medeniyet kelimesine karşılık olarak Fransızca “*La civilisation*” kelimesini kullanmaktadır. Ona göre tüm insanlık aynı medeniyete dahil değildir. Medeniyet tek değil, çeşitlidir. Medeniyet topluluklarında aynı milletler gibi kendilerine ait tarihleri vardır. Bir medeniyet belirli bir mekân ve zaman içinde aynı insan gibi doğar, yaşar ve ölür.³³⁶

Ziya Gökalp, kültürü bir milletin din, dil, ahlak, hukuk, akıl, estetik, güzel sanatlar, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür³³⁷ tanımını

³³² Bozkurt Güvenç, *a.g.e.*, s. 102

³³³ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 43-44

³³⁴ Necati Öner, “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür”, *Erdem*, cilt: 1, sayı: 1 (1985), s. 84

³³⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 25

³³⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 19-20

³³⁷ Gökalp'e göre hars'ın belirlediği alanlar din, ahlak, hukuk, estetik ve güzel sanatlar (bediyye), dil, iktisat, fen olarak önce yedidir. Daha sonra bunlara 'akli' yaşamı da ekleyerek sekize çıkıyor. Hars'dan söz ederken güzel sanatların

yaparken kültürün millete özgü olduğunu ifade etmektedir. Bu faaliyetler hem kültür hem de medeniyete aittir. Ancak bilimsel ve fikirsel hayatlar evvela medeniyetin kavramlarıdır. Medeniyete ait olan bu iki faaliyet halkın adetlerine, diğer deyişle millî kültürüne gerçek anlamda uyum sağlayabilirse millî kültürün unsurları haline gelebilirler.³³⁸

Gökalp zamanla medeniyet tarifini genişletmiş kültür tarifine yakın bir anlayışı benimsemiştir. Her medeniyet ayrı bir sisteme mensuptur. Medeniyetler birbirleriyle karışmazlar, mevcut oldukları sahalarda ve evrimleri farklıdır. Milletler medeniyet değiştirebilirler. Bir millet tarihi boyunca başka medeniyetlerin mensubu olabilir. Nitekim Türk toplumu da iki defa medeniyet değiştirmiştir. Türkler Orta Asya’da iken, Uzak Doğu medeniyet dairesine, İslami Sultanlık devresinde Orta Doğu medeniyet dairesine, millet devrinde ise Batı medeniyetine girmişlerdir. Birbirine zıt medeniyetler, aynı cemiyet içinde yan yana yaşayamazlar. İki dinli bir fert olamadığı gibi, iki medeniyetli bir millet de olamaz.³³⁹

Gökalp’in analizinde medeniyet kurumları, kültür ise değerleri içermektedir.³⁴⁰ Toplumların son aşaması ‘*harsî milletler*’ biçiminde ortaya çıktığı için, hiçbir toplum henüz bu aşamaya erişmemiştir. Fakat gelişmiş Batı ülkeleri “*teşrii milletten harsî millete*” geçiş aşamasındadırlar. Gökalp’in yaklaşımlarından “*harsî millet*” modelinin aslında gerçekte var olan değil, gelecekte ortaya çıkması beklenen ideal bir model olduğunu anlıyoruz. Bu çerçevede Gökalp’in evrimci bakış açısıyla³⁴¹ toplumlar, ilkel kavimler biçiminden, dinsel millet, yasal millet ve en sonunda kültürel millet aşamasına ulaşacaklardır.³⁴²

Gökalp, kültürü ferdi aşan bir hakikat olarak gördüğünden, insan ürünü olan medeniyetten ayrılması gerektiğini belirtir. Çünkü her kültürün farklı bir mantığı, estetiği ve dünya görüşü vardır. Hars ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın duygulardan,

hemen hemen bütün dallarına değiniyor. Böylece Gökalp’in ‘hars manzumeleri’ ona çıkmış oluyor. Bunlar, din ahlâk, hukuk, akıl, estetik, güzel sanatlar, iktisat, dil, teknik ve bilim’dir. Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri I*, Remzi Yayınevi, İstanbul 2003, s. 54

³³⁸ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, s. 70

³³⁹ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 173, Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s. 39

³⁴⁰ Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 54

³⁴¹ Ziya Gökalp, metodolojisini evrimci toplum modeli üzerine kurmaktadır. Buna göre toplumlar dört aşamalı bir evrimden geçerler. Her aşamanın kendine özgü toplumsal katmanları (içtimai tabaka) bulunur. Toplumların önce genel doğrultuda aşiret, kavim ve ümmet aşamalarından geçtiğini, son olarak da millet olduklarını kabul eder. Kendi kavramlarıyla toplumlar cemîa, camia ve cemiyet biçiminde bir evrim geçirirler. Bu evrim aşamaları zorunlu ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla her toplum sözelimi cemiyet aşamasına geçmeden önce mutlaka cemîa ve camia evrelerini yaşamak zorunda kalacaktır. Ayşe Yıldırım, “Ziya Gökalp’te Toplumsal Değişme: Kültür-Uygurluk Tezi” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl: 5, sayı: 9 (2013), s. 10

³⁴² Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 47

medeniyyetin ise dışarıdan alınan akıl, metot ve bilgilerden oluşmasıdır. İnsanda duygular belirli bir yöneme ve iradeye sahip değildir. Bir millet diğer milletin dinî, ahlakî, estetik duygularını taklit edemez. Medeniyet ise bireylerin iradî olarak yaptıkları davranışlar sonunda ortaya çıkar. Hukuk, güzel sanatlar, iktisat ve pozitif bilimlerle ilgili bilgiler yöntem ve irade ile alakalı şeylerdir. Bir medeniyetin ilmî kavramları, fennî aletleri, iktisadî ürünleri taklit ve karşılıklı değiştirme yoluyla bir halktan diğer bir halka geçer, başlangıçta küçük bir toplulukta ortaya çıkar, daha sonra ülkeleri, kıtaları ve sonunda tüm insanlığı içine alır. Bu anlamda medeniyet, kültürün dışında bir değişim dinamiğidir.³⁴³ Bununla birlikte, kültürün kendi içinde gelişen doğal bir evrimi vardır, dışarıdan gelen etkilerle zorla değiştirilemez. Dışarıdan kendi yapısına uygun medeniyet unsurlarını alırken, uymayanları kendi bünyesinde barındırmaz. Bu esnada kavramsal olarak belirtilmemiş olsa da *kültürel seçicilik* süreci vurgulanmaktadır. Kültürün temel işlevi ise; toplumun bireyleri arasında dayanışma, birlik ve bütünleşme sağlamasıdır.³⁴⁴

Atatürk, Gökalp gibi “hars” ve “medeniyet” ayrımı yapmamıştır. Kültürü öğelerine ayırarak tanım yapmıştır. O’na göre; medeniyeti kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Kültür insan toplumunun devlet, düşünce ve ekonomik hayatta yapabileceği şeylerin toplu sonucudur. Bir ülkenin medeniyeti denildiği zaman kültüre ait bu üç faaliyetten başka bir şey düşünülemez. Yüksek bir kültüre sahip bir millet, diğer milletlere de etkisini gösterir. Bu nedenle bazı milletler yüksek ve yaygın kültürü medeniyet olarak tanımlamışlardır.³⁴⁵ Görüldüğü gibi, Atatürk insan faaliyetlerini üç gruba ayırmaktadır. İlk grubu oluşturan devlet hayatının kapsamı içerisinde yönetim, hukuk ve siyaset gibi alanlar bulunur. İkinci grup olan fikir hayatı içindeyse; ilim, içtimaiyat ve güzel sanatları zikreder. Matematik ve doğa bilimleri gibi deneysel bilimlerin yanında toplumbilim veya beşerî bilimlerle güzel sanatlar da bu grubun içinde yer alır. Üçüncü grup olan iktisadî hayatta ise, endüstri ile kara, deniz ve hava ulaştırma faaliyetleri ile iletişim faaliyetleri bulunmaktadır.³⁴⁶

Ziya Gökalp, millî kültürü güçlü; fakat medeniyeti zayıf bir milletle, millî kültürü bozulmuş fakat medeniyeti yüksek bir millet siyasi savaşa girdiğinde, kültürü güçlü olan milletin her zaman galip geleceğini düşünmektedir. Buna örnek olarak Roma İmparatorluğunu vermiştir. Roma’nın, birçok milleti egemenliği altına almasındaki

³⁴³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 34; Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 30-31 Emre Kongar, a.g.e., s. 54-55

³⁴⁴ Halil İnalçık, a.g.e., s. 170 Ayşe Yıldırım, a.g.m., s. 13

³⁴⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 269

³⁴⁶ Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültürümüz”, *Erdem*, cilt: 6, sayı: 17 (1990), s. 325

sebepler arasında, kültürünün çok güçlü olmasının önemli bir yer tuttuğunu savunmaktadır.³⁴⁷ Atatürk bu konudaki görüşünü, medeniyeti *devlet*, *düşünce* ve *ekonomik* olarak üç nevi insan faaliyeti olarak değerlendirdiğini tanımına atıf yaparak Türklerin Bizanslıları yenilgiye uğratmalarının sebebi, yüksek kültürlerinden değil, Gökalt'ın medeniyet kavramı içerisinde değerlendirdiği fen ve teknik gelişmeler alanında, Bizanslılardan üstün olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylelikle Atatürk'ün, bir toplumun yaşamını, birbirleriyle etkileşim içinde bulunan öğeler toplamı olarak anladığını görüyoruz. Bu öğelerden millete özgü olanları hars, sınırları aşanları ise medeniyet olarak tanımlıyor. Atatürk'ün kendi dönemi içinde yaptığı bu değerlendirmeler, bugün de geçerliliği olan tanımlamalardır.³⁴⁸

Atatürk bir başka konuşmasında da kültürü tarif ederken insanın yeteneklerinin işlenmesi ve zekânın eğitilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu geliştirilen yetenekler bir dinamizm içinde gelişirse kültür meydana gelecektir. Görüldüğü üzere Atatürk kültürü, toplum faaliyetlerinin tümü olarak ele aldığı gibi, toplumu oluşturan bireylerin çeşitli durumlar karşısında zihinlerindeki özümlemiş ve bütünleşmiş bilgi birikimi olarak da tanımlamaktadır.³⁴⁹ Kültür sözcüğünün felsefe açısından en yaygın anlamı iyi eğitim ve öğretim görmüş ve bu eğitim yoluyla zevkini, kritik zihniyetini ve dengeli değer yargılarına ulaşma yetisini kazanmış bir kimsenin sahip olduğu bir vasıf olarak verilmektedir. '*Kültürlü insan*' ve '*genel kültür*' denildiği zaman kast edilen mânânın da bu olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁰

Atatürk, yalnız fikir hayatını değil hareket ve faaliyetleri de kültürle ilişkili görür. 1924 yılında Dumlupınar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ni anlatırken askerî harekâtın başarısında maddî güçler ile birlikte bütün güçleri ve özellikle ahlâk ve kültür üstünlüğünü gerekli gördüğünü açıklamıştır. Meydan muharebesi bir imtihan sahasıdır ve bu sahada milletlerin gerçek kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Burada milletler ahlakî ve kültürel kuvvetin üstünlüklerini ispat etmek zorunda kalırlar.³⁵¹ Görüldüğü gibi Atatürk, kültürü sadece bir bilgi yığını olarak değil, bir vasıf uygunluğu ve vasıf üstünlüğü olarak da değerlendirmektedir.³⁵²

³⁴⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 37-38

³⁴⁸ Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 68

³⁴⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 374, Aydın Sayılı, *a.g.m.*, s. 326

³⁵⁰ *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1990, s. X

³⁵¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 16, s. 286

³⁵² Suat İlhan Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 18, Ankara 1990, s. 10

Yine bir başka tanımlamasında *temizlik, saflık, yükseklik gibi* insanlık vasıflarına atıf yapmaktadır. Kültürü yaymak kültürün insana verdiği yüksek vasıfları çocuklarına ve geleceğine vermesi demektir. Atatürk Türk çocuklarının kültür sahibi olduklarını ve Türk kültürüne ait özgünlüklerini yaymakta olduklarına inanmaktadırlar demektedir.³⁵³ Atatürk'ün bu tespitinde de faydacı görüş egemendir. Kültürün kişiye yönelik yararını vurgulamaktadır. Atatürk'ün kültür ve medeniyetten beklentisini, insancıl özelliklerin güçlü ve üst düzeyde olması şeklinde anlamak mümkündür. Fakat buna rağmen kültürü yalnız güzel sanatlarla açıklamamış, ekonomik, sosyal, bilimsel, politik faaliyetlerin bütününe kültür ile birlikte düşünmüş, gerek kişisel yaşamımızda, mutluluğumuzda, gerekse ulusal hayatımızda ve gelişmemizde kültürü en önemli kaynak ve önemli etken olarak görmüş ve göstermiştir. Bu, temel politikaların kültürel kalkınmaya yönelik olmasını isteyen bir yol gösterme olarak değerlendirilebilir.³⁵⁴ Bununla birlikte Atatürk, insanı kültür taşıyan bir varlık olarak görüyordu. Kültürün sadece kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçen bir olgu olmayıp, gelecek kuşaklara aktarılması gereken ve yeni kuşakların ancak yaşayarak elde edebilecekleri bir değerler topluluğu olduğunu da işaret etmekteydi.³⁵⁵

Atatürk, 1921 yılında Bursa'da toplanan Millî Eğitim Kongresinde “Harâset-i Fikriye [kültür] zeminle mütenasıptır. O zemin, milletin seciyesidir” demiştir. Bu kongrede; millî eğitim programından bahsederken, eski devrin boş inançlarından ve Türklerin doğuştan sahip niteliklere sahip olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelen tesirlerden tamamen uzak, millî karakter bir kültür istediğini vurgulamıştır.³⁵⁶ Tesirlerden uzak, millî karakterimize bir kültür derken, Doğu'nun ve Batı'nın değişimlere açık olmayan ideolojileri, fikriyatına işaret etmektedir. *Seciyye-i millîye* ve *dehâ-i millî* gibi sözler ise faziletlerimiz ve insanî hasletlerimize ilişkin millî vasıflarımıza atıf yapmaktadır.³⁵⁷ Başka bir deyişle de; “Cumhuriyet'in temeli kültürdür, kültürün baş ögesi *hâraşet-i fikriyye*'dir, *hâraşet-i fikriyye* ise millî varlığımızın muhafızıdır, koruyucusudur.”³⁵⁸

³⁵³ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 374-375

³⁵⁴ Suat İlhan, *a.g.m.*, s. 10

³⁵⁵ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 578

³⁵⁶ *Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, s. 59

³⁵⁷ Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji”, *Erdem*, cilt: 3, sayı: 9 (1987), s. 649

³⁵⁸ Mübahat Türker Küyel, “Kültür ve Medeniyet Varlıklarının Korunması Dünyaya Açılmaya Engel Olur mu?”, *Millî Kültür*, sayı: 69 (1990), s. 4

Atatürk, bilim, teknolojiye ve diğer kültür değerlerine toptan '*harâset-i fikriyye*' adını vermiş ve onu '*culture intellectuelle*' [*entelektüel kültür*] terimine karşılık tutmuştur.³⁵⁹ Aydın Sayılı'ya göre: '*Haraset-i Fikriyye*', entelektüel kültür karşılığı olarak, kültürün bilgi ve tefekküre ilişkin kesimine verilen addır. Temeli bilim ve teknolojiye dayanmaktadır. Bu kültür, matematik ile doğa bilimlerini içine almaktan başka, felsefî düşünce ile beşerî ilimleri de kapsamaktadır. *Entelektüel kültür*, bilime dayalı olduğu nispetle dil, din ve milliyet sınırlarını aşar, başka bir ifade ile çeşitli milletler arasında ortak olmaya ve paylaştırılmaya elverişlidir. Bununla birlikte, millî kültürümüzün de kendine özgü güçlü özellikleri vardır ve bu özellikler geleneklerimizle yakın bağlar içinde bulunurlar. Millî kültüre ve geleneklere sahip çıkmak ilerlemeye engel olmamalıdır. Atatürk entelektüel kültürde, diğer kültürlerle teması zarurî saymıştır. Böylece, millî kültür ile uluslararası kültür arasında bir yakınlık bulunmaktadır.³⁶⁰

Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* ibaresi; entelektüel kültür, tarih bilinci ve tarih bilgisiyle temellendirilmiş ortak payda anlamını taşımaktadır. Atatürk inkılâpları yaparken bütünleşmiş bir toplum, zenginleştirilmiş bir ortak payda yaratmayı amaçlamıştır.³⁶¹ Medeniyet, bir tarih bilinci içerisinde kaynakların sürekli incelenmesi, yoğun tercüme faaliyeti ve ilmi araştırmalarla yükselir. Türkiye tıp, matematik, fizik, mühendislik gibi tabîî ilim ve fen alanlarına iki asır önce yönelmişti. Fakat hukuk, tarih ve filoloji alanları için bunu söylemek kolay değildir. Bu alanların matematik ve hukuk ile tamamlanması gerekmektedir. Fikren üretici bir toplumda hukukun tarih, tarihin filoloji ve hukuk ile devamlı kaynaşması ve toplumda sistematik düşünceyi, tarih bilincini ve ulusal kimliği anlamaya yönelik bir aydın faaliyetinin bulunması gerekir.³⁶² Onun içindir ki Atatürk *harâset-i fikriyyeyi* gerçekleştirmek adına dil ve tarih konularına özellikle yönelmiştir.

Entelektüel kültürü, bilimin, matematik, astronomi, fizik, kimya ve tabîî bilimler gibi fen bilimleri sahasını temel alan kültür ile sınırlandırırsak, o zaman millî kültürün milletler arasında ortak olan yönü üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırmış oluruz. Atatürk'ün insan düşüncesini ön plana koymuş olması, entelektüel kültürü ister istemez genel kültür kavramının belirgin bir oluşturuğu ögesi haline getirmektedir. Atatürk'te millî kültür

³⁵⁹ A.g.m., s. 5

³⁶⁰ Aydın Sayılı, a.g.m., s. 649, Aydın Sayılı, "Atatürk ve Millî Kültür", *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Ankara 1990, s. 2

³⁶¹ Sadık Tural, "Kültürel Kimlik Kavramı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: X, sayı: 29, Ankara 1994, s. 500

³⁶² İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 339

kavramı, içeriği itibarıyla, genel kültürle paralellik gösterdiğine göre, entelektüel kültürün millî kültür içinde işgal ettiği yer de aynı suretle geniş ve önemli olmaktadır.³⁶³

Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* diye dile getirdiği kavram Ziya Gökalp'in *tehzib* olarak adlandırdığı kültür tanımına yakın bir anlam taşımaktadır. Gökalp bu konuda şunları söylemektedir; “Fransızca kültür kelimesinin iki ayrı mânası vardır. Bu mânalardan birini hars, diğerini tehzib tabiri ile tercüme edebiliriz. (...) Hars halkın ananelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî yazılmış ve edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bedîî ve iktisadî mahsullerinden ibarettir. (...) Tehzibin esası, iyi terbiye görmüş olmak, mâkuulatı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın, dini gösterişsiz ve samimi bir aşk ile sevmektir. Görülüyor ki tehzib, hususi bir terbiye ile husule gelmiş hususî bir duyuş, düşünüş ve yaşayış tarzıdır.”³⁶⁴

Ziya Gökalp, *Tehzib* tabiri Batı medeniyeti ile olan temasımızın hedefi ve sınırlarının kesin çizgilerle belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu konuda Japonya'yı örnek göstererek, Japonların hem dinlerini hem de milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle Batı medeniyetine katıldıklarını söylemektedir. Gökalp, *Tehzibi* yalnız yüksel tahsil görmüş, yüksek eğitim ile yetişmiş gerçek aydınlara mahsus saymaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, hem aydın sınıfın eğitim öğretim sonucu, hem de uluslararası temas ile kazanılan değerlerle millî kültür ve medeniyet arasındaki uyum sağlanmaktadır. *Tehzib*, millî kültüre bağlı kalmak kaydıyla medeniyet öğelerinin halka yayılmasında etkili bir rol oynamaktadır. Böylelikle Gökalp daha öncesinde anlattığı gibi kültür-medeniyet ayrımını ikili bir yapı olarak değil, *tehzib* aracılığıyla karşılıklı ilişki durumunda değerlendirmiştir.³⁶⁵

Hars millî, *tehzib* ise medeniyet gibi uluslararası niteliktedir. Gökalp, kültürün dış etkilere korunmasını isterken, diğer yandan dar görüşlülüğün de önüne geçmek istemektedir; “Bir insan harsın tesiriyle, belki de yalnız kendi milletinin harsına kıymet verir, fakat tehzib görmüşse başka milletlerin harsları da sever ve onların lezzetlerini tatmaya çalışır. Binaenaleyh, tehzib, temas ettiği insanları biraz insaniyetçi, biraz müsamahakâr, her ferde, her millete karşı hayırhah ve iktitafçı- éclectique yapar.”³⁶⁶ Gökalp'e göre *tehzib*, kişinin milliyetçiliği aşarak enternasyonalist

³⁶³ Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültürümüz”, s. 329

³⁶⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 96-97

³⁶⁵ Orhan Türkoğlu, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 80-82

³⁶⁶ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 96

[beynelmillîyetçilik]³⁶⁷ olmasına da yardım eder; çünkü Batı uygarlığının sadece bilimsel ve teknolojik başarılarının alınmasını değil, ulusların kültürel değerlerinin de anlaşılıp takdir edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, millî kültürden hoşlanan ‘*millî zevk*’ ile yalnız yabancı kültürlerden hoşlanan ‘*harici zevk*’ birbirine karıştırılmamalıdır. Millî zevkler her zaman aslî ve daimî olmalıdır. Başka kültür ürünlerine yönelik beğeniler ve takdir duygusu sınırları aşmamalıdır.³⁶⁸ Gökâlp bu konudaki fikirlerini ise şöyle izah etmektedir; “Görülüyor ki, Türkçülük bütün aşkıyla yalnız orijinal harsına meftun olmakla beraber, şoven ve mutaassıp da değildir. Avrupa medeniyetini tam ve sistematik bir surette almağa azmettiği gibi hiçbir milletin harsına karşı istîğna ve istihfafı da yoktur. Bilakis, bütün harslara kıymet veririz ve hürmet ederiz. Hatta birçok itisaflarına hedef olduğumuz milletlerin bile, siyasi teşkilatlarını sevmemekle beraber, medenî ve harsî eserlerine meftun, mütefekkirleriyle sanatkârlarına hürmetkâr kalacağız.”³⁶⁹

Tehzip, harâset-i fikriyye teriminin anlamına yakın olmakla beraber, ondan biraz farklıdır. Uluslararası vasıflara en yakın kültür, Ziya Gökâlp’in *tehzibinden* çok, *harâset-i fikriyye*’dir. Ziya Gökâlp kültürün statik olduğunu ve statik olmasa da dış etkilere korunması gerektiğini düşünmektedir. Atatürk ise dinamik bir kültürden yana olup, temeli bilimsel bilgi olan *harâset-i fikriyye* ile millî kültür özelliklerimizin gelişmesinden yanadır. Fikirselsel düzeyde arada nüans vardır diyebiliriz.³⁷⁰

Kültür sürekli değişen, dinamik bir olgudur. Belli zaman aralıklarında durağan görünür, fakat daima gelişmektedir. Kültürel değişim kültürü oluşturan öğelerin değişime uğrayıp bütünü etkilemesiyle oluşmaktadır. Başka bir anlatımla kültürel değişimleri oluşturan aslında kültür öğelerinin birinde ya da birkaçında ortaya çıkan değişim ve gelişmelerdir. Bu tür değişimler sosyolojik bakımdan bir yozlaşma değil, toplumsal etkileşimin zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir.³⁷¹

Atatürk medeniyeti de içeren bir kültür anlayışını benimsemiştir. O, dinamik kendini yenileyen bir kültürden yanadır. Türk milleti uygarlığın dinamizmine ayak uydurmalı ve bu dinamizmin yaratılması sürecinde etkin rol almalıdır. Bununla birlikte,

³⁶⁷ Uluslararasıılık. Enternasyonalizm, hangi etnik kökenden olursa olsun dünya üzerindeki tüm insanların birbiri ile eşit sayılmasını öngören görüştür.

³⁶⁸ A.g.e., s. 100

³⁶⁹ A.g.e., s. 102

³⁷⁰ Aydın Sayılı, “Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji”, s. 661

³⁷¹ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 56, Celaleddin Çelik, “Gökâlp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 21 (2006), s. 58

millî özelliklerimizin değerini kaybetmeden geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁷² Niyazi Berkes, Türk milletinin önündeki en büyük engelin durağan kültür olduğunu, kültürün inkılâbı gerçekleştirdiği için durağan olamayacağını ifade etmektedir. Kültür ve medeniyet birbirinden ayrılamaz, bu toplumun değişmesini durdurur. Berkes'e göre dava bir medeniyet davası değil, aynı zamanda bir kültür davasıdır. Atatürk'ün dinamik kültürden yana olduğunu ve ona kadar hiçbir Türkün bunu söylemeye cesaret edemediğini belirtmiştir.³⁷³

Atatürk millî kültürümüzün akla ve bilime dayanması gerektiğini savunmuştur. Çünkü bilim, medeniyete dinamizm getiren en etkili ve verimli kültür unsurudur. Bu dinamizm kolaylıkla başka kültür unsurlarına da sirayet edebilir.³⁷⁴ Atatürk bu konuyla ilgili olarak Bursa'da öğretmenlere okullardaki eğitim sayesinde, Türk sanatı, ekonomisi ve edebiyatının bütün güzellikleriyle gelişeceğini söylemiştir.³⁷⁵

Atatürk'ün kültür ve medeniyeti bir bütün olarak kabul etmesinin temelinde Osmanlı'da ortaya çıkan kültür ikiliğini ortadan kaldırmak istemesi de yatmaktadır. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı düzeni, büyük ölçüde İslam etkisi altında bulunmaktaydı. Tanzimat döneminde ise Batının etkisiyle Osmanlı toplumunda bir kültür ikiliği meydana gelmiştir. Bu, eğitim alanına da yansımış medrese-mektep ikiliği biçiminde topluma yerleşmiştir. Bununla birlikte, ikilik hukuk düzenine de yansımış, bir yanda İslam hukuku denilen şariat kuralları, bir yandan da Batıdan aktarılan kurallar işlemektedir. Bu kültür ikiliğinin meydana gelişinde, İslamcıların ileri sürdükleri “*maddî medeniyet*” ve “*manevî medeniyet*” ayrımı etkili olmuştur. Maddî medeniyet, bilim ve teknolojiyi ifade ederken, manevî medeniyet, hukuk, ahlak, ekonomi ve yaşam biçimlerinin reddedilmesi anlamına geliyordu.³⁷⁶

Atatürk'ün kültür kavramına verdiği geniş mâna ile Cumhuriyet'in temelini oluşturan değerler düzeni içinde amaç birliği oluşturmuştur. Kültür ile medeniyet ayrılığı yerine millî varlığın bütünü oluşturarak maddî ve manevî öğeler arasında bir denge kurmak hem mantığa hem de sosyoloji de yerinde bir bakış açısıdır. Atatürk'ün

³⁷² Mahmut Tezcan, *a.g.e.*, s. 61, Aydın Sayılı, *a.g.m.*, s. 650

³⁷³ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 98

³⁷⁴ Aydın Sayılı, *a.g.m.*, s. 653

³⁷⁵ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, cilt: 14, s. 44

³⁷⁶ Reşat Kaynar, “Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: II, sayı: 6, Ankara 1986, s. 579

fikirlerinde millî, sosyal ve kültürel değerler arasında karşılıklı etkileşim öğeleri görülmektedir.³⁷⁷

Atatürk eğer kültür-medeniyet ayrımı yapmış olsaydı çağdaşlaşmayı gerçekleştiremezdi. Örneğin, hukuk alanında çağdaş ülkelerden aktarma yapması mümkün olmazdı. Uluslararası ortak olan teknoloji ve endüstri faaliyetleri de buna örnek gösterilebilir. Atatürk'ün tanımlamalarında da kültür ve medeniyetin temelde pek çok millette ortak olduğu gözlenmektedir. Bu anlamda Atatürk bir milletin ilerlemesi için de bu tek medeniyete katılması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁷⁸

Hilmi Ziya Ülken de bu hususta Atatürk'ün görüşlerini destekleyici fikirler öne sürmektedir. Ülken'e göre; millî kültürler medeniyete kapalı sistemler değildirler. Millet ve milletlerarası kelimeleri de birbirleriyle tezat oluşturmazlar. Tersine bütün kavramlar birbirine bağlıdır ve biri ötekiyle mümkün ve var olandır. Millî kültürlerin birbirlerinden farklı olmaları onların temeli olan teknik ve ilmin, dünya görüşünün büsbütün ayrı olmasından değil; bunların uygulamasının tabiî şartlara göre farklı olmasındandır. Eskiden bu farklar tekniğin zayıf olmasından dolayı fazlaydı. Günümüzde ise şartlar değişmiştir. Çünkü yalnız bir kıta içinde değil, muhtelif kıtalar arasında da münasebetler başlamıştır. Eski, kapalı medeniyet daireleri kırılarak geniş bir dünya medeniyeti kurulmuştur. Yeni milletler ancak bu dünya medeniyetinin uzuvları olarak rol oynayabilirler. Ülken'e göre buna intibak etmeyen ve kendi içine kapanan milletlerin, millet olmaya hakları yoktur ve yok olmaya mahkûmdurlar.³⁷⁹

Atatürk dünya ile olan iletişimi gelişmenin gerekleri arasında görmektedir. Dışa kapalı olmak yerine dünya ile etkileşim halinde olmalıyız ve ileri bir millet olarak medeniyetin üstüne çıkmalıyız.³⁸⁰ Alfred Feuillet'in '*Avrupa Milletleri Rûhiyatı*' adlı eser Atatürk'ün en sevdiği kitaplar arasındadır. Kitabın altıncı sayfasını özellikle işaretlemiş ve not almıştır. Bu bölüm Eski Yunan'ın yükseliş ve çöküş nedenleri hakkındadır.³⁸¹ Kitabın bu bölümleri dışa kapalı olmanın neticeleri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu konuda entelektüellere büyük görev düştüğü düşünen Atatürk, Türk

³⁷⁷ Selâhaddin Demirkan, *Bir Milletin Yarattığı Lider Mustafa Kemâl Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul, 1972, s. 229-230

³⁷⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 578

³⁷⁹ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 10-11

³⁸⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 14, s. 41

³⁸¹ *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt: 5, s. 306

entelektüellerinin dünyadaki mevcut kültür ve metotlardan yararlanarak uygar dünya ile temas etmeleri ve kültür alışverişinin zaruretiine işaret etmiştir.³⁸²

Erol Güngör'e göre, aydınların kültür-medeniyet ayrımı yapmalarının sebepleri arasında, örf ve ananelerin, medeniyet kavramı içerisinde öneminin yitirileceğini düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Bir taraftan Batı'nın maddi bakımdan zengin medeni vasıtalarına sahip olmak istenirken, diğer taraftan aynı medeniyetin zevkleri, aile hayatı, her türlü sosyal münasebetleri, felsefî ve dinî inançları, sanat hayatının nasıl uzak tutulacağı meselesi tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, millî kültürün yok olacağı düşüncesi, bazı aydınların kültür ve medeniyeti keskin çizgilerle ayırmalarına yol açmıştır. Gökalp ve onun gibi düşünen aydınlar, değiştirilmesi istenmeyen bütün değerleri, kültür; değiştirilmesi istenenleri ise medeniyet adı altında toplamaktadırlar.³⁸³

Gökalp, kültür ve medeniyet ayrımını yaparken, yalnızca yıkılan imparatorluğun yerine kurulmakta olan millî devletin kültürel temelini oluşturmayı değil, aynı zamanda Avrupa'nın üstünlüğü karşısında hem Avrupa gibi olma isteğini hem de millî benliği koruma ihtiyacını giderecek bir kavramsallaştırmayı amaçlamıştır.³⁸⁴

Heyd, Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımına dair eleştirilerde bulunmaktadır. Gökalp, uluslararası değerleri medeniyete, hisleri, hükümleri, düşünceleri ise kültüre dahil etmektedir. Aklı, bilimi, bilgiyi, yöntem ve tekniği medeniyetin bölümleri saymaktadır. Kültürün hissi ve öznel yanı varken, medeniyete ait değerler fikri, nesnel ve çok kez maddi bir içerik göstermektedir. Kültüre dair öğeler toplumun belleğinde şekillenir. Fakat medeni değerler bilinçli olarak doğar ve gelişir. Heyd'e göre Gökalp, birçok tarifinde olduğu gibi konuya hisli ve taraflı yaklaşmaktadır. Kültüre, orijinallik, sadelik, doğallık, güzellik gibi iyi özellikler atfederken; medeniyette ise, tam tersine bu özellikler değerlendirmeye almaz. Bu gayri ilmî davranışının bir sebebi, Gökalp'in akıl yoluyla kabul etmek zorunda kaldığı değerlere ilişkin iç çatışmasını yansıtmaktadır. Bu davranışın diğer bir sebebi de bu kuramı açıklamaya çalıştığı tarihî şartlarda görmek gerekir. Gökalp Türkleri kültür yönünden zengin, medeniyet yönünden eksik

³⁸² Afet İnan, *a.g.e.*, s. 375

³⁸³ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, s. 10-12

³⁸⁴ Yılmaz Özakpınar, *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 234

görmektedir. Dolayısıyla, kültürün önemine dikkat çekmeye ve vatandaşlarını medeniyetin sakıncaları hakkında uyarmaya çalışmaktadır.³⁸⁵

Heyd, Gökalp'in kültür medeniyet ayrımını siyasi bir amaç olarak açıklamaktadır. Medeniyet değerleri, çeşitli kültürlerde ortak öğelerden başka bir şey değildir biçimindeki tanımlaması Gökalp'i temel teorilerinden birisi olan; *"her millet kendine özgü ve bağımsız kültürünü yer aldığı medeniyet çerçevesinde olduğu gibi korur"* kuramına götürmektedir. Heyd, Gökalp'in milliyetçilik inancı yüzünden medeniyetin millî kültüre olan kesin ve yıkıcı etkisini görmezlikten geldiğini söyler. Ona göre yeni bir medeniyeti benimseyen bir milletin ana kültürü bazı değişikliklere uğrar. Gökalp, medeniyetin özellikle de modern medeniyetin millî kültürün temellerini sarstığını görmezlikten gelir. Bu da Gökalp'in ilmi objektiflik iddiasıyla bağdaşmamaktadır. Fakat hocası Durkheim farklı düşünmektedir. O, kültürler arasındaki farklılıkları giderme özelliği nedeniyle sık sık çağdaş medeniyetin eşitleme eğiliminden bahsetmektedir. Durkheim kültür-medeniyet ayrımı yapmamaktadır. Her iki kavram *"en yüksek beşerî değerler bütünü"* ya da *"düşünceler, duygular, inançlar ve davranış ilkeleri bütünü"* şeklinde tanımladığı medeniyet kavramını kullanmaktadır.³⁸⁶ Gökalp'te kültür yaratıcısı olan toplum, Durkheim'de medeniyetin kaynağı ve koruyucusu olarak tanımlanır.³⁸⁷

Emre Kongar' göre; Gökalp'in en zayıf kaldığı konu kültür-medeniyet ayrımıdır. Kültür ve medeniyet maddî araçlardan ve manevî değerlerden oluşur. Maddî araçlarla, manevî değerler arasında da çok yoğun bir etkileşim vardır. Bir toplumun maddî araçlarının ve manevî değerlerinin toplamı o toplumun kültürünü ya da medeniyetini oluşturur. İki farklı toplumun etkileşimi, yalnızca manevî değerlere ya da maddî araç-gereçlerin alışverişine özgü olabilir. Başka bir ifadeyle, bir toplum başka bir toplumdan yalnızca 'din' veya 'teknik' almaz, etkileşim başlayınca bu günlük yaşamın bütün alanlarını kapsayacaktır. Kongar'a göre; Gökalp'in batı uygarlığının bilimini, tekniğini, aklını alıp, öteki hars alanlarını millî kültürün özgün öğeleriyle doldurma önerisi olanaklı değildir. Doğrusu, tüm yaşam alanlarında etkileşimin gerçekleştirilmesi ve yeni birleşimlere varılmasıdır.³⁸⁸

Yılmaz Özakpınar'a göre; Gökalp medeniyeti akıl ve metoda, kültürü ise duygulara indirgemektedir. Kültürü bizim millî benliğimiz olarak gördüğü için de onun

³⁸⁵ Uriel Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 76

³⁸⁶ A.g.e., s. 78

³⁸⁷ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 36-37

³⁸⁸ Emre Kongar, a.g.e., s. 65-66

değişmeyeceğini savunmaktadır. Başka bir deyişle, sosyal kurumların duygu ögesinin değişmeden kalacağını, akıl ve yöntem unsurunun Avrupa medeniyetinden alınarak yerli kültürdeki duygu ögesine monte edileceğini söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında başka bir medeniyetin akıl ve yöntem unsurunun yerli kültürün duygu ögesine sorun çıkarmadan nasıl monte edilebileceği bir tartışma konusudur. Bütün kültür oluşumlarında akıl ve duygu birlikte çalışır. Yapılan işin niteliğine göre sırf aklın ya da duygunun ürünü olan hiçbir kültür ögesi yoktur. Bireysel irade ve metot ürünü ya da kendiliğinden doğal olarak meydana gelen bütün eser ve eylemler kültür ögesidir. Bunların bir kısmına kültür, bir kısmına medeniyet demek sadece karışıklığa neden olmaktadır.³⁸⁹

Hilmi Ziya Ülken ise; Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımını madde (muhteva) ve şekil olarak iki temele dayandırmaktadır. Ülken'e göre; her şeyi Batı'da görmek yanlıştır, çünkü kişiliğimiz kaybolabilir ve bununla birlikte millî şuurun kendi içine kapanması da medeniyet bağlantısının kesilmesine sebep olur. Gökalp kültür-medeniyet ikiliğini sonuna kadar götürmek için bazı zorlamalara da razı olmaktadır. Sözgelimi, felsefeyi kültüre mal ederken, yöntem ister istemez medeniyette kalmaktadır. Eleştirisine devam eden Ülken “(...) Her kültürün meydana gelmiş eserleri (Gökalp'in kendi deyimiyle 'yaratılmış aklı') artık yaratılmış olan ve statik olan medeniyettir. Kültür 'üretim', medeniyet 'ürün'dür. Bunun için medeniyet kolay alınır, her yere sokulur. Fakat bu ortak yaratılışa katılmadıkça, yaratıcı olmadıkça kültür meydana gelemez. Gökalp Türk Medeniyeti Tarihi eserinde bu ikiliği kaldırmıştır. Çünkü orada Türk kültürünün tarih boyunca meydana getirdiği ürünler üzerinde düşünüyor. Şu hâlde çağdaş tekniği almak ve zihniyette, ruhta millî kalmak değil, bütün olarak çağdaş olmak, ruhta, zihniyette çağdaş olarak kültürü yaratıcı hale getirmekten söz edilebilir” demiştir.³⁹⁰

Cevat Özyurt'a göre, Gökalp'in medeniyet anlayışı konjonktürel bir değişim göstermektedir. Gökalp'in düşüncesinde temel sorun 'milletleşme'dir. Medeniyet kavramını milletleşme sorununa bağlı olarak ele almıştır. Gökalp'in medeniyete dair görüşlerini sınırları çok belirgin olmamakla birlikte üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönemde, Osmanlı Devleti'nin bekası için Osmanlı milliyetçiliğini gerekli görmüştür. Osmanlı'nın Doğu ve Batı medeniyetlerini sentezleyerek yeni bir medeniyet kurması gerektiğini savunmuştur. Daha sonra devletin bekasını ancak Türklük ruhunun canlanmasına bağlı olduğunu görür. Çünkü, her milletin farklı bir medeniyeti

³⁸⁹ Yılmaz Özakpınar, *a.g.e.*, s. 240-241 ve s. 246-247

³⁹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yayınları, İstanbul 2005, s. 326-327

olduğundan, Osmanlı Avrupa medeniyetlerinden biri yerine kendi benliğinden bir medeniyet meydana getirmelidir. Son dönemde ise; Yeni Türk devletinin güçlendirecek millî değerlerin ve Türklük anlayışının ne olması gerektiği üzerinde durmuştur. Kültürün milletlerarası bölümüne ‘medeniyet’, millete ait bölümüne de ‘hars’ adını vererek, millet ile milletlerarası toplumsal ilişkileri uzlaştırmaya çalışmıştır. Günümüzde Gökalp’in medeniyet hakkında bilinen görüşleri daha çok bu son döneme aittir.³⁹¹

Atatürk 1923 yılında Gökalp’i Halk Fırkası’nın programını³⁹² hazırlamakla görevlendirmiştir. Gökalp Türk milletinin mefkûresini köken olarak halkta, simge olarak da Atatürk’te görüyordu. “Bir milletin yeni mefkûresi doğunca, bu mefkûreye timsal olacak bütün müesseseler ve şahıslar kıymet bulmaya başlar. Mesela, Türklük mefkûresi doğunca, en büyük kıymet onun timsali olan halka ait oldu. Halk lisanı, halk vezni, halk musikisi, halk edebiyatı, Türkçe hutbe gibi Türklüğünü muhafaza etmiş müesseseler kıymet buldular. Şahsi olarak da Türkçülüğü şeniyet sahasına çıkaran Gazi Paşa Hazretleri, en büyük şan ve şeref tecelligâhı oldu”.³⁹³ Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi; Ziya Gökalp milleti ve millî kültürü tek sosyolojik gerçeklik olarak kabul etmiş ve Mustafa Kemal’i milletin ideallerini temsil eden eylem adamı olarak görmüştür. Gökalp’in toplum felsefesi, millî kültürün yok edilemez gerçekliği ve millî kültürü millî örf ve âdetlerin oluşturduğu tezine dayanmaktadır. Bu sebeple, kanunla yapılan inkılâplara toplumun direnç göstereceğini düşünmüştür. Kültürün devamlılığı savunarak değişimin bir sosyolojik sürece bağlı olduğu söylemiştir. Halil İncalcık’a göre; konu sosyal değişmeye gelince, kültür ve medeniyet ayrılığını kabul etmeyen ve yukarıdan kanunlarla hızlı batılılaşma gereğine inanan Atatürk ile Gökalp arasında fikir ayrılığı olmuştur.³⁹⁴

Niyazi Berkes, fikir ayrılığının sadece bu konuda değil bütün inkılâplarda yaşandığını ifade etmektedir. Esas kırılma medeni kanun görüşmelerinde kendini göstermiştir. Kurulan komisyon İsviçre Medeni kanununun model olarak alınması kararına rağmen; Gökalp’in hars ideolojisine uyarak tasarı hazırlamıştır. Komisyon Türk harsına uygun diye Hanefi, Şafi ve bir kısım Maliki fıkıh okullarının bir karmasını

³⁹¹ Cevat Özyurt, “Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp’in Medeniyet Anlayışı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 31(2005), s. 179-198

³⁹² Atatürk, 8 Nisan 1923’te Müdafaa-i Hukuk Fırkası’nın Dokuz Umde Beyannamesi’ni kabul etmiştir. Bu Dokuz İlke; Millî Egemenlik, TBMM’nin Yetkileri, Adli Reform, Vergi Reformu, Banka Reformu, Demiryolları Yapımı, Eğitim Kurumlarında Birlik, Askerlik Süresinin Kısaltılması, Memleketin İmarıdır. Ziya Gökalp’in Dokuz Umde’ye katkısı büyüktür. İlkeleri açıklamak amacıyla “Doğru Yol” başlığıyla bir kitapçık yayınlamıştır. Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001, s. 29

³⁹³ Ziya Gökalp, *Makaleler IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, s. 53-54

³⁹⁴ Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 185

yaratmışlardı. Bazı hükümler Cevdet Paşa'nın Mecelle'sinden beri gerideydi. Berkes'e göre; Atatürk o zamandan itibaren kültür tartışmasının arkasında militleşmeye aykırı görüşler olduğunu anladı ve bunu önledi. Bununla birlikte Berkes; bu tür ikiliklerin normal olduğunu, Gökâl'ın bağımsızlığını bir savaşla kazanmış bir millet içinde değil, bir imparatorluğun çöküş dönemi içinde yaşadığını ve döneminin pek çok aydını gibi çöküşü durdurmak için çıkar bir yol aradığını unutmamak gerektiğini vurgulamıştır.³⁹⁵

Emre Kongar ise, farklı bir değerlendirmeye Atatürk-Gökâl etkileşimine önem vermektedir. Gökâl Türk milliyetçiliğinin geliştirilmesinde Atatürk'ün eylemine büyük katkılarda bulunmuştur. Eğer Gökâl bir süre daha yaşasaydı, Türk inkılâbının daha sağlam temellere oturması için çalışacaktı. Millî mücadeleden sonra tüm düşüncelerini, yeni kurulan düzen çerçevesinde gözden geçirmeye ve yenilemeye başlamıştır. Gökâl'ın her zaman önceliği milletin kurtulmasıydı ve bütün çalışmaları bu amaca yöneliktir. Turancılıktan yola çıkıp, millî bilinç kavramında karar kılmasının sebebi de kurtuluşu burada görmesiydi.³⁹⁶

Atatürk kültürü bir bütün olarak tanımlamış, bütün öğelerine ayrı ayrı özen göstermiştir. Kültür öğeleri kendini yenilerken “millî”lik vasfını asla yitirmemek zorundadır. Böylelikle millî kültür çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkacak ve uluslararası alanda kendini gösterecektir. Medeniyet yolunda başarılı olmak millî kültür vasıflarının korunması ve yükseltilmesiyle mümkündür. Atatürk'ün *harâset-i fikriyye* terimi yaygınlaşmadan kalmıştır. Anlaşıldığı üzere, Atatürk'ün isabetle parmak bastığı bu kavramın büyük önemi, ne yazık ki toplumumuzda ve düşünürlerimiz arasında hak ettiği ilgiyi görmemiştir.

1.2. Millî Kültür

Atatürk, bir imparatorluktan ‘*millî bir Türkiye*’ inşa etmiştir. Bunun sonucu olarak yeni kurulan ve millî temellere dayanan Cumhuriyetin ‘*millî kültür*’ öğelerinin güçlendirilmesi gerekmiştir. Bu sebeple 1 Kasım 1932’de Türkiye Büyük Millet Meclisinin dördüncü dönem, ikinci toplanma yılını açarken; millî kültürün her alanda gelişmesini Cumhuriyet’in ana eksenini belirlediğini ifade etmiştir.³⁹⁷ 4 Şubat 1935’te ise kültür idealini açıkladığı konuşmasında; bir milletin en değerli varlığının vatandaşlar arasındaki millî birlik, iyi geçinmek, çalışkanlık gibi duygu ve kabiliyetlerin

³⁹⁵ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 96-98

³⁹⁶ Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 66-68

³⁹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 798

olgunluğuna sahip olmasıdır demektir. Milletin varlığını koruması için canını hiç düşünmeden ortaya koyması bir milletin en yenilmez silahı ve koruma aracıdır. Atatürk'ün ideali; Türk milletinin yönetiminde ve korunmasında, *millî birlik, millî duygu, millî kültür*dür.³⁹⁸

Millî kültür kavramını anlayabilmek için öncelikle millet ve milliyetçilik kavramlarını irdelemek gerekmektedir. 20. yüzyılın başlarında Türkiye için milliyetçilik kavramı çok yeniydi. İngiliz ve Fransız toplumları, köklü devrimlerden, kanlı iç savaşlardan sonra iki-üç yüzyıl içerisinde millet oldular. Milletleşme, Britanya Adaları ve Fransa için tabîî bir gelişmeydi. Diğer Avrupa toplumları bir millet olma çabası içerisinde, milliyetçilik ideolojisiyle millet olmaya çalıştılar. Bu süreç içerisinde 1920'lerin başında Türk toplumu da henüz millet değildi.³⁹⁹ Millî kimlik/benlik arayışlarında Türkiye'nin Avrupa ülkelerinden belirli farkları vardır. Almanya için 19. Yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanan "*verspätete nation*" (gecikmiş millet) Türkiye için de geçerlidir. Türkiye ancak Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan cumhuriyet ile milletleşmesini gerçekleştirmeye başlamıştır. Millî benlik sorunu da bu geç kalınmışlığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁰ Atatürk, dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak önce kendi benliğimize saygı duymamız gerektiğini ve bütün davranış ve hareketlerimizle bunu göstermemiz gerektiğini özellikle vurgulamıştır. O'na göre; Türk milletinin kabahati kendisini unutmasıdır. Türk milletinin milliyetini bilmezden gelmesinin, millî bilince ve benliğe kavuşmada geç kalmasının sonuçları çok ağır olmuştur.⁴⁰¹

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki Türk kültürü, günün ihtiyaçları ile çağdaş hayat arasındaki kopuklukları önleyecek bir gelişme süreci geçirmediği için egemen kültürü temsil eden diğer gelişmiş milletlerin kültür çevreleri ile uyumsuz bir özellik gösteriyordu. Atatürk, bu uyumu ve dengeyi yapmış olduğu kültür reformları sayesinde sağlamıştır.⁴⁰²

Atatürk'ün millet kavramı hakkındaki düşünceleri ve Türk milletini nasıl tanımladığı kendisinin yazdığı *Medeni Bilgiler* kitabında yer almaktadır. Bu kitapta millet kavramı; "Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimaî heyettir" derken Türk milleti için de "Türkiye Cumhuriyet'ini kuran

³⁹⁸ Atatürk'ün *Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri*, s. 651

³⁹⁹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 11

⁴⁰⁰ Vural Ülkü, "Atatürk, Cumhuriyet ve Millî Benlik", *Erdem*, cilt:11, sayı: 31 (1998), s. 274

⁴⁰¹ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 240

⁴⁰² Suat İlhan, "Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 18 (1990), s. 17

Türkiye halkına Türk milleti denir” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁰³ Atatürk’ün milliyet anlayışı ortak geçmiş, tarih, ahlâk ve hukuka dayanmaktadır. Milleti tanımlarken ülkü, tarih ve kader birliği yani birlikte yaşama arzusunu özellikle vurgulamaktadır.⁴⁰⁴ Medeni bilgiler kitabı dışında Liseler için basılan tarih kitabında da aynı doğrultu da tanımlamalar yapılmıştır. Kitapta Türk milletini; “Türkiye Cumhuriyet’i içinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen kişi hangi dinden olursa olsun Türktür”⁴⁰⁵ şeklinde tanımlamıştır. Tanımlardan anlaşılacağı gibi, Atatürk için millet kavramı, kültürel içerikli olup *dil-kültür-ülkü* öğelerine dayanmaktadır. Burada dikkati çeken diğer bir husus da *din veya inanç birliği* öğesine yer verilmemesidir.⁴⁰⁶

Atatürk kültüre dair konuları *dil, tarih ve ülkü* ekseninde değerlendirmiştir. Bu öğeleri milletler arasındaki kültür birliği kurmak için bir araç olarak da görmüştür. Bunun en güzel örneği başka ülkelerdeki soydaşlarımızla ilgili yaptığı girişimlerdir. Atatürk, Sovyetler Birliği’nin dağılma ihtimalinin olduğunu, bu nedenle ülkenin idaresi altında soydaşlarımıza sahip çıkmaya hazır olmamız gerektiğini ifade etmiştir. Ortak mazi yaratma peşinde olduğunu belirterek bunun yolunun ise dil, tarih, inanç ve folklor bağlarının kurularak hazırlanabileceği, sürekli değişen dünyada yarının muhtemel dengeleri için hazır olmak gerektiğini açıkça ifade etmiştir.⁴⁰⁷

Atatürk soydaşlarımızla ilgili bu çalışmaları yaparken Anadolu’da yüzlerce yıl birlikte yaşadığımız başka milletleri de kültür birliğine dahil etmektedir. Ona göre zengin hatıra, ortak miras çok önemlidir. Ülkemizde yaşayan Hristiyan ve Musevî vatandaşların Türk milletine vicdanî istekleriyle bağlandıktan sonra yabancı gözüyle bakılmaması gerektiğini söyleyerek millî kültürün birleştirici yönünü özellikle vurgulamıştır.⁴⁰⁸

Atatürk; bazı konuşmalarında millî kültür yerine *millî seciye* kavramını kullanmaktadır. Seciye’yi kültürün zemini olarak değerlendirmektedir. Millî seciye, bir milletin karakterini, ruhî ve manevî özelliklerini ve ahlakî yapısını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavram fertleri birbirinden ayıran fizikî ve ruhsal özelliklerin milletlere yayılmasıyla ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet’in erken dönemlerinde Türk milletin seciyesinin vurgulanmasına önem verilmiş ve bu değerlere karşı farkındalığı

⁴⁰³ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 18

⁴⁰⁴ *A.g.e.*, s. 23-24

⁴⁰⁵ *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri IV (1931-1941)*, s. 183

⁴⁰⁶ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 475

⁴⁰⁷ İsmet Bozdağ, *Atatürk’ün Avrasya Devleti*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1999, s. 31

⁴⁰⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 308

arttırmaya dönük bir yol izlenmiştir.⁴⁰⁹ Atatürk'ün en önemli gördüğü değerlerden biri de millî niteliklerdir. O'na göre; bir millete saygı duyulması için o milletin yalnız ilim ve fen sahibi bulunması yeterli değildir. Millet belirli ve olumlu bir karaktere sahip olmalıdır. Böyle bir karaktere sahip olmayan fertlerin ve milletlerin gerçek bir devlet kurması mümkün değildir.⁴¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurultayında⁴¹¹ ve aynı yıl basılan Tarih kitabında Türk milliyetçiliğinin bütün çağdaş milletlerle uyum içinde yürüdüğünü ve Türk milletinin karakter olarak bağımsız kimliğini koruyarak millî olmayan akımların memlekette yayılmasını istemeyeceğini vurgulamaktadır.⁴¹²

Kuşaktan kuşağa geçen kültür mirasının her toplumda farklı olmasının sebebi kültür unsurlarının farklı coğrafi, sosyal, ekonomik ve politik etkiler altında oluşmuş olmasındandır. Genel kültür unsurlarının toplumlarda kuşaktan kuşağa kalan, toplumun özelliğini oluşturan ve bu özelliği yansıtan şekilleri *millî kültür* unsurları olarak kabul edilmektedir.⁴¹³ Atatürk; Her milletin kültür derecesinin aynı olamayacağını söylemektedir. Bu farklar devlet, fikir ve iktisadî hayatlarının her birisinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu üçünün bütünü üzerinde de görülmektedirler. Önemli olan bütünler arasındaki farktır diyerek millî kültürün önemine dikkat çekmektedir.⁴¹⁴

Millî Kültür kavramı, ulus devlet kavramı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Önceden feodal birlikler halinde olan Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan derebeyleri, kapitalizmin gelişmesi sonucunda Alman, İtalyan, Fransız, İngiliz milletlerini oluşturmuşlardır. Tarıma bağlı olduğu için, düşük etkileşim düzeyinde oluşan feodal beyler, ticaretin artması ve endüstrinin gelişmesi sonunda, artık yoğun bir etkileşim içinde, aynı siyasal otorite altında birleşmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda, kökeninde ekonomik çıkar çatışmalarının yattığı, ayrı ulusal sınırlar ortaya çıkmıştır. Her ülke, kendisinin ötekilerden farklı olduğunu ve farklı ekonomik çıkarlara sahip bulunduğunu vurgulamak için, yerel kültürel özelliklerine önem vermeye başlamıştır. Bunun sonunda da ekonomik ve teknolojik olarak güç kazanan ülkenin din, dil, kullanılan eşya gibi kültürel özellikleri, kendi sınırlarını aşmış ve yine kendileri tarafından, '*üstün kültür*' gibi terimlerle tanımlanmıştır.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Tercan Yıldırım, Ahmet Şimşek, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde 'Biz'in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt: 37, sayı: 1 (2017), s. 377-378

⁴¹⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 240

⁴¹¹ *A.g.e.*, cilt: 25, s. 136-146

⁴¹² *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri IV*, s. 182

⁴¹³ Suat İlhan, *a.g.m.*, s.465

⁴¹⁴ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 383

⁴¹⁵ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, s. 14

Medeniyetlerin gelişmesinde teknik vasıtaların belirli bir seviyesinde, bu teknikle ilgili kültürlerden bahsedilebilir. Her çağda çeşitli cemiyetler aynı teknikle farklı kültür özelliklerini göstermişlerdir. Örneğin; Mısır'ın mimarisi Yunan medeniyetine benzememektedir. Çünkü, Mısır'daki trahit Yunan'da, Yunan'da kullanılan mermer ise Mısır'da kullanılmamaktadır. Asur'un mimarisi ise kerpiç tekniğiyle ilgilidir. Bununla birlikte; dilde, örf ve âdetde, müzikte bu özellikler daha çok göze çarpmaktadır. Millî kültürler eserlerini yaratırken folklorlarına, kendi örf ve âdetlerine dayanmaktadır. Operalarını bestelerken, kanunlarını yazarken, destanlarını terkip ederken bu temelden kuvvet almaktadırlar. Böylece milletlerin birbirine pek benzemeyen kültürleri ortaya çıkar. Millî kültürün bu kadar önemli olması da bu nedenden dolayıdır.⁴¹⁶

Atatürk her milletin kendine has özellikleri, adetleri ve gelenekleri olduğunu, hiçbir milletin aynen diğer bir milletin taklitçisi olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü böyle bir millet taklit ettiği milletin aynısı olamaz, kendi milliyeti dahilinde var olamaz.⁴¹⁷

Kültürü yaratanlar bulunduğu milletin folklorundan, örf ve âdetinden, hususî karakterinden istifade etmek mecburiyetindedir. Fakat bu, bütün dünya ilmini ve tekniğini, sırf kimseye benzememek gayesiyle hiçe saymak anlamına gelmemelidir. Hilmi Ziya Ülken'in de özellikle vurguladığı gibi; "Kendi içine kapanmış, kimseye benzememeyi düstur edinmiş bir kültürün manası olmaz. Orijinal olmak garabete düşmekle değil, milletler medeniyetine yeni bir anlayışla katılmak sayesinde mümkündür. Hiçbir millet, çıkış noktası halinde evvelâ kendisine dönmekle işe başlayarak dünyayı anlayamaz; ancak millî medeniyetin büyük örneklerini anlayarak ve anladığı nisbette kendisini bulabilir ve kendine dönebilir."⁴¹⁸

Millî kültür ile evrensel kültür arasındaki fark niteliksel değil, niceliksel bir farktır. Çünkü öze ilişkin bir farklılık yoktur. Biri daha fazla insan tarafından, diğeri ise daha az insan tarafından benimsenmektedir. Bu az/çok insan ölçütü yalnızca coğrafi değil, bir zaman ölçütü de olabilir. Örneğin; tekerlek bir evrensel kültür ögesidir. Kağnı Anadolu'nun, çekçek arabası Uzakdoğu'nun, yarış arabası eski Roma'nın simgeleridir. Bütüncül olarak değerlendirildiğinde bu simgeler tüm insanlığın malıdır. Burada önemli

⁴¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 10-12

⁴¹⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 247

⁴¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 12

olan zaman ve mekân boyutlarını aşacak özgün öğeler yaratabilmektir. Millî kültür ancak özgün öğeler yarattığında evrenselleşebilir.⁴¹⁹

Kuramsal olarak incelendiğinde millî kültür kavramının evrensel kültüre karşı kullanılmasının altında, millî kültür ile evrensel kültürün temelde farklı niteliklere sahip olduğu anlayışı yatmaktadır. Millî kültürü güçlendirerek dünya medeniyetine katkıda bulunmak ile, millî kültürü dünya medeniyetinin dışına çıkararak güçlendirmeye çalışmak, iki ayrı amaçtır. Millî kültürün evrensel kültüre karşı kullanılmasının en bilinen örneği Nazi Almanya'sıdır. Alman kültürünün tüm insanlıktan üstün olduğu savı Almanya'yı felakete sürüklemiştir.⁴²⁰ Çeşitli milletlerin kültürleri, belli bir bütünlük içerisinde birleştiği zaman, kültürel öğeler tüm insanlığın ya da tüm toplumun malı olmakla birlikte yöresel özelliklerini de korurlar. Buna karşılık ayrımcı amaçlarla kullanıldığı zaman, daha geniş kitlelerce benimsenmediğinden insanlığa hizmet etme olanağını yitirerek kendi yöreleri içinde hapsolarak zamanla yok olurlar.⁴²¹

Atatürk bu doğrultuda bir milletin ancak millî kültürü sağlam olursa başka milletler tarafından tanınacağını ifade etmektedir; “Türk ulusu ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslar arasında tanılır”⁴²²

Kültür yaşayan varlık alanı olarak, geçmişten geleceğe sürekliliktir. İşte bu sürekliliği, değişmezlik olarak değerlendirenler, Atatürk'ün kültüre ilişkin düşüncelerini Osmanlı kültürünün aynen devam edeceği şeklinde yorumlamışlardır. Kültür sürekliliği değişmezlik değildir. Değişmezlik gerçekleştiğinde istenmeyen sonuçlara da yol açabilir. Osmanlı imparatorluğunun dünyadaki önemli gelişmelere ayak uyduramayıp yıkılması bunun en açık örneğidir. Gelenekler, görenekler kültür varlığının en önemli ögesidir, fakat kültür yalnızca törelerden oluşmamaktadır. Töresini yaşatan toplumların onları ayakta tutacak, varlığını devam ettirmesini sağlayacak yeniliklere ihtiyaçları vardır. Çünkü töre insanlara kim olduğunu anlatmaktadır ama değişen dünyada yarın ne olacakları konusunda yön göstermemektedir.⁴²³

Millî kimliği oluşturan farklılıklar o toplumdaki zihniyetin bir sonucudur. İnsanlar kimlik kavramını yaşadıkları çağa göre değerlendirmektedir. Zihniyet, kimlik kavramı

⁴¹⁹ Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 33

⁴²⁰ *A.g.e.*, s. 15

⁴²¹ *A.g.e.*, s. 18

⁴²² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 27, s. 206

⁴²³ Bozkurt Güvenç, *a.g.e.*, s. 227-228

konusunda kimi toplumlarda bir bütünleştirici rol oynarken, kimi toplumlarda da çözümleyici bir rol oynamaktadır. Millî kimlik konusunda zihniyet farklılığı kendisini daha çok göstermektedir. Temel sorunlardan birisi de kavramlara atfedilen değerlerin zihniyetten zihniyete değişiklik göstermesidir. Örneğin; çağdaşlaşma en basit anlatımıyla aynı çağda yaşayan insanlar ve milletler demektir. Bu bağlamda, çağdaşlaşma kendi değerlerine, kültürüne, kimliğine ters düşmek olarak değerlendirilemez. Gelişmiş, modernleşmiş toplumlara bakıldığında, bu toplumların kendi değerlerini dışlayarak, millî kültürlerini, millî kimliğini terk ederek veya değerlerine kültürlerine yabancılaşarak bu noktaya gelmedikleri açık bir şekilde görülecektir. Burada sorun çağdaşlaşmanın batılılaşma olarak ele alınması ve toplumun kendi kültürel değerlerine yabancılaşarak bir kimlik bunalımı yaşamasıdır. Bu aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi de engellemektedir.⁴²⁴ Çağdaşlaştırmayı yanlış değerlendirmek bir manada millîleşmenin de önüne geçmektedir.

Belirli bir kültüre ait değerlerin üstünlük kazanması, çoğunlukla dış sembollerin tutunması şeklinde başlar. Fakat hakiki kültürün ödünç aldığı bu semboller, asıl değerlerin dayandığı köklere inmekle tamamlanmazsa yahut bu safha gecikirse, o zaman varlığı tehlikeye girebilir. Atatürk, yaratılış itibariyle çağdaş olan Türk milletinin bu safhayı arkada bıraktığına inanmaktadır. O, milleti millet yapan temel öğelere, yani Türk dilinin, tarihinin ve sanatının en aslî kaynaklarına inmeye çalışmıştır. Çağdaş kültürün evrensel ilkelerine dayanan bir millî hayat, onun gerçek ideali idi.⁴²⁵

Çağdaşlaşma bağımsızlığını sağlamış toplumlarda başlayıp gelişen bir süreçtir. Milliyetçiliğin ilk hedefi sömürge durumuna düşen ya da sömürülen toplumların bağımsızlıkları kazanmalarını sağlamaktır. Çağdaş toplumlar bağımsızlıklarını koruyan tüm olanaklara çağdaşlaşmayı gerçekleştirerek sahip olurlar. Çağdaş bir milliyetçilik anlayışı; devletin, toplumun bağımsızlığını tehdit edecek tüm durumlara karşı önlemler almasıdır. Dolayısıyla bu anlayış *ilericidir, inkılâpçıdır ve durağanlığı sevmez*.⁴²⁶

Atatürk çağdaş bir milletçilik anlayışını benimsemiştir. Millî kültürün toplumda yerleşmesi ve gelişmesi uzun zaman almaktadır. Diğer inkılâpların kalıcı olması için millî kültürün korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun da yolu çağdaşlaşmadan

⁴²⁴ Recep Yıldız ve Sakine Demir, *a.g.m.*, s. 20

⁴²⁵ Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, s. 145

⁴²⁶ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 188

geçmektedir. 10. Yıl Nutkunda çağdaşlaşma konusunda gideceği hedefi *millî kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak* olarak açıkça belirtmiştir.⁴²⁷

Millî kültür, ancak çağdaş olursa var olabilir. Çağdaş olarak nitelenebilen bir kültürde bağımsız olmak ile millî kültür sahibi olmak arasında sıkı bir bağlantı vardır. Yeraltı/yerüstü kaynaklarını ve ulusal pazarını kendi yararına uygun biçimde değerlendirebilen, ileri teknoloji ve iş bölümüne dayalı gelişkin bir millî ekonomiye sahip olan, demokratik bir yönetim biçiminde yönetilen topluluklar millî toplum olabilir ve çağdaş bir kültür geliştirebilirler. Etkin bir sanayileşme, sağlıklı bir kentleşme, ileri tarım teknolojileri, bilim, sanat, eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim vb. yalnız özgür ve bağımsız toplumların gerçekleştirebileceği gayelerdir. Sömürgecilik böyle bir kültür geliştirmekten alıkoymaktadır. Günümüzde de sömürgeciliğin başka yolları kullanılarak, millî kültürler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Millî kaynaklar özgürce kullanıldığı takdirde bir toplumun manevi kültürü de herhangi uyumsuzluk sorunuyla karşılaşmaksızın gelişip çağdaşlaşabilmektedir.⁴²⁸

Millî kültürlerin yok olma tehlikesi 21. yüzyıla gelindiğinde çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Millî kültür, evrensel kültür gibi kavramların yanı sıra küreselleşme akımı ile birlikte *küresel kültür* kavramı ortaya çıkmıştır. Küreselleşme kavramı bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak iletişim, enformasyon ve bilişim alanında gerçekleşen hızlı değişimler ile milletler arasındaki sınırların önemini yitirmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Ekonomik boyutuyla çokuluslu sermaye etkisini gösterirken, kültürel ayağında ise, evrensellik ve yerellik aynı anda sunularak, tüketim merkezli bir toplum modeli çizilmiştir. Destekçileri; sekülerleşme, liberal demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve hukuk devleti gibi konularda küreselleşmeyi insanlık için kurtuluş olarak görmektedir.⁴²⁹ Karşıtları ise; yerel kimliklerin desteklenerek millî kimliğin zayıf düşeceğine ve bunun neticesinde toplumların küresel sermayenin pazarı haline gelerek millet zemininin yok olacağını düşünmektedir. Bununla birlikte; ulus devletlerin yıkılacağını ve onların yerine, sömürüye açık, asimile edilebilecek zayıf topluluklar oluşturulacağını vurgulamaktadırlar.⁴³⁰

⁴²⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 812

⁴²⁸ Özer Ozankaya, "Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Üyeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 3, sayı: 10 (1992), s. 221-222

⁴²⁹ A. Müslim Akdemir, "Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 3, sayı:1 (2004), s. 43

⁴³⁰ Ufuk Şimşek Selçuk Ilgaz, "Küreselleşme ve Ulusal Kimlik", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 9, sayı:1 (2007), s. 195-196

Atatürk küreselleşme kavramı çıkmadan çok önce *Medeni Bilgiler* kitabında mevcut *millî kimliğin* zayıflatılmasına karşı uyarılarda bulunmuştur. Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık veya Boşnaklık fikrinin propaganda edildiğini, bu yanlış adlandırmaların üzüntüden başka bir etki yapmadığını ifade ederek, bu milletlerin Türk milleti gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunduklarını söylemektedir. Bu ifadelerle millî kültürün, bir devleti ayakta tutan unsurların en önemlisi olduğunu özellikle vurgulamaktadır.⁴³¹

Küreselleşme kültürleri birbirlerine yaklaştırarak homojen bir kültür oluşturmak istemektedir. Millî kimlik ve kültürü önemli yapan geçmişten geleceğe sürekliliktir. Küresel kimlik ve kültür, “*zaman içinde süreklilik*” ve “*diğerlerinden farklılık*” gibi şartları yerine getirememektedir. Millî kimlik, dayanışma için ortak geçmişe bağlıyken, küresel kimlik ise bir grup oluşturmak için ortak geçmişten yoksundur. Günümüzde millî kimlik ve kültür toplumsal düzenin ve dayanışmanın temel dayanak noktasıdır.⁴³² Öte yandan, küreselleşmenin mantığına aykırı olan ulus-devlet anlayışı, yoksulluk ve terörizm gibi bazı temel sorunların çözümünde vazgeçilemez bir yapı olduğunu ispatlamıştır.⁴³³

Küreselleşme, bağımsız bir millî kültür politikası yürütülmesini engellemese de homojen bir kültür yaratma çabası ile bunu zorlaştırmaktadır. Bu durum nesiller arasındaki kültür aktarımını kesintiye uğratmaktadır. Millî kültürün sosyal tatmin, anlamlandırma, dayanışma, entegrasyon, meşruiyet ve motivasyon gibi fonksiyonlarını ifa etmesini engellemekte, tüketim kültürünü ön plana çıkarmaktadır. Millî kültürleri zayıflatmak için mahalli kültürlerin yayılmasını sağlamaktadır.⁴³⁴

Bu nedenle yapılması gereken; kendi öz kültürüne sahip çıkarak onun devamını sağlamaktır. Ülkenin çıkarlarının gözetilmesi, küreselleşme veya diğer kuramların yarattığı tehlikeler karşısında millî değerlerin yok olup gitmesini önlemek gerekmektedir. Atatürk’ün bağımsızlık anlayışı iktisadi, siyasi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her konuda bağımsız ve özgür olmaktır. Bunlardan herhangi birinin yoksunluğu ülkenin bütün bağımsızlığından yoksun olması demektir.⁴³⁵ Bu tehlikelerden korunmanın yolunun tam bağımsızlıktan geçtiğini söylemektedir. Bu konuda her zaman ihtiyatlı davranan

⁴³¹ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 23

⁴³² Ufuk Şimşek ve Selçuk Ilgaz, *a.g.m.*, s. 196

⁴³³ Suna Kili, *a.g.e.*, s. XXVII

⁴³⁴ Kadir Koçdemir, “Atatürk Donemi Kültür Politikası ve Küreselleşme”, *Türk İdare Dergisi*, sayı: 429 (2000), s. 158-159

⁴³⁵ Atatürk, *Söylev II*, s. 458

Atatürk bir yabancı basın mensubuna; “Yabancı girişimcilerin, yabancı amaçlarının içimizde uyandırdığı kaygılar bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Eğer bazen ihtiyatlı hareket ediyorsak aşırı derecede kuşkulu davranıyorsak, bize çok pahalıya mal olan özgürlüğümüzü kaybetmek korkusundandır”⁴³⁶ diyerek tam bağımsız olmanın önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Atatürk, millî kültüre karşı oluşacak tehlikelerden korunmanın yolunu gençlerin iyi yetiştirilmesinde görmektedir. Millî bilinci olan iyi yetişmiş bir gençlik milletin varlığının ve mevcudiyetinin devam etmesi için çok önemlidir. Gençlerimize mutlaka milletin bağımsızlığına, kendi benliğine, milli geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmenin öğretilmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁴³⁷

Atatürk, millî kültürün bir milleti bir arada tutan ve ortak bir kimlik oluşturan unsurların başında kabul etmektedir. Bununla birlikte, bir milletin kültürel mirasının korunmasının millî kimliğin devamlılığını sağlamak için önemli olduğunu belirtmiştir. Ortak dil, tarih, gelenekler ve değerler, bir milletin birlik ve beraberliğini güçlendiren temel faktörlerdir. Ona göre; bir milletin milli kültürünün güçlü olmasının o milletin uluslararası alanda da saygınlığının artmasını sağlayacaktır. Güçlü bir kültürel kimlik, uluslararası ilişkilerde güçlü bir konumun ve etkileme gücünün önemli bir göstergesidir. Onun milli kültür konusundaki vurguları, çağdaş Türkiye'nin kimlik oluşum sürecinde milli birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik çabalarını yansıtmaktadır. Çağdaş bir kültürde bağımsız olmak ile millî kültür sahibi olmak arasında sıkı bir bağlantı vardır. Milli kültürün korunması ve güçlendirilmesi, Türk milletinin bağımsızlık ve geleceğe güvenle ilerlemesinin temel şartlarından biridir. Atatürk'ün en önemli ideali, çağdaş, evrensel prensiplerine dayanan millî kültürdür.

1.3. Çağdaşlaşma

Türkçesi *çağdaş* olarak kullanılan *modern* kelimesi eski Latince'deki *modernus* kelimesinden alınmıştır. *Modernus*, *modo*'dan türemiş bir sözcük olup anlamı '*hemen şimdi*' demektir. *Modern*, yaşadığımız zamana ait veya uygun olmaktadır.⁴³⁸ Türkiye'de ise çağdaşlaşma kavramı için, önceden *nizam-ı cedid* (yeni düzen), arkasından da *kavanin-i cedide* (yeni yasalar) denilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında da *medeniyet-i hazıra* (var olan uygarlık), *asrileşmek ya da muasırlaşmak* (asra, yüzyıla ayak uydurmak) terimleri

⁴³⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 16, s. 14

⁴³⁷ A.g.e., cilt: 12, s. 284

⁴³⁸ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 228

kullanılmaya başlanmıştı. Nizam- cedid kavramını ilk defa 18. Yüzyılda İbrahim Müteferrika *Usulü'l-Hikem fî Nizami'l-Ümem* (Toplum Düzeni İçin Geçerli Yöntemler) kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni düzenin kurulduğunu anlatırken kullanmıştı. Nizam-ı cedid kavramı, 1839 Tanzimat Fermanı'nda yerini kavanin-i cedide'ye bırakmıştı.⁴³⁹

Atatürk, çağdaşlaşma kavramını *muasır medeniyet seviyesine erişme, garplılaşma veya asrileşme* kavramlarıyla ifade edilmiştir. Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışı yalnızca siyasi rejimde değil, düşünce ve toplum hayatında da topyekûn bir değişimi kapsamaktadır. Onun amacı Türk milletinin toplum düzenini, sosyal ilişkilerini, millete ait tüm sembollerini, sahip olduğu maddî ve manevî medeniyeti, Batı medeniyeti haline getirmek ve inkılâbı gerçekleştirmektir.⁴⁴⁰

Kavramları anlayabilmek için Batı medeniyetine bakmak gerekmektedir. Batı medeniyeti demek Batı'nın kökleridir. Yuna-Roma, eski Mısır, İbraniler ve İslam uygarlığıdır. Batı ilmi ise bu kültürleri tanımaktır.⁴⁴¹ Rönesans'tan sonra Avrupa Medeniyeti kapalı medeniyet olmaktan çıkmış ve bütün dünyaya yayılmıştır. Eski medeniyetleri ortadan kaldırarak tek dünya medeniyeti haline geldi. Açık medeniyet bütün etkileri alan, birleştiren evrensel ve rasyonel medeniyet olduğu oranda, diğer milletlerden ayrılmış ve onları aşmıştır. Rasyonel düşünce, ilim, felsefe bu medeniyetin eseridir. Batılılaşmak kapalı medeniyetten açık medeniyete geçmek demektir. Devlet anlayışında Batılılaşmak demek açık dünya medeniyetinin faal, girişimci hür vatandaşlarla memleketi idare etmek demektir. Sanatta Batılılaşmak, dünya medeniyetinin zevk ve görüş ölçüsüne yükselmek demektir.⁴⁴²

Batı medeniyeti, yalnız beş kıtada coğrafi bakımdan en yaygın, en dinamik bir medeniyet olarak değil, içeriği bakımından da evrenseldir. Çünkü, Batı medeniyeti insanı, belli bir kültürün, milletin veya dinin mensubu olarak değil, soyut değerleri ele alan bir düzen geliştirebilmiştir. Ferde, akla ve tabiata dayanarak oluşan bu yeni dünya görüşü sayesinde her millet millî şahsiyetini zedeledikten, her fert dinî ve hissi hayatına hâlel

⁴³⁹ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 482

⁴⁴⁰ Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 359

⁴⁴¹ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 338

⁴⁴² Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 15-17

gelmeden yerini alabilmektedir. Bu medeniyetin özü, ferdin ve aklın hürriyetini garanti eden toplumsal ve siyasi bir düzen yaratmaktır.⁴⁴³

Batı medeniyetin aynı zamanda Yunan-Latin kültür çevresi içinde meydana gelmiş bir Hristiyan medeniyeti olduğu ve esas unsurlarından birisinin de bu din tarafından temin edildiği fikri doğrudur. Mümtaz Turhan'a göre; bu medeniyete dâhil olmak için ne olursa olsun Hristiyanlık esaslarını benimsemek gerektiği veya İslamiyet'in batılılaşmaya mâni olduğu iddiası yanlıştır. Çünkü Hristiyanlığın her ne kadar bu konuda aldığı sorumluluk, aşılacak suretiyle batı medeniyetinin oluşunda mühim rol oynadığı iddia edilmekte ise de tek başına bu medeniyeti meydana getiremediği aşîkârdır. Dikkatle incelendiğinde, doğudaki Hristiyanlık topluluklarına ilmî, fikrî seviye, içtimaî yapı ve idare tarzı bakımından diğer topluluklardan içerik olarak farklı bir yaşayış tarzı temin edememiştir. Onun için doğudaki Hristiyan toplulukları da diğer topluluklar gibi Batı medeniyetine bağlanmak için hususi gayret göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Mesele dini benimsetmek ise, bunu başka vasıta ve idare sistemi ile temin etmek mümkündür.⁴⁴⁴

İngiliz sosyolog Anthony Giddens, çağdaşlaşma kavramını zaman alan bir süreç ve coğrafi akış ile ele almaktadır. *Modernleşmenin Sonuçları* adlı çalışmasında modernleşmenin 17. yüzyıl Avrupa'sında başlayan ve sonradan neredeyse tüm dünyaya tesir eden örgütlenme biçimi ve sosyal hayat olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁵ Modernlikten söz edildiği zaman, kaynakları Batı'da bulunan kurumsal dönüşümlere işaret edilmektedir. Giddens'e göre kurumsal olarak değerlendirildiğinde, iki farklı örgütsel gruplaşmanın çağdaşlaşmanın gelişimi içinde özel bir yeri vardır. Bunlar; *sistematik kapitalist üretim* ve *ulus-devlettir*. İkisinin de kökeninde Avrupa tarihinin belirli karakteristikleri içinde bulunmaktadırlar. Bu nedenle modernliğin Batı'ya özgü olması kaçınılmazdır.⁴⁴⁶

Orhan Türkoğlu'na göre, çağdaşlaşma ve benzeri kavramların temelinde Doğu ile Batının karşılaşması sonucunda ortaya çıkan kültürel temasların dalgalanmasıdır. Asur, Eti, Sümer, Akad ve Mezopotamya uygarlıkları gibi yörede yaşayan milletlerin etkileşimi sonucu nasıl ortaya çıkmışsa, modernleşme gibi kavramlar da iki uygarlığın karşılaşmasının bir ürünüdür. Ancak bu karşılaşmada Batı'nın payı doğuya nazaran fazladır ve doğu kültürü üzerindeki tesirini korumuş, hatta onu biçimlendirmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, s. 145-146

⁴⁴⁴ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz ?*, Altınordu Yayınları, İstanbul 2016, s. 22-23

⁴⁴⁵ Anthony Giddens, *Modernleşmenin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s. 9-10

⁴⁴⁶ A.g.e., s. 156-157

⁴⁴⁷ Orhan Türkoğlu, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, s. 108

Türkler, tarihleri boyunca ileri medeniyetleri benimsemekte daima büyük esneklik göstermişlerdir. Bunlara Hazarlar, Uygur medeniyeti ve İslâmiyet'in kabulü buna örnek gösterilebilir. Osmanlılar kurulduğu dönemden itibaren Batı'nın gerekli araçlarını almakta kararsızlık göstermemişlerdir.⁴⁴⁸ Ziya Gökalp, batılılaşma hareketinin temeli millî kültüre dayanmaktadır. Kültür gibi batılılaşma da millet olmanın şartlarından biridir. Gökalp, kültür ile medeniyet arasında kurduğu ilişkiyi, medeniyet ile batılılaşma arasında da kurmaktadır. Ona göre; Türk toplumu İslamiyet'i kabulden önce Uzak Doğu medeniyeti çemberine dâhildi. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Doğu medeniyeti çemberine girdi. Son olarak da üçüncü çembere yani lâik batı medeniyetine girmeye çalışmaktadır. Batı medeniyeti her yerde etkin bir medeniyet olunca bu değişimin yaşanması zorunlu bir hal almıştır. Böylelikle batılılaşma aslında medeniyetimizin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur.⁴⁴⁹

Yusuf Akçura; çağdaş bir devlet kurmaya çalışırken en önemli meselenin, “medeniyet değiştirme” meselesi olduğunu ifade etmektedir. Çağdaş devlet kavramının Avrupa medeniyetinin mahsulü olduğu için, çağdaş devlet kurmak isteyen Türklerin Avrupa medeniyetine atlamak mecburiyetinde kaldığını ve medeniyet değiştirmenin her millet için zor bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Doğu medeniyetinin gelişme dönemlerinde Avrupa medeniyetinin Rönesans, dini reform, iktisadi ve siyasi ihtilallerine benzer olaylar yaşanmış olsa idi, Doğu'da da çağdaş devlet kendiliğinden ortaya çıkmış olurdu ve medeniyet değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmazdı. Akçura'ya göre; Türk milletinin bağımsız olarak yaşamasının çağdaşlaşma sürecinin başarıyla sonuçlanmasına bağlıydı. Türklerin hususî hüviyetlerini, millî şahsiyetlerini kaybetme riskleri vardı. Kendi iradeleriyle medeniyet değiştirmek iktidarını gösteren milletler, kültürlerini ve dolayısıyla millî şahsiyetlerini muhafaza edebilirler. Medeniyet değiştirme zorla olduğunda kavimler kültürlerini, hususi hüviyetlerini kaybederler. Türkiye'nin Avrupa'da birkaç yıla yayılmış ilerlemeyi kısa süreye sığdırması gerekmektedir. Aksi takdirde fırsatın elden geçirilmiş olma tehlikesi vardı.⁴⁵⁰

Atatürk çağdaş kavramlar ve değerler Batı'da ortaya çıktığı için çağdaşlaşma düzeyine ulaşabilmek için toplumların Batı'yı örnek aldığını Fransız yazar Maurice Pernot'a verdiği demeçte Medeniyete girmeyi arzu edip de Batı'ya yönelmemiş millet hangisidir? diyerek Türklerin daima Doğu'dan Batı'ya yürüdüğünü, son senelerdeki yol

⁴⁴⁸ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 79

⁴⁴⁹ Orhan Türkoğlu, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, s. 49

⁴⁵⁰ Yusuf Akçura, *Aydınlarla Düşün Vazife*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 16-17

değişikliğinin Türklerin hatası olmadığını, Batı'nın buna mecbur ettiğini belirtmiştir. Fikirlerin Batı'ya yönelik kaldığını ülkeyi çağdaşlaştırmak istediğini vurgulamıştır.⁴⁵¹

Osmanlı'da düşünce akımları tarihsel olarak sırayla Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak ortaya çıkmıştır. Bu akımların ana fikrini Ziya Gökalp şu şekilde açıklamaktadır; “Bu akımların tarihi araştırılırsa görülür ki, fikir adamlarımız başlangıçta ‘çağdaşlaşmak’ lüzumunu hissetmişlerdir. (...) Çağdaşlaşmak fikri, fikir adamlarınca aslı bir inanç hükmünde olduğu için belli bir yayın organı yoktur. (...) Dikkat olununca bu üç akımın da hakikî ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür.”⁴⁵²

Osmanlı Batılılaşma süreci, değişik amaçlarla çeşitli aşamalardan geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında 15.-18. yüzyılları arasında bürokratlar, Avrupa'nın silah ve aletlerini almaya, teknolojiye yöneldiler. Gemi mühendisliği ve gemicilik, yeni istihkâm yöntemleri, denizcilik, topçuluk ve askerî taktikler buna dâhildir. Amaç Osmanlının askerî gücünü Batılılarla aynı düzeye getirmektir. Bu aşamada, Osmanlı Batılılaşması tek tek kültür öğelerinin alınması ile sınırlıydı. Daha sonrasında askerlikle ilgili alanlarda Batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, mühendishanelerin ve matbaanın getirildiği dönem başlamıştır. Böylece ilk defa Batı ilmi ile sistemli biçimde temasa geçiyordu. Batılılaşmanın önemli aşaması ise; Tanzimat döneminde Batılı idarî ve siyasî kurumları aktaran uygulamalar ve Osmanlı Devleti'nin bu temele dayanarak yeniden idari yapılandırmasıyla başladı.⁴⁵³

Pek çok aydınımızın “*medeniyet değiştirme*” olarak kabul ettiği Batılılaşma hareketi üç evreden oluşmaktadır. Birinci evrede askeri yenilgiler ve toprak kayıpları nedeniyle gidişatı önleme kaygısı hâkimdir. Bu nedenle yalnızca askerliği içine alan bir yenilik görülmektedir. İkinci evre ise, Tanzimatla başlayan süreçtir. Bu dönemdeki yenilikler tüm kurumlara yayılır. Ama Doğu-Batı ikiliği devam etmektedir. Cumhuriyetle başlayan son evrede ise bu ikiliğe son vererek Batıya yönelmiştir. Birinci evre Batı uygarlığının üstünkörü ve tek yanlı bir taklidiyse, son evre olan Cumhuriyet onun sistemli ve bir bütün halindeki kavranışıdır.⁴⁵⁴

Sadece Bâbîâli'yi ve Anadolu'yu kıtasını göz önüne alarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşmayı ve değişimi kavrayamayız. Batı'ya düşünce ve

⁴⁵¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 16, s. 149

⁴⁵² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 11

⁴⁵³ Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s. 318-320

⁴⁵⁴ Nurettin Şazi Kösemihal, “*Batı Uygarlığı ve Biz*” Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir? Ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 55

edebiyattan önce askeri gereksinimler dolayısıyla yaklaşmak zorunda kalınmıştı. Osmanlı'nın Batılılığa kuramsal anlamda hazırlanamayışının en mühim nedeni, tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişmedir. Osmanlı Batılılaşmaya faydacı bir yaklaşımla girmiştir. Çünkü askeri reformların sadece askerî alanda kalmayacağı, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, vergilerin düzenli toplanması için maliyeye, askerî cerrah yetiştirmek için tıp eğitimi, idareye ve hukuk gibi alanlara sıçrayacağı açıktır. Bu nedenle, Osmanlı Batılılaşması çağdaşlaşma zorunluluğun sonucu olarak doğmuştur.⁴⁵⁵

Atatürk Batı'ya karşı bağımsızlığı özellikle siyasal bağımsızlığı korumaya büyük önem vermiştir. Batı'nın en önemli kavramından biri olan *bağımsızlık* kavramını alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıya karşı güçlenmesi için kullanmıştır.⁴⁵⁶ Bunun aksine Osmanlı Devleti Batılılaştığı oranda devleti dışarıda zayıflatmıştır. Tanzimat'dan beri yapılan Batılılaşma hareketlerinin amacı merkezi devleti kuvvetlendirmektir. Batı ile ilgili olan ilişkiler sonucunda özellikle Düyun-u Umumiye'nin kurulmasından sonra devlet içeride kuvvetli olduğu ölçüde dışarıda zayıf kalmıştır.⁴⁵⁷

Atatürk, 23 Ocak 1923 yılında *The New York Herald Gazetesi* Muhabiri ile yapılan mülakatta; “Türkler kurtuluşu Batı uygarlığının özümsemesinde mi aramalıdır, yoksa daha ziyade buna kendilerini mesafeli tutup kendi eski kültür temelleri üzerinde kendilerine ait bir medeniyet mi yaratmaya çalışmalı?” sorusuna “En ciddi emelim, Türkiye'nin kendi milli kültürü ile uygun düştüğü derecede Batı medeniyetinden ve Batı ilmi ve ticari ilerlemesinden faydalanmasıdır. Avrupa'daki siyasi emellerin ardı arkası kesilmeyen çatışmalarının, Türkleri en büyük oldukları zamanda bütün kuvvetlerini savaşa hasretmek zorunda bırakması ve daha sonra Türkiye'yi itaat altında tutmak isteyen Avrupa devlet adamlarının entrikaları eski Türk uygarlığının ilerlemesini engelledi. Fakat şimdi bu engeller bir bir ortadan kaldırılıyor ve Türkiye, Batı'nın asrî medeniyetinde en kıymetli ne varsa kabul ederek kendi eski kültürünü mükemmelleştirmek konusunda hür olacak”⁴⁵⁸ şeklinde yanıt vererek millî kültürü çağdaşlaştırmanın yolunun da bağımsızlıktan geçtiğini ifade etmiştir.

Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, Türk inkılâbı ile Osmanlı modernleşmesi ayıran temel fark üzerine şunları söylemektedir; “Daha başlangıçta ülkenin emperyalist saldırıya

⁴⁵⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2016, s. 210-211

⁴⁵⁶ A.g.e., s. 248-249

⁴⁵⁷ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s. 14

⁴⁵⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 22

uğramış olması Batı ile mesafe konulmasını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan Türk Devrimi'nin modernleşme algısının bir tür Batı'ya rağmen Batılılaşma üzerine kurulu bir çaba olduğuna kuşku yoktur. Onu Osmanlı modernleşmesinden ayran en temel fark burada yatmaktadır. Osmanlı Şark meselesinin dayattığı sınırlar içinde yol alırken, Türk Devrimi bağımsızlık mücadelesini Batı emperyalizmine karşı gerçekleştirmiştir.”⁴⁵⁹ Bu nedenledir ki Atatürk; Batı'nın çağdaşlıkla bağdaşmayan, sömürücü, emperyalist yönünü benimsememiştir. Milletlerin, kişilerin bağımsızlığını insan, toplum ve devlet yaşamının tartışılmaz ana ögesi saymıştır. Bu ana ögenin bütünüyle işlerliğe kavuşması için yeni bir millî örnek oluşturmak istemiştir.”⁴⁶⁰ O'na göre yapılan inkılâpların temelleri her gün daha fazla güçlendirilmek zorundadır. Bunda başarılı olmak için, safsatalarla uğraşmaya zaman ayıramamalı, zihniyetin eski zihniyet olmadığını kanıtlanmalıdır. Çağdaşlaşmanın gereğini yapmakta tereddüt eden milletler tutsak olacaktır.”⁴⁶¹

Osmanlı değişimin karşısında devlet yapısını korumaya çalışmış, bunun sonucunda da ara sınıflar gelişmediği için merkezi bürokrasi toplumun en etkin gücü olmuştur. İmparatorluğu çöküşten kurtarma isteği, merkezi otoritenin temsilcisi olan bürokrasinin kendi arasında düşünce ayrılıklarına neden olmuştur. Batılılaşma ve diğer çözümler halk desteğinden yoksun çabalar. Batılılaşma çabaları istenen etkiyi gösterememiş, halk ile devlet arasındaki yabancılaştırmayı artırmış, batılılaşmaya inanan devletçi-seçkinci cephe ile buna tepki olarak ortaya çıkan gelenekçi-liberal cephe arasındaki çatışmaları daha da şiddetlendirmiştir. Bu manada Cumhuriyet dönemi Osmanlı'da sonra genel yönelimleri yönüyle anti-emperyalist ve batıdır. “*Batı gibi olmak*” anlamına gelen Batıcılık, ilk aşamada batının ekonomik, mali ve siyasi denetim ve sömürsünden kurtulmayı gerektirdiği için, kısa dönemde anti-emperyalizm, batıcılığın bir ön koşuluydu. Bu nedenle çelişir gibi görülen batıcılık ve anti-emperyalizm birbirinden ayrılmaz iki ilkeydi. Cumhuriyet döneminin ideal modeli batı olduğu için güçlü bir burjuvazi (orta sınıf ya da özel teşebbüs) kalkınmanın ön koşulu olarak düşünülmüştü. Bu nedenle toplumsal, ekonomik, siyasal politikacılar, devletin denetim, altında, bu sınıfın yaratılması ve desteklenmesi amacına yönelmişti. Yaratılmaya çalışılan burjuvazinin çekirdeği bürokrasinin bir kesimi ile yerel liderlerin bir arasında ittifak ile oluşturuldu. Batı tipi toplum yaratma çabaları batının uzun dönemde geçirdiği aşamaları

⁴⁵⁹ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 29

⁴⁶⁰ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 238

⁴⁶¹ Atatürk'ün Not Defterleri XII, s. 16

çok çabuk atlatmayı gerektirdiğinden bazı kısa yollar arandı. Devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, laiklik ve inkılâpçılık hepsi bir arada bu kısa yolları belirleyen politikaların isimleridir.⁴⁶²

Emre Kongar’a gore; Cumhuriyet donemindeki batılılaşma çabalarının, İmparatorluk doneminden farkını belirleyen olay egemenlik kaynağının değışmesidir. Osmanlıdaki ‘*dinsel-geleneksel*’ egemenlik kaynağı, Cumhuriyet doneminde ‘*lâik halk egemenliğı*’ kavramı ile yer değışirmiştir.⁴⁶³ Niyazi Berkes de bu doğrultuda çağdaşlaşma kavramını, lâiklik kavramıyla birlikte önemle vurgulamaktadır. Din ve devlet işlerinin ayılmasının çağdaşlaşma sürecinin bir parçası olarak gormektedir. Lâikliğe gelen eleştirilerin temelini ‘*teokratik devlet*’ ile ‘*demokratik devlet*’ arasında seçim yapma sorunu olarak değierlendirmektedir. Hristiyanlıkta neyin ruhanî otoriteyle, neyin dünyasal otoriteyle olduğı belirlidir. İslâmiyet’te ise din ve devlet iç içedir, birbirinden ayrılmaz. Dini anlamda konulan pek çok kural, dünyevî otoritenin eğitim, hukuk, siyasi, halk gelenekleri içine karışmıştır. Bizdeki lâiklik ile Batı lâiklik modelinden farklı olan yanı, iç içe girmiş din-devlet işlerinin ayrılmış olmasıdır.⁴⁶⁴

1920’li yıllarda Türkiye için gelişme, kalkınma ve çağdaşlaşma anlamında uygulamaya konan iki model vardı. Bunlardan ilki kapitalizme dayanan Batı Avrupa, diğeri ise Sovyet Rusya’nın sosyalist kalkınma örneğidir. Batı kapitalizmi iflas etmiş kabul edildiğinden sanayileşmenin yeni şekil ve yöntemi araştırılma yöntemi araştırılma yoluna girilmişti. Bu yönüyle Batı’nın kapitalist kalkınma yöntemi bütünüyle alınmamış, ama bütünüyle de reddedilmemiştir.⁴⁶⁵ Batı, Aydınlanma donemiyle birlikte Sanayi Devrimine geçince yeni bir yapı inşa etmişti. Buna gore; “mmet donemini aşmış, uluslardan oluşun, çağdaş anlamda aydınlanmayı yaşamakta olan ve sanayi uygarlığını başlatmış” olan bir Avrupa vardı.⁴⁶⁶ Diğeri taraftan Sovyet Rusya’daki sosyalist örneğı benimsememiş, fakat sosyalist ideolojinin kalkınmada devlete ağırlık veren yönlendirmelerinden esinlenmiştir.⁴⁶⁷ Türkiye, çağdaşlaşma yolunda gerçekçi ve faydacı siyasete dayanıp, sivil toplum unsurlarını ve pazar ekonomisinin serbestliğini korurken, kitle terörü ve baskı metotlarını kullanmamıştır. Sovyetler Birliği’nde ise çağdaşlaşma süreci, ütopik ideolojileri uygulama hayali ile, korkutma siyaseti ile farklı sosyal grupları,

⁴⁶² Emre Kongar, *Toplumsal Değışme Kuramları ve Türkiye Gereğı*, s. 326-329

⁴⁶³ *A.g.e.*, s. 318

⁴⁶⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 537-538

⁴⁶⁵ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 483

⁴⁶⁶ Macit Gberk, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997, s. 37

⁴⁶⁷ Suna Kili, *a.g.e.*, s. 239

özel mülkiyeti, pazar ekonomisini, halkın hür fikrini yok ederek ilerlemiştir.⁴⁶⁸ Bu haliyle oluşturulmaya çalışılan çağdaşlaşma modelinin Türk milletine özgü olduğu hem Türkiye hem de başka milletler için yeni bir kalkınma ve çağdaşlaşma modeli olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

Batı kalkınma modelinin alınması konusunda çeşitli farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Tarık Zafer Tunaya; genel olarak Batılılaşma hakkındaki fikirleri “*bütüncü*” ve “*kısmîci*” olarak ikiye ayırmaktadır. Bütüncülere göre Batı medeniyetini bir bütün olarak alınmalıdır. Türkiye’nin gelişmesi için tek yol Batılılaşmaktır. Batı medeniyeti bir zihniyet meselesi olup, yalnızca teknikle değil ilmiyle, felsefesiyle, sanatıyla da değerlendirmeye alınmalıdır. Bununla birlikte taklide ve kopyacılığa da karşıdır. Bütüncüler, Türk İnkılâbını ileri değerler ve teknikler devrimi olarak değerlendirirken, Türk inkılâbının gerçekleştirilmesinde Atatürk’ün büyük bir rol oynadığını kabul etmektedirler.⁴⁶⁹ Kısmîcilere göre ise; Batı tamamen alınmamalıdır. Batı’dan alınması gereken kısım onun teknik ve metodudur. Avrupa’nın iktisadî, siyasî, ahlakî yapılarından hiçbirinin takipçisi olunmamalıdır.⁴⁷⁰

Atatürk çağdaşlaşma ve batılılaşma kavramlarını eşdeğer olarak kullanmıştır. Burada vurgulanması gereken esas nokta, batılılaşma sürecinde taklit ve kopyacılığı asla benimsememiştir. Bunun aksine millî kalkınma modellerine ve kendi tarihsel ve millî karakterimize dayalı bir sistem oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁷¹ Bu konuda çağdaşlaşma modelimizin “*millî bir yenilenme*” olduğunu özellikle vurgulamaktadır; “Bizim inkılâbımız bir millî bir yenilenmedir. Türk inkılâbının amacı, (...) eskimiş, yaşam gücü sönmüş temellere dayanan Doğu milletleri sınıfından çıkarak, hayatını çağdaş esaslar üzerine kuran, medeni bir Batı milleti olmanın gereklerini yerine getirmektir. Bir milletin yaşamak ve yükselmek mücadelesinin bu kadar doruğa çıkması, şuurlu bir dereceye erişmesi dünya tarihinde pek az görülmüştür.”⁴⁷²

Atatürk millî karakterimize uygun olmayan yeniliklerin başarısız olmasının sebebini taklitçiliğe bağlamaktadır. II. Mahmud ülkeyi çağdaşlaştırmak için Avrupa kanunlarını ve nizamlarını almak gibi pek çok girişimde bulundu. Fakat bu girişimler

⁴⁶⁸ Salican Cigitov, Ayhan Çelikbay, “Çağdaşlaşmada Atatürk Modeli”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:1, sayı: 1, (2001), s. 249

⁴⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.129-146

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 146-163

⁴⁷¹ Orhan Türkoğlu, *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, s. 263-264

⁴⁷² *Atatürk’ün Not Defterleri XII*, s. 17

Avrupa'yı taklit etmekten öteye gitmedi. Atatürk'e göre bunun olumlu netice vermesi imkansızdı. Çünkü, ıslahat için taklitçiliğe girişilmişti.⁴⁷³

İsmet İnönü Atatürk'ün sıklıkla kullandığı “*Biz bize benzeriz*” sözüyle ilgili olarak ilmin, tarihin kabul ettiği büyük ilkenin dışında bir anlam aramanın doğru olmadığı ifade etmektedir. İnönü, Atatürk'ün taklidi, kopyayı kabul etmediğini ilmin, sağduyunun gösterdiği ana ilkeleri kendi milletimizin ihtiyacına göre uyarladığını vurgulamaktadır. Atatürk'ün, ilmin, sağduyunun ana ilkelerini daima kendine rehber olarak aldığını belirtmiştir.⁴⁷⁴

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin yazmış olduğu *Uygarlık Yargılanıyor* adlı eserine göre; medeni bir topluluk, başka bir medeniyetin karşısında tehlikeli bir duruma düşerse, buna *zelotizm* ve *herodianizm* olarak iki türlü reaksiyon göstermektedir. *Zelotism reaksiyonu*, daha güçlü bir medeniyetin tehdidiyle karşılaşmış medeniyetin kendi kabuğuna çekilmesi ve geleneklerine tutunmasıdır. Buna karşılık, *herodianizm* yani *herodianic tavır*, yine daha güçlü bir medeniyetin tehdidiyle karşılaşmış olan medeniyetin kendini korumak adına, düşmanın her türlü silahını (maddî ve manevî) kullanması anlamına gelmektedir. Toynbee, Türkiye'yi herodyan inkılâbı yapan ülkeler arasında örnek olarak göstermektedir. Ona göre yapılan “herodyan” inkılâpların en önemli özelliği Türk halkının önüne yeni bir sosyal ideal yerleştirmesidir. Herodyanizm, yani inkılâpçılık, zelotizmden, yani irticadan üstün tesirli bir çare olmakla beraber, gerçek bir kurtuluş yolu değildir. Herodyanizmin iki zaafı vardır; Bunlardan birincisi taklitçi olmasıdır. İkincisi de herodyanizmin yalnız belirli bir azınlığı uyandırmasıdır. Çoğunluk taklit edilen medeniyetin pasif bir üyesi olmayı göze alamaz. Toynbee, herodyanlığın bu iki zaafın da yine Türkiye'de bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁵

Peyami Safa, Atatürk'ün İngiliz tarihçisinin haber verdiği tehlikeyi çoktan sezdiğini, bu nedenle de çağdaşlaşmayı dil ve tarih inkılâpları ile tamamlamak ve batı kültür ailesi içine Türk milletinin bir taklitçi gibi değil, kendine özgü bir kimlik ve kişilik sahibi olarak girmesini sağlamak istediğini özellikle vurgulamaktadır. İngiliz tarihçisi Toynbee'nin yabancı medeniyeti ya toptan reddetmek veya benimsemek gibi iki tepkinin dışında üçüncü bir yolu düşünmediğini belirten Safa, bu yolun da milletin yabancı bir medeniyetle kendi millî ve dinî geleneklerini uzlaştıran ahenkli bir sentez yaratabilmesi

⁴⁷³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 12, s. 126

⁴⁷⁴ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004, s. 28

⁴⁷⁵ Arnold J. Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2016, s. 166-170

olduğunu ifade etmektedir. Türkler iki medeniyetin canlı değerlerini uzlaştırabilirler ve böylelikle zelotizmin geriliğinden, herodyanizmin zaaflarından kurtulabilirler.⁴⁷⁶

Batılılaşma konusunda Japonların Batı uygarlığını benimsemesinde millî değerlerini korumuş olması örnek olarak gösterilmektedir. Japonların geleneksel değerlerine bağlı kalırken modern zihniyete sahip olmalarının nedeni, bağımsız bir millet seviyesine ulaşmış olmalarıdır. Oysa ki, Osmanlı henüz millet olma niteliğini, hatta bağımsızlığını kazanmadan Batılılaşma hareketine başladığı için kısa zamanda dış ülkelerin sömürü alanı haline gelmiştir.⁴⁷⁷

Niyazi Berkes; Millî Mücadele öncesinde Türk aydınlarının bir yandan Batılılaşma sorunu ile uğraşırken, bir yandan da ulusal varlığın niteliği sorunu ile karşılaştığını ifade etmektedir. Bu iki sorunun da altında yatan gerçek sorunun bir toplum değişmesi sorunu olduğunu anlaşılamamıştır. Berkes'e göre; '*Batılılaşma*' Batı uygarlığını almak, '*Milliyetçilik*' ise ya din ya da ırk kavramlarına dayandırılan geleneklere sarılma olarak anlaşılmıştır. Bundan dolayı Cumhuriyet dönemine kadar 'Batıcılık' ve 'Milliyetçilik' birbirine zıt eğilim olarak kalmıştır.⁴⁷⁸

Suna Kili; Batıcılık akımını toplumsal, bilimsel, ekonomik içerikten yoksun, biçimsel Batı özentiliği olarak⁴⁷⁹ değerlendirirken Türkçülük akımını ayrı bir yere koyuyor. Kili, Türkçülük akımını sonraki dönemlerdeki sapmaları, bütüncül olamaması bir yana bırakılırsa, düşünce akımları içinde en çağdaş, oldukça tutarlı ve geleceğe yönelik bir akım olarak değerlendirmektedir. Bu akım Millî Mücadele'nin uluslaşma, ulusal bir devlet kurma karar ve çabasını etkileyen önemli bir akımdır. Bu akımın öncüleri millî bilincin bir devlet için en büyük güçlerden biri olduğunu kavramıştı. Bu yönüyle Türkçülük akımı çağın geçerli düşüncesidir ve çağdaştır.⁴⁸⁰

Ziya Gökalp en etkili kuvvetin '*milliyet ülküsü*' olduğunu ifade ederken, bu ülküden kaçınılmasının devlete zarar verdiğini vurgulamaktadır. Tanzimat dönemi çağdaşlaşma akımına uyanların çeşitli unsurlardan ve mezheplerden meydana gelmiş bir millettten istenilen bir millet yapmak mümkün olduğuna inandığını, bu fikirle tarihî anlamı eski 'Osmanlı' tabirine tutunarak bu tabire yeni bir anlam vermişlerdir. Gökalp

⁴⁷⁶ Peyami Safa, "*Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti*", Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir? Ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 25-26

⁴⁷⁷ Orhan Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 265

⁴⁷⁸ Niyazi Berkes, *Türk Düşünüründe Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 255

⁴⁷⁹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 60

⁴⁸⁰ *A.g.e.*, s. 64

yaşanan kötü tecrübelerin ‘Osmanlı’ tabirindeki yeni anlamı Tanzimat Türklerinden başka kabul edenin olmadığını ifade etmektedir. Bu yeni anlamın getirdiği sonuçlar faydasız olmakta birlikte özellikle Türkler konusunda zararlı sonuçlar vermiştir.⁴⁸¹

Peyami Safa, Osmanlı Türkçülüğünün ve Batıcılığının kangren olmuş taraflarını kesip atmak şartıyla yaşatmanın mümkün olmadığından bahsetmektedir. Safa; Atatürk’ün Batılılaşma stratejisi üzerine de Atatürk’ün büyük bir değişiklik yaparak Batı metodunu, İmparatorluğun kangren olmuş meselelerinden kurtulmuş olarak, bütün bir inkılâp hareketi olarak uyguladığını vurgulamaktadır.⁴⁸²

Atatürk’ün düşüncesinde Batılılaşma veya Çağdaşlaşma hareketinin temeli millî kültüre dayanır. Kültür düşüncesinde olduğu gibi Batılılaşmada da “*millet olmak*” zorunlu bir şarttır. Batılılaşmanın temel felsefesi bağımsızlık fikrine dayanmaktadır. Eğer bir toplum bağımsız bir millet olmayı başaramazsa bir sömürgeci ileriye gidemez. Burada Atatürk’ün hareket noktası, Batıcılar ve İslamcılarda olduğu gibi, Osmanlıcılık değil, *Türklük*’tür. İslamcılar “ümmeçilik”, Batıcılar “Osmanlıcılık” fikri etrafında birleşirken, Atatürk bağımsız bir millet olmak ve Türklük ülküsü etrafında birleştirmeyi amaçlamıştı. Bunun ana felsefesi, Türk millî mücadelesinden kaynaklarını alan, bir milletin kendi benliğine dönüşü diyebileceğimiz milliyetçilik ilkesidir. Bu ilke Atatürk’ün en güçlü ilkelerinden biridir ve bugüne kadar hiçbir yönetimde Atatürk kadar üzerinde bilinçle durulmamıştır.⁴⁸³

O’na göre çağdaşlaşma her milletin kendine has bir kimlik ve benlik sahibi olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte çağdaşlaşmanın yolu da kendi benliğimize sahip çıkmakla mümkün olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır; “İlmen mutlak manasıyla ve tamamen yekdiğerine benzer iki hükümet mevcut değildir. Ve olamaz. Hükümetin bünyesi toplumun tabiatıyla orantılıdır. Onun için farklılık ve çeşitlilik gösterir. İlmen böyledir. (...) Dünyada birbirine kanunlarıyla, eşkâliyle tamamen benzeyen iki hükümet gösteremezsiniz. (...) Dolayısıyla kendimizi dünyada mevcut bulunan herhangi bir hükümete benzetmek kadar hata olamaz. (...) Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatımızla ilerliyoruz ve ilerleyeceğiz.”⁴⁸⁴ Atatürk kendi hasletlerimizle ilerleme konusundaki kararlılığında haklı olduğu görülmektedir. Çünkü çağdaşlaşma, kendi içinde bir değer hükmü taşıyan bir kavramdır. Aslında, bir uygarlığın diğere üstünlüğü

⁴⁸¹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 12

⁴⁸² Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 84

⁴⁸³ Orhan Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 256-258

⁴⁸⁴ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt: 12, s. 127

hakkında bir hüküm vermek için hiçbir nesnel ölçüt yoktur. Çağdaşlaşma kavramı, sosyolojide tekâmül, terakki ve ileri-geri uygarlık gibi değer hükümlerinden ayrılarak kültür değişimi kavramı içinde irdelenmektedir.⁴⁸⁵

Batılılaşmanın kendi benliğimizi bulmamıza yardımcı olduğunu belirten görüşler de vardır. Cavit Orhan Tütengil, Batılılaşmanın, her milletin tarihi gelişmesinin ve kişiliğinin kazandırdığı öğelerle çağdaş uygarlığın ortaklaşa değeri olduğu ifade etmektedir. 18. yüzyıldan bu yana Türk toplumunun Batı'ya yönelmesi millî benlikten uzaklaşma değil, millî benliğe kavuşma sonucu doğurmuştur. Türk toplumuna kıyasla Batı ile daha önce yakınlaşma kurmuş olan ülkelerin durumu buna tanık olarak gösterilebilir.⁴⁸⁶ Macit Gökberk aynı doğrultuda; “Batı’dan ‘millet’, ‘millî benlik’, ‘millî bilinç’ gibi kavramları öğrendiğimizi, Batı’ya yönelişin bizi kendimize yabancılaştırmadığını, tersine kendimizi bulmanın yolunu açtığını söylemiştir. Türk tarihi üzerindeki çalışmalar, öz dil, folklor vb. konulardaki çabalar hep bundan sonra olmuştur.”⁴⁸⁷

Uzun bir süreç gerektiren çağdaşlaşma evrensel kültüre eğilme bir tarih bilinciyle kaynaklar arayarak ve ciddi bir tercüme faaliyeti ve ilmî araştırmalarla mümkün olur. Cumhuriyet’ten önce tıp, matematik, fizik, veterinerlik, mühendislik gibi ilim ve fen alanlarına yönelirken, hukuk, tarih ve filoloji bunun dışında kalmıştır. Bu sebeple Atatürk dil ve tarih konularına özel ilgi göstermiştir.⁴⁸⁸ Atatürk’ün kültür alanında yapmak istediği çağdaşlaşmanın içeriği; devlet ve fikir hayatını lâik bir temele oturtmak, kültürü geniş tabana yaymak, kültürü millî tarih tabanına oturtmak, yüksek kültür kurumları oluşturmaktır.⁴⁸⁹ Atatürk’ün çağdaşlaşma anlayışının farklı olması buradan ileri gelmekteydi. Millî kimliğimizi ortaya koyarak Türkleşmeye, Türk diline, Türk kültürüne ve İslâmiyet öncesi Türk tarihine sahip çıkmaya odaklanmıştı. Çünkü O’na göre, çağdaşlaşmanın yolu kendi kültürünü zenginleştirmek ve benimsemekten geçiyordu.⁴⁹⁰

Abdurrahman Çaycı’ya göre; batı medeniyetinin temelini dört unsur oluşturmaktadır, Bunlardan ilki bilime gelişme imkânını veren rasyonel düşüncedir. İkincisi; bilimin pratik uygulaması olan ve insanlığa doğaya hâkim olmak ve onun iktisadî

⁴⁸⁵ Halil İnalcık, “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, *Belleten*, cilt 52, sayı: 204 (1988), s. 985

⁴⁸⁶ Açık Oturum, “Batılılaşma Yabancılaşma mıdır?”, *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir?* Ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 185

⁴⁸⁷ *A.g.e.*, s. 186

⁴⁸⁸ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 339

⁴⁸⁹ Azmi Süslü, “Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: XI, sayı: 31, 1995, s. 24-29

⁴⁹⁰ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 327-328

refahını sağlamak imkânını veren teknoloji, üçüncüsü ise; temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan hukuk anlayışı ve son olarak da özgürlüğe dayalı akılcı devlet yönetimidir.⁴⁹¹

Çağdaşlaşma toplumun gelişmesi yönüyle ilerlemeden ziyade bir eşitleme sürecidir. Çağdaşlaşma geri kalmış toplumların gelişim evresinin sonuna gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Bu niteliğinden dolayı; iyi planlanmış ve programlanmış bir toplumsal değişme süreci gerektirmektedir. Tüm geri kalmış ülkeler hızlı bir şekilde ilerlemiş ülkelere yetişmeyi istemektedirler. Bu çabuk ve planlı toplumsal değişme arzusu, çağdaşlaşmakta olan bazı ülkelerde inkılaplara neden olmaktadır.⁴⁹²

Kültür bir görelî bütünlük olduğu için, çağdaşlaşmadan söz edebilmek için hem maddî kültürün hem de manevî kültürün çağdaşlaşması gerekmektedir. Maddî kültür öğeleri bu bütünün oluşumunda ve değişiminde sürükleyici bir etkidir. Manevî kültür öğeleri de başka deyişle kurumlar, yasalar, sanat, düşünce ve değerler, inançlar kendilerini belirleyen maddî kültürü özellikle de üretim biçimini pekiştirmek ve belirgin kılmak bir işlevi yerine getirirler.⁴⁹³

Atatürk, Türk kültürünün millîleştirmek, evrensel boyutlara ulaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Amaç Batı'nın benimsenmesi değil, çağdaş millî bir devlet yaratılmasıdır. Bu nedenle Tarih ve Dil tezleri ile yeni bir ideoloji oluşturarak manevî kültür alanını doldurmaya çalışırken, öte yandan maddî kültürdeki geri kalmışlığımızı ortadan kaldırmak için ekonomik reformlar yapıyordu.⁴⁹⁴

Çağdaşlaşmak, devlet, millet ve vatandaşları içine alan bütüncü bir kavramdır. Çağdaşlaşma sadece toplumun siyasal, ekonomik, kültürel, dini vb. yönlerden tam bağımsız olması değil, bunların yanında o toplumdaki insanların da çağdaşlaşması demektir. Çağdaşlaşmak; insanın devlet ve toplum yaşamında, inançlarda, değerler düzeninde özgürleşmesi, ahlakta faziletli olması, dogmaları bırakıp lâik düşünceyi bilimi ve aklı benimsemesi ve insanın maddî ve manevî tüm gereksinimlerine olumlu yanıt verecek düzenin kurulmasıdır.”⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VI, sayı: 16 (1989), s. 57

⁴⁹² Emre Kongar, *a.g.e.*, s. 304

⁴⁹³ Özer Ozankaya, “Türk Kültürünün Çağdaşlaşma Süreci”, *Ulusal Kültür Dergisi*, sayı: 3, yıl: 1 (1979), s. 1

⁴⁹⁴ Emre Kongar, *Kültür Üzerine*, s. 48-49

⁴⁹⁵ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 9

Bu sebeple Atatürk bireyin çağdaşlaşmasına da ayrıca önem vermiştir. Ancak bağımsız ve özgür bir millette fert gerçek varlığını yaşamaktadır. Çağdaşlaşma aynı zamanda fert düzeyinde ortaya çıkan bir değişme türüdür. Orhan Türkdoğan; çağdaşlaşmayı tek boyutlu olarak değil, birçok değişkeni birlikte taşıyan bir süreç olarak değerlendirmektedir. Çağdaşlaşma teknoloji gibi tek bir unsurun değil, birçok unsurun karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Çağdaşlaşma sürekliliğinde bir ferdin statüsünü belirleyen hayat seviyesi, okuyup-yazma, eğitim derecesi, siyasal katılma ve haberleşme gibi birçok değişkenler çağdaşlaşmayı belirleyen etkenler arasındadır.⁴⁹⁶ Bu yönüyle Atatürk'ün düşüncesinde çağdaşlaşma veya batılılaşmanın çok boyutlu bir sürecini yansıtmakta, fert ve toplum açısından bütüncül görüşünü ortaya koymaktadır.

Atatürk İnebolu Türk Ocağı'nda verdiği nutukta; Türklerin fikriyle zihniyetiyle uygar bir millet olduğunu ispatlamak ve göstermek mecburiyetinde olduklarını söylemiştir. Bununla birlikte bu uygar olma halini aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla da göstermelidir. Bu ifadelerle toplumdaki bütün fertleri kapsayan topyekûn bir değişimden bahsetmektedir.⁴⁹⁷

Çağdaşlaşma sorununun araştırılmasında ilk yanılğı, araştırmacıların kendi uzmanlık alanlarına göre değerlendirmeleri ve soruna çözümü kendi alanlarının çerçevesinde bulmalarıdır. İkincisi, bu araştırmaları yapanların çoğunluğunun gelişmiş toplumların insanı olmaları ve duruma kendi toplumlarının koşullarına bakarak değerlendirmeleridir. Üçüncüsü, tüm gelişmemiş, geri kalmış toplumları aynı yapıda görmektir. Sonuncusu da uzun bir tarih süreç içerisinde başka ülke ve toplumların da sömürülmesiyle ortaya çıkan gelişmiş-kalkınmış ülke modellerinin, çok kısa süre içinde gelişmemiş toplumlara uygulanmak istenmesi ve uyum sorunu çıkınca modelin uygulandığı ülkenin sorumlu tutulmasıdır.⁴⁹⁸

Sosyologların da yaptığı çalışmalarda çağdaşlaşmanın Avrupalılaşma veya Batılılaşma olarak değerlendirilmesi konunun dar manada ele alınmasına neden olmaktadır. Bu düşünce değişmeyi sağlayan araçların yalnızca Batılı milletlerden geldiği düşüncesine dayanmaktadır. Aksine çağdaşlaşma eski ve yeni yolların bir sentezidir. Buna ilaveten çağdaşlaşmanın tümüyle “iyi” olarak değerlendirilmesi de doğru değildir. Çağdaşlaşma yararlarının yanında çatışma, acı ve zararları da getirebilir. Günümüzde

⁴⁹⁶ Orhan Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 267-268

⁴⁹⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 17, s. 285

⁴⁹⁸ Suna Kili, *a.g.e.*, s. 8

çevre kirliliği, yeşil alanların hızla tüketilmesi, ozon tabakasının delinmesi, radyasyonlu gıda maddelerinin üretimi gibi vb. konular buna örnek gösterilebilir. Çağdaşlaşma tek boyutlu olarak değerlendirilmemelidir. Birçok unsurun karşılıklı etkileşiminden meydana geldiği gözden kaçırılmamalıdır.⁴⁹⁹

Günümüzde toplumları siyasal rejimleri, ekonomik yapıları, endüstrileşme düzeyleri toplumsal ve kültürel yapıları bakımından büyük farklılık göstermektedir. Modern toplumu belirlemek için kullanılacak ölçüt, bu toplumu eski toplumlardan ayırmalıdır. Emre Kongar'a göre; insanoğlunun ortaya çıktığı andan itibaren tekrarlanmayan, dolayısıyla devamlı artarak gelişen özelliği '*teknoloji*'dir. Sadece teknoloji günümüze kadar olan gelişmesini objektif ölçütlere göre gösterebilir. Çünkü teknoloji bir birikim sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun toplumdaki belirtisi ise endüstrileşme düzeyidir. Dolayısıyla çağdaşlaşma, geçmişteki endüstrileşmemiş toplum tipinden, ileri düzeyde endüstrileşmiş toplum tipine doğru bir değişmedir.⁵⁰⁰ Atatürk bu medeniyetin en fazla göze çarpan unsurları olan bilim ve onun bir neticesi olan teknolojinin önemi üzerinde ısrarla dikkati çeker.

Atatürk çağdaşlaşmayı düşünce ve toplum hayatında topyekûn bir değişme olarak görmektedir. Çağdaş ve değerler Batı'da ortaya çıktığı için çağdaşlaşma düzeyine ulaşabilmek için toplumlar Batı'yı örnek almaktadır. Batı'nın çağdaşlıkla bağdaşmayan emperyalist yönünü benimsememiş, milletin bağımsızlığını çağdaşlaşmanın önkoşulu olarak görmüştür. O'na göre çağdaşlaşma her milletin kendine has bir kimlik ve benlik sahibi olmasını sağlamaktadır Her zaman *biz bize benzeriz* düsturuyla hareket eden Atatürk taklit ve kopyacılığı asla kabul etmemiş kendi tarihsel ve millî karakterimize uygun bir sistem oluşturmaya çalışmıştır.

1.4. Sanat

Sanatın en bilinen tanımı, hayal gücünün ve yaratıcılığın ifadesidir. Ülke ve zaman sınırlarını aşarak insanların birbirleri ile anlaşmasını sağlayabilen, insanlığın varoluşundan beri etkisini sürdüren, insanların duygu ve düşüncelerini aktarmasını kolaylaştıran ve toplumun kültür seviyesinin en önemli göstergesi olan bir kültür ögesidir.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Orhan Türkdoğan, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, s. 119

⁵⁰⁰ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, s. 228

⁵⁰¹ Oluş Arık, "Güzel Sanatlar", *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Ankara 1990, s. 137

Atatürk'ün kültür alanında Türk milletinin çağdaşlaşması için resim, heykel, müzik, sahne sanatları, mimari gibi bütün sanat dallarıyla yakından ilgilenmiştir. Kendisinin deyimiyle sanat, güzelliğin ifadesidir. Bu güzellik sözle, müzikle, resimle, heykelle, mimari ile ifade edilebilir.⁵⁰² Sanatçıyı da “toplumda uzun çalışma ve çabalardan sonra alnında ışığı ilk hisseden insan”⁵⁰³ olarak tanımlamıştır.

Atatürk'e göre aynı kültürden insanların oluşturduğu topluluğu millet olarak tanımlamaktadır. Güzel sanatları da bu tanım çerçevesinde millî birlik ve beraberliği sağlayan önemli bir öge olarak değerlendirmektedir. Bu konuda Ressam İbrahim Çallı ile bir sohbeti sırasında; güzel sanatların, aynı millete mensup çocuklarının birbirlerini sevmelerini ve tanımlarını sağlayacağını ve bunun millette oluşacak yüksek duygulara kolaylıkla tâbi olmalarını sağlayacağını ifade etmiştir.⁵⁰⁴

Atatürk sanatın geliştirilmesini inkılâplara büyük katkısı olacağını düşünmekteydi. Çünkü, fikirlerin ve inkılâpların sanat yoluyla yayılması mümkündür.⁵⁰⁵ Güzel sanatlar kültürlü insan yetiştirmenin en önemli eğitim araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Atatürk, güzel sanatlar alanında yapılacak girişimlerin çağdaşlaşmanın ve kültürel kalkınmanın önemli bir parçası olacağını düşünmektedir.⁵⁰⁶ Bu nedenle inkılâplardaki başarıyı güzel sanatlardaki başarılarla eş tutmuştur. Bu konuda başarılı olamayan milletlerin medeniyet yolunda yüksek kültür sıfatından yoksun kalacaklarını ifade etmektedir.⁵⁰⁷

Atatürk'ün kültürel alandaki yenilikleri yaparken dil ve tarih alanlarındaki bilimsel çalışmalardan destek almıştır. Türk Sanatı, Anadolu folkloru, Türklerin hukuk, ekonomi, din anlayışları araştırılmaya başlanmıştır. Güzel Sanatlar, eğitim, edebiyat, el sanatları, müzik, yazı, mimarlık, folklor, tiyatro, ulaşım gibi geleneklerimiz ve günlük yaşayışımız yüksek bir kültüre sahip olduğumuz gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Sahip olduğumuz yüksek kültür evrensel kültür yani medeniyet değerleri içinde yorumlanması ve uyarlanması konusunda itici güç olmuştur.⁵⁰⁸

⁵⁰² Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 263

⁵⁰³ *A.g.e.*, s. 265

⁵⁰⁴ *A.g.e.*, s. 263

⁵⁰⁵ gös.yer

⁵⁰⁶ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s. 235-236

⁵⁰⁷ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 264

⁵⁰⁸ Fethiye Erbay, Mutlu Erbay, *Cumhuriyet Dönemi Atatürk'ün Sanat Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 57

Atatürk'ün sanat anlayışı diğer bütün fikirlerinde olduğu gibi bütünseldir. Sanatı bir bütün olarak kabul etmiş, bütün dallarına aynı özeni göstermiştir. Atatürk, edebiyat, musiki, heykeltıraşlık, tiyatro, resim gibi güzel sanatlar, hat gibi geleneksel sanatlar ve bunlarla birlikte bıçakçılık, nalbantlık, saraçlık gibi zanaatları da sanatın içinde değerlendirmiştir.⁵⁰⁹

Sanat⁵¹⁰ ve zanaat⁵¹¹ aynı kökten türemiş olsa da farklı anlamlar için kullanılmaktadır. *Sanatkâr* güzel sanatların herhangi bir dalında yaratıcılığı olan, eser veren kimse iken, *zanaatkâr* ise; el ile yaptığı işi kendine meslek ve geçim vasıtası edinen işçi ve ustadır. Kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık vb. küçük el sanatlarını yapan bir ustaya zanaatkâr ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin; bir mimar sanatkârdır, fakat o mimarın çizdiği resme göre binayı inşa eden bir duvarcı sanatkâr olmayıp zanaatkâr olarak değerlendirilmektedir.⁵¹² Batı dillerinde sanat (art) ile zanaat (métier) birbirinden ayrı sözcüklerle ifade edilmektedir. Sanatla uğraşana artist (artiste), zanaatla uğraşana da artizan (artisan) denilmektedir.⁵¹³ Türkiye'de sanat/zanaat ayrımı, ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, batılı anlamda güzel sanatlar kavramının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Günümüzde artık çağdaş sanat anlayışı, estetik özelliği olan her tür üretimi; endüstri tasarımı, mimarlık, halıcılık, seramik, oymacılık vs. çok sayıda el beceri ve tasarımlarını sanat kapsamı içinde ele almaktadır.⁵¹⁴ Bu bilgilere göre bakıldığında, Atatürk'ün Konya Askerî Nalbant Okulunda ve İzmir İktisat Kongresindeki yaptığı konuşmalarda sanat kavramı doğrudan doğruya zanaat anlamında kullanılmıştır.⁵¹⁵

Konya Askerî Nalbant Okulunda yaptığı konuşma Atatürk'ün sanata bütünsel bakışını göstermesi açısından güzel bir örnektir. Bu konuşmada ülkenin maddî ve manevî tüm zenginliklerini başkalarına muhtaç olmadan kullanmak, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak ve kuvvetli olmasını sağlamak için sanatın gerekli olduğunu belirtmiştir.

⁵⁰⁹ Saim Sakaoğlu, "Atatürk'ün Türk Sanatına Verdiği Değer", *Erdem*, cilt: 4, sayı: 10 (1988), s. 1-2

⁵¹⁰ Sanat: 1. isim Bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık 2. Belli bir uygarlığın veya topluluğun anlayış ve zevk ölçülerine uygun olarak yaratılmış anlatım 3. Bir şey yapmada gösterilen ustalık 4. Bir meslekte uyulması gereken kuralların tümü 5. Zanaat, (*Türk Dil Kurumu Sözlük*)

⁵¹¹ Zanaat: 1. isim İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş, sınaat 2. El ustalığı isteyen işler, (*Türk Dil Kurumu Sözlük*)

⁵¹² Bilal Yalçın, "Nasıl Zanaat ve Halk Sanatları Şehri Olunur?", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, no:1 (2016), s. 23-24

⁵¹³ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 261

⁵¹⁴ Bilal Yalçın, *a.g.m.*, s. 23-24

⁵¹⁵ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 262

Marangoz, demirci, saraç, nalbant, kunduracı ve terzilik gibi meslekleri saygı ve onurla layık sanatçılar olarak değerlendirmiştir.⁵¹⁶

Atatürk zanaata vurgu yaparken diğer deyişle de diğer sanat dalları için bir disiplin olarak bu çabaların yerini ve gereğini saptamış, teşvik etmiş oluyordu. Çünkü bir ressam, bir heykeltıraş da işinin teknik yanında el sanatlarını ve zanaatı bilmek ve bunu uygulamak zorundadır. Resim, heykel ve bu dalların çevresinde oluşan diğer yaratımlar, el işçiliği, zanaat ile desteklenmezse sanat yapının başarılı olması söz konusu olmamaktadır.⁵¹⁷

Atatürk milletin refahının sanat ile sağlanacağına inanmaktadır. Sanat, ekonomi ve kültürü topluma yön veren temeller olarak değerlendirilmektedir. Adana'da esnaflarla yapılan bir toplantıda bir milletin, sanattan ve sanatkârdan mahrum olması onun sağlıklı bir yaşama sahip olamayacağını göstergesidir. Atatürk böyle bir milleti sakat ve hastalıklı bir insana benzetmektedir.⁵¹⁸ İzmir İktisat Kongresi Açış Söylev’inde, “çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin yekdiğerine muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?”⁵¹⁹sözleriyle ekonomik yaşamın, sanatı etkilediği gibi sanatın da ekonomiyi etkilediğini, kalkınmanın ikisinin aynı anda gelişmesiyle sağlanacağını ifade etmiştir.

Atatürk, savaş sonrası yaşanan zorlu iktisadî koşullara karşın sanatı yaşamın bir parçası olarak görmüştür. Sanat ve kültürün ilerlemesi, devletin başlıca görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bir taraftan iktisadî inkılâplarla maddi kültürdeki geri kalmışlık giderilmeye çalışılırken, diğer yandan manevi kültürdeki eksiklikler kapatılmaya çalışılmıştır. Devlet maddî imkanlar kısıtlı olmasına rağmen sanatsal etkinlikler için bütçe ayırmıştır.⁵²⁰

Sanatın gelişmesi için toplumun ekonomik açıdan gelişmiş olması gerekmektedir. Türk sanatının en gelişmiş evrelerine bakıldığında; zenginliğin arttığı, bilim ve teknolojinin de geliştiği dönemler olduğu görülmektedir. Bilim ve sanat daima ekonomik zenginliği, ekonomik zenginlik de kültürel zenginliği ve medeniyeti getirmektedir. Örneğin, Selçuklu dönemi bilim ve tekniğin birleşimiyle mimari, edebiyat, müzik, el yazma kitaplar ve diğer sanat eserlerinde zirve örneklerin yaşandığı bir dönemdir. Bu

⁵¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 334

⁵¹⁷ Gültekin Elibal, Atatürk ve Resim-Heykel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 37

⁵¹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 519

⁵¹⁹ A.g.e., s. 478

⁵²⁰ Fethiye Erbay, a.g.e., s. 67

dönemde İslam dünyası Buhara'dan Endülüs'e astronomi, tıp, matematik-geometri ve daha birçok bilim alanında dünyanın en ileri seviyesine ulaşılmıştır. Osmanlının gelişmişliği de bilim ve tekniğin gelişmişliği ile eş zamanlıdır. Medreselerde fen ve matematik vb. pozitif bilimler kaldırılması, sadece dini bilimlerin okutulmaya başlamasıyla ekonomik duraklama ve askeri çöküş hızlanmıştır.⁵²¹

Maddî kültür alanlarıyla manevî kültür alanları birbiriyle etkileşim halindedir. Örneğin, bir sanat eserinin üretilmesi, tüketiciye ulaştırılması için maddi kültürün üretim, dağıtım yönüyle ilişkilidir.⁵²² Atatürk geleneksel sanatların yaşatılması için güçlü bir ekonomiye sahip olmanın gerekliliğini özellikle vurgulamış, sanatın güçlü bir sanayi devrimiyle var olacağını söylemektedir. Geçmişte ince sanatlarla uğraşan esnafların olduğunu fakat bunların daha sonra tamamen bittiğini bunu sebebinin yabancılara verilen ayrıcalıklar olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte dışa alım sanayinin bitmesine de sebep olmuştur. Atatürk artık küçük tezgâhların gereksinimi karşılayamayacağı için fabrikaların kurulması ve sanayinin gelişmesi için çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.⁵²³

Sanat kavramı pek çok kültür ögesi gibi toplumdan topluma farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Çünkü sanat toplumun dinamik bir göstergesidir. Tarih içinde belirli bir zamanın düşüncelerini, isteklerini, gereksinimlerini yansıttığı ölçüde insanlığı temsil eder, insanlığın değişmez özelliklerini devamlı olarak yansıtır. Bu durum ona evrensel nitelik kazandırır.⁵²⁴

Atatürk'e göre millet aynı kültürden insanların oluşturduğu bir toplumdur. Ortak kültür millet olmanın temel ve değişmez koşuludur. Atatürk'ün tarih, dil ve güzel sanatlar konusuna önem vermesinin sebebi de budur. O, eğitim, bilim, güzel sanatlar ve kültür inkılâbının bir parçası olarak görmektedir. 10. Yıl Nutkunda millî idealin Türk milletinin güzel sanatlara sevgisini, ilme bağlılığını, yorulmaz çalışkanlığını, yaratılış zekâsını, yüksek karakterini ve millî birlik duygusunu her türlü yöntemle besleyerek geliştirmek olduğunu söylemiştir.⁵²⁵ Yine bu nutukta Türk kültürünün Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini olduğunu açıklamıştır. Cumhuriyet'in on yıllık değerlendirmesinin yapıldığı ve yeni nesil için yeni amaçların belirlendiği bir söylevde güzel sanatlara da değinmiş olması bu konu hakkında ne kadar duyarlı olduğunu gösteren önemli bir göstergedir.

⁵²¹ Aysen Soysaldı, "Kültür, Sanat ve Beşeriyet İlişkisi", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, sayı: 22 (2018), s. 308

⁵²² Gül Çetinor Batuş, "Toplum Sanat İlişkisi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı: 1-2 (1992), s. 318

⁵²³ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 389

⁵²⁴ Gül Çetinor Batuş, *a.g.m.*, s. 318

⁵²⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 812

Atatürk sanatta millîleşmenin önemini Sofya’da Ateşemiliterlik yaptığı zamanlarda farkına varmıştır. Bulgarların sanatta ilerlemelerinden çok etkilenen Atatürk, Balkan Savaşı’nın kaybedilmesinin nedeni olarak Bulgarların sanatta ilerlemesi olarak görmektedir. Bulgarların bale, müzik gibi pek çok alanda uzmanlaştığını vurgulamış, bu uygarlık düzeyine mutlaka ulaşılması gerektiğini söylemiştir.⁵²⁶ Bu nedenle Atatürk sosyal, ekonomik inkılâplar yapılırken, kültürel reformlara da ayrıca özen göstermiştir. 1936 yılında yaptığı meclis açılış konuşması sırasında vekillere; Ankara’da bir Konservatuar ve bir tiyatro akademisi kurulmakta olduğunu ve güzel sanatların her dalı için Meclisin göstereceği ilgi ve emeğin Türk milletinin insanî ve medenî yaşamının ve üretkenliğinin artmasında çok etkili olacağını söylemiştir.⁵²⁷

Tüm sanat dalları içinde müzik, insanları etkileme ve birleştirme gücüne en çok sahip olanıdır. Topluma yön verenler her çağda müziğin bu gücünden yararlanmak istemişlerdir. Regim değişikliklerinde müziğin toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.⁵²⁸ Cumhuriyet ile birlikte yeni devletin yeni bir sanat anlayışına ihtiyacı vardı. Atatürk bu yeni anlayışın özünü halk müziğinden alacağına inanmaktaydı. Bu konuyla ilgili olarak Çankaya’da müzisyenlere yaptığı bir konuşmada Osmanlı müziğinin, Cumhuriyetin büyük inkılâpları anlatacak kudrette olmadığını, bu nedenle yeni bir müzik anlayışı gerektiği ve bu yeni müziğin özünü halk müziğinden alan çok sesli bir müzik olacağından bahsetmiştir.⁵²⁹

Atatürk’e göre müzik gelişmenin ve ilerlemenin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. 30 Kasım 1929’da *Vossische Zeitung* gazetesi muhabiri Emil Ludwig’e verdiği demeçte; “Montesquieu’nun ‘Bir halkın müzikalitesine önem verilmezse, ıslahat mümkün olamaz’ dediğini okumuştum. Bu çok doğru. Onun için bunu uyguluyorum”⁵³⁰ demiştir. Müzik politikasının nasıl olması gerektiği konusunda ise Türk millî müziğinin yükselmesi, evrensel müzikte yerini alabilmesi için, millî, ince duyguları ve düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplayarak, onları genel son müzik kurallarına göre işlemek gerektiğini söylemiştir.⁵³¹

⁵²⁶ Perihan Çambel, “Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, cilt: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981, s. 1846

⁵²⁷ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 838

⁵²⁸ M. Feyzan Göher, “Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi”, *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 2007*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, cilt: I, Ankara 2009, s. 303-304

⁵²⁹ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 267

⁵³⁰ Atatürk’ün *Bütün Eserleri*, cilt: 23, s. 272

⁵³¹ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 820

Atatürk Türk halk müziğinin evrensel müzikte yerini alması konusunda modern tekniklerin denenmesi konusunda da öncü olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak; Türk sazının milletin kültürünü yansıttığını, millî kültürü ve sanatı millî geleneklere bağlı kalmak kaydıyla medenî dünyaya ayak uydurmaya mecbur olduğumuzu unutmamak gerektiğini vurgulamıştır.⁵³²

Atatürk'ün müzik ile ilgili yaptığı reformlar zaman zaman eleştirilere konu olmuştur. Burada vurgulanması gereken nokta Atatürk'ün Batının müziğini almak değil “*müzikçiliğini*” almak düşüncesinde olduğudur. Kısacası, halk müziğinin Batı müziğini evrensel bir değer haline getiren kural ve yöntemlerle modern bir hale getirilmesidir.⁵³³ Sahne Sanatçısı Vasfi Rıza Zobu anılarında Atatürk'ün Türk nağmeleri kaldırıp hazırdan Batı müziğini alalım demediğini Ruslar nasıl yapmışsa aynı şekilde Türk müziğini uluslararası hale getirelim dediğini aktarmaktadır.⁵³⁴ Bu ifadelerle Atatürk'ün özgün bir Türk müziği yaratmayı hedef edindiği açıkça görülmektedir.

Müzikteki reform çalışmalarına destek olmak amacıyla 20. yüzyılın en büyük bestecilerinden biri olan Paul Hindemith Türkiye'ye davet edilmiştir. Hindemith “*Türk Sanat Musikisinin Teşekkülü*” adlı bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda halk müziğinin batılılaşması üzerine şu ifadeler yer almıştır; “Avrupa'nın form ve armoni esaslarını, Türk köylü musikisi, melodisi ve ritminin en sade unsurları ile süslemek suretiyle yapılacak kompozisyon tecrübelerindedir. Son asrın Rus bestekârlarının çalışma tarzlarını hatırlatan bu usûl, umumiyetle tatbik edildiği takdirde, Millî Musikinin, aynen Rus musikisinin Batılılaştığı kadar Batılılaşması ihtimal dahilindedir.”⁵³⁵ Bu rapor, Atatürk'ün müzikte yapmak istediği yeniliği desteklemesi açısından dikkate değer bir çalışma olmuştur.

Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları eserinde “*Millî Musiki*” bölümünde bu konuyu sosyolojik olarak incelemiş ve müziğin bir milletin kültürüne ait özelliklerini yansıtabilecek ve Batılı medeniyetlerde kabul görebilecek şekilde olması gerektiğinden bahsetmiştir. Gökalp bu konuda halk müziğinin batı müziği ile kaynaşmasından yanadır. Bu kaynaşma hem millî hem de Avrupaî bir müziğe sahip olmamızı sağlayacaktır.⁵³⁶

⁵³² Sadi Yaver Ataman, *Atatürk ve Türk Musikisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.7-13.

⁵³³ Arman Artaç, “Ziya Gökalp'in Millî Müziğimizi Oluşturmakla İlgili Düşüncelerinin Atatürk'ün Aynı Doğrultudaki Fikirlerine ve Çağdaş Türk Müziğine Etkileri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2 (2019), s. 541

⁵³⁴ Vasfi Rıza Zobu, *O Günden Bu Güne*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1962, s. 41

⁵³⁵ <http://cevadmemduhaltar.com/hindemit-raporu-e.html>

⁵³⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 140

Gökalp'in bu görüşleri de Atatürk'ün müzik reformu ile ne yapmak istediğini göstermesi açısından önemlidir.

Türk beşleri olarak bilinen Hasan Ferit Alnar Adnan Saygun, Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, ve Türk müziğini temel alarak yazdıkları eserlerde Musiki İnkılabı politikasına uyarak halk müziklerini kullanmışlardır. Millî müziğimizi evrensel normlara taşıma sürecinde yetişen sanatçılarımız ürettikleri orkestra, sahne, oda müziği ya da solo eserler Avrupa, Amerika, Rusya ve diğer pek çok ülkede o ülkelerin orkestraları ve sanatçıları tarafından defalarca seslendirilmiş ve kaydedilmiştir. Her ne kadar bu müzikte yapılan bu reformlar Atatürk'ün hayal ettiği düzeye ulaşamamışsa da bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk Musiki İnkılabının başarısızlıkla sonuçlandığını söylemek çok doğru bir tabir olmayacaktır.⁵³⁷

Müziğin toplum üzerindeki etkisi zamanla değişmiştir. Osmanlı Devleti son dönemlerinde müziği dönüştürüp yeni içerikler hazırlarken, bunu kültürel bir aktarım aracı olarak kullanamamıştır. 20. yüzyılın başlarından itibaren kitle iletişim araçlarında radyo yayıncılığı ve plak sektöründe gelişmeler yaşanmıştır. Müziğin milleti birleştirici rolü tüm bu teknolojik imkânlarla önemsenmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise ulus devletin inşası, millî kimliğin üretilmesinde kültürel araçların önemini artırmıştır.⁵³⁸

19. yüzyılda müzik ve millî kimlikler arasındaki bu ilişki operayı gözde sanat formlarından biri yapmıştır. Opera sanatı bu dönemde Avrupa'da güçlü bir düşünme pratiğidir. Örneğin, Verdi'nin operaları İtalyan Birliğinin kültürel altyapısını oluştururken, Wagner'in dram sanatına verdiği yön Alman millî kimliğinin ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Macaristan'da ise opera millî kimliğin topluma aktarımında kullanılan önemli araçlardan biri olmuştur.⁵³⁹

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de kurulan yeni siyasi ve toplumsal düzen ile yeni bir kültür anlayışı yaratılması doğal bir süreçti. Atatürk, birbirini tamamlayan iki kültür ögesini “millî” olmak ve “çağdaşlaşmak” aynı eğitim politikasında olduğu gibi kültür politikasında da hedef olarak benimsemişti.⁵⁴⁰ Bu millî kültür siyasetine verilebilecek en güzel örnek ilk Türk operalarıdır. Bu operalardan Özsoy operası gerek

⁵³⁷Arman Artaç, *a.g.m.*, s. 548

⁵³⁸Bilen Işıktaş, “Musiki İnkılâbını Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kültürel ve Siyasi Mirası Olarak Yorumlamak”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, cilt: IV, sayı: 1 (2016), s. 1122

⁵³⁹Namık Sinan Turan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulusal Kimliğin Opera Sahnesinde İnşası: Özsoy”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Ahenk Müzikoloji Dergisi*, sayı: 2 (2018), s. 3

⁵⁴⁰Gülper Refiğ, *Atatürk ve Adnan Saygun*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012, s. 9-10

form gerekse içerik açısından Atatürk'ün kurduğu yeni milletin kültür politikasının ve ortak manevi değerlerinin en somut örneğidir. Bu eserde, Atatürk'ün millet, din, devlet konularındaki görüşlere yer verilirken, yeni milletin kültür kaynaklarının Batıdan veya Doğudan değil kendi tarihimizden alınacağı dile getirilmektedir.⁵⁴¹

Özsoy operası, Atatürk tarafından İran Şah'ı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ilk kez ziyaretini onurlandırmak, Türk-İran dostluğu kurmak amacıyla bestelenmiştir. Operanın ana fikri, yüzyıllardır yan yana yaşayan fakat hiçbir zaman sürekli dostluğu kuramamış iki milletin aslında iki kardeşin soyundan gelen kardeş milletler olduğudur. Bu operada İran edebiyatının *Zendavesta*, *Şehname* ve *Efrasyap* destanlarından yararlanılmış, Orta Asya Türk kültürlerinden de *otağ*, *dolmen*, *menhir* ve *balbal* gibi temalar kullanılmıştır.⁵⁴² Bu opera vesilesiyle Türkiye ile İran arasındaki siyasal ve kültürel iş birliği geliştirilmeye çalışılmıştır.

Atatürk sanatı sadece ülke içinde değil kültürler arasında da bir iletişim aracı olarak görmüştür. Irak heyeti ile çeşitli konularda görüşülürken Atatürk iki ülke arasında kültürel ilişkilerinin de geliştirilmesini istemektedir. Daha henüz Devlet tiyatrosu bile kurulmamışken Bağdat'a Türk tiyatrosunun gönderilmesini emretmiştir. Bu görüşmelerden sonra Halkevlerinde temsil veren Raşit Rıza Topluluğu Bağdat'a girmiş ve orada temsiller vermiştir.⁵⁴³

Atatürk'ün komşularıyla kurduğu iyi ilişkilerin güzel bir örneği de Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunanistan'la kurduğu kardeşçe dostluk olmuştur. Yunan toplulukları Türkiye'ye gelip temsiller vermiş, Türk toplulukları da özellikle Raşit Rıza Yunanistan'a gidip gösteri yapmışlardır. Bedia Muvahhit Yunanistan'da, Zozo Dalmas Türkiye'de övgüyle karşılanmış, Türk -Yunan topluluğu, ortak temsiller vermişlerdir.⁵⁴⁴

Atatürk sanat aracılığı ile hem Türkiye'nin komşuları arasındaki iletişim artırmaya hem de ülkenin adını dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Bu çabalar İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, İran, Irak, Afganistan'ın imzaladığı *Sadabat Paktı* ile sonuçlanmıştır. Bu sanat politikası Atatürk'ün Türkiye'nin bölgedeki gücünü ve önemini ön plana çıkarmak için ortaya koyduğu liderliğin bir ürünüdür.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ A.g.e., s. 54-55

⁵⁴² Başak Şahin, "Cumhuriyet Tarihimizin Seslendirilmiş İlk Operası: Özsoy", *Hukuk Gündemi Dergisi*, sayı: 9 (2008), s. 222

⁵⁴³ Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 144

⁵⁴⁴ Metin And, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 7

⁵⁴⁵ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 405-406

Atatürk, aynı zamanda Türkiye'deki ilk *dramaturg* olarak kabul edilmektedir. Oyunlar için konular önermesi, gönderilen metinleri okuyarak düzeltmeler yapması ihtiyaca göre oyunlar ısmarlaması, provalara katılması bunu destekleyen özelliklerdir. Bu çalışmalar sırasında dikkat ettiği noktalar dilin Türkçe olması, ifadelerin edebi yönü ve verilen mesajlardır. Atatürk'ün *Taş Bebek*, *Bay Önder* ve *Bir Ülkü Yolu* oyunları dramaturg gibi çalıştığı önemli çalışmalardandır. Bu oyunlarda mutlaka önemli bir kadın kişiliğin bulmasına özen göstermiştir. Üstün özellikleri olan kadın tiplerleriyle halka, Türk kadınına oyunlar yoluyla mesajlar vermek istemiştir.⁵⁴⁶

Atatürk, tiyatroyu halk eğitiminde kullandığı gibi tiyatroyu inkılâbın temel ilkelerini tanıtmak, yaygınlaştırmak ve sağlamlaştırmak maksadıyla da kullanmıştır. Tiyatro eserlerinde tarihî olaylardan ve kişiliklerden bahsedilmesini istemiştir. Faruk Nafiz Çamlıbel'in tarihî konulu '*Akın*' adlı oyununu izledikten sonra Atatürk, bu oyunda rol alan sanatçılardan takdirle bahsetmiştir. Gençleri tiyatro gibi sanat alanlarında eğitim almaları amacıyla yurt dışına gönderilmesi için hükümeti görevlendirmiştir. Atatürk yaptığı edebî eserlerinin yanında tiyatro eserleri de yazan Behçet Kemal Çağlar'a: "*İyi tarih bilersen iyi piyes yazarsın*" demiştir. O da bu alanlarda çalışmalar yapmak, bilgisini arttırmak maksadıyla İngiltere'ye gönderilmiştir.⁵⁴⁷

Atatürk'ün koymuş olduğu ilkeler tiyatro eserlerinde uygulama alanları bulmuştur. Türk milletinin erdemleri, ülküleri, değerleri eski tarihten alıntılarla gösterilmiştir. Yurt sevgisi, iyimserlik, yarına güven duygusu gibi konular oyunlarda işlenmiştir. Özellikle Halkevleri gösterilerinin eğitici, birleştirici oyunlarla katkısı büyük olmuştur. Bunu yanı sıra Anadolu'yu gezen tulûat tiyatrolarından yararlanılmıştır. Devlet hem bu tiyatro topluluklarıyla gelişigüzel oynanan oyunların olumsuz etkilerinden halkı kurtarmayı, hem de onların yurdu karış karış gezmesinden yararlanarak, halka bu yeni ilkelerin öğretilmesi için gerekli araştırmalar yapmayı hedeflemiştir. Bu politikalarla hem halka yararlı olacak ve kültür düzeyini yükseltecek Halk Tiyatrosu'nun temelleri atılmak istenmiştir.⁵⁴⁸

Teorik ve pratik olarak folklor çalışmaları Halkevleri kurulunca artmıştır. Radyolarda millî halk türküleri çalmaya başlamış, halk ezgileri üzerinde derlemeler yapılarak halk müziği geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Bela Bartok gibi halk müziği

⁵⁴⁶ A.g.e., s. 423-424

⁵⁴⁷ Melâhat Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", *Belleten*, cilt: XXVII, sayı: 108 (1963), s. 599

⁵⁴⁸ Metin And, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 156-157

uzmanları davet edilerek araştırmalar yaptırılmıştır. Avrupa'ya gönderilmiş olan Türk müzisyenleri ve kompozitörler yurda döndüklerinde bu konuda büyük katkıda bulunmuşlardır.⁵⁴⁹

Halkevlerinin⁵⁵⁰ sanatta millîleşme çalışmalarına etkisi büyüktür. Halkı eğitmek, halkın kültürünü tanımak, halkla aydın arasında köprü olmak ve böylece Atatürk'ün arzuladığı çağdaş millî değerleri oluşturmak amacını taşımaktadır. Kaynaklarını bölgenin insanından ve kültüründen alan bu evler çevre illere yapılan turnelerle de tanıtıcı ve özendirici rol oynamışlardır.⁵⁵¹

Sanatın millîleştirilmesinden resim sanatı da etkilenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla Türk ressamı devleti koymuş olduğu ilkelere uyum göstermişler ve buna uygun eserler vermişlerdir. Yapılan eserlerde Atatürk ve Millî Mücadele kompozisyonları ağır basmıştır. Tablolarda Atatürk'ün etrafını köylü ve kentli insanlar çevirmekte, bağımsızlık sevincinin milletçe paylaşıldığını vurgulayan yorumlar işlenmiştir. Bu resimlerde bir önderin çevresinde halkalanmanın getirdiği değişmez mutluluk vurgulanmıştır.⁵⁵² Bu örnekleri barındıran resimler, gelecek nesillere tarihi anımsatmak ve anlatmak için yapılmıştır. Resimler gerçek olayların birer temsili olarak önceki ve sonraki nesilleri birbirine bağlamayı amaçlamıştır.⁵⁵³

Cumhuriyet dönemi resimlerinde savaş temaları ve kahramanlık öyküleri anlatılmış olsa da Atatürk'ün resim sanatına bakışı diğer kültür öğelerinde olduğu gibi insan sevgisi ve barışçıl bakış açısına sahiptir. Çankaya Köşkü'ne asılması için İstanbul'dan gönderilen, bir Osmanlı askerinin yerdeki Yunan askere süngü sapladığını gösteren resim, Atatürk'ün emriyle hemen sandığına geri konulup tavan arasına kaldırılmıştır.⁵⁵⁴ Bu resmin kahramanlığı yanlış yorumladığı, Mehmetçiği küçültüp yaralayacağını düşünmüştür.

Yine bu dönemin resimlerinde kadının konumuna özel önem atfedilmiştir. Kadınların eğitilmesi ve kamusal hayata katılmasına önem veren çok sayıda politika hayata geçirilmiştir. Bu politikalar doğrultusunda resimlerde modern, lâik Türkiye

⁵⁴⁹ Necip P. Alpan, "Atatürk'ün Milli Müzik Devrimi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, cilt: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1981, s. 2205

⁵⁵⁰ Bkz. *Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 10-11

⁵⁵¹ Enver Töre, "Atatürk ve Sonrası Dönemi Tiyatrosu Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt: XVIII, s. 528

⁵⁵² Latife Öztoprak, "Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: XIX, sayı: 56, Ankara 2003, s. 735

⁵⁵³ Duygu Sabancılar, Serkan Çalışkan, "Tarih ve Hafıza Kavramları Üzerinden Türk Resmine Bir Bakış", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, cilt: 6, sayı: 14 (2016), s. 8

⁵⁵⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 35

Cumhuriyeti’ni temsil eden ‘*yeni kadın*’ imgesi yaratılmış ve kamusal alanda aktif, modern anne-eş kadın imajı çizilmiştir. Dolayısıyla kadınların imajı ön plana çıkarılmış ve kadınlar modernleşmenin simgesi olmuşlardır.⁵⁵⁵

Ressamların millî ülküye uygun sanat çalışmaları yapmaları için Anadolu’ya yurt gezileri düzenlenmiş bu sayede sanatçıların Anadolu’yu daha yakından tanımaları sağlanmıştır. Bu gezilerdeki deneyimlerden sonra Millî Mücadele temalı resimler “*Türk İnkılâp Sergisi*” adıyla sergilenmiştir. Yine Atatürk’ün emriyle Yıllık Plastik Sanatlar sergileri düzenlenmiştir. Bu sergilerin amacı ressamaların heykeltıraşların yıl boyunca çalışarak büyük çapta eserler yapmalar ve bu eserlerin en güzellerinin devlet tarafından satın alınarak resmi yapılara asılmasıdır.⁵⁵⁶

Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda 20 Eylül 1937’de Türkiye’deki ilk halka açık sanat galerisi, Dolmabahçe Sarayı’nın Veliaht Dairesi’nde kurulmuştur. Farklı dönemlerden sanatçıların resimleri ve heykelleri için özel bölümler oluşturulmuş, böylece bu değerli eserler güvence altına alınmıştır. Burada galerinin açılışı vesilesiyle sanatkârlara; sanatın hem Türk kültürüne hem de dünya kültürüne katkıda bulunacağına inandığını belirtmiştir.⁵⁵⁷

Toplumsal ilişkileri dağınık milletlerde millî bir bütünlükten söz edilemez. Sanat ve eğitim alanlarında yapılan ciddi politikalar bu bütünleşmeyi sağlamaktadır. Halkevleri çatısında bütün sanat kollarının halkla bütünleşmesini sağlanmaya çalışılmıştır. Atatürk millî kültürün nesilden nesile aktarılıp daha da zenginleşmesini istemektedir. O’na göre zenginleşen kültür uluslararası başarı sağlayacaktır. Türk milleti gerçek özellikleriyle uygar ve ileri olmaya layıktır. Bir millet sanat ve teknik ile uğraşmazsa o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur.⁵⁵⁸

Atatürk’ün sanat dallarının gelişmesini imkânsızlaştıran anlayış ve engelleri ortadan kaldırması güzel sanatlar alanında yaptığı en büyük hizmet olmuştur.⁵⁵⁹ Lâiklik ilkesi, sanatın, özellikle resim heykel sanatının gelişmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde İslamiyet’in resim ve heykeli yasakladığına dair birtakım yanlış bilgiler bulunmaktaydı. Atatürk İslamiyet’teki tasvir yasağı üzerinde durmuş ve böyle bir yasak

⁵⁵⁵ Eser Ergönül, Bayram Koca, “Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik”, *Art-e Sanat Dergisi*, cilt: 10, sayı: 20 (2017), s. 767-773

⁵⁵⁶ Melâhat Özgü, *a.g.m.*, s. 586

⁵⁵⁷ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 229

⁵⁵⁸ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 263

⁵⁵⁹ İsmet Giritli, “Atatürk, Kültür ve Sanat”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 10, Ankara 1987, s. 22

olmadığını, İslamiyet'in ilk zamanlarında puta tapmayı önlemek için getirilen düşüncelerin yanlış değerlendirildiğini açıklayarak, bu konudaki yanlışları düzeltmeye çalışmıştır.⁵⁶⁰

Atatürk güzel sanatlar alanında da kopyacı, taklitçi bir sanat anlayışını reddetmektedir. Öz kaynağını halktan alan, değer yargılarıyla çağdaş uygarlık seviyesini temsil eden özgün bir Türk sanatı yaratmak temel gayedir.⁵⁶¹ Bu anlayışı Atatürk'ün sanat dalı olarak kabul ettiği mimari ile ilgili sözlerinde de görmekteyiz. O'na göre; Modern mimarlık taklitçi değil Türklüğe özgü modern bir mimarlık olmalıdır.⁵⁶²

Atatürk millî ve çağdaş özelliklere sahip bir sanat tarzının arayışı içinde olmuştur. Bu anlayış özünü millî kültürden almaktadır. Türk sanatçıları güzel sanatların her bir dalında yaptıkları çağdaş çalışmalar için millî olaylardan ve kişilerden ilham almışlardır. Atatürk'ün güzel sanatlar ile ilgili düşünceleri eğitim, kültür ve bilim alanındaki inkılapların bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Ayrıca sanatı diğer milletlerle iyi ilişkiler kurmak için dış politika anlayışına destekleyici bir unsur olarak kullanmıştır.

2. EĞİTİM ANLAYIŞI

2.1. Millî Eğitim

Yaşamı boyunca eğitim konusunu her zaman önemseyen Atatürk, bu çalışmalarını neticesinde *Başöğretmenlik*⁵⁶³ unvanı alan ilk lider olmuştur. Gazetecilerin, Millî Mücadele sonrası yaptıkları röportajda “*şimdi ne yapmak istersiniz?*” sorusuna yanıt olarak Millî Eğitim Bakanı olmak istediğini ve ülkenin millî irfanını yükseltmeye çalışmanın en büyük hayali olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁴ Behçet Kemal Çağlar, Atatürk'ün yiğitliği, zaferleri, devrimlerini anlatan bir şiir yazmıştır. Kendisini nitelemek isteyen Behçet Kemal Çağlar'a asıl kişiliğinin öğretmenlik olduğunu ve Türk milletinin öğretmeni olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁵ Atatürk, bir lider olarak geri kalmış bir toplumun ihtiyaçlarını bilen ve medeni bir toplum olabilmek için ilk başta gerekli olanın “*eğitim*” olduğunu farkındaydı.

⁵⁶⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 432

⁵⁶¹ Erol Evcin, “Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 47 (2011), s. 524

⁵⁶² Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 270

⁵⁶³ Madde 4- Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebinin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal hazretleridir. Resmî Gazete 24 Teşrinisani (Kasım) 1928, sayı: 1048, kararname numarası:7284, s.6102

⁵⁶⁴ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 366

⁵⁶⁵ Sadi İrmak, *Atatürk'ten Anılar O Günlere Bir Bakış*, Güven Matbaası, Ankara, 1978, s. 26–27

Atatürk; “*Ta’lîm ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*” adlı eseri 1916 yılında kaleme almıştır. Bu eserde, disiplin ve eğitimin ehemmiyet verdiğini ve liderlik vasıflarına yansıdığını görmekteyiz. Bununla birlikte askerî eğitim ve terbiyenin nasıl uygulanacağını, bunların öneminin ve amacının ne olacağından bahsetmektedir. Kitapta; Napolyon ve Frederich’i örnek göstererek askerî başarılarla sahip komutanların en önemli özelliklerinin eğitim ve öğretime önem verdiğini anlatmıştır.⁵⁶⁶

Atatürk’ün Türk eğitim tarihinde önemli bir yer edinmesinin başlıca nedenlerinden biri, eğitimle ilgili gözlem ve teşhislerde bulunarak, temel hataları tespit edip milletimize göstermesidir. Eğitimi tüm yönleriyle analiz etmiş ve milli eğitimin amaç ve ilkelerini belirlemiştir. Atatürk’ün eğitim ve öğretimle ilgili vurguladığı ilkeler farklı başlıklar altında toplanabilir. O’na göre yeni toplumun eğitim sistemi; *millî, lâik, bilime dayalı, eşitlikçi ve işlevsel* olmalıdır.

Eğitimin birbirini tamamlayan iki önemli fonksiyonu vardır. Birincisi; milletin sürekliliğini sağlamak için millî kültürü oluşturan kalıcı değerleri genç kuşaklara aktarmaktır. Diğeri ise; toplumun ilerlemesini sağlamak için toplumun davranışlarında ilerlemeye uygun değişiklikleri yapmaktır. Eğitim, bu fonksiyonlardan ikisini de sağlamalıdır. Bunlardan ilki gerçekleşmezse milletin sürekliliği tehlikeye düşebilir. İkincisi gerçekleşmezse, toplum çağın gereklerine uyum sağlayamaz, varlığı tehlikeye düşer.⁵⁶⁷ Mustafa Kemal Samsun’da 22 Eylül 1924 tarihinde öğretmenler ile yaptığı söyleşide; “Eğitimdir ki, bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüce bir millet halinde yaşatır ya da bir milleti esirlik ve yoksulluğa düşürür”⁵⁶⁸ diyerek devletin bekâsının eğitime bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Eğitim ve öğretimdeki ihmaller ve geç kalmışlık Osmanlı Devleti’nin gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisidir. Cumhuriyet dönemindeki eğitim anlayışını kavrayabilmek için Tanzimat ve sonrası dönemlerdeki eğitim anlayışını incelemek gerekmektedir. Tanzimat dönemi eğitimin hedefi; gayrimüslimler üzerindeki milliyetçilik etkisini azaltmaktır. “*Osmanlıcılık*” Tanzimat öncesinde Müslümanların egemenliğini gösteren bir kavram iken daha sonrasında milletler arası eşitliği anlatan ve bu eşitlik içinde imparatorluğun bütünlüğünü savunan bir fikir akımı haline gelmiştir. Eğitim sistemi bu dönemde müslüman ve gayrimüslim halkı kapsayacak şekilde

⁵⁶⁶ Mustafa Kemal, *Ta’lîm ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, s. 17

⁵⁶⁷ Ahmet Çoban, “Atatürkçü Düşünce Eğitim Sistemi ve Boyutları”, *Erdem*, cilt: 11, sayı: 33 (1999), s. 725

⁵⁶⁸ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 630

Osmanlıcılık ideolojisi içinde eşitlik ilkesiyle toplumları kaynaştırmayı amaçlamaktadır. Devletin kuracağı okullar bütün milletlere açık “*Osmanlı okulları*” olacaktır. Bu ilke, daha yüksek eğitim kurumlarının, (Tıbhane vb.) müslüman olmayan milletlere de açılması demektir.⁵⁶⁹ Osmanlıcılık fikri, 1860'lardan itibaren kamuoyu oluşturmak için İttihad ve Basiret gibi gazetelerde devlet desteği de alarak anlatılmıştır. Bununla birlikte Galatasaray Mekteb-i Sultanisi gibi okullarda bu fikir yoğun olarak işlenmiştir.⁵⁷⁰ Bu okullarda eğitimde Osmanlıcılık düşüncesi oluşturmaya çalışılırken, gayrimüslimler eğitim alanında bağımsız bir yapıya sahiptiler. Maddî imkânlarını kullanarak azınlık okulları kurdular. Devlet denetim görevini yerine getiremeyince, bu okullarda ayrılıkçı nitelikli milliyetçi düşünceler ortaya çıkmıştır.⁵⁷¹ Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzen kurulmak istenirken toplumda millî bir yapının oluşturulması düşünülmeyişi gibi, homojen bir milletin inşası gibi bir amaç da söz konusu değildi. Farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde milleti oluşturan unsurları bir arada tutmak arzusu her şeye rağmen eğitim sisteminin millileşmesini sağlamamış, tam tersine milliyetçilik ideolojisiyle hareket eden gayrimüslimlerin ayrılma istekleri giderek hız kazanmıştır.⁵⁷²

Eğitim açısından II. Meşrutiyet üç döneme ayrılmaktadır; birincisi II. Meşrutiyet'in ilanından Abdülhamit'in tahttan indirildiği 31 Mart Olayına kadar geçen dönem, ikincisi, 31 Mart Olayından Balkan Savaşı'na kadar geçen dönem ve üçüncüsü ise Balkan Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemdir. İlk iki dönemde, ders program ve müfredatlarında radikal değişimler yaşanmamıştır. Ancak ‘*meşrutiyet*’ değerleri aktarılmaya başlanmıştır. Balkan Savaşı sonrasında ise millet kavramının önem kazanmasıyla eğitimde millileşmeye yönelik programlar hazırlanmıştır.⁵⁷³ Toprak kayıpları ve azınlıkların emellerinden vazgeçip çokuluslu bir Osmanlı devletine yanaşmamaları Osmanlıcılığı Türk milliyetçiliğine döndürmüştür.⁵⁷⁴ Bu dönemde ilköğretimin parasız ve mecburi hale getirilmesi, ilköğretim için özel vergi konulması, vilayetlerde kurulan özel idarelere bu konuda önemli sorumluluklar verilmesi,

⁵⁶⁹ İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: II, İstanbul 1985, s. 466-468

⁵⁷⁰ Azmi Özcan, “Osmanlıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 33, İstanbul 2007, s. 486

⁵⁷¹ Şerif Demir, “Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, s. 31 (2010), s. 292

⁵⁷² Mustafa Turan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tevhid-i Tedrisat”, *Türk Yurdu*, sayı: 288 (2011), s. 195

⁵⁷³ Ufuk Şimşek, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimde Türkçülük Akımının Türk Kimliği Oluşturmadaki Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 14 (2006), s. 291

⁵⁷⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, E yayınları, İstanbul 2000, s. 446

Türkçe öğretiminin zorunlu ders olmasının istenmesi eğitimin millîleştirilmeye çalışıldığının göstergesidir.⁵⁷⁵

Millî mücadele zamanı gençliğin hangi dünya görüşüne, amaçlara, ilkelere ve eğitim felsefesine göre yetiştirilmesi gerektiğinin belirlenmesi hususu eğitime verilen önemi açıkça göstermektedir. 1920 Mayıs ayında okunan İcra Vekilleri Heyeti programına⁵⁷⁶ incelendiğinde, Osmanlı Devleti zamanında hazırlanan hükümet programlarında yer almayan millî şuuru geliştirmek, kendi bünyemize uygun programlar geliştirmek, girişim gücüne sahip olmak gibi temel ilkeler yer almıştır.⁵⁷⁷

Bu dönemde Türk kültürü hazinesini değerlendirme ihtiyacıyla bir de *Hars Dairesi* kurulmuştur. Hars dairesinin amacı Millî Mücadelenin temel gücünü, Atatürk'ün deyimiyle, halktan ve millettten alan öz kaynağını değerlendirmek ve bu açıdan eğitimi millîleştirmektir.⁵⁷⁸ Bu dairenin vazifesi; millî lisan ve edebiyat hakkında araştırmalar yapmak, yazılmış mühim eserleri, atasözlerini, bilmeceleeri, hikâye ve masalları, millî oyunları, kıyafetleri, millî gelenekleri toplamak, şarkılar, türküler ve maniler derlemek, millî eserleri muhafaza etmek ve müze kurmak, millî opera ve tiyatrolar oluşturmak, milli tarihe ait vesikaları hazırlamak, milletin âlimlerini, mucitlerini tanıtmaktır.⁵⁷⁹ Hars Dairesinin yaptığı çalışmalar Cumhuriyet döneminde pek çok kültür kurumuna örnek teşkil etmiştir.

Henüz Sakarya Savaşı devam ederken 16 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi toplanmış ve bu kongrede önemli kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal, çağdaş Türkiye'nin yaratılmasında etkili olacak eğitim sisteminin temel niteliklerini sıralayarak, gerilemenin en önemli sebeplerinden bir tanesinin de o güne kadar izlenen yanlış eğitim politikalarının olduğunu vurgulamıştır. Yeni toplumun eğitim sitemi bu yanlışlardan arınmış, millî karakterimiz ve tarihimizle uyumlu olmalıydı.⁵⁸⁰ Toplantıya katılan öğretmenlere gelecekte uygulanacak eğitim sisteminin öneminden bahsederken savaş günlerinde dahi iyi hazırlanmış bir millî eğitim programı oluşturulması ve var olan eğitim teşkilatının bugünden daha faydalı bir faaliyetle çalıştıracak ilkeleri hazırlanması gerektiğini

⁵⁷⁵ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s. 473

⁵⁷⁶ Bkz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 47

⁵⁷⁷ Mehmet Okur, "Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1 (2005), s. 202

⁵⁷⁸ Hıfzırraman Raşit Öymen, "Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi", *Atatürk Konferansları VI*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s. 165

⁵⁷⁹ *A.g.m.*, s. 170

⁵⁸⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 231-233

vurgulamıştır. Atatürk Türk milletinin yetenekli olduğunu, silahıyla olduğu gibi beyniyle de mücadele etmek zorunda olduğunu, birincisinde gösterdiği gücü ikincisinde de göstereceğine inandığını belirtmektedir.⁵⁸¹

Mustafa Kemal'in Maarif Kongresinde konuşma yapması üzerine Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şu satırlar yer almaktadır; “Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecekteki vazifesiyle meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır.”⁵⁸²

Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu Millî mücadeleyi desteklemişlerdir. 1921 başlarında düzenli ordu kuruluncaya kadar halkı millî mücadelenin amaçları hakkında aydınlatmak amacıyla çalışmalar yapmakla beraber, bazı öğretmenler cepheye koşarak düşmanla mücadele etmişlerdir. Millî mücadelenin en sıcak döneminde öğretmen ve öğrenci ve medrese mensuplarının askerliklerinin tecil edilmesi eğitime ne kadar önem verdiğinin bir başka örneğidir.⁵⁸³

Atatürk daima gençlerin kendi millî değerleriyle yetişmesini gerektiğini savunmuştur. Bunun için eğitimin yönteminin, dilinin ve eğitim araçlarının tamamen millîleştirilmesi gerekmektedir. Geleneksel eğitim modellerinin terk edilmesi, çağın gereklerine uygun eğitim modelinin geliştirilmesinin önemini vurgulamış ve bunun yanı sıra uygulanacak modelin millî değerlerimizle örtüşen yabancı fikirlerden uzak olmasını istemiştir. Atatürk; milyonlarca Müslümanın ana, baba, hoca eğitimiyle eğitim ve ahlâk aldığını, fakat bu insanların esaret altında yaşadığını söylemektedir. Bunun sebebini eğitim amaçlarının millî olmamasına bağlamaktadır.⁵⁸⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim *millî mi* olmalıdır, *dinî mi* olmalıdır sorusu da ortaya atılmıştır. Bu döneme kadar olan öğretim programları ve yönetmelikleri ve bakanların tutumu milliyeti, din ile bir arada ayrılmaz bir bütün gibi ele almışlardır. Ancak Atatürk'ün 1921-1925 yılları arasındaki konuşmaları, davranışları, siyaseten görüşleri ve girişimleri eğitimin *millî, çağdaş, demokratik ve lâik* olacağının göstergesidir. Saltanatın

⁵⁸¹ A.g.e., s. 231.

⁵⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 17 Temmuz 1337 (1921) s. 2

⁵⁸³ Betül Aslan, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Öğretmenlerin Durumu”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2 (2002), s. 64

⁵⁸⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 630

ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Öğretim Birliği Yasasıyla birlikte eğitim millî, demokratik ve lâik bir istikamette gelişmeye başlamıştır.⁵⁸⁵

Atatürk, Bursa’da 27 Ekim 1922’de öğretmenlere yaptığı konuşmada da yeni eğitim-öğretim sisteminin temel ilkelerini “*toplumsal yaşamımızın gereklerine uyması*” ve “*çağın gereklerine uyması*” olarak açıklamıştı.⁵⁸⁶ 8 Mart 1923’te Maarif Bakanı İsmail Safa Uzer bir eğitim genelgesi yayımladı. M. Rahmi Balaban’ın “Maarif Misakı” (Eğitim Andı) adını verdiği genelgenin ikinci bölümünde milli eğitimin amaçları; “millî duygular güçlendirilmeli, yeni kuşaklar çalışma ve üretici olma düşünceleriyle yetiştirilmeli ve çağdaş dünyada milliyetçi, uygar ve insancıl (hümanist) ülküler taşımali” şeklinde sıralanmıştı.⁵⁸⁷

Cumhuriyet Halk Partisinin 1931 tarihli programının eğitimin hedefi de Atatürk’ün *Maarif Misakı*nda koyduğu hedefler doğrultusunda; “*kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek*” olarak ifade edilirken; eğitimin vasıfları “*her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî ve vatanperver olmak*” olarak belirlenmiştir.⁵⁸⁸

Millî Mücadelenin birleştirici unsuru olan ‘*milliyetçilik*’ fikri eğitim politikasının da esasını oluşturmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen “*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*” ile bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanarak eğitim ve öğretim birliği sağlanmıştır. Burada amaç yeni nesilleri ortak bir millî kültürle yetiştirmektir. Cumhuriyet’ten önce eğitim millî bir nitelik taşımamakla beraber, çeşitli okulların bulunduğu kozmopolit bir eğitim anlayışını içermekteydi. Bir tarafta dine dayalı eğitim veren sıbyan okulları ile medreselerden oluşan klasik eğitim kurumları, diğer tarafta ise batılılaşma hareketleri sonrasında açılan rüştiye, idadî ve sultanî adıyla anılan modern eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bununla birlikte; kendi dilleri, dinleri ve kültürlerinde eğitim yapan azınlık okulları ile çoğu misyonerler tarafından açılmış olan yabancı okullar faaliyetlerini sürdüren eğitim kurumlarıydı. Her okulun programının, amacının birbirinden farklı olması millî duyguların ve ortak kültürün oluşmasını engelliyordu. Kanunun yürürlüğe girmesiyle 1839’dan beri süregelen mektep-medrese ikiliği sona ermiştir.⁵⁸⁹ Bu adım ile eğitimin lâikleşmesi yönünde de büyük bir adım atılmış oldu. Eğitimin lâik oluşuyla

⁵⁸⁵ Hıfzırraman Raşit Öymen, *a.g.m.*, s. 210

⁵⁸⁶ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt: 14, s. 41-47

⁵⁸⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap*, (Birinci Bölüm), Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923- 1938), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 66-67

⁵⁸⁸ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1931, s. 35

⁵⁸⁹ Ayten Sezer, “Atatürk, Cumhuriyet ve Eğitimde Millilik ve Bütünlük”, *Erdem*, cilt: 11, sayı: 33 (1999), s. 876-877

millilik vasfı arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bu sayede eğitim millî bir karaktere bürünebilir. Eğitimde *millilik*, *çağdaşlık* ve *lâiklik* esaslarının uygulanabilmesi için eğitim ve öğretimin birleştirilmesine ihtiyaç vardı.

Osmanlı zamanında toplumun ‘*din*’ olan birleştirici öğenin yerine, ‘*lâik*’ uygulamalar yürürlüğe konunca bu defa toplumu bir arada tutması için yeni bir birleştirici öğeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu öğe, çok uluslu imparatorluktan ulus devletin oluşum sürecinde büyük bir rol oynayan milliyetçilik veya Türkçülük fikridir. Millet ve yurttaş kavramlarının millî eğitim sistemi aracılığıyla pekiştirilmesi gerekmiştir. Bu gerçeğin kültür ve eğitim politikalarındaki ilk somut sonucu Öğretim Birliği’dir.⁵⁹⁰

Saruhan Mebusu daha sonra Maarif Nazırı olan Vasıf Çınar ve elli arkadaşının meclise verdiği önergede de bu konu sunulmuş, kanun teklifi tartışmalarının ardından Tevhid-i Tedrisat Kanunu yasallaşarak yaşama geçirilmiştir. Tevhid-i Tedrisatın en doğru, en bilimsel ve en çağdaş yöntem olduğu ifade edilen önerge de Tanzimat döneminde ortaya çıkan kültür ikiliğinin iki türlü insan yetiştireceğini ve bu eğitim anlayışının eğitime zarar verdiğini belirtmişlerdir. Bu vesile ile eğitim ve öğretimin birliğinin önemi vurgulanmıştır.⁵⁹¹

Ziya Gökalp; eğitim sisteminin medreseler, yabancı okullar, Tanzimat mektepleri olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmektedir. Medrese ve mekteplerin iyi vatandaş yetiştirememesinin nedenini de diğer milletlerin eğitim anlayışlarının millî olmasına karşın bizim eğitimimizin kozmopolit bir durumda olmasına bağlamaktaydı. Bu üç grubun medeniyetleri ayrı olduğu gibi, pedagojileri de ayrı idi. Gökalp bu nedenle öğretim kurumlarının birleştirilmesi ve bir millî eğitim sisteminin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹²

Ziya Gökalp ve dönemin aydınları gerçek bir millet olmak için eğitim yöntemini birleşmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Atatürk, Türk aydınlarının arzuladıklarını eğitim anlayışını gerçekleştiren bir lider olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanun’unun kabulünden sonra yaptığı bir konuşmada eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe aynı fikirde ve anlayışta bir millet oluşturma imkânsız olduğunu söyleyerek eğitim ve öğretim birliğine verdiği önemi vurgulamıştır.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Hüseyin Canyaş, Orkunt Canyaş, “Türk Modernleşmesi Açısından Öğretim Birliğinin Önemi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı: 23 (2008), s. 33-34

⁵⁹¹ Tülay Alim Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları*, Arma yayınları, İstanbul 2001, s. 19-20

⁵⁹² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 62

⁵⁹³ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 654

Eğitimin tam anlamıyla millî olabilmesi için eğitimde kullanılacak dili de yöntemi de ve eğitim araçlarını da millileştirmek gerekir. Bu görüşe inanan Atatürk, Tevhid-i Tedrisat yasası ile eğitimimizi çağdaşlaştırmış, yeni Türk harflerinin kabulüyle daha kolay öğrenmeyi sağlayan Latin kökenli Türk alfabesini uygulamaya koymuş, Türk Dil Kurumu'nu kurarak dilimizi de millileştirme suretiyle eğitimimizde *yöntemde millîlik, dilde millîlik ve araç gereçte millîlik* uygulamalarını tamamlamıştır.⁵⁹⁴

Eğitim sistemini etkileyen ilkelerden biri de *lâiklik* ilkesidir. Atatürk lâiklik ilkesini detaylı olarak ele almış, kültürel, toplumsal ve siyasal programlarında da lâikliğe yer vermiştir. Eğitimin lâikleşmesi çağdaşlaşmanın koşulları arasındadır. Atatürk'e göre eğitimde lâiklik; eğitim ve öğretimin amaçlarının, içeriğinin dünyevi gerçeklere uygun olarak yeniden düzenlenmesidir.⁵⁹⁵ Yeni kuşağın yetişmesi ve çağdaş gelişmelere ayak uydurabilecek duruma gelmesi için eğitimin lâikleşmesi gerekmektedir. Bu manada Atatürk eğitimi pozitif bilim temellerine dayanan lâik bir sisteme oturtmak istemiştir. Toplumsal barışın ve millî birliğin kurulması açısından da lâik eğitim anlayışı çok önemlidir. Çünkü lâik eğitim anlayışında farklı inançtan olan vatandaşlara ayırım yapılmaz ve herkese eşit saygı gösterilir.⁵⁹⁶

Eğitimin temel ilkelerinden eğitimde *fırsat eşitliğini* sağlamaktır. Gelir düzeyi, bulundukları bölge, kültür düzeyi ve demografik yapıları her ne olursa olsun toplumun tümü sunulan hizmet ve imkânlardan adil bir biçimde yararlanabilme imkânına sahip olmalıdır. Atatürk, Türk milletinin, her bireyin kabiliyetlerini geliştirmesine imkân sağlayacak bir eğitim sistemi amaçlamıştı. Eğitim görmek, sadece bir sınıfın ya da grubun hakkı olmamalı, her birey eğitim hakkına sahip olmalıydı. 1 Kasım 1928'de yeni harflerin kabulünden sonra halkı okuryazar kılmak amacıyla gerçekleşen eğitim seferberliği için açılan Millet Mektepleri, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için yapılan çabaları göstermesi adına çok önemlidir. Bu mektepler için yapılan yönetmeliğe göre, (A) ve (B) derslikleri olmak üzere iki derslik açılması ve (A) dersliklerinde hiç okuma-yazma bilmeyenlerin; (B) dersliklerinde ise, Arap harfleri ile okur-yazar olanlara yeni Türk harflerinin öğretilmesi amaçlanmıştır.⁵⁹⁷ 1928-29 döneminde (A) dersliklerinden 485632, (B) dersliklerinden de 111378 yetişkinin belge alması üzerine,⁵⁹⁸ Atatürk 1 Kasım 1929

⁵⁹⁴ Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: II, sayı: 4 (1985), s. 203-204

⁵⁹⁵ Mahmut Tezcan, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, Anı Yayıncılık, Ankara 2000, s. 20

⁵⁹⁶ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, Cem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 364

⁵⁹⁷ Mustafa Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928 – 1935)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: X, sayı: 28 (1994), s. 473

⁵⁹⁸ *A.g.m.*, s. 482

tarihinde meclisi açarken yaptığı konuşmada; “Millet Okulları normal öğretim dışında kadın ve erkek, yüzbinlerce vatandaşın aydınlanmasına hizmet etti”⁵⁹⁹ diyerek mutluluğunu dile getirmiştir. Atatürk’e göre eğitimde fırsat eşitliği sağlanmanın yolu tüm vatandaşlara eşit şartlarda eğitim almasıdır. Eğitimde sağlanan fırsat eşitliği kalkınmayı da sağlayacaktır.

30 Ağustos 1925’te Atatürk Kastamonu’da yaptığı bir konuşmada, eşitliğin, karma eğitimin Türk eğitim sisteminin temel ilkelerinden birisi olması gerektiğini ve kadını eğitmeyen bir toplumun ilerlemeyeceğini açık bir dille ifade etmiştir.⁶⁰⁰

Eğitim *işlevsel* olmalıdır. Eğitimin sadece teorik olarak yapılması beceri kazandırmadığı gibi ezberci yapar. Bunun için teorik eğitim pratik eğitim ile desteklenmelidir. Atatürk eğitim anlayışımızın özellikle işe ve üretime dönük, uygulamaya yer vermesini istemiştir. Bununla ilgili olarak; Eğitim ve öğretimde uygulanacak yöntem, bilgiyi insan için medenî bir zevk olmaktan çıkarıp, maddî hayatta başarılı olmayı sağlayan, pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmektir. Bu pratik ihtiyacın karşılanması için atölyeler, müzeler ve güzel sanatlar sergileri, konservatuvarlar, modern kütüphaneler, bitki-hayvan bahçeleri ve basımevleriyle donatılarak uygulamalı eğitimin bir devlet politikası haline getirilmesini istemiştir.⁶⁰¹

Eğitim; toplumdaki fertlere belli bir yetenek kazandırarak onları üretici durumuna getirmelidir. Hizmet, tarım, endüstri gibi alanlarında toplumun ihtiyacı olan insan gücünü yetiştirmelidir.⁶⁰² Sanayileşmede yapılan önemli atılımlar eğitimde önemli gelişmelere sebep olmuştur. Devlet ekonominin ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirmiştir. Yurt dışından gelen Dewey, Kühne, Buyse eğitimcilerin hemen hepsi iktisadî kalkınma ile eğitim arasındaki ilişkinin önemini vurgulamışlardır.⁶⁰³ Üretimde verimliliğin ve kalkınmanın yolu vatandaşın okur-yazar olmasıdır. Bu nedenle kitle eğitimi eğitimin başlıca hedefi olmuştur. Eğitim bursları, Millet Mektepleri, Köy Enstitüleri gibi uygulamalar da bu eğitim anlayışının ortaya çıkardığı gelişmelerdir. Kısa zamanda yönetici kadro ve teknik

⁵⁹⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 749

⁶⁰⁰ A.g.e., s. 661

⁶⁰¹ A.g.e., s. 494

⁶⁰² Şükrü Ada, “Toplumsal Değişme ve Yenileşme”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 309

⁶⁰³ Howard E. Wilson, İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1968, s. 133-143

kadronun oluşturulması için yükseköğretimde ise, daha çok seçkin birey yetiştirmeye yönelinmiştir.⁶⁰⁴

Atatürk yeni bir ekonomi politikasından bahsettiği 17 Şubat 1923 yılında İzmir’de yapılan ilk İktisat Kongresinde; endüstride, tarımda, ticarete ve sanatta kısaca üretimi kapsayan bütün alanlarında etkin, verimli, üretici olmalarını sağlayacak biçimde yetiştirilmeleri gerektiğini bu amaçla da okulların eğitim programlarında gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemişti.⁶⁰⁵

Atatürk yerel ihtiyaçlara duyarlı eğitim sistemi oluşturmaya özen göstermiştir. Tarım, sanayi ve diğer kesimler arasında eğitim ile bağlantı kurulmuştur. Bu dönemde eğitim sisteminde devletin çeşitli kuruluşları beraber ortak çalışmalar yapmışlardır. Buna bakanlıkların meslekî ve teknik eğitimin geliştirilmesine ilişkin arası çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Tarım, Bayındırlık ve İşletme, Millî Savunma, Millî Eğitim Bakanlıkları, endüstriyel ve ekonomik kalkınmayı öngören programların uygulanması ile ilgili olarak ihtiyaç duyulan teknik personelin yetiştirilmesini sağlamak üzere temsilcilerden oluşan bir komisyon kurulmuştur. İlgili tarafların ortak çabaları ile meslekî ve teknik eğitimin ana yapısını oluşturacak çalışmalar yürütülmüştür.⁶⁰⁶

Hızlı bir iktisadî gelişme ve kalkınmanın gerçekleşmesiyle mesleki ve teknik eğitim arasında bağlantı vardır. Kalkınma düzeyi ve ekonomik gelişme ile ülkenin sahip olduğu ve kullanabildiği bilimsel teknik arasında doğru orantı vardır. Teknik gelişmeler bilimsel gelişmelere bağlıdır. Pek çok iktisatçı tarafından bilimsel gelişmenin teknik gelişmeyi oluşturduktan sonra kalkınma ve ekonomik gelişmenin ortaya çıkabileceği görüşü kabul edilmektedir.⁶⁰⁷

Eğitimde *bilimsellik*, eğitimin çağın gereklerine uygun hale gelmesidir. Atatürk’ün geri kalmış ülkeyi kalkındırmak ve dünyada layık olduğu yere getirmek için başvuracağı yol bilim ve teknoloji idi. Eğitim sisteminin çağdaş bilime dayalı olacağını vurgulayarak toplumun yüzyılın gereklerine göre yaşayabilmesi için bilim ve tekniğin

⁶⁰⁴ İsmail Güven, *Türkiye’de Devlet ve İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s. 94

⁶⁰⁵ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 477-478

⁶⁰⁶ Hıfzı Doğan, “Atatürk’ün İşlevsel Eğitim Anlayışı”, Ankara Üniversitesi’nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı: Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar (ed. Doğan Atılğan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2006, s. 182.

⁶⁰⁷ Yüksel Ülken, “Atatürk’te Eğitim, Bilim ve Teknik” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 12, (1988), s. 533

gerekli olduğunu söylemiştir. Bilim ve teknikle ilgili girişimlerin yapılacağı yer ise okuldur.⁶⁰⁸

Mustafa Necati saltanat devri eğitimiyle farkın eğitimin amacının değişmesinden ileri geldiğini ifade etmektedir. Osmanlıdaki sistem dünyevî, millî ve demokratik değildi. Cumhuriyet dönemi eğitimi ise millî ve dünyevîdir, düşünce ve vicdan hürriyetini daraltan, her türlü etkiden uzaktır. Eğitimin esaslarında, usul ve tarzında tamamen bilimsel temeller hakimdir.⁶⁰⁹

Batı'da 'üniversite'; bilimsel ve düşüncel düzeyinin belirleyicisi olarak tanımlamaktadır. Atatürk, üniversitenin gerçek bilimi temsil ettiğini kabul etmekteydi. Üniversitelerin bilim düzeyini, Batı üniversitelerine benzer şekilde en yüksek düzeye ulaştırmayı amaçlamıştı.⁶¹⁰ Bu nedenle Atatürk, üniversitenin milletin genel eğitiminde ve çağdaşlaşmasında önemli etkilere sahip olduğunu özellikle vurgulamış ve Üniversite Reformu'na büyük önem vermiştir.⁶¹¹

Cumhuriyet dönemi öncesi dönem incelediğinde çağdaş eğitimin uygulanması için çabalar gösterilmişse de eğitim ve öğretim faaliyetleri genellikle İstanbul merkezli olmuştur. Millî Mücadele zamanı Osmanlı aydınları Anadolu'ya geçtiklerinde buraya ne kadar yabancı olduklarını ve eğitimden yoksun kaldıklarını fark etmişlerdir. Tokat Milletvekili Mustafa Bey kendi şehrinde aydın olarak bir kişi bile olmadığını, eğitimden yoksun bırakıldıkları gerçeğini dile getirmiştir.⁶¹² Atatürk üniversite reformunu yaparken bu sorun aşmak için üç büyük kültür bölgesi oluşturmayı hedeflemiştir. Batı bölgesi için, İstanbul Üniversitesi, merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesi, doğu bölgesi için de Van'da kurulacak bir üniversite düşünülmüştür. Atatürk Van gölü sahilllerinde modern bir kültür şehri kurmak istemiştir.⁶¹³ Hasan Rıza Soyak anılarında Atatürk'ün Van'da üniversite etrafında şekillenecek modern bir kültür şehri projesine çok gönül bağladığından bahsetmiştir.⁶¹⁴ Atatürk'e göre eğitimde sağlanan fırsat eşitliği kalkınmayı sağlayacaktır. Tüm vatandaşlar eşit şartlarda eğitim alma imkanına kavuştuğunda eğitimde fırsat eşitliği de sağlanmış olacaktır.

⁶⁰⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 236

⁶⁰⁹ Hıfzırman Raşit Öymen, *a.g.m.*, s. 183

⁶¹⁰ Aydın Sayılı, "Atatürk, Bilim ve Üniversite", *Belleten*, cilt: 52, sayı: 204 (1988), s. 1099-1100

⁶¹¹ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 238

⁶¹² *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri I*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1946, s. 185

⁶¹³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 856-857

⁶¹⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 460-461

Eğitim; bağımsızlık ve ekonomik gelişme ile birleştirilip bütünleştirilmiştir. Millî Mücadelenin ve Türkiye Cumhuriyet'in temel taşı olan *Misâk-ı Milli* ile her alanda tam bağımsızlık amaçlanmıştır. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi ile ekonomik bağımsızlık konusunda vurgu yapılmış ve *Misâk-ı İktisadî* oluşturulmuştur. Eğitim düzenlemesi de *Misâk-ı Maarif* ile tamamlanarak üç önemli 'misâk'; *bağımsızlık*, *ekonomi* ve *eğitim* Türkiye Cumhuriyet'inin temeli olarak saptanmıştır.⁶¹⁵

Atatürk, eğitimdeki bu önemli adımdan sonra, asıl gerçekleştirmek istediği millî eğitim ve onun temeli saydığı millî kültür politikalarına planlı ve programlı eğilme fırsatının zeminini oluşturmuştur. Zira Atatürk, milleti *dil*, *kültür* ve *ülkü birliği* ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir sosyal ve siyasi heyet olarak kabul etmiştir. Eğitim politikasının esasında da Türk toplumunu *millî dil*, *millî kültür* ve *millî gaye* etrafında birleştirerek modern bir millet haline getirme düşüncesi yatmaktadır.⁶¹⁶

Atatürk'ün eğitimle ilgili ortaya koyduğu fikirlerin dayandığı iki husus vardır. Birincisi *millîleşme*, ikincisi ise *çağdaşlaşmadır*. Atatürk taraftar olduğu ve tarihi bir zorunluluk ortaya çıkan milliyetçilik siyaseti ile çağdaşlaşmayı birleştiren ortak bir strateji geliştirmiştir. Batı dünyasındaki ilmî zihniyete, bilgi birikimine ve teknolojik temellere dayanan yeni medeniyete ulaşmak çağdaşlaşmanın gereği idi. Diğer yandan Batıya karşı, Batı mekanizmalarıyla cevap verebilmek demektir. Milliyetçilik ise yeni devleti kuran ruhun ifadesiydi. Atatürk, Osmanlı imparatorluğunun gerilemesiyle başlayan süreçte, birbirine zıt görünen ancak paralel olarak ilerleyen çağdaşlaşma ve milliyetçilik düşüncesini Türkiye Cumhuriyet'inde birleştirdi.⁶¹⁷ Bu düşünce ile Türk milletinin çağdaşlaşmasını, kalkınmasını millî eğitimin gelişmesine bağlamıştır.

O'nun eğitim politikası; içte Türk toplumunu siyasi, iktisadi ve kültürel olarak değiştirmeye yönelikti. Dışa karşı ise askeri ve siyasi alanda kazanılmış savaşı, barış devrinde de iktisadî, kültürel ve fikrî alanda devam ettirmek maksadında idi. Bu iki yönlü mücadele, bir taraftan millî devlet ve milliyetçiliğin zaruri sonucu, öbür taraftan ise çağdaşlaşmanın ilk ve temel şartı olması bakımından gerçekçi ve mantıklı idi.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Seçil Akgün, Murat Uluğtekin, "Misak-ı Maarif", Ankara *Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 1, sayı: 03 (1989), s. 287

⁶¹⁶ Bayram Kodaman, "Atatürk'ün Eğitim Politikası", *Millî Kültür*, sayı: 35 (1982), s. 9

⁶¹⁷ Ali Ata Yiğit, "Eğitim ve Kültür Açısından Atatürk'ün Getirdiği Modelin Fikrî Temelleri ve Hedefleri", *Erdem*, cilt:11, sayı: 33 (1999), s. 1038-1039

⁶¹⁸ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 9

Atatürk'ün ülkenin eğitimi için koyduğu hedeflerin başarıya ulaşmasında hiç kuşkusuz o dönemde kurulan kadroların etkisi büyüktür. Şevket Süreyya Aydemir '*Suyu Arayan Adam*' adlı eserinde, Cumhuriyet'in ilk döneminde eğitimin gelişmesinde görev alanların hangi koşullarda çalıştıklarını anlatmaktadır. Aydemir; Eğitim Bakanlığında çalışan kadroların mesai bittikten sonra gece geç saatlere kadar çalışmaya devam ettiğini, eğitim alanında, lâik eğitim gibi pek çok cesur ve ilerici hamlelerin bu kadroların özverili çalışmaları sayesinde başarıldığını söylemektedir.⁶¹⁹

Atatürk, Türk milletini refaha ulaştırmak için vatani kurtaran asker ordusunun yanında ikinci bir ordunun da milletin geleceğini yaratan eğitim ordusu olduğunu söylemiş, kazanılan zaferin kalıcı sonuçlarının ancak eğitim ordusu ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁶²⁰ Eğitim hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önemli unsur öğretmendir. Milletin geleceği için, yapılacak inkılâpların halka öğretilmesi ve benimsetilmesi için öğretmenlere büyük görev düşmektedir. Atatürk yeni nesilleri öğretmenlere emanet etmiştir.⁶²¹

2.2. Eğitim Felsefesi

Eğitim felsefesi, eğitimin amaçlarını şekillendiren ve eğitim uygulamalarına yol gösteren kavramlar bütünüdür. Eğitimciler felsefi akımlardan yararlanarak çeşitli eğitim felsefeleri geliştirmiştir. Bunlardan en önemlileri ve ülkelerin eğitimlerini etkileyenler; *daimicilik* (pennalism), *esasicilik* (essentialism), *ilerlemecilik* (progressivism), *yeniden kurmacılık* (reconstructionism) ve *politeknikçilik* (polytechnicism).

Atatürk devrin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak, bilimsel yöntemlerin kullanıldığı bir eğitim sisteminden yanadır. O'nun fikir yapısına en yakın eğitim felsefesi "*Yeniden Kurmacılık*"tır. "*İlerlemecilik*" eğitim felsefesinin devamı olan "*Yeniden Kurmacılık*"ın dayandığı temel felsefe '*pragmatizm*'dir. John Dewey, Isaac Bergson, Barold Rugg, George Counts, T. Brameld bu akımın temsilcilerindendir. Toplumun sürekli var olan gelişme ve değişmelere ayak uydurabilmesi için eskiyen, yıkılan değerlerin yerine yenisinin inşa edilmesi gerekir. *Yeniden Kurmacılık* toplumu yeniden yapılandırmak ve geliştirmek için eğitimi temele almaktadır. Eğitim sosyal reform hareketlerini geliştirmede önemli araçlardan biridir. Eğitimin hedefi, insanlığın barış ve mutluluğunu sağlamak, güçlü ve tutarlı değerlere dayalı bir dünya uygarlığı yaratmaktır.

⁶¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 418

⁶²⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 15, s. 264-265

⁶²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 605

Bireyin gizli yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirmek, kültürel değerlerin sürekliliğini sağlamak, demokratik yaşam biçimini oluşturmak, bilimsel yöntemleri kullanmak ve eleştirel düşüncüyü geliştirmek bu eğitim felsefesinin hedefleri arasındadır. Okul ve sınıf ortamları demokratik olmalı, her türlü görüş ve düşünceler sınıf ortamında tartışılabilir. Eğitim programı kalıcı, ezbere dayalı olmamalıdır. Öğretmenler eğitimin amaçlarını gerçekleştirebilmek için her türlü öğretim materyali, yöntem ve teknikleri geliştirmelidirler. Eğitim ortamında ceza kesinlikle kullanılmamalıdır.⁶²²

Bu felsefenin öncülerinden biri olarak Türkiye'ye davet edilen John Dewey, 1924'te Maarif Vekâlet'ine bir rapor sunmuştur. Dewey'e başvurulma sebebi, eğitim sisteminin uygulanması ve öğretmen kadrosunun nasıl yetiştirileceği hakkındaki düşüncelerini almaktır.⁶²³ Hazırlanan raporda; yaşam koşulları dikkate alınarak yeni okul binalarının inşa edilmesi, öğrencileri yetenek ve ihtiyaçlarına göre meslek hayatına hazırlamak amacıyla mesleki ortaokulların açılması, bölgenin ihtiyaçlarına göre ziraat ve ticaret kurslarının oluşturulması, köy okullarının tarımsal gelişime katkı sağlayacak şekilde düzenlenmesi gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca, ilkokul müfredatının ülkenin farklı bölgelerindeki yerel koşul ve ihtiyaçlara uygun olarak yeniden düzenlenmesi, öğretmen okullarında çeşitli bilim alanlarında uzman öğretmenler, okul müdürleri ve eğitim müfettişleri yetiştirilmesi amacıyla bölümler açılması, eğitim konularında uygulamalı kaynak kitaplar yazılması ve yabancı kaynakların Türkçeye çevrilmesi, gezici kütüphanelerin kurulması ve bu kütüphanelerde görev alacak mesleki bilgiye sahip kütüphane görevlilerinin yetiştirilmesi gibi konulara da yer verilmiştir.⁶²⁴

Eğitimci Mustafa Rahmi Bey'in yazdığı 1923'te basılmış “*Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif Umdesi (ilkesi) ve Asrî Terbiye ve Maarif*” adlı kitabında, Atatürk döneminin eğitim çalışmalarını ayrıntılarıyla görmek mümkündür. Atatürk'ün *Maarif Misakı*'nda söz ettiği bazı prensiplere bakıldığında Dewey'den esinlenildiği görülmektedir. Bu dönemde eğitim felsefesinin rotası *pragmatizm* olarak belirlenmiştir. Eserde, yeni eğitim anlayışının eskisinden ayrıldığı en önemli noktanın bireyleri hayata hazırlamak olduğunu ifade edilmiştir. Yeni eğitim ve öğretimin amacı; kişinin bilgisini, alışkanlıklarını, ülküsünü ve kuvvetini hayatta kullanacağı şekilde gelişmesini sağlamaktır. Kısa deyişle, kişiyi hem kişisel hem de toplumsal olarak hayata

⁶²² Muammer Ergün, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya.), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 74

⁶²³ Bahri Ata, “1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'nin Türkiye Seyahati”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:21, sayı: 3 (2001), s. 194

⁶²⁴ John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1939, s. 1-7

hazırlamaktır.⁶²⁵ *Yeniden Kurmacı* felsefeye göre toplumda tam demokrasi egemen kılınmalıdır. Atatürk'ün toplumun sahip olması gerektiğini düşündüğü vasıflar, bu felsefenin hedefleriyle örtüşmektedir.

Atatürk'ün eğitimle ilgili fikirlerinin üç boyutu vardır. Birincisi; bireysel ve toplumsal varlığın devamı ve gelişmesi için temel bilinci oluşturmaktır. İkincisi; bireylere ekonomik yaşam için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak, son olarak da eğitimde millî ve evrensel koşullara uygunluğu sağlamaktır.⁶²⁶ Atatürk yine öğretmenlere hitaben yaptığı bir başka konuşmada eğitimin hedefleri için iki önemli ilkeye dikkat çekmiştir; İlki sosyal hayatımızın gereksinimlerine uygun olması, diğeri ise modern çağın gereklerine uygun olmasıdır.⁶²⁷

İlerlemeci felsefede eğitim ortamı bireyin ilgi ve etkin gereksinimlerine göre düzenlenmelidir. Atatürk, eğitim programlarının bireyin günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu beceri ve bilgileri kazanmasına yardım edecek bir programın geliştirilmesinden yanadır.⁶²⁸ Bu konuda; ilkokuldan itibaren gerçek ihtiyaçları karşılayacak bir program oluşturulmasını ve bunun teoride kalmamasını ve okulda öğretilecek olan bilgilerin, bireylerin kullanacağı türden olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶²⁹

İlerlemeci eğitim felsefesinde toplumsal, kültürel, ekonomik ve teknolojik değişmelere göre eğitimin amaçlarında sürekli değişme olmalıdır. Atatürk aynı doğrultuda eğitim programının çağın gereklerine ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini istemiştir. Bunun için tüm yurttaki eğitim birliğini, ilköğretimin genel ve zorunlu olmasını, memlekette, orta öğretimin iyi vasıtalarla artırılmasını ve yükseköğretimin de çağın ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁰

Atatürk'ün eğitim ile ilgili düşüncelerinin esasıcı felsefeye yaptığı vurgu iki yönlüdür. İlki vatandaşlık eğitimi ile yakından ilgilidir. Diğer bir değişle, mevcut bilginin yeni nesillere aktarılmasından çok, yeni inşa edilmiş bir ülkenin geleceği için yurttaşlara aktarılacak temel değerleri içermektedir.⁶³¹ Atatürk bununla ilgili olarak çocuklarımıza

⁶²⁵ Mustafa Rahmi, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif*, (haz. Mustafa Şahin) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 23

⁶²⁶ Ayfer Kocabaş, "Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, Dewey, Mustafa Necati ve İsmail Hakkı Tonguç", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 3 (2008), s. 206

⁶²⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 93

⁶²⁸ Tuba Gökmenoğlu, Yaşar Kondakçı, "Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Eğitim", *Elementary Education Online*, cilt: 14, sayı: 3 (2015), s. 1035

⁶²⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 93

⁶³⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 745

⁶³¹ Tuba Gökmenoğlu, *a.g.m.*, s. 1035

ve gençlerimize en iyi eğitim verilse de öncelikle kendi kimliğine ve millî geleneklerimize düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir demektedir.⁶³²

Bir diğer boyut ise, esasiciliğin her anlamda nitelikli eğitimin toplumun bütün bireylerine sunulması kaygısını içermektedir. Eğitim ve öğretimin birleşmesi, karma eğitim politikası da bunlara örnek gösterilebilir. Bilgiyi her bireye sunmaktan çok, kültürel miras oluşturup bu değerleri çocuklara ve genç nesillere kazandırılması isteği daha ağır basmaktadır.⁶³³ Atatürk bu konuyla ilgili olarak eğitim ve öğretimde birliğin milletin kalkınma ve yükselmesi açısından çok önemli olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁴

Atatürk'ün eğitimle ilgili bazı düşünceleri daimici felsefenin disiplin ve ahlaki ilkeler ve değerlerin değişmez özelliklerini taşımaktadır. Öğretim hayatında sıkı disiplini başarının esası olarak görmektedir. Eğitimcilerin disiplini sağlamaya, öğrencilerin ise disipline uymaları gerekmektedir.⁶³⁵ Bir başka konuşmasında ise daimiciliğin değişmeyen ilke ve değerlerine vurgu yaparak; gençlerin manevî değerler yanında erdemli, düzenli ve disiplinli olmaları gerektiğini söylemektedir.⁶³⁶

Cumhuriyet kurulduğunda nüfusun neredeyse %80'i köylülerden oluşmaktaydı. Toplumun ihtiyaç duyduğu üretimi sağlayabilecek bir eğitim modeli arayışına girilmişti. Yapılan çalışmalar sonucu, ülkemize özgü bir eğitim modeli önce köy öğretmen okulu, daha sonra ise köy enstitüleri adıyla, belirli bölgelere de açılmış olan okullarda uygulanmaya başlanmıştır. İsmail Hakkı Tonguç ve ekibi, Dewey, Kerschensteiner ve Pestalozzi, gibi eğitimcilerin ortaya koyduğu iş eğitimine inanıyorlardı. Kurulacak enstitülerdeki eğitimin beceriye, işe ve üretime dayandırılması amaçlanmıştır. Eğitim bilimleri ve politeknik eğitimin ilkeleri bakımından değerlendirildiğinde, köy enstitüleri politeknik eğitim modeline oldukça yakındır. Ancak enstitülerin gerçek anlamda politeknik okullar olabilmesi için, sadece öğretmenleri farklı meslek becerileriyle (ziraatçılık, duvarcılık, demircilik vs.) yetiştirmek yerine, bireyleri farklı mesleklere, çok yönlü eğitim anlayışıyla hazırlanması gerekirdi. Oysa köy enstitülerinin amacı köye öğretmen yetiştirmekti. Enstitülerin kaynağında ve hedefinde sanayi değil köy vardı ve amaç köylerin ve köylünün kalkınmasıydı. Bununla birlikte, köy enstitülerinde

⁶³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 319

⁶³³ Tuba Gökmenoğlu, *a.g.m.*, s. 1036

⁶³⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 496

⁶³⁵ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 244

⁶³⁶ *A.g.e.*, s. 300

öğretmenler yapı ve işleyiş bakımından, politeknik eğitim anlayışı ile yetiştirilmişti. Zira onlara sadece öğretmenlik meslek eğitimi verilmemiş, her alanda ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik yetiştirilmeleri sağlanmıştı.⁶³⁷

Atatürk yeni devlet kurulurken ülkenin refahının gelişmesi için politeknik eğitim uygulamalarından yana olmuştur. Yeni devletin bütün ilkelerinin, bütün programlarının iktisat programından çıkması gerektiğini önemle vurgularken, eğitim programının da bu bakış açısıyla ele alınmasını istemiştir. Bu konuda verdiği bir söyleşide öğretim ve eğitim programının pratik, yararlı, verimli olması ve tüccar, çiftçi, fabrikacı, kunduracı gibi mesleklerin de bu eğitim sisteminden çıkması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁸ 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde ise verilecek eğitimin "ticaret, ziraat ve sanat alanlarında verimli, etkili, faal," olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁹

Atatürk'ün eğitim felsefesi, *tek yönlü* ve *indirmeci* değil; *çok yönlü* ve *ilerlemecidir*.⁶⁴⁰ Söylev ve demeçlerinde eğitimin, kültürel değişim, sosyal değişim, iktisadi kalkınma ve vatandaşlık eğitimi gibi farklı amaçlarına vurgu yapmaktadır. Eğitim ile ilgili düşünceleri incelendiğinde eğitim felsefesi ağırlıklı olarak "*yeniden kurmacılık*"tır. Yeniden kurmacılık eğitim felsefesinin amaçlarıyla, Atatürk'ün yeni nesiller için istediği çağdaş, lâik, demokratik ve modern bir eğitim anlayışı birbirine benzemektedir. Bununla birlikte, Atatürk toplumun yaşadığı hayat şartları ve ihtiyaçlarına uygun millî bir eğitim politikasını belirlemeye çalışmıştır. Bu nedenle idealist ve realist düşünce akımlarına dayanan *daimici* ve *esasici* eğitim programlarının bazı prensiplerini benimsemiş ve uygulanmaya çalışmıştır. Atatürk'ün, eğitimin değişmemesi gereken ve insanı insan yapan özellikler üzerine temellendirmesinin önemine vurgu yapan söylemleriyle "*daimici*", eğitimin amacının millî ve toplumsal beraberliğe katkı sağlamak ve kültürel mirasın çocuklara ve genç nesillere kazandırılması gerektiği ile ilgili tespitleri bağlamında "*esasici*", eğitimin üreten bireyler yetiştirmesi zorunluluğu ile ilgili nitelendirmeleriyle "*politeknikçi*," eğitime, eğitim alacak her bir bireyin gereksinimine ve ilgisine göre, her bir bireyi kendi yolunda geliştirmek ve toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak ile ilgili verdiği görev bağlamında "*ilerlemeci*" ve eğitimin

⁶³⁷ Battal Aslan, *a.g.m.*, s. 29-30

⁶³⁸ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 378

⁶³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), s. 477

⁶⁴⁰ Şahin Filiz, "Atatürk'ün Eğitim Felsefesi", *Cumhuriyetin 100. Yılında Eğitim Kurultayı*, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2008, s. 32

amacının geleceğin toplumunu yetiştirmek gerektiğine dönük nitelermeleriyle “yeniden kurmacı” bir eğitim anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴¹

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonra pragmatik felsefenin biçimlendirdiği eğitim programları (ilerlemecilik, yeniden kurmacılık) düzenlenmiştir. Eğitimin amacı cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devrimci, devletçi, lâik, akıllı ve bilimi kullanan, fikri, vicdanı, irfanı hür nesiller yetiştirmekti. Eğitim ve öğretimin birleşmesi, karma eğitim politikası, mesleki ve teknik eğitim programları pragmatik felsefeye dayanan uygulamalardır. Cumhuriyet döneminde eğitimde bu yakalanan ivme, sonraki dönemlerde devam etmemiştir. Ülkemizin anayasaları, tüm hükümet programları pragmatist eğitim akımını kuramsal olarak savunurken, uygulamalar ne yazık ki bu doğrultuda olmamıştır. Okullarda realist ve idealist felsefeler dayanan esasici ve daimici eğitim akımları temele alınmış ve kullanılmıştır. Eğitim sisteminde pragmatist felsefenin izlerini taşıyan köy enstitüleri dışında uygulamada başarıya ulaşamamıştır.⁶⁴²

Atatürk bir yandan eğitimsiz kalmış bir halk için vatandaşlık eğitimi tasarlarırken, diğer yandan geleceğin nesillerini yetiştirecek yeni eğitim programları hazırlamaya çalışmıştır. Yeni bir toplum tasarlarırken her türlü eğitim felsefesinden yararlanmıştır. O’nun fikir yapısına en yakın eğitim felsefesi, devrin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak, bilimsel yöntemlere ağırlık veren bir eğitim felsefesi “Yeniden Kurmacılık”tır. Eğitim alanında inkılaplar bu felsefenin izlerini taşımaktadır.

2.3. Vatandaşlık Eğitimi

Atatürk’ün millî egemenlik konusundaki kararlı tutumu devlet yapısının kişî egemenliğinden kurtularak millî egemenliğine geçmesini sağladı. Tam bağımsızlık ve millî egemenlik elde edildikten sonra millî egemenliği koruyacak zihniyette ve karakterde insan yetiştirmek gerekiyordu.⁶⁴³ Atatürk cumhuriyet için; fennen, ilmen, bedenlen, fikren kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular istemiştir.⁶⁴⁴ Toplum her şeyden önce bütün fertleriyle doğru bir düşünce biçimine sahip olmalıdır. Düşünce biçimi sağlıklı olmayan bir milletin bütün çalışması beyhudedir.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Erdal Toprakçı, “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi”, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4 (2011), s. 8-9

⁶⁴² Veysel Sönmez, *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2009, s. 175-176

⁶⁴³ Hüsnü Erkan, *Bilgi Uygarlığı için Yeniden Yapılanma Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s. 66

⁶⁴⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, cilt: 16, s. 278

⁶⁴⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 336

Cumhuriyet döneminin vatandaşlık eğitimini değerlendirirken Türk Tarih ve Dil Tezleri iler birlikte ele almak gerekir. Bu dönemde dil ve tarih öğeleri kurucu öge olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Atatürk özellikle *tarih ve yurttaşlık bilgisi* dersleriyle yakından ilgilenmiştir. Yurttaşlık kavramının mahiyetini, tarih bilinci ve bu bilinci belirleyen temel unsurlar oluşturmuştur. Bu unsurların yer aldığı Yurttaşlık Bilgisi dersi, “*millet*” kavramının tanımından başlayarak devletin ve vatandaşın birbirine karşı görevleri, seçim, dayanışma, özgürlük gibi hususlar kapsamında eğitim ve öğretimde yerini almıştır. *Vatandaş için Medeni Bilgiler* kitabı, yönetici kadronun bilhassa Atatürk’ün bu hususlar hakkındaki fikirlerini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.⁶⁴⁶

Vatandaşlık eğitimine dair ilk önemli adım 1924 İlk Mektepler Müfredâtı ile olmuştur. Bu müfredatın öncelikli gayesi, ders konularına lâîk, millî ve hayata dönük nitelikteki içerikleri yerleştirmektir. *Musâhabât-ı Ahlâkiyye* ve *Ma’lûmât-ı Vataniyye* adıyla yer alan derslerin amacı, öğrencilere Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vatandaşı olarak yerine getirmek durumunda oldukları hak ve görevleri tanıtmak, ahlakî temelleri öğretmek ve onları millî, insanî vazifelerini yerine getirecek vatandaşlar haline getirmektir. 1926’da ise daha detaylı bir müfredat oluşturulmuştur. Bu programın daha evvelki müfredatlardan ayıran özelliği işlevsel ve pragmatik olmasıdır. Bu müfredat, çocuğa ve hayata yönelik, toplu tedris, iş ve faaliyet, demokratik eğitim gibi prensipler temel alınarak hazırlanmıştır. Böylelikle Tanzimat döneminden beri dile getirilen hayata yönelik eğitim, müfredât programına resmî olarak girmiştir.⁶⁴⁷

Atatürk, Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarını yetersiz bulduğundan, Afet İnan’a yeni bir ders kitabı hazırlama görevini vermiştir. Afet İnan, *Vatandaş için Medeni Bilgiler* kitabının yazım süreciyle ilgili olarak yalnızca kitap arayıp okuyarak, notlar alıp çeviriler yaptığını, ancak kitaptaki düşünceler ve üslubun tamamen Atatürk’e ait olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁸

Atatürk İsmet Paşa’ya gönderdiği yazıda, vatan çocuklarının iyi vatandaş olarak yetişmelerinde Yurt Bilgisi dersinin önemini belirttikten sonra, kitapların yazılış sürecinde ve yazıldıktan sonra kendisinin ilgilendiğini söylemiştir.⁶⁴⁹ Atatürk’ün Afet

⁶⁴⁶ Fatma Gürses, “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”, *Akademik Bakış*, cilt: 4, sayı: 7 (2010), s. 248

⁶⁴⁷ Sena Coşğun Kandal, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 34, sayı: 2 (2019) s. 393-398

⁶⁴⁸ Afet İnan, “Atatürk’ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri”, *Belleten*, cilt: 27, sayı:108 (1963), s. 559

⁶⁴⁹ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 1

İnan'a yazdırdığı notlar ve kendi yazdığı notların tamamının kitapta olması ve bu yazıların kitabın önemli bir kısmını kapsadığını göz önüne alındığında Atatürk'ün kitabın asıl yazarı olduğunu söylenebilir.

Afet İnan'ın ifade ettiği gibi kitabın hazırlık aşamasında pek çok eserden faydalanılmıştır. Bunların başında Atatürk'ün, Afet hanımdan bazı kısımlarını çevirmesini istediği *Instruction Civique* gelir. İlaveten Tevfik Bıyıkoglu'na da Almancadan bazı çeviriler yaptırtmıştır. Kendisi de okuduğu kitaplardan faydalanmış ve derlediklerini Tevfik Bey'e ya da Afet Hanım'a yazdırmıştır. Bütün hükümet ve devlet teşkilâtından derlenmiş olan bilgiler Recep Peker'e verilerek Medeni Bilgilerin ikinci cildi basılmıştır.⁶⁵⁰

Bunlara ilaveten Afet Hanım, bir ansiklopediden ve Mehmet Emin Bey'in bir kitabından bahsetmektedir. Bu kitap büyük ihtimalle Maârif Vekâleti'nin 1924-1925 eğitim dönemi için liselerde ve orta mekteplerde okutulan *Yurt Bilgisi* kitabıdır. Kitapta dönemin önemli kişilerinin kendilerinin yazdığı bölümler de bulunmaktadır. Bu bölümler “*Türkiye’de Cumhuriyet Nasıl Oldu?*” başlığı ile Tevfik Bıyıkoglu; “*Askerlik Vazifesi*” adlı başlığıyla Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü’dür. Kitapta Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Bakan Cemal Hüsnü Taray’ın askerlikle ilgili görüşleri de yer almıştır. Colmar Freiherr von der Goltz Paşa’ya ait *Millet-i Müsellaha* adlı eser de kullanılmıştır.⁶⁵¹ Yurttaş için Medenî Bilgiler, kendinden önceki ders kitaplarından daha kapsamlı bilgiler içermektedir. Millet tanımı dahil olmak üzere pek çok ve konu kavram tümüyle değişmiştir.

Afet İnan, Atatürk'ün vatandaşlık eğitimi üzerine çalışmalar yaparken mutlaka çevresindeki aydın kişilerin fikirlerini aldığını anılarında anlatmaktadır. Atatürk her toplantıda yurt bilgisi ile ilgili bir konu belirler ve hukukçular, devlet adamları, askerler, dönemin aydınları düşüncesini ve bilgisini açıklama fırsatı bulurdu. Ayrıca konu üzerine daha detaylı tartışılması için sorular yazdırılıp, davetlilerin hazırlıklı gelmeleri sağlanırdı. İnan'a göre; bu tartışmalar çok yararlı ve öğretici idi.⁶⁵²

Atatürk bu kitap ile yurttaşlık hak ve ödevleri konusunda hem halkı ve hem cumhuriyetin geleceği olarak gördüğü gençliği bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle kitap yalnız öğrenciler için değil tüm vatandaşların faydalanması için hazırlanmıştır. Bu

⁶⁵⁰ Afet İnan, *a.g.m.*, s. 558-559

⁶⁵¹ Hasan Ünder, “Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 192 (1999), s. 49-56

⁶⁵² Arı İnan, *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 102.

nedenle rahat eleştirilebilmesi ve irdelenebilmesi için kendi adıyla değil, iznini aldığı Afet İnan'ın adıyla yayınlanmasını uygun görmüştür.⁶⁵³

Demokrasi eğitiminin amacına ulaşması için bireylerin, hak ve özgürlüklerini, sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Hakların kullanılması için hak sahibi olan birey etkin bir vatandaş olmalıdır. Demokratik vatandaşlık eğitiminin temelinde var olan bakış açısı da budur. Bu açıdan bakıldığında “*insan hakları eğitimi*” de demokrasi eğitimi içinde yer almaktadır. Bu dersin eğitim ve öğretiminde; öğrencilere demokrasi ve insan hakları ve vatandaşlık ile ilgili bazı ana kavramların öğretilmesinin yanı sıra insan haklarının korunması ile ilgili düşünce, bilinç, duyarlılık, tutum ve davranış kazandırma amaçlanmaktadır.⁶⁵⁴ II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde “*demokratik yurttaşlık eğitimi*”⁶⁵⁵ vermeye başlanmıştır. Atatürk'ün henüz 1930'lu yılların başında demokrasi eğitimine önem vererek kitap hazırlamayı doğrudan doğruya görev edinmiş olması büyük önem taşımaktadır. Atatürk'e göre yurttaşlık medeni bir toplumun üyesi olmaktır. Bu nedenle “*Medeni Bilgiler*” kavramını kullanır. Demokrasiyi başarmanın yolu da bir toplumun hem devlet ve toplum yaşamı hem de kişiliğinin gelişimi için gerek duyduğu bilgilerin öğretilmesine bağlıdır.⁶⁵⁶

Bu kitap Atatürk'ün Türk milletinin iyi yetişmesi için gösterdiği gayretin en güzel örneğidir. Bu kitapta önderlik, kalkınma, ekonomi, kültür, sanat, bilim, siyaset bilimi, toplumbilim, yönetim bilimi anayasa ve pek çok konuda değerlendirme yapmış, konuları nesnellikle irdeleyerek, eleştirerek bir senteze varmıştır.⁶⁵⁷

Atatürk'ün hazırladığı *Vatandaş için Medeni Bilgiler*, millî egemenliğe, insan hak ve özgürlüklerine, yalnız çalışanların hak sahibi olabildiği, emek harcayanların emeklerinin karşılığını alabilecekleri bir ekonomi düzenine dayalı, barış ve huzuru “*Hayatta en hakikî mürşit ilimdir, fendir*” ilkesinden alan, “*Yurtta barış, dünyada barış*” diyerek başka milletlerin meşru haklarına saygılı bir toplumsal ve siyasal düzenin kurulmasını amaçlayan bir ders kitabıdır.⁶⁵⁸

⁶⁵³ Özer Ozankaya, “Yurttaş İçin Medeni Bilgiler ya da Çok-Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri”, *Mülkiye*, cilt: 26, sayı: 233 (2002), s. 98

⁶⁵⁴ Zuhal Kondu, Tuncay Sakar, “Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Niçin Verilir?”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2, sayı: 3 (2013), s. 52

⁶⁵⁵ Fransızca: Instruction Civique, İngilizce: Civic Education, Almanca: Bürgerliche Kunde

⁶⁵⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Yurttaş İçin Medeni Bilgiler*, (Özleştirme ve yorumlar: Özer Ozankaya), Cem Kitapevi, İstanbul 2001, s. 7-8

⁶⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 5-8

⁶⁵⁸ Özer Ozankaya, *a.g.m.*, s. 96

Atatürk milletin bir bireyi olarak vatandaşın, devlete, cemiyete ve aileye karşı vazifesi olduğunu söylerken, milletin ise medeni insanlığın bir parçası olması nedeniyle insanlığa karşı birtakım görevleri olduğunu özellikle vurgulamıştır. Afet İnan’a göre Atatürk, “Türk vatandaşının medeni âlemde hür, eşit, vazife ve hak sahibi, mesuliyetlerini müdrik kişiler topluluğu olarak millet bütününe teşkil etmesinde en büyük medeni vasfı bulmuştur.”⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ Afet İnan, *a.g.m.*, s. 564

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİL VE TARİH ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ

1. TÜRK DİLİ

1.1. Harf İnkılâbı

Atatürk'ün Türk Harf İnkılâbı'na girişmeden evvel uzun bir düşünce sürecinde olduğu ve bununla ilgili araştırmalar yaptığı görülmektedir. Atatürk'ün savaş sırasında dilbilgisi üzerine yapılmış çalışmaları okuması ve takip etmesi dikkat çekicidir. Dilbilimci Agop Dilaçar, 1917 yılında Diyarbakır'da yedek subay olarak bulunduğu sırada Alman subaylarının elinde Julius Nemeth'in kitaplarını görür. *Türkische Grammatik* kitabından bir kopya kendisine hediye edilir. Bu eser, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk dilini öğrenmek isteyen Almanlara yönelik hazırlanmış Almanca bir gramer kitabıdır. Kitap Türk ordusunda görevli Alman subaylarına dağıtılmıştır. Atatürk bu kitabı Dilaçar'dan görmüş, karşılıklı olarak kitabın çevriyazısı üzerinde konuşmuşlardır. Atatürk basit bir Fransızca fonetik transkripsiyonla Türkçe yazabiliyordu. Madam Corinne ile yazıştığı mektuplarda zaman zaman bu fonetik transkripsiyonla Türkçe yazılar eklemiştir. Konuya hâkim olduğu için Nemeth'in kitabını incelerken bazı transkripsiyonları eleştirmiş ve bunu Dilaçar ile karşılıklı tartışmışlardır. Bu kitapta en beğendiği bölüm ise Türkçe sesli harf sisteminin iki seri halinde uygun bir şekilde transkribe edilmesidir. Németh'in Türk diline olan ilgisi ve bu alandaki akademik çalışmaları, Türkçenin dilbilgisi ve yapısının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.⁶⁶⁰ Atatürk'ün faydalandığı diğer bir kitap ise; Jean Deny'nin 1921'de Paris'te yayımlanan *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli)* adlı kitabı, Türk dili ve grameri üzerine kapsamlı bir çalışmadır. Bu kitap, özellikle Osmanlı Türkçesini incelemekte ve Fransızca olarak yazılmıştır. Kitapta, Türk dilinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle yapısı gibi temel dilbilgisel unsurlara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.⁶⁶¹

Atatürk bu inkılâbı uzun bir süre zihninde şekillendirmiş ve bunu başarılı bir şekilde nihayete erdirmiştir. Bir konuşmasında; harf değişikliği fikrini son yıllarda düşünmediğini çocukluğundan beri bu konuya kafa yorduğunu belirtmiştir.⁶⁶²

Atatürk Arnavutların Arap alfabesinden Latin yazısına geçme sürecini Manastır Askerî İdadisine girdiği zaman tanık olmuştu. Arnavutluk'un güneyinde Latin alfabesi,

⁶⁶⁰ Agop Dilaçar, "Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", *Studies in Honour of Julius Németh*, Budapest 1976, s. 351-356

⁶⁶¹ Bilâl Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 17

⁶⁶² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938*, cilt: III, s. 302

kuzeyinde Arap alfabesi kullanılıyordu. Arnavutlar yazı kongresi için Manastır'ı seçmişlerdi.⁶⁶³

Yine Millî Mücadele döneminde ise, 7-8 Ağustos 1919 gecesi Mustafa Kemal, Mazhar Müfit'i hatıra defteri ile birlikte yanına çağırarak ileride, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra ülkede yapılacak olan yenilikleri yazdırırken, Latin harflerinin kabul edileceğine dair notu da yazdırmıştır.⁶⁶⁴ Millî Mücadele zamanı 1922' de, Halide Edip Adıvar'a ilerde Latin harflerinin alınması olasılığından söz eder.⁶⁶⁵

Harfler üzerine tartışmalar, Arap alfabesini kullanmak⁶⁶⁶, harflerin ıslahını isteyenler⁶⁶⁷, harflerin ayrık yazılmasını isteyenler⁶⁶⁸, yepyeni harfler bulmak, eski Türk alfabelerine dönmek ve Lâtin harflerini almak⁶⁶⁹ düşünceleri ile süregelmiştir. Arap alfabesini kullanılmasını isteyenler iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup Arap alfabesinin düzeltilerek sorunun çözüleceğini düşünürken, ikinci grup ise Arap harflerinin ayrık yazılması ve sesli harfler için yeni şekiller belirleyerek kelime içinde kullanılmasını istemektedir.⁶⁷⁰

Alfabe üzerine yapılan konuşmalarda, Arap alfabesini kullanmayı savunanlar konuyu siyaset, kültür, millet ve din açısından değerlendirmişlerdir. Kur'an Arap harflerinden oluştuğu için dilleri farklı olan milyonlarca Müslüman'ın ve onlarca devletin ortak noktası olduğunu belirterek, Arap alfabesi bırakılırsa batının ve doğunun kütüphanelerinde bulunan değerli eserlerden faydalanma imkânının biteceğini, eski eserlerin hepsinin yeni harflere çevirmenin mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Arap alfabesi taraftarlarına göre bu yalnız bir kültür tarih meselesi değil aynı zamanda iktisat ve öğretim meselesidir.⁶⁷¹ Halkın cahil kalması iktisadî gelişmesinin gecikmesindendir. Öğretimin gecikmesi de harfler yüzünden değil, öğretim metotlarının

⁶⁶³ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 56

⁶⁶⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 131.

⁶⁶⁵ Halide Edip Adıvar, *Türk 'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2007, s. 290

⁶⁶⁶ Necip Asım, Kazım Karabekir, Mehmet Ali Tevfik, İbrahim Alaaddin Gövsa, Avram Galanti, Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Ali Seydi, Halid Ziya Uşaklıgil, Veleç Çelebi, Ali Ekrem Bolayır, Halil Nimetullah Öztürk ve Ayaz İshaki tarafından benimsenmiştir. bkz. Rekin Ertem, *Elifbe'den Alfabe Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 251

⁶⁶⁷ Münif Efendi, Ahunzâde Mirza Fethali, Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Melkum Han tarafından benimsenmiştir. Nurettin Gülmez, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2006, s. 63-86

⁶⁶⁸ Münif Paşa, Yenişehirli Avni, Milaslı Dr. İsmail Hakkı, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Cihangirli M. Şinasi, Celal Sahir, Ali Nusret ve Enver Paşa tarafından benimsenmiştir. bkz. Rekin Ertem, *a.g.e.*, s. 254

⁶⁶⁹ Latin harflerini savunanlar arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi Abaloğlu, Mahmut Esat Bozkurt, Ahmet Cevat Emre, Kılıçzade Hakkı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Celal Nuri İleri, Şükrü Saraçoğlu, Hüseyin Suphi Tanrıöver, Mustafa Necati bulunmaktadır. bkz. Rekin Ertem, *a.g.e.*, s. 260

⁶⁷⁰ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s. 63-64

⁶⁷¹ Rekin Ertem, *a.g.e.*, s. 250

yanlış olmasındandır. Bununla birlikte; Batı medeniyetine dahil olmak Avrupa'nın kullandığı alfabeği almayı gerektirmez, Japonlar hâlâ eski yazılarını kullanmaktadırlar.⁶⁷²

Arap harflerini ıslah etmek isteyenler; Türkçe sesleri tam karşılamayan harflere bazı işaretler veya imlâ harfleri ilâvesiyle karşılayabilir duruma getirmek, imlâ birliği sağlayarak karışıklığı önlemek istemişlerdir. İslah etme önerileri; *işaret ve imlâ harfleri ilave etmek, harf almak veya atmak, harfleri ayırık yazmak, Avrupahlar gibi soldan sağa doğru yazmak, karakterini değiştirmek (ortak şekil vermek)* şeklindeydi.⁶⁷³

Harfleri ayırık yazma görüşünü savunanlar; imlâyı düzeltme, okuyup yazmayı kolaylaştırma ve matbaacılıktaki dört yüz çeşit harf kullanmaya son verme iddiasındaydı.⁶⁷⁴ Bu görüşü savunanlardan Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde; orduda, özellikle savaş halinde telgraf yazışmalarının gerekliliği *huruf-ı munfasıla, huruf-ı munkatıa, ordu alfabesi* veya *Hatt-ı Enverî* denilen bir alfabenin ıslah denemesini yapmıştır. Telgraf haberleşmesini kolaylaştırmak için harfleri ayırma gereği duyulmuştur. Harbiye Nezareti daireleri ile kıtalarda 12 Mart 1914'ten itibaren eğitim ve haberleşmede kullanılmaya başlanan bu alfabe, 14 Mayıs 1914'ten itibaren tüm iç yazışmaları kapsayacak şekilde genişletilmişti.⁶⁷⁵

Ayrık harflerle bastırılmış bir hayli Askerî Kanun, Nizam ve Talimatlarla birlikte bir de Askerî Salname vardır. Ayrıca orduca kabul edilmemiş olan başka çeşit yeni harflerle de bir hayli risale ve kitap mevcuttur. Askerî işleri geri bıraktığı, aynı zamanda herkesin de kolaylıkla öğrenip yazamadığı ileri sürölüp terkedilmiştir.⁶⁷⁶

Yusuf Hikmet Bayur, "Enver Paşa bu ayırık harfler (huruf-ı munfasılayı) koyduğu zaman savaş daha başlamamıştı. Savaş başlar başlamaz, bu harfler yeni olduğundan güç anlaşılıyor diye kaldırmıştır, ben o devri yaşadım" derken, Cihad Akçakayalıoğlu ise; Enver Paşa denemesinin savaşın içinde de bir süre devam ettikten sonra kaldırıldığını belirtmektedir. Savaşın içinde yazılan emir ve raporları buna örnek göstermektedir.⁶⁷⁷

Atatürk 1918 yılında Enver Paşa'nın uyguladığı Arap harflerini birleştirmeden kullanmak ve ünlüleri gösterecek işaretler eklemek yolundaki Huruf-u Munfasıla

⁶⁷² Mahmut Babacan, "Tanzimattan II. Meşruiyete Alfabe Tartışmaları", 80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu, 10-11 Kasım 2008, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 35

⁶⁷³ Rekin Ertem, a.g.e., s. 252

⁶⁷⁴ A.g.e., s. 254

⁶⁷⁵ Sadık Emre Karakuş, "Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl: 11, sayı: 36 (2018), s. 463

⁶⁷⁶ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi III*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1291

⁶⁷⁷ *Tartışmalar ve Açıklamalar*, Hart Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 56

(Aralıklı Harfler) olarak bilinen yeni yazı denemesi üzerine; savaş zamanı harf değişikliği yapmanın iyi olmadığını, bunun okumayı, yazmayı ve anlamayı zorlaştıracaklarını ifade etmiştir. Bu girişimin maddî, manevî ve millî hiçbir faydasının olmadığını belirtmiştir.⁶⁷⁸

Enver Paşa'nın alfabe ıslahı denemesi Türk Harf İnkılâbı öncesi önemli bir ders niteliğindedir. Harflerin birbirinden ayrılıp yazılamayacağı, bitişik ve ayırık harflerin bir arada yürüyemeyeceği anlaşılmıştır. Alfabe sorununun, köklü de olsa düzeltmelerle çözülemeyeceği de görülmüştür. Bu sebeple sonraki çalışmalar, yön değiştirerek alfabe değiştirme meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶⁷⁹

Oğuz Türklerinin batıya yoğun göçleri, sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler yazı dilini Orta Asya'da da Çağatayca temelinde Doğu Türkçesi, Osmanlı sınırları içinde ve Azerbaycan'da Batı Türkçesi olmak üzere iki kola ayırmıştır.⁶⁸⁰ Çarlık Rusya'sı Türk dillerini ve kültürlerini baskı altına alarak Rusçanın hakimiyetini artırmaya çalışmış, bu süreçte Türk halklarının dil ve kimliklerini zayıflatmaya yönelik çeşitli adımlar atmıştır. Ancak bu baskılara rağmen, aydınlar ve yerel halklar dil ve kültürlerini koruma yolunda direniş göstermiştir. İsmail Gaspıralı, "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" anlayışı ortaya koyduğu fikirleriyle Türk dünyasının ortak bir dil, düşünce ve kültür birliği etrafında toplanmasını amaçlamıştır. Bütün Türklerin birlik olabilmesi için, öncelikle cemaat olma fikrinden kurtulup millet olma fikrine sahip olunması gerektiğini düşünüyordu. Türk dünyasında farklı lehçeler ve ağızlar kullanıldığını, ancak dilin sadeleştirilerek ortak bir iletişim dili oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkler ve diğer Türk toplulukları arasında dilde birlik sağlamak için, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmasını istemiştir. Bu, Osmanlıcanın ağır Arapça ve Farsça etkisinden arındırılarak sadeleştirilmesini de kapsayan bir dil reformunu gerektiriyordu. Fakat bilinenin aksine Gaspıralı İstanbul Türkçesinden yana değildir. Osmanlı Türkçesi öz Türkçeden oldukça uzaklaşmış Arapça, Farsça ve diğer dillerden kelimelerle dolmuştur. Gaspıralı *Tercüman*'da kendi bildiği Kırım Türk lehçesine ve oldukça fazla Osmanlı Türkçesine dayandığı bir dili kullanıyordu. Bunu yaparak İstanbul'da kullanılanın aksine basit, açık ve kısa ifadeler kullanmaya ve Rusçanın tesirinden şiddetle kaçmaya gayret etmiştir. Bu amaçla, özellikle yazılı basın ve eğitim yoluyla sade, anlaşılır bir Türkçe kullanılmasını teşvik ederek 1883'te çıkardığı *Tercüman* gazetesinde bu fikri hayata

⁶⁷⁸ Ruşen Eşref Ünaydın, *Bütün Eserleri Cilt: 6 Hatıralar: IV*, s. 38

⁶⁷⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s. 104

⁶⁸⁰ Zeynep Korkmaz, "Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Toplantısı Açış Konuşması", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, cilt:1, sayı: 12 (2001), s. 357

geçirmiş ve tüm Türk topluluklarına hitap eden bir dil kullanmıştır. Bununla birlikte dilde sadeleşme taraftarı olmakla birlikte Latin harflerinin taraftarı değildir. O'na göre Arap harflerinin zorluğu gelişmeye engel değildir.⁶⁸¹ Arap yazısı, Türkler arasında yazıda birlik amacını sağlıyordu. Çünkü Bakü'de veya İstanbul'da basılan bir kitap, Kazan'da, Başkurdistan'da, Özbekistan'da rahatça okunabiliyordu.⁶⁸²

Türklerin ilk Latin alfabesine geçme süreci Sovyetler Birliği döneminde olmuştur. Fakat süreç Türkiye'den farklı ilerlemiştir. Sovyet iktidarının 1920'li yılların başında yürütmüş olduğu korenizatsiya (yerelleştirme) politikasının dil politikasının da temelini oluşturduğu söylenebilir. Stalin 1920'de yazdığı bir makale de Ukraynaca, Azerbaycanca, Kırgızca, Özbekçe, Başkurtça ve diğer dillerin gerçekten yaşadığını dolayısıyla Sovyet özerkliğini uygulamaya koymak için bu yerlerde okullar, mahkemeler, idarî kurumlar ana dilinde çalıştırılması iktidar organlarının yerel halklardan oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁸³ 8-16 Mart 1921 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen Rusya Komünist Partisinin X. Kurultayı'nda Stalin sunduğu raporda, her milletin kendi özellikleri ve hakları olduğunu kabul etmiş ve millî meselelerin sosyalizm inşasındaki rolüne dikkat çekmiştir. Her milletin kendi tarihsel ve kültürel bakış açısına saygı gösterilmesi gerektiğini savunarak Bolşeviklerin milletlerin kendi kaderini belirleme hakkını benimsediğini belirtmiştir. Ülkede değişik milletlerin farklı gelişme düzeyinde olduğunu belirterek bu milletlerin içinden büyük Rus milletinin siyaset ve sanayi bakımından diğer milletlere göre ileri olduğunu ve geri kalmış milletlerin ekonomik, siyasî ve kültürel bakımdan desteklenerek bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁸⁴ 1923 yılında gerçekleştirilen XII. Kurultay'da Stalin, Sovyetler birliğinin iktidarında milletlerin çıkarlarını yansıtacak olan kurulların düzenlenmesini teklif etmiş ve bu fikirleri kurultayda onaylanmıştır. Böylelikle devlet tarafından bilimsel ve kültürel komisyonların kurularak sistemli bir şekilde hem okuma yazmayı öğretme hem de ana dilde basın ve yayım faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır.⁶⁸⁵ 1925'te yapılan XIV. Kurultay'da ise yerel dillerin eğitim sistemine entegre edilmesi ve resmî belgelerde kullanımının teşvik edilmesi ve yerel dillerin medya ve yayıncılıkta daha fazla yer alması

⁶⁸¹ Ahmet Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri Dinî İslahçılık ve Ceditçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s. 189-192, Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 56-58

⁶⁸² Hasan Eren, "Yazıda Birlik", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 87

⁶⁸³ J.V. Stalin, *Works*, volume: 4 1917- 1920, Foreign Languages Publishing House, Moskova 1953, s. 363-376

⁶⁸⁴ J.V. Stalin, *Works*, volume: 5 1921- 1923, s. 31-49

⁶⁸⁵ *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, volume: 2 The Early Soviet Period: 1917-1929, ed. Richard Gregor, University of Toronto Press, Toronto 1974, s. 178-206

gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁸⁶ Bu kongreden sonra gazetelerin basımı bir önceki yıla tüm dillerde %87, kitapların basımı ise %66 arttırmıştır.⁶⁸⁷

Korenizatsiya siyasetinin ilanından çok geçmeden esas zorluğun Sovyet halklarının standart dillerinin bazı halklarda tamamen yokluğu, diğerlerinde ise bu dillerin zayıf derecede olduğu fikri öne sürülerek Latin alfabesine geçme hareketi başlatılmıştır. Etnik grupların çeşitliliği ve bunların arasındaki sınırların kesin olmayışı, buna ilaveten bu grupların kullandıkları yazıların gelişme hızındaki farklar dil geliştirme etkinliğinin merkezileştirilmesini zarurî kılmıştır.⁶⁸⁸ Alfabeyi ilk benimseyenler 1918 yılında Kuzey Doğu Sibiry'a'da yaşayan Yakutlardı. Yakutların daha önce okuma-yazma bilmemesi alfabeyi kolayca benimsemelerini sağladı. Ancak diğer Türk halklarına göre geri kalmış olmaları ve coğrafi ve kültürel olarak da uzak oldukları için bu süreç diğer halklara etki etmemiştir.⁶⁸⁹ Bu anlamda Latin harflerine geçiş ilk olarak Azerbaycan'da başlamıştır. Arap harfleri reformundan vazgeçilmiş ve 1922'de Latin harfleri kullanılmaya başlanmıştır. Latin harflerinden oluşan Yeni Türk alfabesini geliştirmek için Bakü'de Samed Ağa Ağamalıoğlu başkanlığında daha sonra Yeni Alfabe Komitesi'ne dönüşecek olan bir komite kurulmuştur. Reformun ilk yıllarında Arap ve Latin alfabeleri eşit olarak kullanılmış, 1925 yılında Latin alfabesi zorunlu hale getirilmiştir. 1 Ocak 1929'dan itibaren Azerbaycan'da okullar, büro işleri, matbaacılık tamamen yeni alfabaya geçmişti. Bakü'de 1926 yılında yapılan Türkoloji Kongresi'nde tüm Sovyet milliyetlerinin Azerbaycan deneyimini araştırması ve uygulaması tavsiye edilmiştir.⁶⁹⁰ Haziran 1927'de yapılan toplantıda Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı alfabe çalışmaları için fazladan para hibe etmiş, komiteyi örgütlemiş ve kalıcı başkanlık atamıştır. Bu prezidyumun ilk eylemi Latin alfabesinin üniter bir versiyonunun oluşturulması ve Sovyetler Birliğinin tüm Türk dillerinin ya çevrilmesi ya da ilk kez okuryazar hale getirilmesi kararıdır.⁶⁹¹

Sovyet iktidarının Latin alfabesini seçmesinin belirli başlı nedenleri vardır. Rus Komünist Partisinin Kurultayında çalışmalara bakıldığında; Sovyet liderleri özellikle

⁶⁸⁶ A.g.e., s. 244-250

⁶⁸⁷ A.g.e., s. 31

⁶⁸⁸ Negizbek Şabdanaliyev "1920'li ve 1930'lu Yıllarda SSCB'de Yürütülen Dil Siyaseti ve Bunun Kırgız Türkçesi Üzerine Etkisi", *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, sayı: 2/2 (2023), s. 132

⁶⁸⁹ Arnold J. Toynbee, "The Adoption of The Latin in Place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R (1918-28), *Survey of International Affairs 1928*, Oxford University Press, London 1929, s. 224

⁶⁹⁰ Elena Shelestyuk, "National in Form, Socialist in Content: USSR National and Language Policies in the Early Period", *SHS Web of Conferences*, volume: 69 (2019), s. 6

⁶⁹¹ Arnold J. Toynbee, *a.g.m.*, s. 226

Türk halkları ve diğer azınlıklar arasında okuryazarlık oranını artırmak, geri kalmış olarak değerlendirdikleri bu halkları modern eğitim sistemine entegre etmek ve hızla eğitmek istemişlerdir. Öte yandan Latin alfabesine geçiş, Sovyetler Birliği'ne sadakatini artırmanın bir yolu olarak görülmüştür. Rus alfabesi olan Kiril alfabesine doğrudan geçmek, bu halklar arasında bir tür Ruslaştırma olarak algılanmasına neden olabilirdi. Bu yolla Rus egemenliğinin doğrudan dayatıldığı izlenimini vermeden halkları Sovyet ideolojisine yaklaştırılmıştır. Latin alfabesi Arap ve Kiril alfabesinin yanında tarafsız bir görüntü vermiştir. Başlangıçta tüm dillerin genelleştirme planının bir parçası olarak Ruslar için de Latin alfabesi düşünülmüş fakat bu fikir eyleme geçirilmemiştir.⁶⁹² Diğer bir neden ise; Sovyetlerin Latin alfabesini etki alanını genişletmek, diğer Rus olmayan komşu halklara benzeyen halklar üzerinde bir etki yaratmak için stratejik bir hamle olarak kullanmıştır.⁶⁹³ Zeki Velidi, Mayıs 1928'de yazdığı makalesinde; Latin harflerinin Türkiye'de kabul edilmesi konusundaki haberlerin genellikle büyütülerek, komünist partinin Sovyet sömürgelerinde uyguladığı politikanın doğruluğuna dair bir gösterge olarak kabul edildiğini ve Sovyetler'in yalnızca kültür sahasında değil, başka alanlarda da etkili olduğu konusunda iddialar olduğunu belirtmektedir. Velidi'ye göre; Türkiye hakkındaki bu haberler Rusya'da büyütülüyorsa ve belirli bir etkisi varsa, Rusya'da, Azerbaycan ve Türkistan'da Latin harflerinin başarısı yönündeki büyüterek yayınlanan haberlerin de benzer nitelikte etkisi vardır. Çünkü hükümetin aldığı önlemlere ve büyük masraf yapılan kongrelere, birbirini izleyen kurultay kararlarına rağmen bu meseleyi çözmek adına ciddi bir önlem alınmamıştır.⁶⁹⁴ Yine Sovyetlere göre; Türk halklarının Latin alfabesine geçmeleri, Panislamizm ve Pantürkizm'in temellerini çürütecek, Türkleri birbirlerinden uzaklaştıracak ve komünizme karşı çıkabilecek gelişmeleri engelleyecektir.⁶⁹⁵ Ayrıca Türkoloji'nin merkezinin artık Sovyet toprakları olduğunu göstermek, kültürel Pantürkizm'e öncülük ederek dışarıdan gelebilecek Pantürkist akımları önlemeyi de amaçlamışlardır.⁶⁹⁶ 1930'lu yılların ortasından sonra korenizatsiya siyasetinden vazgeçilmiş, Sovyet vatandaşı kimliği oluşturmak için yeni politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu yeni politikayı yürütebilmek için de eğitim dillerine bakmaksızın tüm okullarda Rus dili zorunlu ders olarak okutulmaya başlamıştır. Böylece

⁶⁹² Bernard Comrie, *The Languages of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 23

⁶⁹³ Arnold J. Toynbee, *a.g.m.*, s. 227

⁶⁹⁴ Ahmed Zeki Velidi, "Türk Dünyasında Alfabe Meselesi", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden "Yeni Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*", ed. Tülay Duran, Ayaz Tahir İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 326

⁶⁹⁵ *A.g.m.*, s. 319

⁶⁹⁶ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 117

Rus dili çok dilli Sovyetler Birliğinin ortak diline dönüşmüş ve bu durum birliğin dağılmasına kadar devam etmiştir.

Yazı üzerine tartışmalar ve denemeler şunu göstermiştir ki; yazıda yalnız ünsüzler iskeletine dayanan ve ünlüleri göstermeyen bir yazı sistemi olan Arap alfabesinin Türkçeye uydurulması zor olmaktadır. Bunu sebebi Arap ses sisteminde bulunan bazı seslerin, Türk ses sisteminde bulunmamasından başka, iki dilin bünyesindeki farklılıklar buna engel olmaktaydı. Örneğin; sözlük yazarlar, o günün şartlarında okullar için ders kitabı yazarlar Türkçe kelimelerin ünlülerini yansıtamadığından büyük sıkıntı çekmiş ve çeşitli yollara başvurmuşlardır. Şemsettin Sami'nin Türkçenin seslerini yansıtmak için ortaya attığı özel işaretler bu çabalardan biridir. Arap harflerinde u, ü, o, ö yuvarlak ünlülerini gösteren ve adı 'vav' olan tek bir harf bulunuyordu. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türki adlı sözlüğünün başında bu vavın üzerine birtakım işaretler koyarak yuvarlak ünlülerin okunmasını sağlamaya çalışmıştır.⁶⁹⁷ Arap gramerindeki üçlü (sülasi) temele ve kök bükümüne dayanan vokalsiz ve kalıplaşmış imlâları Türkler için en büyük zorluğu doğuruyordu. Kelimeleri imlâ kuralları ile değil, teker teker yazılış şekilleri ile öğrenmek ve bunu kolaylaştıracak olan imlâ kurallarını kavrayabilmek, doğru yazıp okuyabilmek için Arap ve Fars dillerinin kurallarını, kelime kalıplarını bilmek gerekiyordu. Bu yol, Arap ve Fars dillerinin öğreniminin daha çok kök salmasına neden olmuş, bu da dili yabancı kelimelerden arıtma konusunu bir çıkmaza sürüklemiştir. Üstelik, Türkçe kelimeler de çok kere Arap kelimelerine uydurularak vokalsiz yazılıyordu. Arap alfabesinin Türk diline uygulanmasındaki güçlükler ve imlâ sorunları eğitim ve öğretim sorunları yaratarak toplumun gelişimine engel olmaktadır.⁶⁹⁸

Lâtin alfabesi ise; iki bin beş yüz yıllık bir geçmişe sahip olup, evrensel niteliğe ulaşmış bir alfabedir. Türkçe için fonetik bakımdan seslilerin önemli olduğu için bu alfabe en uygun alfabe olmaktadır. Topraklarının yarısı Avrupa'da olan Osmanlı İmparatorluğu, Batıya açıldıkça Batı uygarlığından ve bu uygarlığın aracı durumundaki Lâtin yazısının etkisinden uzak kalamamıştır. Diplomasi, uluslararası ticaret, ulaştırma, turizm, posta ve telgraf gibi pek çok alanda Lâtin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminden sonra elçiliklerin ve konsoloslukların açılmasıyla Osmanlı Hariciye Nezaretinde ve dış temsilciliklerde Lâtin yazısı kullanılmıştır. Tüm Osmanlı Hariciye Örgütü'nün resmi yazısı Lâtin yazısı, resmi dili Fransızcadır. Lâtin alfabesi aynı zamanda

⁶⁹⁷ Hamza Zülfiyar, "Atatürk'ün Harf İnkılabı İçindeki Yerine Genel Bir Bakış", *Türk Dili*, sayı: 608 (2002), s. 364

⁶⁹⁸ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 39

dünya ticaret yazısıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen bütün ticaret merkezlerinde, belli başlı limanlarında bu yazı kullanılmıştır. Ayrıca bu yazı uluslararası ulaştırmada da kullanılmıştır. Lâtin alfabesi evrenselliğini posta ve telgraf işlerinde göstermiştir. 1874 yılında 23 devletin katılımıyla Dünya Posta Birliği kurularak uluslararası posta işleri standartlaştırılır. Osmanlı Devleti de bu birliğe katılmıştır.⁶⁹⁹

Yazı, bürokratik yapılar için temel bir araç işlevi görmektedir. Kayıt aracı olarak, mal ve hizmet alımlarının denetimini sağlar; üretimde ise kontrol sürecini destekleyen teknik bir altyapı unsurudur. Bu teknik aracın bürokratik işleyişi etkin şekilde yerine getirmesi, modernleşme açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Mezopotamya'da şehir yaşamının en eski izleri olan Uruk IV tabakası ve Cemdet Nasr yerleşimlerinde, rahiplerin mabede vergi olarak getirilen tarım ürünlerini depolamak amacıyla ilk kayıt sistemini geliştirdikleri bilinmektedir. Bu antropolojik olgunun ötesinde, toplumsal modernleşmenin başladığı noktada, yazı ve imladaki düzensizlikler ve uyumsuzluklar sorun yaratmaktadır. Bu nedenle eğitimde ve bürokratik yapılarda reform yapanların yazıyla ilgili meselelere eğilmesi zorunlu hale gelir. Bu yüzden hem modernleşen Avrupa'da hem de 19. yüzyıl Türkiye'sinde aynı ihtiyaç ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁰

Osmanlı imparatorluğu 19. yüzyılda modernleşme sürecine girerken, bürokratik merkeziyetçilik, yaygın eğitim çabaları, çapraşık ve karmaşık imlâyı bir sorun haline getirmiş ve yazı üzerinde tartışmalar başlamıştı. Osmanlı bürokrasisindeki modernleşme süreci, hükümet merkezindeki bürolarda ve vilayetlerde memur ihtiyacını artırmıştır. Üstelik bürokrasinin yeni adaylarının hukuk, maliye, yabancı dil bilmeleri zorunlu tutulmuştur. Modernleşen ordularda kolay bir imlânın geliştirilme gereğinin de bu reformlarda etkisi vardır. Bununla birlikte yayın hayatının gelişmesi, geniş yığınların okuma-yazmayı kolayca kavramasını gerektirmekteydi.⁷⁰¹ Bu bürokratik sorunlar Cumhuriyet dönemine de taşınmış, pek çok konu çözümsüz kalmıştır. Bu manada Türk Harf inkılâbını taklit veya üst yapı inkılâbı olarak değerlendirilmemelidir. Tarihsel süreç harf inkılâbını zorunlu kılmıştır.

Cumhuriyet devrinde, Lâtin alfabesinin kabulü konusundaki ilk girişim, 1923 yılında, İzmir İktisat Kongresi'nde yapıldı. Bu kongrede, Ali Nazmi ile bir arkadaşı, Lâtin harflerinin kabulü konusunda bir öneri verdiler. Ancak, bu öneri tepki ile karşılandı.⁷⁰²

⁶⁹⁹ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 30-34

⁷⁰⁰ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 99

⁷⁰¹ *A.g.e.*, s. 102

⁷⁰² Zeynep Korkmaz, "Harf İnkılâbı", *Türk Dili*, sayı: 563 (1998), s. 375-376

En büyük tepki, “*Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz*” başlıklı yazısı ile Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa’dan geldi. Karabekir Paşa; Lâtin harflerine Türk dilini karşılayacak hiçbir Lâtin alfabesi olmadığını belirterek, bunu Fransız alfabesinin karmaşıklığıyla örnek vermiştir. Ayrıca Latin alfabesinin almanın İslâm dünyasıyla işleri zorlaştıracağını iddia etmiştir.⁷⁰³

Feroz Ahmad, Harf inkılâbı hakkındaki değerlendirmesinde; Lâtin alfabesinin benimsenmesinin okuryazarlık oranında büyük bir artış sağladığını kabul etmekle birlikte, bunun İslam dünyası ile olan irtibatını gevşettiğini, iletişimin tamamen Batıya döndüğünü, ama bu inkılâbın Avrupa ile birleşmek için yeterli olmadığını ifade etmektedir.⁷⁰⁴

Halide Edip, Lâtin alfabesine yönelik engellerin üç nedenden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki Arap alfabesinin İslam birliği temsil ediyor olması, ikincisi Kuran’ın Arap harfleriyle yazılmış, son olarak da içerdeki ve dışardaki Türkler arasında kültürel birliğin yeni alfabe ile bozulacağı endişesidir.⁷⁰⁵

Latin alfabesi konusunda diğer bir girişimde arı dil taraftarı olan Tunalı Hilmi’den gelmiştir. 26 Ağustos 1923’te TBMM’ye verdiği *Türkçe Kanunu* adlı bir teklif sunmuştur. Hazırlanan kanuna göre; Millî Eğitim Bakanlığı’nda çalışmaları yürütecek bir Türkçe komisyonu kurulacak ve bu komisyon öz Türkçe kuralları, yazım, alfabe, dilbilgisi ve sözlüğü ile ilgili düzenlemeler ve mevcut terimleri halk dilinden de yararlanarak Türkçeleştirmek, ders kitaplarının Türkçe kurallara göre hazırlanmasında yeni oluşturulan dil ve terimler esas alınarak gazete ve dergiler yayım yapmakla sorumlu olacaklardır. Harf inkılâbı için zemin henüz hazır olmadığı için teklif şahsî bir dilek olmaktan öteye geçememiştir.⁷⁰⁶

O yıllarda Lâtin harfleri konusu açıldığında Atatürk de konuya olumlu yaklaşmamıştır. İzmir’in düşman işgalinden kurtarılmasının hemen ardından İstanbul’dan bir grup gazeteci 12 Eylül 1922 günü İzmir’e gelmiştir. Bunlar arasında Lâtin yazısının alınmasını savunan Hüseyin Cahit de vardır. Hüseyin Cahit, Mustafa Kemal’e “niçin Lâtin yazısını almıyoruz?” diye sormuştur. Mustafa Kemal Paşa ise “daha zamanı gelmemiştir” diye cevap vermiştir. Atatürk daha sonra Hüseyin Cahit’e neden böyle ters

⁷⁰³ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1339 (1923), s. 2

⁷⁰⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 102

⁷⁰⁵ Halide Edib, *Turkey Faces West A Turkish View Of Recent Changes and Their Origin*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 232

⁷⁰⁶ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1960, s. 391

cevap verdiğini Falih Rıfkı Atay'a; "Hüseyin Cahit bana zamansız bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının zamanı daha gelmemişti" şeklinde yanıtlamıştır.⁷⁰⁷ Aradan iki yıl geçtikten sonra, 1924 yılında İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu'nun TBMM'de Arap harflerini eleştiren konuşması mebuslar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Saraçoğlu'nun konuyu meclise taşıması önemlidir fakat bu durum henüz Harf İnkılâbı için zamanın gelmediği ve şartların oluşmadığını gösteriyordu.⁷⁰⁸ Dolayısıyla Hüseyin Cahit'in Atatürk'e yaptığı teklifini oldukça erken bir dönemde yapılmış olduğu açıkça ortadaydı.

1927 yılında harf inkılâbının gerçekleştirilmesi kararını veren Mustafa Kemal, bu işin uzmanları, yazar ve fikir adamları ile görüşerek çalışmalarını yoğunlaştırmış, bir ilk adım olmak üzere de 20 Mayıs 1928'de TBMM'de uluslararası rakamların kabulünü öngören 1288 sayılı yasa kabul edilmiştir. Meclis'teki görüşmeler sırasında Eğitim Bakanı Mustafa Necati'ye Lâtin harflerine ne zaman geçileceği sorulmuş ve çalışmaların sürdüğü cevabı alınmıştır.⁷⁰⁹ Rakamların kabul edilmesi Lâtin harflerinin kabulü öncesi bir nevi hazırlık olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığının teklifi üzerine, Lâtin Harflerinin dilimize uygunluğunu araştırmak üzere '*Dil Encümeni*'nin⁷¹⁰ kurulması Bakanlar Kurulu'nun 23 Mayıs 1928 tarihinde yaptığı toplantıda kabul edilmiştir. Encümenin Ankara'da bulunan üyeleri 26 Haziran 1928'de Maarif Vekilliğinde Gramer ve Alfabe komisyonlarına ayrıldıktan sonra çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak alfabe ve gramer raporlarını hazırlamıştır. Alfabe raporunu yazan İbrahim Grantay, gramer raporunu yazan da Ahmed Cevad Emre' dir.⁷¹¹

Dil Heyeti yeni alfabeye geçiş dönemi için beş ile on beş yıl arasında bir mühlet düşünen iki gruba ayrılmıştı. Falih Rıfkı Atay bu konuyla alakalı olarak Atatürk'e komisyonun fikirlerini iletmiştir. Komisyon, beş ile on beş yıllık bir geçiş dönemi düşünmekle beraber, ilkokullarda ilk yıllarda iki alfabenin birlikte okutulması ve gazetelerin yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş bütün metinlerin yeni yazıya çevrilmesi düşüncesindeydi. Atatürk, "Bu iş ya üç ayda olur ya da hiçbir zaman" diyerek geçiş sürecini reddetmiştir. Bu süreci reddetmesinin sebebini; "Gazetelerde beş yıl sonra yalnız yarım sütun mu eski yazı kalacak? herkes o yarım sütunu okur. Hele iç ve dış bir

⁷⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, "Harf Devriminin 25 inci Yıldönümünü Kutlarken: Yeni Yazı", *Türk Dili*, cilt: II, sayı: 23 (1953), s. 718

⁷⁰⁸ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 62

⁷⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: III, cilt: IV, Yetmiş Sekizinci İnikat, 20 Mayıs 1928, s. 206

⁷¹⁰ Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmed Aykaç, Ruşen Eşref Ünaydın, Ragıp Hulusi Özdem, Ahmed Cevad Emre, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmed Emin Erişirgil, İhsan Sungu ve İbrahim Grantay

⁷¹¹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.*, s. 401

de buhran çıkarsa bizim teşebbüs de Enver'inkine döner" ⁷¹²şeklinde açıklamıştır. Dil Encümeni alfabe faaliyetlerini 1 Ekim 1928 tarihine kadar devam ettirir ve altı ay içinde çalışma tamamlanınca Atatürk'e sunulur. Sonra Türkiye Büyük Millet Meclis'inde 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Alfabesi kabul edilir. ⁷¹³

Atatürk, 9/10 Ağustos 1928 gecesi Gülhane Parkı'nda Cumhuriyet Halk Partisinin tertiplelediği ve halkın da katıldığı bir eğlencede tarihi söylevini verir. Sarayburnu (Gülhane) Söylevi Harf İnkılâbını müjdeleyen ilk söylevdir. Bu söylevde Yeni Türk Harfleri' ne ait düşünce ve tavsiyelerini şöyle belirtmiştir. Atatürk Türk milletinin yüzde sekseninin okuma yazma bilmemesinin sebebini Türk'ün karakterini ve dimağını anlamayanlar olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda vatandaşların desteğini isteyerek en geç bir-iki yıl içinde Türk milletinin yeni harfleri öğreneceğini ifade etmiştir. ⁷¹⁴

Harf inkılâbı kanunlaşmadan önce, memleketteki bütün öğretim ordusu yeni harfleri öğrenmeye başladı. Uygulamada yardımcı olmak üzere ilköğretim müfettişlerine kurslar açıldı. Diğer yandan da Atatürk'ün başkanlığında Dil Heyeti üyeleri, milletvekilleri, profesörler, şairler, edipler ve yazarlar 25-29 Ağustos 1928 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayında yeni Türk alfabesi ve hazırlanan tasan üzerinde görüşmeye başlamışlardı. İbrahim Necmi Dilmen burada açılan dershanenin öğretmenliğine getirildi. ⁷¹⁵

Atatürk, bu inkılâbın kesin olarak uygulanma yoluna girmeden önce Türk alfabesinin dayandığı ilkelerin aydınların ruh ve düşüncelerine sinmesini istiyordu. ⁷¹⁶ O'na göre; Harf devrimini kavrayamamış, kararsız, kaygılı kişilere, hatta karşıt görüşte olanlara son bir konuşma olanağı tanımak ve kendilerini aydınlatıp kazanmak için geniş bir kurultay toplamak yararlı ve gerekliydi. Atatürk, büyük kararlarını hiçbir zaman dikte etme yolunu tutmamış, her zaman bir kongrenin, bir meclisin ya da bir kurultayın onayından geçirmeye özen göstermişti. Millî mücadele dönemindeki kongrelerden beri hep aynı demokratik yöntemi uygulamıştır. Yeni yazının alınması konusunda da aynı yola başvurmuş ve harf inkılâbı kararının bir kurultaydan geçmesini istiyordu. Dolmabahçe Kurultayı'nın toplanma amaçlarından biri ve en önemlisi buydu. ⁷¹⁷

⁷¹² Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 635

⁷¹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: III, cilt: V, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928, s. 7

⁷¹⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 22, s. 156-157

⁷¹⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 43

⁷¹⁶ *A.g.e.*, s. 44

⁷¹⁷ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 176-177

Lâtin harfleri Karaçay Balkar ve Azerbaycan bölgesinde Türkiye’den daha evvel kabul edilmişti. Dolmabahçe kurultayı, ilk bakışta, 1926 yılında toplanan Bakü Uluslararası Türkoloji Kongresini anımsatır. Aslında Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçiş yöntemleri ile Türk yazı inkılâbının yöntemi arasında benzerlik yoktur. Azerbaycan’ın 1922-23 yıllarından beri kabul edilip uygulanmaya çalıştığı Lâtin alfabesinin yapısına ve kullanım yaygınlığına göz attığımızda; 34 harfli alfabenin içinde yazının kolaylaşmasını sağlayacak bir birliği, Türk dilinin imlâsı ve fonetiğini standartlaştırmayı engelleyen yanları vardır. Çünkü gerek Azerbaycan’da gerekse Türkiye’de harf inkılâbına gereksinim duyulmasının temel sebebi Arap dilinin telaffuzuna hitap eden ve Türkçe telaffuzla bağdaşamayan alfabenin ortaya çıkardığı problemlerdir. Azerbaycan Lâtin alfabesinde ise Azerbaycan Türkçesinin telâffuz özellikleri ile bağdaşamayan harfler gene aynen korunmuştur. Türk harf inkılâbının ana amacı konuşma ve yazı arasındaki bu derin uçurumu ortadan kaldırmaktı. 18. ve 19. yüzyıllardan beri Orta Avrupa ve Balkanlar’da bütün milletlerin aydınları arasında “*konuştuğunuz gibi yazınız*” sloganı yayılmıştır ve yazıda bir takım arkaik biçimleri, görevini kaybetmiş harfleri atma çalışmaları yapılmıştır. Bu eylemler milliyetçiliğin ve yurt birliğinin de ifadesi olmuştur. Şive farklarını yazı dilinde ortadan kaldırmak ve standart bir millî dili geliştirmek amacı ile bu yola gidilmiştir. Modern bir devlet yönetimi ve toplumsal hayat da bunu gerektirmekteydi. Harf inkılâbı ile bu eğilim radikal ve hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Oysa Azerbaycan Lâtin alfabesinde bu kaygıya yer yoktur. 1926 yılına gelindiğinde hâlâ Azerbaycan Türkçesinin bir stenografisi yoktur. Oysa Türkiye’de harf inkılâbının hemen ardından stenografi de⁷¹⁸ öğretilmeye başlanmıştır. Yeni harflerin kullanılma zorunluluğu ve imlânın kolay ve standart niteliği de buna yardım etmiştir. Azerbaycan Lâtin alfabesi bu aksaklıklar nedeniyle 1939’a kadar sürekli değişiklikler geçirmek zorunda kalmıştır.⁷¹⁹

İnkılâbın öncüsü Atatürk’ün bizzat kendisiydi. Devlet Başkanının ardından Meclis Başkanı, Hükümet Başkanı, Bakanlar, Mebuslar, aydınlar, yüksek dereceli kamu görevlileri, generaller yazı inkılâbını kararını ilk benimseyenler olmuştur. Yeni yazı tavandan tabana, kitlelere doğru hızla yayılmıştır. Atatürk’ün yöntemi çok daha kısa, kesin ve hızlıydı.⁷²⁰

⁷¹⁸ Stenografi, alfabenin harfleri, noktalama işaretleri, kelimeleri yerine semboller ve kısaltmalar kullanan çabuk yazma sistemidir. Meclis oturumlarında, mahkeme duruşmalarında, iş görüşmelerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Stenografinin Türkiye’de tatbiki, BCA, 1934: 180-9-0-0/2-9-6

⁷¹⁹ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 104-105

⁷²⁰ *A.g.e.*, s. 183

İlber Ortaylı'ya göre; 1928 yılında üç ay gibi kısa bir sürede ikili kullanıma kesinlikle izin verilmeksizin, Lâtin harflerine geçilmesi fikrinin Atatürk'e ait olduğu açıktır. Atatürk bu konuda tek başına cesurane bir karar almıştır. Ortaylı; o vakte kadar Lâtin harflerinin kabulünü öneren ve savunanların bile, onun bu radikal girişimini desteklemekten çekindiğini ve içte bu desteği bulamayan Atatürk'ün yurt dışından da yeterli cesareti verecek bir örnek bulamadığını vurgulamaktadır.⁷²¹

Türk harf inkılâbı yapılırken Atatürk'e '*Başmuallim*'⁷²² sıfatı verilmiştir. Bu göreve Gülhane söyleviyle başlamıştır denilebilir. Ondan sonraki süreçte Başöğretmenliği İstanbul'da, Marmara yöresinde ve son olarak da bütün yurt düzeyinde üç aşamalı yürütmüştür. Atatürk, İstanbul'dan sonra, gezici bir başöğretmen olarak yurt gezilerine çıkar ve kent kent dolaşır. İstanbul'da kaldığı günlerde çevresinde hızla yeni yazıyı yaymaya çalışmıştır. Dolmabahçe sarayının bir salonunu derslik haline getirilmiştir. O günlerde Dolmabahçe sarayına çağırılan yüksek görevliler yeni yazı sınavından geçirmiştir. Mebuslar, gazeteciler, yazarlar vb. Atatürk'ün önünde sınav vermişlerdir. Cumhurbaşkanlığı orkestrası şefi Zeki Öngör bir "*Harfler marşı*" bestelemiş, 29 yeni harfin seslilerden sessizlere doğru sıralandığı bu marş hem beste şeklinde hem de piyanoda çalınmıştır.⁷²³

Canbolat'a göre; Yazı değişimi gerçekte Atatürk inkılâbının bir parçasıdır. İmparatorluk düzeni içerisinde yazı inkılâbını yapabilecek bir ortam mevcut değildir. Laiklik ilkesi benimsenmeden, milliyetçilik akımı gelişmeden, kültür alanında köklü değişiklikler yapılmadan alfabe değişikliği yapılamazdı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Atatürk ilkeleri uygulanmaya başladıktan sonra harf inkılâbı için şartlar elverişli hale gelmiştir.⁷²⁴

Harf inkılâbı, Atatürk'ün bilinçli zamanlamasının bir sonucudur. 1928 yılına kadar geçen sürede Harf İnkılâbına geçişi kolaylaştıracak olan yeniliklerin büyük bir bölümü tamamlanmıştır. 1924'te Hilafet ile Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılmış, kılık-kıyafet değiştirilmiş, 1926'da Medeni Kanun kabul edilmiştir. 1926'da eğitim işleri yeniden

⁷²¹ İlber Ortaylı, "Türk Harf Devrimi'nin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.104-105

⁷²² Madde 4- Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebinin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal hazretleridir. Resmî Gazete 24 Teşrinisani (Kasım) 1928, sayı: 1048, kararname numarası: 7284, s. 6102

⁷²³ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 184

⁷²⁴ Mustafa Canbolat, "Türkiye'de Yazı Devrimi Girişimleri", *Yazı Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1979, s. 22-23.

düzenlenmiş, ilk ve orta öğretimin esasları saptanmış, çağdaş eğitim ve öğretim yapacak okullar açılmıştır.⁷²⁵

Atatürk harf inkılâbını diğer inkılâplardan ayrı bir yere koymaktadır. Yeni harflerin kabul edildiği gün yaptığı bir konuşmada; harf inkılâbını Türk milletinin yüzyıllardır çözülmeyen önemli bir ihtiyacı olarak tanımlamaktadır. Bu inkılâbı ilerlemenin anahtarı olarak değerlendirerek, diğer yenilikler için önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır.⁷²⁶

İsmet İnönü Harf İnkılâbının bir okuma yazma kolaylığına bağlanamayacağını, bunun Enver Paşa'yı tahrik eden sebep olduğunu vurgulamaktadır. İnönü'ye göre Harf İnkılâbının en büyük faydası kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. Lâtin harflerini kabul etmek Türk millî kültürünü ve dilini kurtarmak için önemli bir faktör olmuştur.⁷²⁷

Harf İnkılabının Türk kültürüne önemli etkilerinden biri de millet olma sürecini kolaylaştırması ve hızlandırmasıdır. Bu inkılaptan önce Türkiye'de yaşayan etnik toplulukların sayısı çoktu. Azınlık statüsünde bulunan Rum, Ermeni ve Musevi toplulukların dışında Kürt, Laz, Gürcü, Lezgi, Çerkez, Arap, Boşnak, Pomak, Arnavut vb., bir kısmı Türkçe bilen, bir kısmı bilmeyen, pek çok etnik topluluk vardı. Son Osmanlı dönemi ve ilk Cumhuriyet dönemi Bulvar tiyatroları bu toplulukların Türkçeyi konuşma taklitleri ile çalkalanırdı. O zamanlar gerçekten bu konuşmalar halkı güldürürdü. Ama Harf İnkılâbından sonra bu etnik ayrılıklar dilde birleşip bütünleşme yoluna girdiler. Okuma yazma oranı arttıkça, öğrenim görmüşlerin sayısı çoğaldıkça, konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılık azaldıkça etnik ayrılıklar da azalmaya yüz tutmuştur. Kültürün yaygınlaşmasını kolaylaştırarak etnik topluluklar ve bölgeler arasındaki ayrılıkların giderek ortadan kalkmasına ve bölge ağızları ayırımlarını ortadan kaldırarak dilde birliğin oluşmasına yaradı. Türkiye'nin ortalama konuşması olan İstanbul ağızı, yazı kolaylığı sayesinde başka bölgelere de kolayca ulaştı. Yazımda ve genel olarak dilde sağlanan birlik bütün bölgeleri konuşma birliğini sağlamış oldu. Böylece kültürün en önemli öğelerinden biri olan dilin millîleşmesi yolunda önemli bir merhale kat edilmiş oldu.⁷²⁸

⁷²⁵ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, sayı: 33-34 (2004), s. 117

⁷²⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 22, s. 282

⁷²⁷ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 181-182

⁷²⁸ İsa Öztürk, *Harf Devrimi ve Sonuçları*, Adam Yayınları, İstanbul 2004, s. 74-77

Atatürk; Latin harflerinin Türkçeye ne şekilde uygulanabileceği konusunda düşünce ayrılıkları belirdikçe, karşılaşılan güçlükleri kendi keskin görüşleri ile aydınlığa ulaştırmaktaydı. Her gün Encümenin çalışmalarına katılmış ve yeni Türk alfabesinin yaratılmasında bir dil uzmanı gibi rol almıştır. Hazırlanan yeni Türk alfabesinin düzeltmelerini bizzat yaparak⁷²⁹, hangi harfin gerekli, hangisinin gereksiz; hangi yazım kuralının doğru, hangisinin yanlış olduğunu söylemiştir. Örneğin; (g) ve (x) harflerinin Türk alfabesine alınmasına, tek ses için çift harf kullanılmasına gerek olmadığını bildirir. Heceleri inceltmek, ya da kalınlaştırmak için (g) ve (k) harflerine eklenmesi düşünülen (h) harfinin kaldırılmasını Dil Encümenine önerir. Herkesten önce yeni alfabeyi resmen kullanmaya başlar. Başbakan İsmet İnönü'ye 4/5 Ağustos 1928 günü yeni harflerle mektup yazar.⁷³⁰ Mektupta; “Yeni elifbamızın kati şeklini tespit hususunda, burada bulunan komisyon üyeleriyle mutabık kaldık. Benim düzelttiğim noktaları iyi karşıladılar” demiştir.⁷³¹

Atatürk başöğretmen sıfatına yakışır bir şekilde, hiçbir liderde rastlanmayacak kadar rahatlıkla toplumun içine karışıyor, sorularını cevaplıyor, uyarıyor, onları eğitiyordu. Halk da konu üzerindeki düşünce, sıkıntı ve isteklerini rahatlıkla bildiriyordu. Atatürk başöğretmen sıfatına yakışır bir şekilde, hiçbir liderde rastlanmayacak kadar rahatlıkla toplumun içine karışıyor, sorularını cevaplıyor, uyarıyor, onları eğitiyordu. Halk da konu üzerindeki düşünce, sıkıntı ve isteklerini rahatlıkla bildiriyordu. Atatürk’e çeşitli meslek gruplarından, okuma ve yazmayı bir haftada öğrendiklerini belirttikleri telgraflar bu durumun değerli bir örneğidir. Yine telgrafların birinde dilbilgisi kuralları üzerine halkla yazışmalar yapmıştır; “Arapça ve Farsça kelimelerde “k” ve “g”nin önlerine “h” gelmesi meselesiyle zihinlerinizi meşgul edip karıştırmayınız. Tespit edilmekte olan lügat, bunu arzunuz üzere halledecektir.”⁷³² Bu konuda bir başka örnek ise; Anadolu seyahatini yaparken Sivas’tan çektiği telgrafta halkın izafet çizgisi

⁷²⁹ Atatürk 21 Eylül 1928’de Maarif Vekaletine şu kuralları tebliğ etmiştir; 1. Soru edatı olan “mi, mı, mu, mü” daima ayrı yazılır. Mesela: “geldi mi” gibi. Fakat kendinden sonra gelen her türlü eklerle beraber yazılır: Mesela: “Geliyor musunuz, ben miydim” gibi. 2. İlgı edatı olan “ki” ve dahi manasına olan “de, da” bağımsız kelime olarak ayrı yazılır. Mesela: “Görüyorum ki sen de iyisin” gibi. 3. Türk gramerinde bağlama işareti olan (-) kalkmıştır. Dolayısıyla fiillerin çekimlerinde ve isim ve sıfatların fiil gibi çekimlerinde ekler çizgi (-) ile ayrılmazlar, beraber yazılırlar. Mesela: “Geliyorum, gideceksiniz, göreceklersiniz, yapmalıyım, gideyim, gidebilirim, söyleyesin, güzeldir, demirdir” gibi. Keza “ile, ise, için, iken” kelimelerinin kısaltılmışları olan “le, se, çin, ken” şekilleri kendinden evvelki kelimeye bitişik yazılır, çizgi ile ayrılmaz. Mesela: “Ahmetle, buysa, seninçin, gelirken” gibi. Bunun gibi “ce, çe, ca, ça” ve zarf edatı olan “ki” ekleri de her vakit eklendiği kelimeyle bitişik yazılır. Mesela: “Mertçe, benimki, yarınki, hasta iyicedir, iyice anladım.” 4. Türkçede henüz mevcut olan Farsça tamlamalarda dahi bağlama çizgisi yoktur. Tamlama işareti olan sesli harfler (i) ilk kelimenin sonuna eklenir. Mesela: “Hüsni nazar” gibi. Şimdiye kadar basılmış ve yayımlanmış kitapların muhtelif vasıtalarla bu esaslara göre derhal en seri bir surette düzeltilmesi lazımdır. BCA, 1928: 230/149-56-8

⁷³⁰ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 158

⁷³¹ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt: 22, s. 150

⁷³² gös.yer, s. 251

istemediğini bildirince o işaret kaldırılmıştır. İsmail Habib anılarında halkın da Atatürk'ün de bu konuda haklı olduğunu anlatmıştır; “Bizim Mehmetçiklerin bile eskiden mülazım-i evvel, mülazım-i sanlı yerine evvel mülazım, sani mülazım dediklerini hep bilirdik. İzafet işareti halk için lüzum olamazdı.”⁷³³

Atatürk'e sunulan alfabe cetvelinde türlü dillere uygulanan harf şekilleri karşılaştırılmıştı. Bu alfabenin en başarılı tarafları, seçim esasına ve tek harfli yazı sistemine dayanan alfabe tasarısında eh, sch, tsch gibi ikili, üçlü veya dördümlü şekillere yer verilmeyip her sesin tek işaretle gösterilmiş olması ve dilde mevcut dokuz vokalin sekiz ayrı işaretle karşılanmış bulunmasıdır. Başka alfabelerden alınmasına rağmen dilimizin ihtiyaçlarına göre düzenlenerek c, ş, ç, ğ, j, gibi özel değerler alınıp işaretlerin ortaya çıkması da onu taklitçi bir alfabe olmaktan kurtarıp millî bir alfabe durumuna sokmuştur.⁷³⁴

Harf İnkılâbı sırasında Atatürk'ün en çok faydalandığı eserlerden birisi *La Réforme Alphabétique Turque* (Türk Alfabe Reformu) adlı kitaptı. L. Feillet tarafından yazılan bu kitapta Arap harfli alfabenin çok Arap nitelikli olduğunu, Türk kökenli gerçek alfabenin anahtarı henüz bulunamamış olan Hitit karakterlerinde aranması gerektiğini ifade edilmiştir. Bununla birlikte yazar dolaylı yoldan Lâtin alfabesini de önermiştir. Fakat burada sorun İngiliz, Fransız, İtalyan ve benzeri Batı ülkelerinin yazım biçimleri arasından bir seçim yapmak gerekiyordu. Atatürk bu yolu tercih etmedi ve Türkçenin fonetiğini oluşturarak yazım ve konuşma arasındaki farkı en aza indiren bir alfabe oluşturdu.⁷³⁵

Uluğ İğdemir; Atatürk'ün Türk alfabesine en küçük bir müdahaleyi kabul etmediğini ifade etmektedir. Eski metinlerin bugünkü Türkçeye nakli için transkripsiyon⁷³⁶ harflerini kullanılması konusu açıldığında bunu şiddetle reddetmiştir. Transkripsiyonu ilmi şeylerde bile kullanılmasını kabul etmemiştir.⁷³⁷ Hikmet Bayur ise bu konuyla ilgili olarak transkripsiyon harflerini bahsini açtığını, Atatürk'ün “daha yenidir bunlar. Zihinleri karıştırmayalım, fakat ileride lüzum görülürse yapılır. Ama bu sırada zihinler karışır” şeklinde yanıtladığını söylemiştir.⁷³⁸

⁷³³ İsmail Habib Sevrük, *Dil Davası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1949, s. 84

⁷³⁴ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 41

⁷³⁵ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 302

⁷³⁶ Bir alfabede mevcut seslerin/harflerin bazı özel işaretler kullanılarak başka bir alfabenin harflerine dönüştürülüp onlarla gösterilmesidir.

⁷³⁷ “Tartışmalar ve Açıklamalar”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 111

⁷³⁸ gös.yer

Atatürk eski yazılarından ve Büyük Nutuk'undan görüleceği üzere, Osmanlıca inşa terbiyesi görmüştür. Yazı dili, Edebiyat-ı Cedide' den daha eski, Namık Kemal mektebine yakındır. Bu edebiyattan çok beslenmiş, hatta Harbiye Okulunda iken gazel bile yazmıştır. Fakat dil inkılâbından sonra bütün zevklerini, âdetlerini ve üslûbunu bırakmıştır. Yeni harfler alındıktan sonra eski yazı ile tek bir kelime yazmamıştır.⁷³⁹

Yazı inkılâbı pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Yeni harflerin kültürel mirasla ilişkiyi kopardığı tezini ileri sürenler daha çok birincil tarih kaynaklarını kullanmakta sıkıntı çektiklerini ileri sürmektedir. Oysa bu durum harf inkılâbının ortaya çıkardığı olumsuz bir sonuç değildir. Türkçe yüzyıllardır hızlı değişim geçiren dillerdendir. Dil ve tarih kaynaklarındaki zaman içerisinde imlâ-sentaks farklılığı oluşmaktadır. Fakat bu kaynakları inceleyip işlemek için yalnız Arap harfleri bilgisi yeterli olmamaktadır. Tarihi metinleri okuyup değerlendirmek bütün ülkelerde her aydının değil, ancak karşılaştırmalı filoloji, etimoloji ve tarih bilgisine sahip uzmanların yeteneğine girmektedir. Örneğin; Niebelungen Lied veya Igor Destanı'nın orijinali herkesin rahatça okuyabileceği metinler değildir. Çünkü uzman bir filolog ya da tarihçinin yardımı olmaksızın eski metinlerden bir şey okumak ve anlamak zordur. Bütün Batı ülkelerinde yapıldığı gibi, Türkiye'de de tarihi kaynaklar ancak bilgi ve beceri sahibi Ayrıca yaşayan dillerin hiçbirinde Orta çağ boyunca standart bir imlâ olmamıştır. Eski bürokrat kadrolar ve dar aydın tabakanın kullandığı yazı, belleğe ve alışkanlığa dayanmaktadır. Herkesin kabul ettiği standart imlâ kuralları ve okunması basit bir yazı bulunmamaktaydı. Çünkü 18. yüzyıla kadar okur-yazar oranı yüzde 5-10'u geçen ülke yoktur. Örneğin; Alman imla reformu, İncil'in Almancaya çevrildiği Reformasyon döneminde değil, Prusya krallığının güçlendiği ve İmparatoriçe Maria Theresia'nın Avusturya yönetimini modernleştirdiği döneme rastlar. 13 Ağustos 1770 fermanıyla ilkökul eğitimi genelleştirilmiş ve yayın hayatı da canlanmıştır. Bu süreç Alman dili imlâsının düzeltilmesine neden olmuştur. Yine yüzyıl başında Büyük Petro Rusya bürokrasisi, eğitim hayatını çağın gerçeklerine göre yeniden düzenlerken, eski Kilise Slavcasının kalıntısı olan Kiril alfabesini ve imlâsını da yeniden gözden geçirmiştir.⁷⁴⁰

Türkiye'de de Harf İnkılâbını başladığı dönemlerde okuryazarlık oranı yüzde 5 ile 7 arasındaydı. Okuryazar olmayan bir toplumun geçmiş ile bağı da son derece sınırlıdır. Müteferrika baskılarından iki yüzyıllık bir süre içinde en fazla kırk bin civarı

⁷³⁹ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 626

⁷⁴⁰ *A.g.e.*, s. 100

kitap basılmıştı. Harf inkılâbı sonrası Büyük Buhran'a rağmen on beş yıl içinde basılan kitap sayısı otuz bini geçmişti.⁷⁴¹

Kurt Steinhaus, dil inkılâbının, halk tabakaları ile okur yazarlar arasındaki ayrılıklar kalktıkça sosyo-politik anlamının ortaya çıkacağını belirtmiştir. Lâtin harflerinin alınmasının ve dilin Türkçeleştirilmesinin iki amacının bulunduğunu; bunlardan ilkinin, kent ve köylerin üst ve alt tabakalar arasındaki dil sebebiyle meydana gelen, milli kimliğin ortaya çıkmasını engelleyen anlaşma sorunlarının ortadan kaldırılması, diğeri ise genç kuşakların Osmanlı politik-kültürel geleneklerinden kopmasının sağlanmasıdır. Steinhaus, Türk kültürünün geçmişten koparılacağı eleştirilerine cevaben, Türk milletinin büyük bir bölümün bu kültürle ilişkisi bulunmadığını ve zaman içinde bu durumda hiçbir değişiklik olmayacağını hesaba katılmadığını ifade etmektedir. Hatta bu inkılâbın yapılmaması veya geciktirilmesinin Türk milletindeki ilerlemeyi önleyen kültürel handikapların ayakta kalacağını açıkça ifade etmektedir.⁷⁴²

Atatürk yeni Türk harflerinin kabulü hakkında bir vatandaştan gelen eleştiri telgrafı üzerine; arzu ve iradenin kendisinde değil, millette olduğunu açıkça vurgulamıştır.⁷⁴³

Atatürk'ün giriştiği dil inkılâbı her şeyden önce halka yönelikti. Dilin özleşmesinde halktan yararlanılacak ve aydınlarla halkın konuştukları Türkçe arasındaki büyük ayrılık giderilerek dilde birlik sağlanacaktı. Dil inkılâbının amaçlarını açıklayan 17 Ekim 1932 adlı bildiride bu hedef; halk ve aydınlar arasındaki dil farklılığını ortadan kaldırmak şeklinde dile getirilmiştir.⁷⁴⁴

Harf İnkılâbının ilk hedefi halkın eğitimi olmuştur. Bu hedefe kısa sürede, köklü ve kesin bir çözüm olması için, Atatürk'ün başkanlığında ve Maarif Vekili Mustafa Necati'nin çabaları ile Yeni Türk harflerinin, kısa bir zamanda ve kolay bir şekilde halka öğretilmesi amacı ile Millet Mektepleri açılmıştır. Millet Mektepleri halka okuma-yazmayı öğretmenlerin yanı sıra millete yeni yönetim biçimiyle, sosyal hayatla, ilgili bilgilerin aile hayatında, iş hayatında ve diğer insanlarla iletişimde kullanacakları pratik ve teorik bilgiler kazandırmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 300

⁷⁴² Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Pozitif yayınları, İstanbul 2006, s. 109-110

⁷⁴³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 22, s. 187

⁷⁴⁴ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 44

⁷⁴⁵ M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1973, s. 67-71

Okuma-yazma konusunda halkın büyük istek ve arzusu görülmüştür. Aksaray ve Isparta illerinden gelen telgraflar bunu ispatlamaktadır. Isparta’da bir mahalle halk dershanesinden vesika aldıktan sonra görkemli bir şölen vermiştir. Yine (Isparta) Karaağaç köylerinden birisinde hiç okuma yazması olmayan bir çoban vesika alıp kendi köyünde dershanede öğretmen olarak tayin edilmiştir.⁷⁴⁶

Atatürk başöğretmenlik yaparken karşısındaki kişinin ve topluluğun meslek, yaş, sosyal durum gibi özelliklerini göz önünde bulundurmıştır. Sinop’ta arabacılık yapan Bekir Ağa’ya alfabeyi öğretirken *At* ve *Ot* sözcüklerini öğretmiştir. Bu yolla halkı kolaylıkla okuyup yazmaya teşvik etmeye çalışmıştır.⁷⁴⁷ Bilal Şimşir Atatürk’ün umutsuz insanlara okuma yazma öğrenebilme umudu verdiğini, daha önce halkın eski yazıyı öğrenemediğini ve öğrenme umudunun da olmadığını vurgulamaktadır. Çarşıda, pazarda sokak aralarında insanların yeni alfabeyi öğrenmek için çaba göstermişler ve tüm meslek grupları, esnaf yeni alfabeyi öğrenme seferberliğine destek vermişlerdir.⁷⁴⁸

Sonuç olarak, 1860’lardan itibaren süregelen alfabe tartışmaları, Atatürk’ün harf inkılâbını gerçekleştirmesi ile son bulmuştur. Eğitim uzmanlarının, uygulanması için 10–15 yıl gerektiğini söylemelerine ve en yakın arkadaşlarının bile kuşku ile bakmasına rağmen, harf inkılâbını kısa bir zamana sığdırılmıştır. Atatürk kısa zamanda ikili kullanıma izin vermeksizin Türkçenin fonetiğini oluşturarak yazım ve konuşma arasındaki farkı en aza indiren bir alfabe oluşturmuştur. Yazı inkılâbının arkasından dil inkılâbı gelir. Aslında bu inkılâp dil inkılâbının bir hazırlayıcısıdır. Türkçenin fonetik yapısına uygun bir esasta hazırlanmış olan yeni Türk yazısı, dildeki Farsça ve Arapça kelimelerin atılmasına zemin hazırlamıştır.

1.2. Dilde Sadeleştirme

Genel kültür unsurları bütün toplumlar için aynıdır. Buna rağmen kültürün toplumdan topluma farklılık göstermesinin nedeni, kültür unsurlarının farklı sosyal, coğrafi, politik ve ekonomik koşullar altında oluşmasıdır. Bütün toplumlar için dil bir kültür unsurudur. Türk milletinde kuşaktan kuşağa miras kalan dil Türkçe’dir.

Dilin kültürle içe girmiş ayrılmaz bir bağlantısı vardır. Çünkü bir milleti oluşturan bütün kültür değerleri dile aktarıldığı için, bu değerler o milletin dilinde yaşamaktadır. O nedenle dil, bir milletin kültür hazinesidir. Bu hazineyi dolduran bütün kültür değerleri,

⁷⁴⁶ BCA, 1929: 030-10/64-431-43

⁷⁴⁷ M. Şakir Ülkütaşır, *a.g.e.*, s. 106

⁷⁴⁸ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s. 174

kuşaktan kuşağa ancak dil yolu ile aktarıldığından, dil aynı zamanda kültürün koruyucusu durumundadır.⁷⁴⁹

Atatürk kültür ile dil arasındaki ilişki kurmaktadır. O'na göre Türk milleti yaşadığı felaketlere rağmen ahlakını, hatıralarının, geleneklerini, menfaatlerini kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyi dili sayesinde muhafaza etmiştir.⁷⁵⁰

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi kültür ile dil birbirleriyle bağlantılıdır. Bir milletin dili de düşünme yaşamına uygun bir şekilde gelişmesi kültür bakımından da gelişmiş olduğunun göstergesidir. Bir milletin entelektüel manada gösterdiği üstünlük dilde de ortaya çıkmaktadır. Dil düşünce etkinliğinin bir aracıdır. Dillerinde üstünlük gösteren milletler aynı zamanda düşünce yaşamının, kültürün geliştiği milletlerdir. Ancak dillerin kültürle birlikte gelişmeleri, üstünlük kazanmaları için bu milletlerde kültürün içten doğmuş olması gerekir. Kültürü yabancı bir ülkeden alan milletlerin dillerinde aynı üstünlük görülmemektedir.⁷⁵¹ Atatürk dönemindeki kültür değişmelerini de içten gelen değişme türüne örnek gösterilmektedir.

Milletlerin birbirleriyle olan çeşitli ilişkileri sonunda birçok yabancı öge gelip yerleşmektedir. Dışarıdan gelen, özellikle yabancı kültürlerden gelen etkenler yoğunlaştıkça, dil, kendi yapı ve işleyişinden gelen özelliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlar. Dolayısıyla dil ile milleti birbirine bağlayan manevi bağ da çözülmeye başlar. İşte böyle durumlarda dili içine sürüklendiği çıkmazdan kurtaracak en büyük yardımcı millî bilinçtir. Millî bilince erişmiş olan milletler, kendi dillerine gereken özeni göstermişler, onu işleyip geliştirerek yüksek anlatım gücüne sahip zengin birer kültür dili durumuna getirmişlerdir. Bu nedenle, dilin bir milletin hayatındaki yeri pek önemlidir.⁷⁵² Bir dilde yabancı kelimelerin ana dile oranda çokluğu, yabancı kültürlerin o millî kültür üzerindeki egemenliklerinin açık belgeleridir. Çünkü, dil bir milletin kültür düzeyini gösteren en iyi araçtır.⁷⁵³

Dilinde üstünlüğe erişememiş bir millet, kültür bakımından da gerçek bir üstünlüğe erişemez. Çünkü bir dilin aşağı bir durumda olması, onun daha yüksek amaçlarla kullanılabilmesi için gerekli olan yeteneklerden ve olaylardan yoksun

⁷⁴⁹ Zeynep Korkmaz, “Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri”, *Türk Dili*, cilt: XCVI, sayı: 682 (2008), s. 294

⁷⁵⁰ Afet İnan, *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, s. 19.

⁷⁵¹ Bedia Akarsu, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998, s. 85

⁷⁵² Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 11

⁷⁵³ Zeynep Korkmaz, “Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi”, *Türkoloji Dergisi*, cilt: IV sayı: 1 (1972), s. 107

olmasıdır. Buna *dil-düşünce bağlantısı* denilmektedir. Düşüncenin tam olarak anlatılabilmesi dilin gelişmesine bağlıdır. Örf ve adetlerden, sanat eserlerine, bilimsel araştırmalara kadar uzanan yüksek duygular dille ifade edilir. Üstün fikirler dille anlatılır. İlim de dile bağlıdır.⁷⁵⁴

Cumhuriyet dönemindeki dil inkılâbını kavramak için, Avrupa'da millî dillerin ortaya çıkış süreci, dillerin millîleşmesi ve bunun millî devlet olma sürecine katkısı güzel bir örnektir. Latince Rönesans'a kadar bütün Avrupa'da edebiyat ve ilim dili olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte; İtalya, Fransa ve İspanya gibi Latinceyi konuşma dili ve kaynak olarak kabul etmiştir. Fakat, konuşma Latincesi ile yazı Latincesi arasında büyük bir fark vardı. Bu fark yazı dilinin papazlar için bir imtiyaz haline gelmesine neden olmuştur. Batı aydınlanmasının temel sloganı halk dilinin, dahası anlaşılır olmasıdır. Batı'da 14. yüzyıldan başlayarak kentsoyluların dil üzerinden egemenliklerini kurma arayışı halk diline yönelmiştir. Bu arayış, zamanla Latince karşısında millî dillerin ve millî egemenliklerin öne çıkmasına neden olmuştur.⁷⁵⁵ XVI. yüzyılda İtalya'da başlayan Rönesans hareketi millî dillerin kurulmasına başlangıç olarak kabul edilmektedir. Dante Alighieri *Tanrısal Komedi*'yi İtalyanca yazınca, İtalya millî dile eğilim göstermeye başlamıştır. Dinsel ve felsefi bir yapıt olmasına rağmen bu eser, İtalyancanın bir ilim ve edebiyat dili olabileceği inancını artırmıştır. 1530'lu yıllarda İncili Almancaya çeviren Luther sayesinde ortak bir dil Almanca; çeşitli hükümetlerde kullanılan özel lehçelerin dışında ve Latince'den ayrı olarak XVI. yüzyılda ortaya çıktı. Aynı dönemlerde İspanya'da da bir dil inkılâbı vardır. Papanın başkanlığında bir kardinaller kurulu önünde, Şarlken'in Latince yerine İspanyolca bir nutuk söylemesi millî dilin yolunu açmıştır. Fransa'ya gelince XVI. yüzyıla kadar her şey Latince yazılmakta idi. XVI. yüzyılda dilde ilk millîleştirme hareketini başlatan, Fransuva'nın hükümet yazışmalarının adalet ile ilgili olanlarının Fransızca yazılmasını emretmesidir. Avrupa devletleri, Rönesans'tan bu yana, millî devlet durumuna girmeye başlamışlardı. Onlara bu karakteri veren Katolik kilisesinin ve Latincenin evrensel egemenliğinden kurtularak millî dillere sahip olmalarıydı. Millî dil, millî edebiyat ve sanatı meydana getirmiş ve ilim dili düzeyine de ulaşmıştır. Millî dillerin kurulması aynı zamanda modern düşünceye götüren yolları da açmış bulunuyordu.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 41

⁷⁵⁵ Orhan Özdemir, "Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi", *Turkish Studies*, volume: 7/4 (2012), s. 2512

⁷⁵⁶ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 40-41

Toplumsal etkenlerden dilin gelişmesini etkileyen unsurlardan bir başkası milletin uyanışıdır. Çünkü uyanış devrinde millet olma bilinciyle birlikte toplumda millî dil bilinci düşüncesi de ortaya çıkmaktadır. Toplumda millî dil bilincinin yerleşmesi için dil inkılâbının temel amaçlarından biri de dilin söz varlığını yerli öğeleri kullanarak çağın gidişine uygun bir biçime getirip geliştirmektir. Macar dilindeki gelişim millet olma sürecine rastlamaktadır. Norveç'te millî dilin kullanılması ülkenin bağımsızlığını elde etmesinden sonradır. Yine İsrail'de İbranice çalışmaların artması bağımsız bir devlet kurulduktan sonra olmuştur.⁷⁵⁷

Ragıp Hulûsi Özdem'e göre; Batı milletlerinin hepsinin dillerinde milletlerarası ve millî olmak üzere iki boyut vardır. İki boyut farklı ölçeklerde sentezlenmiştir. Slavca, Macarca ve Almancada bu oran millî unsurların yararıdır. Batı dillerindeki bu ikilik ülkemizin coğrafi/tarihi vaziyeti dolayısıyla üçlük halini almıştır. Fakat Türkçe kendi varlığını diriltirken aynı Batı lisanlarında olduğu gibi evrensel terimlerini Batı uygarlığından, millî unsurlarını ise kendi öz dilinden alacaktır.⁷⁵⁸

Atatürk, millî duygu ile dil arasındaki bağın korunmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tarihten bir örnekle Balkanları kaybetmemizin sebebini İslav araştırma cemiyetlerinin kurduğu dil kurumları olduğunu ifade etmiştir. Bu kurumların Balkanlar'da insanların millî bilinçlerini uyandırdığı söylemektedir.⁷⁵⁹

Millî bilinci dilin yenilenmesinin güçlendireceğine inanan Atatürk bir konuşmasında millî bilincin ayakta kalabilmesi için dil ve tarih çalışmaları yapılması gerektiğini söylemiştir. Bu yenilenmenin düşüncelerin değişmesinin önemli bir göstergesi olduğu tezini kabul etmektedir. Bu konuda Sadri Maksudi Arsal'ın kitabına 'dil' ile 'millî his' arasındaki güçlü bir bağlantı olduğunu yazmıştır. Millî duygunun gelişmesinde en önemli etken dilin millî ve zengin olmasıdır. Atatürk'e göre; Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; bu nedenle dil bilinçle işlenmelidir. Bunun yolu da Türk dili yabancı diller boyunduruğundan kurtulmalıdır⁷⁶⁰

Atatürk'ü dil inkılâbı konusunda cesaretlendiren yazarların başında Sadri Maksudi Arsal geliyordu. Rusya Müslümanlarından olan Sadri Maksudi bir bilim adamı olmanın ötesinde önemli bir siyasi kimliğe sahipti. 1924 Kasım ayında konferans vermek

⁷⁵⁷ Kamile İmer, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1976, s. 20

⁷⁵⁸ Ragıp Özdem, *Dil Bilim Yazıları*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 643-644

⁷⁵⁹ Utan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 282

⁷⁶⁰ Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, İstanbul 1930, İç Kapak Sayfası, Utan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 260

üzere Türkiye'ye geldiğinde Atatürk'ün telkini ile Türkiye'de kalmaya karar verdi. Maksudi Türk birliğine inanıyor ve Türk dilinin yönünü kuzeye çevirmesi gerektiğini ifade ediyordu. Türk milleti çağdaş dilini Bilge Kağan, Kaşgari ve Has Hacıp gibi kaynaklardan alarak inşa etmeliydi.⁷⁶¹

Atatürk, dili bir milletleştirme aracı olarak görmekteydi. Atatürk'ün milliyetçiliği temelde vatandaşlık bağlarını esas alan, ancak bu bağlılığı *dil* ile güçlendirmeye çalışan bir anlayışa sahipti.⁷⁶² Adana Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmasında Adana'da yirmi binden fazla yurttaşın Türkçe bilmediğini vurgulamış ve bu konuda gençleri dilin yaygınlaşması hususunda göreve çağırmıştır. Bu nutukta; millî aidiyetin dil ile sağlanacağını ifade etmiştir.⁷⁶³

Yabancı öğelerin çoğalması, halkla kültürlü zümrenin anlaşması konusunda ortaya çıkan ayrılıklar, milliyetçilik ve kendine yönelmenin etkisiyle dilin özüne dönmesi için yeni arayışlara gidilmektedir. *Dil inkılâbı*; dili bir kültür dili durumuna getirmek için yapılan ve devletin desteği ile dili geliştirme eylemine adı verilmektedir. Dil inkılâbı genel olarak iki etken altında gerçekleşmektedir; ilk olarak milliyetçilik etkisiyle öze dönüş, ikinci olarak da toplumsal ve kültürel ilerlemenin gereği olarak yeni kavramların, sözcük ve terimlerin ortaya çıkmasıdır.⁷⁶⁴ Dil inkılâbının amacı, ana dili geliştirerek işlerlik kazandırmak; toplumun sanat, edebiyat, felsefe, bilim, teknik ve teknoloji alanlarındaki her türlü ihtiyacını karşılayabilecek yüksek düzeyde bir kültür dili haline getirebilmektir.⁷⁶⁵

Tahsin Yücel'e göre, Türk dil inkılâbı; Arapça ve Farsçadan alınmış çok sayıda sözcüğün ve dilbilimsel biçimin elenmesi değildir. Çok zor erişilen Osmanlı Türkçesi'nin yerine konuşulan dilden yola çıkarak yazılı ve sözlü bir kültür dilinin geliştirilmesidir. Zira mevcut yazı dili, Batı kültürünün kazanımlarını yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.⁷⁶⁶ Cumhuriyet için asıl önemli olan eskiyi yok etmekten ziyade, çağdaşlaşmayı ve millîleşmeyi beraber taşıyacak bir kültür dili inşa etmektir.

⁷⁶¹ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 302-306, Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 149-151

⁷⁶² Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 214-215

⁷⁶³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 14, s. 97

⁷⁶⁴ Kamile İmer, *a.g.e.*, s. 31-32

⁷⁶⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.m.*, s. 295

⁷⁶⁶ Tahsin Yücel, *Türkçenin Kurtuluş Savaşı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000, s. 17-18

Dilde yenilenme sadece Cumhuriyet döneminde yaşanmamıştır. Örneğin; Uygur yazı dili, birden fazla yabancı kültürün etkisinde kalmış ve Sogot, Sanskrit Tohar Çin ve Tibet dillerinden tıp, felsefe, astronomi vb. alanlarda bir hayli sözcük girmiştir. Uygurlar alınan yabancı kelimelere doğrudan doğruya Türkçe karşılıklar bularak veya denk türetmeler yaparak onları dile kazandırarak bularak dilin söz hazinesini zenginleştirmişlerdir. Yabancı kelimeleri de az çok dilin ses yapısına uydurarak dile sindirmeğe çalışmışlardır. Zamanın şartlarına bağlı olarak etkisinde kaldıkları çeşitli kültürlerden dillerine pek çok kelime almak zorunda kaldıkları halde, bunları Türkçeleştirmek suretiyle, millî bir söz hazinesi kurabilmek adına büyük bir başarı göstermişlerdir⁷⁶⁷

İslâm dininin Türkler tarafından benimsenmesinin ardından, Türkçe İslâm kültürü ve medeniyetinin iki ana dili olan Arapça ve Farsça ile yakın bir ilişkiye girdi. Bu etkileşim sonucunda, Arapça Kur'an ve bilim dili olarak, Farsça ise İslâm dünyasında gelişmiş ve saygın bir edebiyat dili olarak Türk aydınlarını derinden etkiledi. Arapça ve Farsça dinî terimler ve kelimeler geniş ölçüde Türk diline dâhil olmaya başladı. Ancak, 11. yüzyılda Selçuklular tarafından Anadolu'ya taşınan Oğuz Türkçesi, oldukça sade ve arı bir dildi. Anadolu'da Oğuz Türkçesi temeliyle şekillenip ilerleyen Türk yazı dili, 15. yüzyıl ortalarına kadar süren ve Eski Anadolu Türkçesi olarak bilinen dönemde değerli eserler vermiştir. Buna karşın, 12. yüzyıl sonlarına dek Arapçanın, sonrasında ise Farsçanın Anadolu Selçuklularında resmî dil olarak kullanılması, bu iki dilin bilim ve edebiyat dili olarak önemli bir konum kazanmasına yol açmış; aynı zamanda Türkçenin Anadolu'da yazı dili olarak gelişip yayılmasını engellemiş ve geciktirmiştir. Selçuklular döneminde ikinci planda kalıp itibarını yitiren Türkçe, Anadolu beylikleri devrinde yeniden itibar kazanmış ve yazı dili olarak gelişimini sürdürmüştür. Türkoloji kaynaklarında yanlış şekilde Eski Osmanlıca olarak da anılan 13.-14. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi, içinde Arapça ve Farsça kelimeler bulunsa da gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından millî niteliğini koruyan sade ve etkili bir dildi.⁷⁶⁸

16. yüzyıl ortalarından itibaren Arapça ve Farsça, dilimiz üzerinde güçlü bir etki ve baskı kurmaya başlamıştır. Bu etkinin sonucunda, her biri Türkçeden farklı dil ailelerine ait olan bu iki dilden aktarılan kelimeler yalnızca yalın hâlleriyle değil, aynı zamanda gramer yapıları, ekleri, edatları, bağlaçları ve zarflarıyla birlikte dilimize

⁷⁶⁷ Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 15

⁷⁶⁸ Talat Tekin, "Atatürk ve Türk Dilinde Reform", *Erdem*, cilt: 5, sayı: 12 (1988), s. 1026-1027

girmiştir. Bu yabancı kelimeler ve kurallar nedeniyle, 16.-19. yüzyıllar arasında Türkçe, Farsça, Arapça ve Türkçenin harmanlandığı melez bir dile dönüşmüş ve kendini yenileme ve geliştirme imkânını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra, yazı dili ve konuşma dili de birbirinden belirgin biçimde ayrılmıştır.⁷⁶⁹

15. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı imparatorluğu iki dilli bir devlet durumuna gelmişti. Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devrinden itibaren konuşma dili kendi doğal akışı içinde gelişerek ilerlemiştir. Arapça ve Farsçanın etkisi ile yazı dili ise konuşma dilinden ayrılmıştır. Bu durum şüphesiz, aydınlar ile halkı da birbirinden ayırmıştır. Şairler, yazarlar ve bilginler hüner göstermek istedikleri zaman bu yazı diline, öğretmek ve halka yararlı olmak istedikleri zaman da halkın anladığı Türkçeye başvurmaktaydılar. Osmanlıca, halk ile aydınları birbirinden ayırmış, Türkçenin tabii gelişimini engellemiş ve yeterli bir kültür dili olabilme yolu tıkanmış olan karışık bir dil niteliğinde idi.⁷⁷⁰

Öte yandan, Türk dili, Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları dönemlerinde, İslam uygarlığının bilim dili kabul edilen Arapça ve sanat ve yazın dili sayılan Farsçanın yansısı İtalyanca ve Fransızca gibi Avrupa dillerinin de etkisinde kalmıştır.⁷⁷¹

Tanzimat'tan sonra yazılmış olan dilbilgisi kitaplarında Türk dili, Türkçe, Arapça ve Farsçanın kaynaşmasından oluşmuş bir dil olarak tanımlanmıştı. Bu dile karışık yapıdaki siyasi birliği korumak için kullanılan millet-i Osmaniye deyimine paralel olarak *lisan-ı Osmani* yahut *Osmanlıca* denilmiştir. Tanzimat döneminin önemle üzerinde durduğu konulardan biri yazı dilinin sadeleştirilmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de öncelikle tabii ilimler konusunda yazılmış olan bütün kitapların, devlet, okul ve gazeteci dilinin Türkçeleştirilmesi gerekiyordu. Batı yaşayışına yönelmiş olan bir imparatorlukta, millî eğitimin yayılması ve düşünce hayatının ilerlemesi ancak sade bir dilin kullanılması ile gerçekleşebilecekti. Tanzimat devrinde, gazeteciliğin başlayıp gelişmesiyle, Tanzimat devri yazarları Ali Suavi, Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Tercüman-ı Ahval ve Mecmua i Fünfin gibi gazeteler, bu konuda öncülük etmişlerdir. Farsça ve Arapça kelimelere pek dokunmayan, dili tamlamalardan temizleyerek yazıda

⁷⁶⁹ Zeynep Korkmaz, *a.g.m.*, s. 295

⁷⁷⁰ Zeynep Korkmaz, "Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi", *Türkoloji Dergisi*, cilt: IV sayı: 1 (1972), s. 104

⁷⁷¹ Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 7

anlamı temel alma düşüncesini savunan çalışmalar kısmî bir düzeltmecilikten ileriye geçememiştir.⁷⁷²

Servet-i Fünun devri yazarları ise şiirde ve düzyazıda Tanzimatçılardan farklı bir yol izlemişlerdir. Onlar, Fransız edebiyatı gibi, düşüncelerin ve duygunun tüm inceliklerini gösterecek bir dil arıyorlardı. Bu nedenle ihtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek için de kullanılmayan, ancak, sözlüklerde var olan birtakım Arapça ve Farsça kelimelere başvurdular. Bilinen Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanarak o güne kadar bilinmeyen yeni türetmeler, yeni isim ve sıfat tamlamaları ile, yeni birleşik sıfatlar kurdular. Bununla birlikte Fransız edebiyatından aldıkları deyimleri Türkçeye çevirerek kullandılar. Tanzimat döneminde sadeleşme yolu tercih edilmişken, Servet-i Fünun yazarlarının kullandıkları özel kelime ve tamlamalar ve kullanılan üslup, dili kolaylıkla anlaşılır olmaktan büsbütün uzaklaştırmıştır.⁷⁷³

Bütün bu değerlendirmelerle birlikte şunu da vurgulamak gerekir ki; genel olarak dünyanın büyük dilleri arasında saf dil yoktur. Örneğin; ‘*Türk*’ kelimesi bugün Bilge Kağan’ın yüklediği anlamdan farklılaşmıştır. Türkçeye giren yabancı sözcükler bazı sözcüklerin kullanılamaz ya da sözcük türetme yollarının kapanmasına neden olmaktadır. Türkçe “*us*” ve “*ög*” kelimeleri yerine Arapça “*akıl*” kelimesi kullanılmaktadır. “*Ög*” kelimesi bilinmeden “*öğüt*” kelimesi tam anlamıyla anlaşılmayacaktır.⁷⁷⁴ Her millet komşusu bulunduğu veya kültür ilişkileri sürdürdüğü milletlerin dillerinden kimi etkiler almıştır. Bu suretle hareket edilmesi dilin bağımsızlığını zedelemeyiz. Böyle bir zedelemeyi meydana getiren, bir dilin kendi sözcükleri ve gramer kurallarını bir yana bırakarak, başka dillerin kurallarını benimsemesidir. Osmanlı konuşma Türkçesinin karma dil oluşunda göze çarpan ilk özellik, Türkçeleri varken Farsça ve Arapça sözcüklerin tercih edilmemesidir. Örneğin; *çeşm*, *vech*, *lisan*, *re’s*, *yed* sözcükleri yerine Türkçede var olan *göz*, *dil*, *yüz*, *baş*, *el* sözcükleri kullanılmamıştır. Öte yandan, Arapça köklerden Arapların bile kullanmadığı anlamda kimi sözcükler uydurularak dilimize sokulmuştur. *Okumaktan okul* sözcüğünün yerine, Arapçadan Arapların *yazıhane* anlamına kullandıkları *mektep* sözcüğü uydurulmuştur. Bu sözcüklerin çoğulları da Arap ve Fars dilinin kurallarına uygun olarak düzenlenmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁷² Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 26-29

⁷⁷³ A.g.e., s. 29-30

⁷⁷⁴ Muhsine Börekçi, “Atatürk-Dil ve Kültür”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 31 (2006), s. 18-19

⁷⁷⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, s. 28

Dil inkılâbı konusunda Meşrutiyet döneminde iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri sade Türkçecilerin, diğeri de tasfiyecilerin görüşü idi. Tasfiyeciler 1909'da çıkmaya başlayan *Türk Derneği* dergisi etrafında birleşmiş, Türkçeyi yalnız kök itibarıyla Türkçe kelimelerinden oluşturmak, Türkleşmiş, tasarruf edilmiş kelimeleri de çıkarıp yerlerine aslen Türkçe tarihî kelimeleri koymak ve Türkçenin bütün yabancı kelimelerden arınmasını istiyorlardı.⁷⁷⁶ *Yeni Lisan Hareketi* 1911'de Selânik'te *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanmış, kökleşmemiş yabancı tesirleri dilden temizleyerek halkın diline yakın bir edebî dil oluşturmayı amaç edinmiştir. Bu maksatla dile yerleşmiş her türlü yabancı gramer şekli ve söz dizimsel yapı terk edilerek, İstanbul lehçesine dayalı bir yazı dili oluşturulması için çalışmalar yapmışlardır.⁷⁷⁷ Bu hareket Cumhuriyet dönemindeki gelişmelere elverişli bir ortam hazırlamıştır.

Yeni Lisan döneminin fikriyatını yapan ve dil konusundaki görüşlerini Türkçülüğün Esasları adlı eserinde açıklayan Ziya Gökalp, bu eserin '*Lisani Türkçülük*' bölümünde terimler konusunu da ele almıştır. Ziya Gökalp'e göre, yeni terimler yapılırken önce bunların halk dilinde karşılıklarının bulunup bulunmadığı incelenmeli, varsa, oradan alınmalıdır. Eğer yoksa, Türkçe'nin kuralları işletilerek yeni terimler yapılmalı, bu da mümkün olmadığı takdirde, terkipsiz olmak şartıyla Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmalıdır. Gerekli durumlarda ve teknik alanlarda, Batı kaynaklı terimlerden yararlanılmalıdır.⁷⁷⁸ Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu bu esaslar, terim çalışmaları için Cumhuriyet devrine uzanan elverişli bir ortam hazırlamıştır. Ancak, bu dönemde gramer terimleri bakımından da Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerindeki genel anlayışın dışına çıkılmamıştır. Bu nedenle Cumhuriyet devrine gelinceye kadar öteki alanların terimleri gibi gramer terimlerimiz de genellikle Arapça, Farsça kelime ve kurallarla yapılmış Osmanlı Türkçesi terimleri niteliğindedir. Cumhuriyet devrindeki, Türkçeyi yüksek düzeyde bir bilim ve kültür dili haline getirme gayesinin gereği olarak yapılan terim çalışmaları diğer dil çalışmalarında ayrı olarak ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar, dil inkılâbının ana felsefesine uygun bir yol izlediğinden, nitelik bakımından önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak bir özellik taşımaktadır. Türkçe ve Türkçeleşmiş köklerden Türkçe eklerle terim yapma yöntemi benimsenmiştir. Aynı durum gramer terimleri için de söz konusudur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ Talat Tekin, *a.g.m.*, s. 1029-1030

⁷⁷⁷ Muharrem Daşdemir, "Çağdaş Dil Biliminin Işığında Yeni Lisan Hareketi ve Türk Dil Devrimi'nin Karşılaştırılması", *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı: 2/3 (2013), s. 54

⁷⁷⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 125- 132

⁷⁷⁹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992, s. 8-9

Agâh Sırrı Levent, yeni terimler konusunda izlenen yolu; Latince terimleri olduğu gibi almak, Arapça terimleri kullanmak, orada bulunamazsa, Arapça köklerden yeni söz ve terimler uydurmak ve yeni terimlere Türkçe karşılıklar bulmak, şeklinde üç maddede özetlemektedir. Osmanlılarda terimler konusunda 17. ve 18. yüzyıllarda bu üç yolu izlenmiştir. Bu üç fikri de birlikte benimseyip Arap, Latin ve Türkçe terimleri karma olarak kullananlar olduğu gibi sadece Arapça, Türkçe terimleri kullanmayı tercih eden kişiler de vardır.⁷⁸⁰ Osmanlının son döneminde terimler üzerine fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Yeni lisan hareketi terimler konusunda girişimde bulunsa da yeterli olmamıştır. Gerçek anlamda millî terimciliğe Atatürk'ün direktifleriyle II. dil kurultayından alınan kararlarla başlanmıştır.

Zeynep Korkmaz dilde değişme ve gelişme sorununu devrim ve evrim terimleriyle açıklığa kavuşturmaktadır. *Evrin (tekâmül)* terimini dilin zaman içinde kendi kendine değişip gelişmesi için, *devrim (inkılâp)* terimini de dilin kısa sürede insan eli ile değiştirilip geliştirilmesi için kullanmaktadır. Evrim içinde ses ve yapı değişimleri yanında ekler ile sözcüklerin görev ve anlam dallanmaları ile görev ve anlam daralmalarını ele almaktadır. Devrim terimi dilin daha kısa sürede insan eli ile değiştirilip geliştirilmesidir.⁷⁸¹

Türk dilinin sadeleşme tarihinin iki önemli ayağı olan Yeni Lisan Hareketi ile Türk Dil Devrimi'nin ayrıldığı nokta yabancı kelimeler karşısındaki tutumlarında ortaya çıkmıştır. Bu iki akımdan birincisi bir *evrimi*, ikincisi ise bir *devrimi* esas almıştır. Yeni Lisan Hareketi'nin ilk iki maddesinde⁷⁸² belirtilen ilkeler benimsenmekle birlikte üçüncü maddede⁷⁸³ değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklikle her türlü yabancı kelimeye savaş açılmış, Türkçenin tarihî devirlerine ait sözlükler ve metinler taranmıştır. Anadolu ağızlarından kelimeler derlenmiş, çağdaş Türk lehçelerinin lügatlerine bakılmış, Oğuz Türkçesinin batı koluna bağlı Türkiye Türkçesinin tarihî ve çağdaş formları olan Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarının yanı sıra çağdaş lehçelerden kelimeler aranmıştır.⁷⁸⁴

Afet İnan'ın değerlendirmesine göre Atatürk'ün dil çalışmalarının iki hedefi vardı. Bunlardan birincisi; halkın konuşma dili ile yazı dili arasında bir birlik ve uyum

⁷⁸⁰ Agâh Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1960, s. 73

⁷⁸¹ Zeynep Korkmaz, "Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi", s. 97-100.

⁷⁸² 1- Arapça ve Farsça gramer kurallarının kullanılmaması, bu kurallarla yapılan terkiplerin kaldırılması, 2- Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede söylendikleri gibi yazılması

⁷⁸³ Başka Türk Lehçelerinden kelimeler alınmaması

⁷⁸⁴ Muharrem Daşdemir, *a.g.m.*, s. 54-55

sağlanması ve Türk dilinin sadeleştirilmesi idi. Bununla birlikte edebiyat, bilim ve konuşma dilimizin kesin kuralları belirleyerek, yaşayan halk lehçelerinden ve tarihi metinlerden derlemeler yaparak bir kelime ve terim dağarcığı oluşturulmasıydı. İkincisi ise; tarihi araştırmalarda belge değeri olan ölü veya eski dillerin metotlu ve sistemli bir şekilde incelenmesi idi. Böylece Türk tarihine kaynaklık edecek bütün eski dillerin üzerinde araştırma yapılmalıydı.⁷⁸⁵

Atatürk'ün dil inkılâbına girişmeden önceki fikirler iki başlık altında toplanmaktadır; ilk olarak yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmalı ve Türk dili millîleştirilmelidir. Türk dili herkesin anlayabileceği bir ortak dil haline getirilmelidir. İkincisi ise; Türk dili bilinçli olarak işlenmek suretiyle zenginleştirilmelidir. Bu fikirlerden birincisi yeni değildi, Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin ortaya attıkları ve gerçekleştirmeğe çalıştıkları bir fikirdi. Türk dilinin bilinçli olarak işlenerek zenginleştirilmesi fikri ise yeniydi ve Atatürk tarafından ilk defa ortaya koyulmaktaydı.⁷⁸⁶“Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin”⁷⁸⁷ ifadesinden de anlaşıldığı gibi Atatürk'ün giriştiği dil inkılâbı karakteristik özelliğini daha çok bu ikinci fikirden almaktadır.

Atatürk, Bulgar Türkoloğu İvan Monolov ile görüşmesinde, Arap yazısının Batı kültürüne girmemize engel olduğunu belirtmiştir. Bu sözüne, bu işin bir gün nasıl olsa gerçekleşeceğini de eklemiştir.⁷⁸⁸ Yine 1916 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Mehmet Emin Yurdakul'un *Türkçe Şiirleri* ile Tevfik Fikret'in *Rubab- ı Şikeste*'sinden bazı parçalar okuyarak aralarında bir karşılaştırma yapmaktadır; “İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil.”⁷⁸⁹

Atatürk, dil inkılâbına başlamadan önce Türk dili ve gerçekleştirmeyi düşündüğü dil inkılâbı hakkındaki düşüncelerini Cumhuriyet öncesinde oluşturmuştu. Macar Türkologlarından J. Nemeth'in *Türkische Grammatik* adlı eserinde, Türkçe için üç farklı türden bahsediliyordu: İlki, resmî ve edebî dil olan fasih Türkçe; ikincisi, orta sınıfın konuştuğu orta Türkçe; üçüncüsü ise halkın ve köylülerin kullandığı kaba Türkçe olarak adlandırılıyordu. Atatürk, 'kaba Türkçe' ifadesine tepki göstermiş ve gazete gibi ortak bir

⁷⁸⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 294-295

⁷⁸⁶ Talat Tekin, *a.g.m.*, s. 1032

⁷⁸⁷ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 260

⁷⁸⁸ Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 49

⁷⁸⁹ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 86

dilin yalnızca aydınlar için değil, herkesin anlayabileceği bir hale gelmesi gerektiğini belirterek bu ayrımların ortadan kaldırılmasının önemini vurgulamıştır.⁷⁹⁰

Atatürk, 1922’de Bursa’da öğretmenlerle yaptığı konuşmada “*Muallime hanımlar*” yerine “*Muallim hanımlar*” hitabını kullanan Atatürk, daha sonra, “İhtimal ki muallime demediğim için beni hatalı buluyorsunuz. Ben lisanımızda tâi te’nis⁷⁹¹ kullanmak zaruretinde olmadığımızı zannediyorum”⁷⁹² diyerek Türkçe için Arapçanın kurallarını kullanmanın gereksiz olduğunu ifade etmiştir.

Dil sorunu, yazı inkılâbı gibi kolaylıkla çözümlenebilecek nitelikte olan bir inkılâp değildi. Sorunlar daha köklüydü ve uzun tartışmaları gerektirmekteydi. Atatürk ilk önce 12 Temmuz 1932 tarihinde bugünkü adı Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması için buyruk verdi. Programın uygulanması için söz varlığından başlanmıştır. Bunun için başlangıçta Türk Dili Tetkik Cemiyetince *derleme*, *tarama*, *anket* yolları kullanılmıştır. Yabancı sözcüklerin halk dilinde ve ağızlarında yaşayan karşılıklarının derlenmesi önce derleme fişlerinden haşlanmış; yabancı, yerli, basma ve yazma yüz elli kadar kitap ayrı ayrı taranmış; bunlara özel derlemeler, halk şiiri, Türkmence ve Azeri konuşma dilinden derlenmiş sözlerin taramaları da katılmıştır. Derleme ve tarama işleri yapılırken, Atatürk’ün liderliğinde 1933 yılının mart ayında üç buçuk ay sürecek olan dil anketi açılmıştır. Gazeteler ve radyo aracılığıyla bu ankette Arapça ve Farsça sözcüklere Türkçe karşılık bulunması istenmiştir. Diğer yandan da dilbilgisi, dilbilimi ve terim, alanındaki çalışmalar sürdürülmüştür.⁷⁹³

Atatürk Türk Dil Kurumunun çalışma planını bizzat oluşturmuştur. Çalışma planında biri Filoloji ve linguistik diğeri Türk Dili olmak üzere iki ana kol belirlemiştir. Türk Dili kolu; Lügat ve ıstılah, Gramer ve sentaks ve Etimoloji olarak belirlenmiştir.⁷⁹⁴

Türk Dil kurumunun kurulmasının ardından, Atatürk Türk Dilinde yapacağı çalışmalar konusunda kamuoyu oluşturmak için bir kurultay toplanmasını arzu eder ve çalışmalara başlanır. Hasan Reşit Tankut’a göre; Birinci kurultay Türk dilinin zenginliğini arama, bulup toplama ve yazıda kullanma gayreti ile başlar. Bu kurultay *bir uyanma ve inanma ifadesidir*. Bu heyecanla başlanan çalışmalar çok faydalı olmasıyla

⁷⁹⁰ *Türk Dil Kurumu’nun 40. Yılı*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1972, s. 29

⁷⁹¹ Bir kısım müennes (dişil) sözcüklerin sonundaki “t” harfi

⁷⁹² *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt 14, s. 42

⁷⁹³ Kamile İmer, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1976, s. 86-87

⁷⁹⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, *Bütün Eserleri Cilt: 6 Hatıralar: IV*, s. 8

birlikte, aşırılıklar da doğurmaya başlamıştır. Bu nedenle İkinci kurultay *yazı dilinde bir karara varma ve durulma dönemi*ni başlatmıştır. İki kurultayda da Türk dilinin eskiliği ve Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerini araştırmak konusunda çeşitli çalışmalar sunulmuştu. Üçüncü kurultay ise bunu ön plana alarak *dil felsefesi çerçevesi* içinde değerlendirmiştir.⁷⁹⁵

Türk Dil Kurumunun kuruluşunu izleyen yıllarda Türkiye'de dil politikasının en dikkate değer yanı; derleme ve tarama sonucunda elde edilen öğelerin kullanım alanı bulmasıdır. Gerçekte, derleme ve tarama işleri sonuçlanıp dilin yerli söz varlığı saptanmadan, hangi yabancı öğelerin yerleştirileceği belli olmadan sözcük türetme işine başvurulamazdı. Atatürk'ün, İsveç Veliahdının Ankara'ya gelişi dolayısıyla verdiği söylev⁷⁹⁶ zamanın dil politikasını göstermek bakımından ilgi çekicidir.⁷⁹⁷ Atatürk bu söylevde türetilmiş kelimeleri kullanmış, Türk söz varlığına katkıda bulunarak yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.

Hasan Reşit Tankut bu söylev konusunda şunu anlatmaktadır; “(...)Eski kitaplardan ve yazıtlardan taramalar, ulus dilinden derlemeler yapıyordu. Atatürk kendisi de Türkçe konuşmaya ve yazmaya dikkat ediyordu. Bir gün İsveç Veliahdının kendisini ziyarete geleceğini öğrendik. Bu yüce kişi de Atatürk gibi tarih meraklısı idi. Kendisine öz Türkçemizle bir söylev vermek, yerinde bir deney olacaktı. Atatürk, bu çok yüce konuğuna karşı okuyacağı -hoş geldi- söylevini kendi kaleme aldı. (...) Bu söylev önce Osmanlıca kaleme alındı. Sonra Arapçalar yeni bulunmuş sözcüklerle yer değiştirdi. Atatürk bu söylevi okumaya yeni başlamış öğrencilerin acemiliğiyle okumuştur. Yeni sözcükleri yadırgadığı ne kadar belli idi. Atatürk, Türklük uğruna çalışırken, işin bütün yükünü kendi omuzlar ve amacı -her tehlikeye karşı korumak- için canına sarardı. Eğer bugün başına buyruk bir varlığımız, tümü tümüne bizim olan bir yurdumuz, eğer onurlu,

⁷⁹⁵ Hasan Reşit Tankut, *Türk Dili Üzerine Söylevleri, Demeçleri ve Yazıları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1949, s. 11-12

⁷⁹⁶ Altes Ruayâl, Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgül bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttan, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız. İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, önü, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlüklerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır. Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denli yaltırlıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir. Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar. Onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: Baysal utkusu.

Altes Ruayâl; Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü işte bundadır. Ünlü babanız, yüksek kralınız V. Gustaf'ın gönenci için en ısı dileklerini sunarken, Altes Ruayâl, sizin, Altes Ruayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruayâl Prenses İngrid'in esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 27, s. 24-25

⁷⁹⁷ Kamile İmer, *a.g.e.*, s. 88-89

ulusal bir adımız ve bugün artık Atatürk'ün istediği kadar genişlemiş ve gelişmiş bir dilimiz varsa, bunların hepsi toptan yalnız Atatürk'ün bağışdır.”⁷⁹⁸

Atatürk'ün bu söylevi şekil ve kullanılış yönünden yadırganmışsa da daha sonra yaptığı Meclis konuşmalarında öz Türkçe kelimelerin başarılı örneklerini vermiştir. *Yöndem, kurum, sayın, ulus, özen, üye, öğünç, anıl, gerekmek, evren, anınmak, berkitmek, güvenç, seçim, ödünç, önemli, istikraz* gibi kelimelerin geçtiği bu konuşmalar zamanında ve özüm senerek yapılan çalışmaların ne kadar başarılı olabileceğini kanıtlamaktadır.⁷⁹⁹

Atatürk dil inkılâbında daha hızlı yol alabilmek için deneme yanılma yöntemi ile öz Türkçe kelime dağarcığını artırmaya çalışmıştır. Bu kelimeleri özellikle önemli söylevlerde kullanarak gelen tepkilere göre belirli kelimeleri söz dağarcığına eklemiştir. Ruşen Eşref; Atatürk'ün *bozar gibi görünmesi aslında yeğin düzeltmektir* demektedir. Özleştirme konusunda Ruşen Eşref'e verdiği cevapta dil alanındaki türemiş yabancı kelimelere saldırarak doğru kelimelere ulaşmak istediğini ve bu yöntemi geçici, inkılâbı hızlandıran bir yöntem olarak düşündüğü belirtmiştir.⁸⁰⁰

Atatürk'ün nutuklarında kullandığı yeni Türkçe kelimelerin örnekleri Umumî Müfettişliklere de gönderilmiştir. Bunların illere dağıtımı yapılarak kullanılan kelimelerin yeri geldikçe kullanılması ve yazı yazan memurlara tebliğ edilmesi istenmiştir. Ayrıca Atatürk'ün yeni Türkçe kelimesi kullandığı nutuklar ve beyanatlar çıktıkça çoğaltılıp dağıtılmasının alışkanlık haline gelmesi tavsiye edilmiştir.⁸⁰¹

Dilimizde kullanılan yabancı sözcüklerin yerileştirilmesi için uğraşılan çabaların meyveleri çok kısa zamanda alınmaya başlanmıştır. Bilhassa tarama ve derleme girişimlerinden elde edilen sonuçlar yazı dilinde yerleşmeye haşlanmış, Yabancı kelimelerle bahsedilen bir mefhumun Anadolu ağızları ve halk dilindeki karşılığı ile çeşitli Türk lehçelerindeki karşılıklarının bir araya gelmesi, hangi kelimenin seçileceği konusunda kararsızlık yaratmış, kimi zaman da bir Türkçe kelime için farklı farklı yabancı kelimelerle bahsedilen birden çok mefhumun karşılığı olarak kullanıma sunulmuştu. Meydana gelen geniş kelime varlığı gerçek bir incelemeden ve tenkitten geçirilmeden topluma sunulmuştur. Örneğin; Tarama dergisinde bir kavramın Anadolu

⁷⁹⁸ Hasan Reşit Tankut, “Atatürk'ün Dil Çalışmaları”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1963, s. 125-126

⁷⁹⁹ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 64

⁸⁰⁰ Ruşen Eşref Ünaydın, *a.g.e.*, s. 132-133

⁸⁰¹ BCA, 1934: 180-9-0-0/4-24-8

ağızlarındaki karşılığı ile Altay, Tobol, Teleut, Kıpçak lehçelerindeki ve Kitabü'l-idrak'teki karşılıkları yan yana gelebiliyordu. Böyle bir çalışma dil alanında çalışanlar için büyük bir değer taşıyabilirdi. Fakat bundan pratik olarak yararlanmak isteyenler ve dilbilgisinin inceliklerini bilmeyenler için pek bir şey ifade etmemektedir. Bundan başka bir kavram için birçok karşılığın alınması dile ses ve şekil yapısı bakımından Anadolu Türkçesinin kurallarına uymayan bir yığın kelime girmesine sebep olmuştur. Gazete yazar ve başyazarlarının çoğu, yazılarını önce Osmanlıca kelimeler ile ve cümle yapısına göre yazıyorlar sonradan içindeki Arapça Farsça kelimeleri Türkçeleri ile değiştiriyorlardı. Herkes bulunan karşılıkları gelişi güzel kullanmaya başlamıştı. Bu uygulamalar ile dil doğal akışından çıkmış, kendi öz zenginliğine ve güzelliğine kavuşma yolundaki gidişatını bulmasını zorlaştırmıştır. Fakat bu aşırılıkları önleyecek tedbirler İkinci Dil Kurultay'ında ele alınmıştır.⁸⁰² Dili özleştirme konusunda yaşanan bu aşırılıklar bir yandan da Türk milletinin inkılâplara olan desteğini, uyum sağlama arzusunu, bir an önce ilerlemeye karşı duyduğu heyecanı göstermesi açısından kıymetlidir.

Özleştirmenin halkça benimsendiğini gösteren örnekler pek çoktur. Adbilim (onomasiologie) adı verilen çalışmalara göre; türetme ve eski öğelerin canlandırılması eğilimleriyle Türk kişi adlarının, hemen hiçbir ülkede rastlanmayan bir zenginliğe kavuşturulduğu görülür. Soyadlarında da kendini belli eden bu çabalar, aynı zamanda halkın türetme gücüne de ışık tutmaktadır.⁸⁰³

Deneme döneminde, dil materyalini yazıya geçirerek incelemede tutulan yolun yanlışlığı nedeniyle, bir zaman sonra uygulamada sıkıntı doğmuş ve girişilen özleştirme hareketi çıkmaza sürüklenmeye başlamıştır. Çünkü, Dil bir tabii varlıktır. Yaşaması ve gelişmesi için zamana ihtiyaç vardır. Dilbilim, kanun ve kurallara bağlı olup; ses, şekil ve cümle yapısı bu kuralların ayarladığı bir düzen içinde bulunmaktadır. O dili konuşanların etnik durumuna, tarihi ve sosyal şartlara bağlı olarak, zaman ve yer içinde ayrı gelişme yolları tutar. Türkçe de bu yollardan geçmiştir. Bu bakımdan her devir ve lehçesinin kendine özgü bir kişiliği ve dil yapısı vardır.⁸⁰⁴

⁸⁰² Kamile İmer, *a.g.e.*, s. 87, Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 58-59

⁸⁰³ Doğan Aksan, "Sözcükbilim Açısından Dil Devriminden Çıkarılabilecek Sonuçlar Üzerine", *Atatürk'ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 122

⁸⁰⁴ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 58-59

Dil inkılâbı sırasında, kavramları yerli dil öğeleriyle karşılamak için başvuru yolları⁸⁰⁵ genel olarak ortak özellikler göstermektedirler. Bu yollardan en etkili yol türetme yoludur. Türetme yolu kavramları dilin kendi kök ve ekleriyle türetilmiş sözcüklerle karşılamak demektir.⁸⁰⁶ Yabancı sözcüklerle karşılanan kavramları Türkçe kök ve eklerden türetme yoluyla karşılamak dil politikası içinde kuramsal olarak yer almaktaydı. Fakat başlangıçta bu yol ile yapılan sözcüklere yeteri kadar özen gösterilmediğinden ve yabancı sözcüklere gelişigüzel Türkçe karşılık bulunduğundan arzu edilen başarı sağlanamamıştır. Birinci ve İkinci Türk Dil Kurultayı sonunda bir iki yapıt yayımlanarak Türkçenin söz varlığının yerileştirilmesine ilke olarak katkıda bulunulmuştur. Bunlar, Ahmet Cevat Emre'nin *Türkçenin Kelime Teşkilî Hakkında Anket ve Söz Üretme Kuralları Hakkında Yeni Bir Anket, Ekler Lugatçesi* adlı yapıtlarıdır.⁸⁰⁷

Toplumun bütün dalları birbirine bağlı olduğu için değişimler tek yönde olmamaktadır. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte toplum yapısında birçok alanda değişiklik yaşanmıştır. Değişen toplum düzeni ve kültür, dilin de gelişmesini zorunlu kılmaktadır. Bir millet diline kuvvetle etki eden inkılâplarla karşılaştığı vakit, milletin yeni olan öğeleri yeni biçimler ile ele alması gerekmektedir.⁸⁰⁸ Toplumdaki yenilikler eski kavramlarla karşılanamadığından, yeni kavramları yeni sözcüklerle karşılamak gerekmektedir. Eski düzende kullanılan halife, padişah, vezir, sadrazam, saray vb. gibi sözcükler yeni kavramlara karşılık olamadığından tarih kitaplarında kalmış, buna karşılık Cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, milletvekili, Büyük Millet Meclisi, vb. yeni düzenin kavramlarına karşılık olan yeni öğeler ortaya çıkmıştır.⁸⁰⁹

Genel olarak yazı dilini Türkçeleştirmek daha kolaydır. Devlet dili ve kanun dili klişeleşmiş birtakım anlatım şekillerine ve kökleşmiş terimlere bağlı bir dil olduğundan değiştirmek kolay olmamaktadır. Dil inkılâbının en güç uygulamalarından biri olan devlet dilini bile Türkçeleştirme yoluna girilmiş olması önemli bir dönüm noktasıdır. 1923 Anayasası'nda değiştirilmiş, bu Anayasa'ya devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu bildiren özel bir madde eklenmiştir. Böylelikle Türk diline devletin maddî ve manevî

⁸⁰⁵ 1- Türetme yolu 2- Birleştirme yoluyla yeni sözcükler yapma 3- Başka bir dildeki sözcüğün anlamının dile çevrilmesiyle yeni öğeler yapma 4- Eskiden var olan öğelerin yeniden kullanılmaya başlanması 5- Halk ağzında geçen sözcükleri genel dile mal etme 6- Yabancı sözcükleri dilin ses sistemine yaklaştırma Kamile İmer, *a.g.e.*, s. 33-35

⁸⁰⁶ *A.g.e.*, s. 33

⁸⁰⁷ *A.g.e.*, s. 89

⁸⁰⁸ Bedîa Akarsu, Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı, İstanbul 1955, s. 85.

⁸⁰⁹ Kamile İmer, *a.g.e.*, s. 14

desteği sağlanmıştır.⁸¹⁰ Atatürk, Türk dilinin kendi benliğine ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatının bu desteği sağlamasını ve özen göstermesini istemiştir.⁸¹¹

Dil inkılâbı büyük ölçüde amacına ulaşmıştır. Bugün, tıp ve kimya gibi birkaç alan bir yana bırakılacak olursa, bilgi-işlem de içinde olmak üzere, birçok bilim dalında geniş ölçüde yeterli bir Türkçe terim bulunmaktadır. Dilbilim ve göstergebilim gibi kimi alanlardaysa, Türkçe terim oranı nerdeyse yüzde yüze ulaşmıştır. Bu gelişmenin en önemli kanıtlarından biri de Saussure, Lévi-Strauss, Foucault, Barthes gibi yazarların eserlerinin Osmanlıca terimlere başvurulmadan Türkçeye çevrilmiş olmasıdır. Yine Türkçe eserlerindeki Türkçe sözcük oranının bariz bir biçimde artması, inkılâbın başarılı olduğunun temel göstergesidir.⁸¹²

Dilde özleştirme konusu harf inkılâbına nazaran daha çok zaman gerektirmektedir. Her ne kadar zaman zaman aşırı tutumlar sergilenmişse de bu tutumlar dilin sadeleşmesi hususunda kazanım olarak geri dönmüştür. Türk dilinin sadeleşmesi konusunda pek çok fikir atılmış, pek çok deneme yapılmıştır. Atatürk farklı bir bakış açısıyla Türk dilinin bilinçli olarak işlenerek zenginleştirilmesi fikrini ortaya koymuştur. Millî his ile dil arasındaki bağın korunması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Bununla birlikte; dil çalışmalarını yaparken kendisi özellikle inisiyatif almıştır. Bugün kullanılan pek çok Türkçe sözcük Atatürk'ün gayretli çabasının bir eseridir.

1.3. Güneş Dil Teorisi

Dil inkılâbının 1934'ten sonraki dönemi, Türk dil tezine bağlı etimoloji çalışmalarının arttığı bir dönemdir. Güneş Dil Teorisi etimoloji çalışmalarına katkı sağlamış bu dönemde üzerinde durulacak en belli başlı olaydır. Güneş Dil Teorisi Türkçenin dünya tarihindeki ilk kök dillerden biri olduğunu ve başka dillere kaynaklık etmiş olabileceği tezinin, dilbilim çalışmalarına dayandırılabilmesi düşüncesinden doğmuştur.⁸¹³

Güneş Dil Teorisinden ilk defa 1935 yılında Ulus gazetesinde *Ulus Dil Yazıları* başlığıyla imzasız makalelerde bahsedilmiştir. Bu makaleler daha sonra *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili* adı altında kitap haline getirilmiştir.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 48

⁸¹¹ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)*, s. 798

⁸¹² Tahsin Yücel, *a.g.e.*, s. 25

⁸¹³ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, s. 65

⁸¹⁴ Kemal Atatürk, *Güneş-Dil Teorisi: Ulus Dil Yazıları-Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili 1935*, haz. Doğu Polat, Alaca Yayınları, İstanbul 2019, s. 7

Gazete; 4 Ekim 1935- 17 Aralık 1935 tarihleri arasında “*Dil Hakkında Etimolojik Bir Anket*” başlığıyla on iki adet anket yayımlanmış ve gelen cevaplara yer verilmiştir. Kelimelerin ilk ve asıl köklerinin neler olduğunu, bu kelimelerin nasıl oluştuğunu, kelime köküne eklenen eklerin kelimelere kazandırdığı anlamlar hakkında okuyuculardan görüşler istenmiştir.⁸¹⁵

Ankara Üniversitesindeki Güneş Dil Teorisi ile ilgili dersler veren Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, Tahsin Mayatepek ile yazışmasında Ulus gazetesinde yazılan bu çalışmaların ve açıklamaların Atatürk'e ait olduğunu ancak isminin yazılmasını arzu etmediğinden imzasız yayınlandığını açıklamaktadır.⁸¹⁶

Atatürk; 2 Kasım 1935 tarihinde “*Ulusun Dil Yazıları*” başlığı altında ilk kez; *millet* ve *ulus* kelimelerini teoriye göre etimolojik olarak incelemiştir. Başlığın altına ise şu cümle yazılıdır; “*Her iki söz, ana kaynakları araştırılınca Türk kökünden çıkıyor.*”⁸¹⁷ İmzasız olarak yazılan etimoloji yazılarında *devir*, *zaman*, *hadise*, *mühim*, *hatıra*, *an*, *hakikat*, *müdafaa*, *defa*, *ümit kasvet*, *sakin*, *sabah* gibi kelimelerin Türkçe kökenli olduklarını teoriye göre ispat etmeye çalışılmıştır.⁸¹⁸

Gazetede ki makalelerin hazırlanmasında Fransız dilbilimciler Hilarie de Barenton ve B. Carra de Vaux Rus dilbilimci Pekarski gibi önemli dilbilimcilerin eserlerinden ve Tahsin Mayatepek'in raporlarından faydalanılmıştır. Kullanılan diğer önemli kaynaklar ise Sırp asıllı Avusturyalı dilbilimci Dr. Phil'in çalışmaları ve Hermann Kvergić'in *Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi (Fransızca: La Psychologie de Quelques Éléments des Langues Turques)* isimli 41 sayfalık basılmamış Fransızca eseridir.⁸¹⁹ Bu teoriye yol gösteren diğer isimler ise; ‘glottogony’⁸²⁰’de Nikolay Marr ve Trombetti, fonetikte Millet, Tillio ve van Ginneken ve karşılaştırmalı dil biliminde Regnaud, Brockelmann ve Autran’dır.⁸²¹

Hermann Kvergić, dilciliği klasik yoldan ayırıp sosyoloji ve antropolojiyi de yardımcı olarak kullanan bir metot geliştirmiştir. Sigmund Freud'un psikanaliz görüşleri ile kendi metodu ile elde edilen bilgileri birleştirerek, dil akrabalıklarının araştırılmasında yeni bir metot oluşturmaya çalışmıştır. Kvergić, seslerin sembolizmine dayanan küçük

⁸¹⁵ *Dil Hakkında Etimolojik Bir Anket*, Ulus, 4 Ekim- 17 Aralık 1935

⁸¹⁶ Kemal Şenoğlu, *Mayatepek Raporları Türk Tarih Tezi ve Mu Kıtası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 231

⁸¹⁷ *Ulusun Dil Yazıları*, Ulus, 2 Kasım 1935

⁸¹⁸ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 13-97

⁸¹⁹ *A.g.e.*, s. 175-179

⁸²⁰ Dilin kökeni üzerine yapılan çalışmalar

⁸²¹ Erik-Jan Zürcher, “Güneş-Dil Teorisi ve Türk Dil Reformundaki Yeri”, *Birikim*, sayı: 2 (1989), s. 54

bir inceleme hazırlamıştı. *Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi* adlı bu incelemesinde, yeni metodunu bir yandan Türk, Tunguz, Mançu Moğol dillerine, diğer yandan da Japon, Fin, Hitit Macar dilleriyle eşleştirerek, bu diller arasındaki akrabalığı ortaya çıkaracak deliller aramaktaydı.⁸²²

İnsanın yaratmış olduğu sesler, dış dünyadaki anlamları karşılayan ögeler olmaktadır. İnsanın iç benliği ile dış benliği arasında bir bağlantı vardır ve bu iç benlik bütün insanlarda ortaktır. O halde, bu noktadan yola çıkılarak diller arasındaki benzerlik ve akrabalık olabilir. Kvergiç'in ekler yolu ile böyle bir psikolojik hareket noktasına dayanan dil akrabalığı düşüncesi, Güneş-Dil teorisinde, insana ilk benliğini güneşin tanıtmış ve dillerin bundan doğmuş olduğu düşüncesine çevrilmiştir.⁸²³

Afet İnan'a gönderdiği bir mektupta; Güneş Dil Teorisinin isabet ettiğini ve Hint-Avrupa dillerine de tatbikinin mümkün olduğunu yazmıştır.⁸²⁴ Atatürk Güneş-Dil Teorisine çalışırken, Türk diline lügat kitaplarındaki tam ve belli anlamlar ifade eden sözleri ve bu sözlerle ait olarak köke yapışmış konsonları birer birer göz önünde tutarak, bunların kökte yaptıklarını anlam ayırtılarını etüt etmiştir. Daha sonra Türk dilindeki süfikslerin gösterici anlamlarını bulmak için Dr. Kvergiç'in metodunu Türk Dil Kurumunun ekler hakkındaki çalışmalarıyla karşılaştırmıştır.⁸²⁵

Mehmet Ali Ağakay anılarında 1937 yılında Bükreş'te yapılan Uluslararası Antropoloji Kongresinden bahsetmektedir. Ağakay; kongrede teorinin açıklandığı ve ilgi ile karşılandığı haberi Atatürk'e iletildiğinde, haberi getiren İbrahim Necmi Dilmen'e: "Bu teorinin bana ait olduğunu söylememişler mi?" diye sorduğunu, Dilmen'in "Sizin isminizi verseydiler, teorinin serbestçe tartışılmasından belki sakınılırdı düşüncesiyle adınız verilmemiş olacak" demesi üzerine Atatürk'ün "doğru" dediğini ifade etmektedir.⁸²⁶ Ayrıca Üçüncü Dil Kurultay'ında "*Güneş-Dil Teorisi'nin Analiz Metodu Tatbikatı*" başlığını taşıyan çalışma tamamen Atatürk tarafından yazılmış, ad verilmeden İsmail Müştak Mayakon tarafından okunmuştur.⁸²⁷ Bu anekdotlardan da anlaşılacağı gibi

⁸²² Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1960, s. 431

⁸²³ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 67

⁸²⁴ Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 32-33

⁸²⁵ Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 178

⁸²⁶ Mehmet Ali Ağatay, "Dil Devrimi ve Güneş Dil Teorisi", *Türk Dili*, cilt: VIII, sayı: 92 (1959), s. 428

⁸²⁷ Agop Dilaçar, "Atatürk ve Türkçe", *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s. 50

Güneş Dil Teorisi'nin Atatürk'ün ve kıymetli araştırmacılarımızın⁸²⁸ geliştirmiş olduğu bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Kvergić'in teorisinin temel fikri Türk dilinin ana bir dil olduğu ve başka dillerdeki birçok kelimenin de Türkçeden türediğiydi. Teorideki bu esas fikir bizzat Atatürk tarafından geliştirilmiş ve sunulmuştur. Atatürk bu teoriyi oluşturma amacı Türk dilindeki eklerin gösterici anlamlarını aramaktır. Bu teorinin temeli Türk Tarih ve Dil tezlerini doğuran diğer görüşler ile de beslenmiştir.⁸²⁹

Güneş Dil Teorisi dil biliminin yanı sıra, psikolojik, antropolojik ve sosyolojik kanıtlara dayanmaktadır. İnsanın, bazı nesneler ve sembolik hayvan sesleri çıkarması ile dil gelişmiştir. Animistik dinler üzerine yapılmış araştırmalardan yola çıkan teorisyenler, güneşin ilk Türklerin dininde önemli bir yeri olduğu sonucuna varırlar ve bu sebeple ilk sesli sembol ve dolayısıyla ilk kelimenin güneşi tarif etmek için kullanıldığını varsaymaktadırlar.⁸³⁰

Teoriye göre, güneş ilk insanın çevresindekileri anlamak ve anlamlandırmaya çalışan hayat kaynağı, ışık ve sıcaklık idi. Güneş verdiği aydınlık ve parlaklık, taşıdığı yükseklik, zaman, büyüklük, güç, kudret, hareket, süreklilik, büyüme, çoğalma gibi nitelikleri ile düşünen insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu nedenle ilk insanlar toprak, su, ateş, küçüklük, büyüklük, gibi maddî ve manevî mefhumları birbirlerine, güneşe verdikleri tek ad ile anlatmışlardır. İnsanların çıkardığı ilk ses “a” sesi güneşe duyduğu sevgi, hayret, korku sonucunda olmuştur. “A” sesinin sürekli tekrarlanmasıyla yarı ünsüz “ğ” sesi ile birleşip “ağ” (a, aa, aaa=ağ) kelimesi meydana çıkmıştır. Böylelikle insanın çıkardığı ilk anlamlı kelime güneşi ifade eden “ağ” sesi olmuştur. Dilin bütün kök kelimeleri, bu ilk ağ köküne, insanların ses organları geliştikçe söyleyebildikleri ünlü ve ünsüzleri katmaları ile oluşmuştur.⁸³¹ Bu teori ile yapılan analizler bir yönüyle kelimenin hangi anlama geldiğini izah etmekte, diğer yönüyle ise dilleri oluşturan dil gruplarına uygulandığı zaman, aynı ya da birbirine yakın anlamda başka dillere ait kabul edilen sözcüklerin birbirine yakın yapıda olduğunu ortaya

⁸²⁸ Atatürk'ün talimatıyla Güneş-Dil Teorisi hemen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde okutulmaya başlandı ve İbrahim Necmi Dilmen, Hasan Reşit Tankut, Saim Ali Dilemre, Agop Dilâçar, İsmail Hami Danişmend, Ragıp Hülûsi Özdem gibi önemli kişiler bu konu üzerinde çalışmaya başladılar. Gökhan Yavuz Demir, “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:19 (2010), s. 391

⁸²⁹ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 66

⁸³⁰ Erik-Jan Zürcher, *a.g.m.*, s. 53

⁸³¹ Abdulkadir İnan, *Güneş- Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 12-13, Zeynep Korkmaz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, s. 76

koymaktaydı. Bu suretle dillerin kökeni için ilkel ve ana Türk dili ile de irtibat kurulmaktaydı.⁸³²

Tarih boyunca “Güneş” Türkler için farklı anlamlar da ifade etmiş ve Türk Kültürünün önemli bir ögesi olmuştur. Saçtığı ışıklar, yaydığı parlaklık, aydınlık, süreklilik, güç, kudret, taşıdığı yükseklik, büyüklük, gibi tüm fonksiyonları ile çok yönlü bir kavram olan Güneşe “*Kün*” yani bugünkü anlamıyla “gün” aydınlık olarak bakmışlardır.⁸³³ İlk ilkel dilin Türklere ait olduğunun kanıtı *Ağ* sözcüğünün eski Türk lehçelerinde ışık, gök, zekâ, ateş, renk değiştirmek, yaratmak, anlamlarında kullanılmasıdır.⁸³⁴

Klâsik antropolojide Güneş kültünün çiftçilik devresinde, güneşin tarıma olan etkisi nedeniyle ortaya çıkışı savı öne sürülüyordu. Ancak arkeoloji buluşları bu kültün en eski avcılık dönemlerinde bile var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Avrupa ve Afrika’da, Anadolu’da, Orta Asya’da, Mezopotamya’da, yapılan arkeolojik araştırmaların tamamında Güneş kursuyla beraber geyik heykeli veya resmi bulunmaktadır. Asırlardan beri dini hikâyelerde, folklorda ve klâsik edebiyatta güneş sembolü olarak geyik kullanılmaktadır. Türklerde bütün yabani av hayvanlarının genel adının geyik olması da göstermektedir ki bu kelime yahut bunu ifade eden ses parçası, kelimelerin henüz çok az olduğu bir zamanda kullanılmıştır.⁸³⁵

Kök dil; milattan önceki yıllarda ortaya çıkmış, başka dilleri etkilemiş veya etkilenmiş ortak ata diller demektir. Bunlar tarih içine büyük değişime uğramış bazıları hala yaşarken bazıları da yok olmuşlardır. Çince, Latince, Sanskritçe, Eski Mısır Dili, Yunanca, Keltçe vb. diller kök dillerdir. Türkçe de hala yaşayan bir dil olarak kök dil olarak değerlendirilmektedir.⁸³⁶

Güneş Dil Teorisinin temelleri daha önce Türk Tarih Tezi ile atılmıştı. Bu çalışma Akdeniz çevresindeki eski toplulukların Orta Asya’dan yayılmış olduğunu hipotezine dayanmaktadır. Bu kültürü göç yollarıyla Orta Asya’dan dünyaya yayan ve Türklerin de atası olan bu halklar, dünya medeniyetlerinin önemli bir kısmını kurmuştur.⁸³⁷ Dünyanın

⁸³² Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 451

⁸³³ Bengül Bolat, “Eski Türklerde Güneş Algısı ve Atatürk’ün Güneş Olarak Sembolize Edilmesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt: 5, sayı:3 (2019), s. 610-611

⁸³⁴ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s. 249

⁸³⁵ Şemsettin Günaltay, Harun Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Üzerine Gerekli Bazı İzahatlar*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 32-35

⁸³⁶ Kaan Arslanoğlu, İlknur Arslanoğlu, Arif Yavuz Aksoy, *Eleştirel Bir Bakışla Güneş Dil Kuramı ve İlk Güneş-Dil Sözlüğü*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 206

⁸³⁷ *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 25-39

her yanına doğal olarak kendi kültürlerini ve buna bağlı olarak fikir sistemlerini de götürmüştür. Buradan hareketle dil çalışmaları da dilin mekanizmasını araştırmaya koyulmuştur. Türk halkının kültürü nasıl medeniyete kaynaklık etmişse, mevcut kültür dillerinde birçok kelimenin *kök dil* olarak Türkçe 'den türemiş olabileceği ihtimali teorinin ana fikrini oluşturmuştur.⁸³⁸

Burada önemle vurgulanması gereken bir konu da Türk Dil Tezinin *monojenist*⁸³⁹ bir anlayışına sahip olmadığıdır. Teoride ilk insandan Türk, ilk dil olarak da Türkçe kastedilmemektedir. Hem Tarih Tezi hem de Dil Tezi, Orta Asyalı brakisefal halkların sadece ilk neolitik uygarlığı yaratan ve göçlerle birlikte uygarlığı dünyaya yayan insanlar olduğunu savunmaktaydı. Neolitik medeniyetin ilk Orta Asya'da ortaya çıktığı savı dönemin akademik ortamlarında tartışılmakta ve kabul görmekteydi. Eugène Pittard ve R.R. Schmidt gibi bilim insanları da bunu gündeme getirmişlerdi.⁸⁴⁰

Agop Dilaçar; Atatürk'ün "bütün ırklar Türk ırkından, bütün diller Türkçe' den çıkmıştır" diye bir yargıda bulunmadığını özellikle ifade etmiştir.⁸⁴¹ Kurultayda sunum yapan Profesör Dr. Baltarini Güneş Dil Kuramının evrensel mahiyette olduğunu ifade etmiş, bu tezi Türkiye'nin insanlığa katkı sağlamak hususundaki azim ve iradesinin delili olarak kabul etmiştir.⁸⁴² Kurultayda Tarih teziyle, Güneş Dil Kuramının ırkçı bir anlayıştan uzak temellere dayandığı açıklanmıştır. Kurultayın komisyon başkanı Hasan Cemil Çambel; benimsenen yeni anlayışın Hind-Avrupacı ve Türkçü olmadığını vurgulamış, beşeriyete inandıklarını ifade etmiştir. Meseleye ilmi yaklaşıtlarını, insan kültürünün kaynağının ortak olduğunu söylemiştir.⁸⁴³

Hasan Reşit Tankut, yapılan araştırmalarda Yakın Asya ve Avrasya dillerine kaynaklık etmiş eski bir Türk dilinin varlığını ortaya koymaktaydı. Bu dile *Ön Türk* veya *Proto-Türk* adı verilmekteydi. Ön Türk dilinin vatanı Orta Asya'ydı. Bu halk ilk kültürü yarattığı gibi ilk kültür dilini de işlemişti. Dünyaya yayılan göçlerle birlikte dilini bütün hazinesi ile götürmüştü. Bu halkın dili Ön Türk grubunu oluşturmaktaydı. Bazı

⁸³⁸ İbrahim Necmi, "Türk Tarih Tezinde Güneş Dil Teorisinin Yeri ve Değeri", *II. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1937, s. 85-86

⁸³⁹ Monojenist görüşe göre yeryüzündeki diller tek kaynaktan çıkmıştır.

⁸⁴⁰ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 466

⁸⁴¹ Agop Dilaçar, *a.g.m.*, s. 49-50

⁸⁴² *Üçüncü Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 313

⁸⁴³ *A.g.e.*, s. 465

kavimlerde sözcükleri ödünç almış ve gittikleri yerde korumuşlardı. Bunların dili ise Ön Türklerden etkilenmiş “*non-Turque*” (Türk olmayan) dillerdi.⁸⁴⁴

Türk dili özellikle Sümer dili ve Hint- Avrupa dilleri ile karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, eski Mezopotamya ve Anadolu bölgelerinde yaşamış halkların dillerinin Türkçe kökenli olduğunun ifade edilmedi tarih ve dil tezlerinin önemli bir ortak noktasıdır. Sunulan bildirilerde, Türkçe’nin bir uygarlık dili olduğunun vurgulanması, diğer ortak noktadır.⁸⁴⁵

Hint-Avrupa dilleri üzerindeki incelemeler, bu dillerdeki milyonlarca kelimenin birkaç köke indiğini göstermişti. Ancak her millet aldığı kelimeye kendi fonetik damgasını vurmuş, yabancı kökleri kendi ekleriyle işleterek benimsemiş, yeni sözler yaratmıştı. Türk dili de bu kökende bu dillerle aynı kaynaktan türemişti. ‘Ata’, ‘alp’⁸⁴⁶ gibi aynı şekli, aynı anlamı saklayan kelimelerin eski çağlarda Hint-Avrupa dillerine nasıl girmiş olabileceği araştırılmalıydı.⁸⁴⁷

Dilbilim profesörlerimizden Ragıp Hulusi Özdem; İkinci ve Üçüncü Kurultay arasındaki geçen zaman diliminde Türk Dilinin yalnızca Sümer, Hint-Avrupa, Hemitik-Semitik, dilleri değil, dünyadaki diğer “sesli” kültürel dillerine kaynak olduğu kanıtını sunacak belgeler elde ettiğini ifade etmiştir.⁸⁴⁸

Arkeolojik kazılarda bu çalışmalara büyük destek vermektedir. 1935’te Alacahöyük kazılarında bulunan güneş kursu amblemi dillerin ve dinlerin ana kaynağını göstermektedir. Dil Teorisini doğrulayan bu güneş kursları insanoğlunun maden işçiliğinde en güzel örnekleriydi. Bu gelişmeler teorinin arkeoloji, dilbilimin ve antropoloji katkılarıyla geliştirilmesine yardımcı olmuştur.⁸⁴⁹ Bu görüş ile beslenen teori, yüzyıllardır dilini hor görmüş bir millete, millî bir güven kaynağı olmak, eski ve köklü tarihi ile olduğu kadar dili ile de öğünmeyi aşlamak ve Türk dilinin eski çağlara kadar uzanan evveliyatını göstermek istemiştir.⁸⁵⁰ Üçüncü Dil Kurultayı da Türk Tarih Tezi ile

⁸⁴⁴ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 469

⁸⁴⁵ Agop Martayan, “Türk, Sümer. Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabıtarlar”, *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 95-98

⁸⁴⁶ Örneğin; Türkçede alp, bahadır, şeci kahraman manasındadır. Alptekin, Alpaslan, Konkoralp, Alptonga gibi tarihi unvanlarda bu tabir yüksek, bahadır, kuvvetli manalarına bir sıfat gibi kullanılmıştır. Türkçenin alpi Yunancada albos şeklinde yaşamaktadır. Albos bu lisanda dev (géant) manasındadır. İşte alpler, Alp dağları bu devlerdir. Keltlerin yüksek dağlara umumî surette alp adını vermesi dağ, dev, yiğit arasındaki münasebeti izah eder. bkz. *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 42-64

⁸⁴⁷ Vecibe Hatipoğlu, “Atatürk’ün Dılcılığı”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s. 20

⁸⁴⁸ Ragıp Özdem, *Dil Bilim Yazıları*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 181

⁸⁴⁹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 448-450

⁸⁵⁰ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 69

Dil Tezinin arasındaki ilişkinin resmileştiği ve dolayısıyla tarih tezinin dil teziyle uyumlu hale getirildiği bir kurultay olmuştur.⁸⁵¹

Atatürk, Güneş Dil Teorisi ile iki şeyi amaçlamaktaydı; ilk amaç Tarih Tezini desteklemektir. İkincisi de kullanılan bazı yabancı asıllı kelimelerin Türkçe olduklarını ispat etmektir. Amaç bu kelimelerin Türkçede kalması sağlanarak, Türk dilinin dünyanın en zengin sözlüklü dillerinden biri haline getirmektir.⁸⁵²

Dil üzerine yapılan çalışmalar üç evreden oluşmaktaydı. Bunlardan ilki; “*Türk Dil Hazinelele toplama devri*” idi. Bu süreç uzun yıllar sürmüştü. Çalışmalar Türk dilleri ailesinin kendisine özgü köklü ve eski bir kaynağa sahip olduğunu gösteriyordu. İkinci evre; “*Dil yapısını anlayış devri*” idi. Türk dil yapısının niteliği, Türkçe ’de mevcut söz ve eklerdeki düzen ve anlambilimsel delileri kavranmaya başlandı. Son evre ise; “*komparatif sezgiler devri*” idi. Burada diğer diller ile Türkçe karşılaştırılmaktaydı. Diğer diller ve dil gruplarının Türk dil gruplarıyla ilişkisi olduğu seziliyor fakat yöntem olmadığından ispatlanamıyordu. Bunun sonucunda dilin ve dillerin kökenine inmek gerektiğine karar verilmişti.⁸⁵³ Atatürk, teori ile metotsuz ve dağınık çalışmalara son vererek çalışmaları antropoloji sahasına çekerek sistemleştirmiştir.⁸⁵⁴

Atatürk bu kuramını bilim âlemine tanıttığı günün şanlı bir zafer günü olacağını ifade ederek tezinin ve analiz yöntemlerinin klâsik etimolojinin karışık görüşleri karşısında basit göründüğünü söylemiştir.⁸⁵⁵ Güneş Dil Teorisi aslında dillerin nasıl türediğine dair bir kuram olmakla birlikte, birçok kelimenin kökeninin Türkçe olduğunu gösteren bir etimoloji sistemi olarak geliştirilmiştir.⁸⁵⁶ Etimoloji lügatlerinde kaynağı bilinmeyen pek çok İngilizce, Almanca ve Fransızca kelimelerin Türkçeye kolayca açıklanabilmesi bunu göstermektedir.⁸⁵⁷

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Dilmen Güneş Dil Teorisinin dil çalışmaları üzerinde kolaylık sağladığını söylemiştir. Türkçede yabancı zannedilen birçok sözcüğün Türkçe olduğu kanıtlanmıştı. Böylelikle yeni kelime arayışlarına gerek kalmayacaktır. Yeni dil kuramı ile dil inkılâbında geri adım olarak nitelendirmesine karşı çıkmış ve teoriyi, yalnız dilimize lâzım görünen ve karşılığı bulunmayan birtakım

⁸⁵¹ Hüseyin Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 248

⁸⁵² Talat Tekin, “Atatürk ve Türk Dilinde Reform”, *Erdem*, cilt: 5, sayı: 12, (1988), s. 1039

⁸⁵³ Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 27

⁸⁵⁴ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 465

⁸⁵⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 261

⁸⁵⁶ Ali Özgün Öztürk, *Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2019, s. 41

⁸⁵⁷ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1960, s. 439

Fransızca, Farsça, Arapça kelimeleri Türkçe diyerek muhafaza gayretiyle ileri sürülmüş zannedenlerin bu konuyu yanlış değerlendirdiğini söylemiştir. Dilmen yeni bir dil yaratmaktan kast edilenin yazı dilinin konuşma diline elden geldiği kadar yakın, halkın kolay idrak edebileceği bir dil kullanmak olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁸

Hasan Reşit Tankut ve Şemsettin Günaltay birlikte yazdıkları *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar* kitabında belirtilen ifadelerle göre; Güneş Dil Teorisi dilde tasfiye yapılması ve asla yabancı kelime kullanılmaması için yapılan bir çalışma değildir. Osmanlı Devrinde dilin uğramış olduğu taarruz yabancı dillerden giren kelimelerin Türkçe ile bütünleşememesi gibi temel bir sorun ortaya çıkarmıştır. Güneş Dil Teorisi pratikte bazı yabancı kelimelerin de aslında Türkçe olduğu vurgusunu yapmıştır. Bu durum ise aslında bir tasfiye değil kabullenme sonucunu ortaya koymuştur. Aynı kitapta tarih ve dil tezleri ile ilgili bulgulara yer verilirken Güneş Dil Teorisi ile ilgili olarak ta Sümerce ve Hititçenin Türkçe ile olan tipolojik, fonetik ve morfolojik açılardan benzerliklerine örnekler üzerinde yer verilerek bu dillerin Türkçe ile ortak menşeli olduğu vurgulanmıştır.⁸⁵⁹

Yabancı etimolojik sözcüklerde kaynağı belirsiz sözcüklerin kaynağını Avrupa'dan göstermek için özel uğraş gösterilmiştir. Eğer Avrupa dışından kaynak gösterilecekse Hint-Avrupa dil ailesi dışına çıkılmamasına özen gösterilmiştir. Bazen Arapçaya değinilmiş fakat Türkçe asla değerlendirmeye alınmamıştır. Türkler uygar bir kavim olarak kabul edilmediğinden, Türkçe gelişmiş bir dil olarak dikkate alınmamıştır. Ancak uygarlık ve dilin gücü sadece tarıma dayanmamaktadır. Örgütlenme, devlet ve ordu da en az tarım kadar önemlidir. Eğer Türkler uygar bir topluluk olmasa çok geniş bir alanda bu kadar insanın konuştuğu bir dili korumak güçlü olmadan mümkün değildir.⁸⁶⁰

Bu karşıt görüşlerin kabul edilmesinin nedenlerin en başında; 19. Yüzyılda ortaya çıkan Avrupa'da yoğun bir şekilde yapılan Ari ırk çalışmalarının etkisini görmek mümkündür. Avrupa ve Amerikalı bilim insanlarının çoğu Beyaz Irkın üstünlüğü tezlerinden etkilenmiştir. Bu araştırmacılarından biri olan Max Müller Türkler ile ilgili çalışmasında; *Âri* adını verdiği Hint-Avrupa Dillerini devlet dilleri kategorisine denk düşürmüş, kültürel ve siyasi geleneklerini devam ettiren bir medeniyet dili olarak değerlendirmiştir. Müller'e göre; *Âri* kelimesinin kökü *âr* yerleşik hayata geçmiş, tarım

⁸⁵⁸ *Üçüncü Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, s. 12-13

⁸⁵⁹ Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 39-40

⁸⁶⁰ Kaan Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 145-148

ve hayvancılıkla uğraşan kimse anlamına gelmekteydi. Müller, Turani dillere ve Türkçeye göçebe dili demektedir. Türklerin hiçbir siyasi varlık gösteremediğini, kendi medeniyetlerini oluşturamadığını iddia etmekteydi. Çekimli dillerin büyük medeniyetler oluşturması dillerin yapısal farklılığından kaynaklanmaktaydı. Bu diller din, hukuk ve edebiyat alanlarında medeniyetin zirvesi kabul edilen gelenekler meydana getirmektedirler. Müller burada 19. yüzyıl Batı medeniyetini vurgulamaktadır ve buna Hint, Arap ve Yahudi medeniyetlerini de dahil etmektedir. Türkçe gibi çekimli diller konuşmayan milletler ise hem bu medeniyetten mahrumdurlar hem de kendilerine özgü ve Batı medeniyetine denk ya da ondan üstün başka medeniyetler inşâ etme kabiliyetleri yoktur.⁸⁶¹ Güneş Dil Teorisi yöntemiyle bir anlamda bu yaklaşımların ve Avrupa'nın aşağılayıcı algısını yıkılmak istenmiştir. Ve tüm bu çalışmalar sadece dil yönünden değil aynı zamanda arkeolojik ve antropolojik olarak da desteklenerek yol alınmıştır.

Birinci Türk Dili Kurultayının yapıldığı dönemde Avrupa üniversitelerinin filoloji bölümlerinde daha çok karşılaştırmalı dilbilim araştırmaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Hint-Germen dilleri ya da Hint-Avrupa dilleri araştırmaları, Avrupalıların özellikle de Almanların, kendilerini, kökenleri çok eskilere dayanan egemen milletler olarak algılanmasında neden oluyordu. Türkiye'nin Hint-Germen ya da Hint-Avrupa dil aileleri tezleri karşısında, bir tezi olması gerekiyordu. Bu nedenle, Birinci Türk Dili Kurultayı Müzakere Programının birinci bölümü tümüyle Türkçenin Hint-Avrupa, Asya ve bütün beyaz ırkların dilleriyle karşılaştırılmasına ayrılmıştır.⁸⁶²

Türk dil bilimcileri yeni çalışmalar ortaya çıktıkça Semitik ve Hint-Avrupa dillerle Türk dili arasındaki bağlantılar Güneş Dil teorisi ile daha anlaşılır hale gelmiştir.⁸⁶³ Örneğin; yapılan bir araştırmadaki bilimsel verilere göre, Türkçe ile Latince arasında kökende bu iki dilin bazı sözcük ve ekler bakımından aynı kaynaktan yararlandıkları görülür. Türkçenin ekleriyle Hint-Avrupa dillerinin ekleri arasında, özellikle Latincenin bazı kök ve ekleri bakımından, çok yakın bir benzerlik bulunduğu inkâr edilemeyecek bir ayrıntıdır. Çünkü bu yakınlıklar bir tek sözcük veya ekte görülmemekte, bir dizide, bir sıralanışta olayların gelişmesinde görülmektedir.⁸⁶⁴

⁸⁶¹ İlker Aytürk, "Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 38 (2006), s. 97-99

⁸⁶² Orhan Özdemir, "Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi", *Turkish Studies*, volume: 7/4, (2012), s. 2515

⁸⁶³ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 465

⁸⁶⁴ Vecihe Hatiboğlu, "Türkçedeki Eklerin Kökeni" *Türk Dili*, cilt XXIX, sayı: 268 (1974), s. 333-336

Diller, birbirleri ile akrabalıklarına göre çeşitli isimler altında sınıflandırılmaktadır. Dillerin birbiriyle bir dil ailesi oluşturacak şekilde akrabalığının saptanmasında o dillerin ses yapısı, şekil yapısı, cümle yapısı, köken bilgisi ve ortak sözcükleri bakımlarından benzerlikleri araştırılmaktadır. Aynı akraba dilleri konuşan milletlerin aynı soydan geldiği anlamını taşımamaktadır. Aynı soydan gelen ve dilleri akraba olan milletler olduğu gibi, ırk bakımından birbirleri ile hiçbir ilişkisi olmayan fakat aralarında kültür ilişkisi olan milletler de vardır.⁸⁶⁵ Bununla birlikte artık günümüzde “*dil aileleri*” olarak adlandıran teoriler de tartışılmaya başlanmıştır. Hint-Avrupa dil ailesinin *âri* bir proje olması ve dildeki birçok soruyu yanıtlamadığı görülmüştür. Son çalışmalar gösteriyor ki, bu dil ailesinin de ortak olduğu bir kök dil veya diller söz konusudur. Farklı aileden gösterilen diller arasında da ortaklıklar oluşmuştur. Bu dil ailesi ile Türki-Turani diller, Sami dilleri ve Avrupa dillerinin iç içe geçmişliğini açıklanamamaktadır.⁸⁶⁶ Altay dilleri olarak adlandırılan Mançu-Tunguz, Japon, Kore, Moğol ve Türk dilleri ile Fin-Ugor dilleri olarak anılan Fin, Macar ve Samoyed dillerinin Ural-Altay dil ailesi oluşturduğu kabul edilmiş bir kuramdı. Ancak, dil bilimi araştırmalarıyla Ural ve Altay dillerinin bir dil ailesi oluşturamayacağı düşüncesi de yaygınlaşmaya başlamış karşı teoriler ortaya konmuştur. Fin, Macar ve Samoyed dilleri ile Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Japon ve Kore dilleri arasında benzerlikler bulunmakta fakat bu dillerin soyca akrabalığı henüz ispat edilememiş ve benzerlikler bir dil ailesi oluşturmaya yetecek ölçüde ortak dil ögesi içermemekteydi.⁸⁶⁷

Yine Dil Çalışmalarında dillerin nasıl yayıldığıyla ilgili çalışmalar ve kök diller üzerine yeni hipotezler oluşturulmaktadır. Hint-Avrupa dillerinin nerede ve ne zaman konuşulduğu ile ilgili öne sürülmüş iki ana görüş vardır. Kurgan (Bozkır) hipotezi olarak adlandırılan birinci görüşe göre; Hint-Avrupa dilleri yaklaşık altı bin yıl önce, coğrafyada Kurgan⁸⁶⁸ denilen yığma tepeden oluşan mezarlarıyla bilinen, Karadeniz ve Hazar Denizi’nin kuzeyindeki bozkırlarda konuşulmaktaydı. Bu diller bozkır hayatında atların evcilleştirilmesi ve tekerlekli araçların icadı gibi yaşanan kültürel yeniliklerle yarı göçebe topluluklar aracılığıyla Avrupa’ya, Hindistan’a ve Yakın Doğu’ya yayılmıştır.⁸⁶⁹ Anadolu hipotezi olarak adlandırılan ikinci görüşe göre ise; Hint-Avrupa dili konuşanların ataları

⁸⁶⁵ Özlem Kılıç Ekici, “Dillerin Çeşitliliği”, *Bilim ve Teknik*, sayı: 531 (2012), s. 48

⁸⁶⁶ Kaan Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 129

⁸⁶⁷ Nurettin Demir, Emine Yılmaz, “Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi”, *Türkler*, cilt: I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 571-574

⁸⁶⁸ Kurgan Türkçe “korugan” sözcüğünden türetilmiş höyük mezar anlamına gelen bir terimdir.

⁸⁶⁹ Mahir E. Ocak, “Hint-Avrupa Dillerinin Anayurdu”, *Bilim ve Teknik*, sayı 571 (2015), s. 68-71

Neolitik dönemde Anadolu'da yaşayan çiftçi topluluklardı. Bu diller Avrupa'ya, Küçük Asya'dan yaklaşık yedi bin yıl önce Tarım Devrimi ile yayılmıştır. Çiftçilerin Anadolu'dan Yunanistan'a yaptığı ilk göçlerle beraber yayılmaya başlamış ve kollara ayrılmıştır.⁸⁷⁰

Çok yakın zamanda Auckland Üniversitesi uzmanları tarafından yapılan araştırmada dillerin kaynağının Anadolu toprakları olduğu tezi istatistiksel olarak ispatlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada; İngilizce, Almanca, Farsça, Rusça, Urduca, Latince, Antik Yunan dili, Lehçe gibi birçok farklı lisanı himayesinde barındıran Hint Avrupa dillerinin kökeninin tek bir dil olduğu ifade edilmiş, bu dilin de Anadolu topraklarında Çorum, Antalya, Burdur, Muğla çevresinde dünyada ilk kez yerleşik hayata geçip tarımla uğraşmaya başlayan atalarımız tarafından kullanılan dil olduğunu ileri sürülmüştür. Tarımın yayılmasıyla birlikte tarımla uğraşan çiftçiler dillerini de gittikleri bölgelere taşımışlardır. Burada diller zaman içinde değişime uğrasa da benzerlikler varlığını devam ettirmiştir. Örneğin; İngilizce'de 'mother' olan anne kelimesi, Almanca'da 'mutter', Rusça'da 'mat', Farsça'da 'matar', Lehçe'de 'matka', Latince'de 'mater' olarak kullanılmaya devam etti. Bu kelimelerin tümünün kökeninde Anadolu'da o dönemde anne anlamında kullanılan 'mehter' kelimesinin olduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁷¹ Güneş Dil Teorisi de bu yeni çalışmalara benzer etimolojik bir yöntem kullanmaktaydı. Atatürk'ün üzerinde çok emek verdiği bu teori de bir kök dil arayışındaydı ve Türkçe'nin bir kök dil olduğunu etimolojik çalışmalarla ispatlamaya çalışıyordu.

Dilleri monojenist yani tek bir kaynağa götürmek isteyen kök dil anlayışının bilimsel bir değeri olmadığını söyleyen dilbilimcilerimiz de vardır. Talat Tekin'e göre; ses ile anlam arasında bir ilişki bulunduğu düşüncesi, modern dil bilimi verileri ile asla bağdaşmamaktadır. Anlam ve ses arasındaki bağ keyfidir. Yeryüzünde birbirinden çok farklı dillerin bulunması bunun ispatıdır.⁸⁷² Zeynep Korkmaz' a göre ise; teoriyi zor duruma sokan etken etimoloji yöntemidir. Yakıştırma ve zorlama yolu ile yapılan çeşitli uygulamalar, Sümerce, Fransızca, Arapça, Farsça gibi eski ve yeni dillerdeki çeşitli kelimeleri Türkçe köklere bağlayan etimolojiler teorisinin taşıdığı manevi değeri zedelemiştir.⁸⁷³

⁸⁷⁰ Colin Renfrew, "The Origins of Indo-European Languages", *Scientific American*, vol.: 261, no.:4, (1989), s. 106-114

⁸⁷¹ Remco Bouckaert, vd., "Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family", *Science*, vol: 337, issue: 6097, (24 August 2012), s. 957-960

⁸⁷² Talat Tekin, *a.g.m.*, s. 1038

⁸⁷³ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 78

Dillerin kökleri ile ilgili olan inanışlar ve farklı felsefî görüşler bulunmaktadır. Ragıp Özdem, dillerin nasıl doğduğunu anlattığı “*Dil Türeyişi Teorilerine Bakış*” eserinde 81 dil teorisinden bahsetmiştir. 1935-1936 yıllarında yazdığı bu eser Güneş Dil Teorisi incelemelerine bir giriş olarak hazırlanmıştır. Kitabın ikinci cildini bu teoriye ayırmak isteyen Özdem’in bu çalışmayı bitirmeye ömrü vefa etmemiştir.⁸⁷⁴

Yine dilin kökenine dair çalışmalar başka milletlerde de vardır. Örneğin; Almanya’da Ay-Dil teorisi ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre dil başlangıçta bir anlaşıma aracı olarak değil, ay kültürüne bağlı dini, mitolojik bir araç olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Atatürk’ün belirli bir amaçla bir Güneş Dil Teorisini ortaya atmış olması iddiası pek kabul edilebilir bir düşünce değildir. Aksine bu teori ile ilgili çalışırken yeni Türkçe kelimeler üretilmesinin de destekleyicisi olmuştur. Nihayetinde Güneş Dil Teorisinin bilimsel gerçeklere aykırı düşmeyen bir etimolojik bir çalışma olduğu da unutulmamalıdır.⁸⁷⁵ Reform çalışmaları teori ortaya atıldıktan sonra da devam etmiş, teknik terimlerin öz Türkçeye aktarılmasına devam edilmiş ve Atatürk hemen hemen ölümüne kadar dil ile ilgili meselelerle ilgilenmiştir.⁸⁷⁶

Güneş Dil Teorisine dair eleştirilerin çoğunluğu dilbilimciler tarafından yapılmaktadır. Dil çok yönlü bir olgu olması sebebiyle farklı disiplinlerin inceleme konusudur. Ancak burada dilbilimin dilin kökeni üzerine diğer bilim alanlarından çok sonra çalışmaya başladığını da belirtmek gerekir. Dilbilimcilerin bu konuya ilgisiz oluşları nedeniyle konuyla ilgili ilerlemeler nörolojiden arkeolojiye, antropolojiye kadar başka alanlardaki bilim adamlarından öğrenilebilmektedir.⁸⁷⁷ Bu açıdan değerlendirildiğinde Atatürk’ün daha o yıllarda dil kökeni çalışmalarını antropolojiye ve diğer alanlara kaydırması, bu konudaki ileri görüşlülüğünün bir başka göstergesidir.

Atatürk’ün bu konudaki en önemli gayretlerinden birisi de Tarih ve dil tezlerinin uluslararası bir Avrupa kongresine götürmekti. O’nun özel çabasıyla Bükreş’te 1937 yılında Uluslararası Antropoloji ve Tarih Öncesi Arkeoloji Kongresinde Türk tarih ve dil tezlerine yer ayrılmıştır. Burada yapılan Güneş-Dil Teorisi sunumu kendisine aittir. Atatürk tezlere değer verilmesinden memnun olduğunu söyledikten sonra; “(..) Çünkü bilirsiniz; İnsan sosyetelerinin orijinlerini bulmakta ötedenberi alimlerin müracaat ve

⁸⁷⁴ Ragıp Özdem, *Dil Türeyişi Teorilerine Bakış*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1944, s. 1

⁸⁷⁵ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 77

⁸⁷⁶ Konur Ertop, “Atatürk Devriminde Türk Dili”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s. 89

⁸⁷⁷ Caner Kerimoğlu, “Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeniyle İlgili Akademik Tartışmalar”, *Dil Araştırmaları*, sayı: 18 (2016), s. 53

tetkik ettikleri ilim branşları arasında lengüistiği çıkarmaya kadar varanlar olmuştur. Halbuki biz Türkler bu fikirde değiliz çünkü dilimizin orijinal bir dil olduğuna inanıyor ve bütün beşeriyette kullanılmış ve kullanılmakta bulunan kültür dillerinde onu kolaylıkla seziyor, seçiyor ve bulabiliyoruz” diyerek dil tezi konusunda kararlı olduğunu bir kez daha vurgulamıştır.⁸⁷⁸

Atatürk Güneş Dil Teorisi ile dilbilimin felsefi yönünü de açıklamaya çalışmıştır. Tarih boyu Türk devlet ideolojisinin eksik bir tarafı vardır. Türk anlayışı açısından insanı, toplumu, kâinatı anlatan özgün bir Türk felsefesi yoktur. Bir dünya görüşüne ait tasavvurlar dil gelişiminde görünmektedir. Türkler tabiat felsefesine haizdir. Gerçekten de Türklerin ilk kavramları ve kelimeleri güneşe bağlıydı.⁸⁷⁹ Atatürk dil materyalleri esasında prototürklerin psikoloji ve zihniyet meselesini incelemiştir. Güneş-Dil Teorisi ilk insanın iç benliğini (ego) ve dış dünyayı birbirinden kesin olarak ayrı göstermektedir. Teoriye göre; “Fikrî hayatın en ince teferruatı, harici dünyadan gelen levhalar veya içimizde doğan ruhi cereyanlar şeklinde tezahür eder. İnsan bunları dil vasıtasıyla tesbit etmeye muvaffak olur.” Bu manada değerlendirildiğinde Güneş Dil Teorisi ile Türk anlayışına felsefi bir bakış açısı da kazandırılmaya çalışılmıştır.⁸⁸⁰

Atatürk’ün bilim dilimize Türkçe terimleri kazandırmış olması dil reformunun en olumlu tarafıdır. Özellikle okul kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi istiyordu. Okullarda Farsça ve Arapça derslerinin kaldırılmış olmasına rağmen, öğrenciler terim ezberciliğinden kurtulamamışlardı. Millî temellere dayananmış bir eğitim-öğretim anlayışında terimlerin de Türkçe olması gerekiyordu. Bu sebeple çeşitli bilim kollarına ait terimler üzerine yoğun çalışmalar başladı. Atatürk’ün matematiğe olan sevgi ve bilgisi dolayısıyla terim devrimine matematikte başlandı. Fizik, kimya, biyoloji, zooloji, jeoloji, botanik gibi müspet ilim alanlarının terimleri bunu izlemiştir. Bu arada Atatürk’e yazdığı geometri kitabı da yayımlandı. *Üçgen, dörtgen, açı, teğet* gibi birçok geometri terimi bizzat Atatürk tarafından önerilmişti. Yapılan terimlerin birkaçı *uzay, düşey, dikey, yöndeş, teğet, orantı, açı, boyut, üçgen, beşgen*, örneklerinde görüldüğü gibi, doğrudan doğruya Türkçe kök ve ek birleşimlerinden kurulmuştu. Bunlar içinde kendilerine birer terim kavramı verilerek terim gibi kullanılan Türkçe kelimeler de vardı. *Çevre, yöre, çember, taban, yay, eğri, yamuk, çap, doğru, alan* gibi kelimeler, sonradan terim kavramı

⁸⁷⁸ Hasan Reşit Tankut, “Atatürk’ün Dil Çalışmaları”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s. 123-124

⁸⁷⁹ Rafael Muhameddinov, “Harf İnkılâbının Tarihsel Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 7

⁸⁸⁰ Agop Dilaçar, *a.g.m.*, s. 48

kazanmış olan kelimelerdir. Türkçeleri bulunamayan veya türetme yolu ile kurulamayan *küp, kare, geometri, piramit, koni, silindir, hacim, cisim, daire, köşe*, gibi terimlere karşılık olarak Batı veya Osmanlıca dillerindeki terimlere başvuruluyordu.⁸⁸¹ Terimlerin Türkçeleşmesini bir cümle ile örnek vermek gerekirse; “Bir müsellesin mesaha-i sathiyesi, kaidesinin irtifama hasıl-ı darbının nısfına müsavidir” cümlesi Atatürk’ün gayreti sayesinde bu cümle; “Bir üçgenin yüzölçümü, tabanının yüksekliğine çarpımının yansına eşittir.” şeklinde söylenmektedir Bu cümlede Farsça ya da Arapça kelimeler yer almamıştır.⁸⁸² Bu örnek Atatürk’ün dil çalışmalarının ne kadar başarılı olduğuna dair güzel bir örnektir.

Atatürk’ün Güneş Dil Teorisinin etkileri Geometri kitabında da görülmektedir. Kitapta teori çerçevesinde dil türeyişi yapmıştır. Örneğin; *prizma* kelimesini *pürüzma* olarak kullanılmıştır. Kendisi bu kelimeyi *pürüzma* şeklinde yazarak, bu kelime ile Türkçe *pürüz* kelimesini bağdaştırmaktadır.⁸⁸³ Bu geometrik şekli Atatürk şöyle tanımlamaktadır; “Pürüzma, silindir gibi yuvarlanamaz. Yuvarlanmamasına pürüz olan kenarları vardır; ondan dolayıdır ki buna silindire göre pürüzma denmiştir.”⁸⁸⁴ Türkçe *barınmak* fiili ile Fransızcadan dilimize yerleşmiş olan *piramit* (Fr. pyramide) kelimesi arasında ilişki kurmaktadır; “Mısırda ölüleri barınmak için yapılmış olan büyük mezarlar, anlattığımız şekildedirler. Bu mezarlar, ölüleri içlerinde barındırdıkları için bıramıt veyahut piramit’dirler. Piramitler, Türklerin en eski yapı şekillerinden biridir. Asker çadırları içinde barınılan birer piramittirler ve şekilleri de anlattığımız gibidir.”⁸⁸⁵

Atatürk teori ile ilgili örneklendirmeleri Üçüncü Dil Kurultay’ından önce Dolmabahçe’de yabancı dilbilimcilere de yapmıştır. Eski Türk kültür kelimelerinden birinin *yıl-* kökü olduğuna inanmaktaydı. *Yıl-yıl-* (Uygur Türkçesinde *yaltırık*=ışık, Karahanlı Türkçesinde *yalduruk*=parlak, ayrıca *yaldız, yıldız, yıldırım* vb.) Türkçe ’de ışığı, parlaklığı anlatan bir köktü; Macarcada *vil-* ‘ışık’ demektir; Hint-Avrupa dillerinde de *électrique*’in kökü olan *ulek* (Sanstrikçe *ulka*=parlak cisim, Yunanca *êlêktôr*=parlak cisim, güneş, *êlektron*=altın ve gümüş karışımı, altın parlaklığı, kehribar) parlaklık

⁸⁸¹ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 79-80

⁸⁸² Geoffrey Lewis *The Turkish Language Reform A Catastrophic Success*, Oxford University Press, New York 1999, s. 66

⁸⁸³ Talat Tekin, *a.g.m.*, s. 1042

⁸⁸⁴ Kemal Atatürk, *Geometri*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2014, s. 41

⁸⁸⁵ *A.g.e.*, s. 45

anlamını veriyordu. Hint-Avrupa dil ailesinde bu kökten dört-beş kelime türemiştir, oysa ki Türkçe’ de *yal-/yıl-* kökünden yüze yakın kelime vardı.⁸⁸⁶

Güneş Dil Teorisinin ve Türk Tarih Tezinin aktif olarak işlendiği günlerde dilde Türkçeleşme ve sadeleşme eğiliminin artması kişi, kurum, yer isimleri gibi bazı alanlarda da bir değişime gidilmesini gerektirmiştir.⁸⁸⁷ Atatürk tarafından dört denizaltıya Güneş-Dil Teorisine uygun olarak *Saldıray, Batıray, Atılay, Yıldırıy* isimleri verilmiştir.⁸⁸⁸ Harun Reşit Tankut tarafından gemilere verilecek adlara ilişkin teoriye dayanarak detaylı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada gemi adlarının kısa bir etimolojisi ve kelimelerin tarihsel geçmişine yer verilmiştir. Alınması düşünülen yeni gemilere verilecek isimlerin saptanmasında Tankut’un bu tahlilleri ve Atatürk’ün tespit ve onayı etkili olmuştur. Bu paralelde alınacak bir yata *Güneşdil*, Karadeniz’deki gemilere *Hattuşaş, Amur*; Mersin hattındaki gemilere *Şalon, Kadeş, Etrüks ve Tırhan*; İzmir İşletmesindeki gemiye *Sur*, Marmara’daki gemilere *Trak, Marakaz ve Sus*, Akay işletmesi için *Suvat, Ülev* gibi isimlerinin verilmesi önerilmiştir.⁸⁸⁹

Atatürk askerlik terimlerinin Türkçeleşmesine de büyük katkılarda bulunmuştur. Kendisinin ve komutanlarımızın çalışmalarıyla birçok askerlik terimi Türkçeleşmiştir. *Er, teğmen, asteğmen, üsteğmen, subay, albay, yarbay, kurmay, tümen, öncü, artçı, denizaltı, uçaksavar, birlik vb.* birçok terim buna örnektir.⁸⁹⁰

Güneş Dil Teorisi ile ilgili olarak gelen eleştirilerden biri de Osmanlıcaya dönmek isteyenlerin yolunu açtığı, yabancı kelimelere karşılık bulmanın durmuş olmasıydı.⁸⁹¹ İbrahim Dilmen Üçüncü Dil Kurultayında; Başka dillere ait kelimelerin Türkçeye mal ederek muhafaza gayretinde olmadıklarını teorisinin amacının bu olmadığını açıklamıştır.⁸⁹²

Diğer bir eleştiri de Batılı terimlerin Türkçeleştirilmesi konusuydu. Dönemin aydınlarına göre bilim evrensel olduğundan bu terimler olduğu gibi alınmalıydı.⁸⁹³ Atatürk bu konuyla ilgili olarak yeni Türkçe kelimelerin teklif edebileceğini ve bu konuda yoğun bir çalışma yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat bunu Türk dilinin yapısını

⁸⁸⁶ Agop Dilaçar, *a.g.m.*, s. 50

⁸⁸⁷ Kenan Pala, *Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2008, s. 77

⁸⁸⁸ BCA, 1938: 030-10/62-48-5

⁸⁸⁹ BCA, 1937: 030-10/191-312-1

⁸⁹⁰ Ömer Asım Aksoy, “Atatürk’ün Dilimize Kazandırdığı Güç”, *Türk Dili*, cilt: XLII, sayı: 353 (1981), s. 668

⁸⁹¹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.e.*, s. 439

⁸⁹² *Üçüncü Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, s. 13

⁸⁹³ Hüseyin Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 253

zorlayarak değil Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakarak yapılması gerektiğini savunmuştur. “Ketebe, yektübü Arab’ındır; kâtip, kitap, mektup Türk’ündür”⁸⁹⁴ diyerek eleştirilerin aksine dilin yapısının fazla zorlanmadan yeni Türkçe kelimeler üretilmesi taraftarıydı. Kendi yazmış olduğu geometri terimleri ve bilim dilinin özleşmesi doğrultusundaki çalışmaları buna en güzel örnektir.

Ahmet Cevat Emre her ne kadar Güneş Dil Teorisini onaylamasa da teorinin terimlerin Türkçeleşmesinde büyük katkısını kabul etmektedir. Emre’ye göre; kültürümüzü Avrupalılaştıracak uluslararası terimlerin millî bir sistem altında alınıp benimsenmesi ise en büyük bir ihtiyaç idi. Eğer Atatürk yaşasaydı bir iki sene içinde bu terimler tespit edilecek, bir Türk ansiklopedisine başlanacaktı.⁸⁹⁵

Terimler konusunda izlenebilecek belirli başlı yollar⁸⁹⁶ vardı. Türk Dil Kurumu bu konuda, Türk dilinin imkanlarından faydalanarak, gidilmesi mümkün olan doğru yolu seçmiştir. Bu yöntemde yanlışlar, eksiklikler, aksaklıklar olmasının sebebi, bu konuda uzun zaman beklemeye tahammülün olmayışı ve bu işi başaracak dil bilgisinin usullerini bilen dil bilimcilerimizin sayısının az olmasıdır. Dil Kurumu'nun hatası çalışmalarında tuttuğu yolu geniş okuyucu yığınının anlatmaması, ortaya attığı kelimeler konusunda Türk aydınlarına yeterli izahat vermemiş olmasıdır.⁸⁹⁷

Yapılan eleştirilerde aydınlarla halk arasında mesafe oluşmasının sebebinin eski kelimelerin atılması ve yeni kelimelerin de halk tarafından kabul edilmemesi olduğu söylemiştir. Dil İnkılâbı ile ortaya çıkan bu karışıklığı ve aşırılığı gidermek için Atatürk'ün böyle bir teoriye başvurduğu görüşleri ortaya atılmıştır. Bunlara göre, Güneş Dil Teorisi, özleştirmeciliğe karşı bir önlem olarak çıkmıştır. Teorinin çıkışından sonra dili sadeleştirme çabalarında görülen gevşeme ve ağırlaşma bu konuyu destekleyici bir unsur olarak ileri sürülmüştür.⁸⁹⁸ Yakup Kadri bu teoriyi “*bir orta yol arama endişesi*”⁸⁹⁹ olarak nitelendirirken, Falih Rıfkı da özleştirme konusunda aşırıya gidildiğini fark etmesine bağlamaktaydı.⁹⁰⁰ Vecibe Hatipoğlu’na göre de Atatürk bu teoriyi, dilden atılan

⁸⁹⁴ Abdülkadir İnan, “Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra”, *Türk Kültürü*, sayı: 85, yıl: VIII (1969), s. 21

⁸⁹⁵ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 346

⁸⁹⁶ 1- Osmanlı dilini olduğu gibi alıkoymak, eskiden olduğu gibi Arap ve Fars dillerine başvurarak terimleri sistemleştirmek, zenginleştirmek 2- Osmanlıca’yı alıkoyup, Lâtince ve Eski-Yunancadan faydalanmak; böylece Türkçe, Arapça, Farsça, Lâtince ve Eski-Yunancadan mürekkep bir yazı ile ilim dili elde etmek. 3- Osmanlıca’yı atıp terimler için Lâtince ile Eski-Yunancanın yardımını istemek 4- Türk dilinin imkanlarından faydalanmak Suat Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1964, s. 22

⁸⁹⁷ Suat Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1964, s. 23

⁸⁹⁸ Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 77

⁸⁹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Atatürk ve Türk Dili”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s.110

⁹⁰⁰ Falih Rıfkı Atay, “Tıpkılık”, *Türk Dili İçin VI*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968, s. 48

kelimelerin yerine tatmin edici yeni kelimelerin bulunamadığı için durumu sona erdirmek için ortaya koymuştur.⁹⁰¹

Hermann Kvergić tezini Atatürk'ten önce Türk Dil Kurumu'ndan Ahmet Cevat Emre'ye göndermişti. Emre'nin değersiz bulduğu çalışmasına cevap alamayan Kvergić, teorisini doğrudan Atatürk'e göndermiştir.⁹⁰² Emre, arkadaşlarıyla birlikte eserin muhtelif yerlerinden sayfalar okunduğunu, sonunda Kverdić'in sözde psikolojik analizlerinde hiçbir ilmî kıymet bulunmadığına hep birlikte kanaat getirildiğini söylemektedir.⁹⁰³

Kurultayın ardından Ahmet Cevat Emre'nin söylediği gibi; “Teori, Batılı Türkologların tenkidine uğrayınca Gazi'nin bizim profesörlere olan güveni sarsıldı, aldatılmış olduğuna kani oldu”⁹⁰⁴ şeklinde yaptığı değerlendirmeler gerçeği yansıtmamaktır. Kurultayın Güneş Dil Teorisi Komitesi'nin yabancı üyeleri Türk dilinin araştırılması gerektiğini kavramışlardı. Teori hakkında makaleler yayınlamayı da kabul etmişlerdir, ancak konu üzerinde fikir oluşturmak için zaman istemişlerdir.⁹⁰⁵ Ayrıca bu teori kurultaydan sonra Uluslararası Antropoloji Kongresi gibi önemli etkinliklerde anlatılmış, tartışılmıştır.

Falih Rıfki Atay'ın yazılarına bakıldığında özleştirme konusunda çelişik ifadeler yer almaktadır. Atatürk'ün aşırı özleştirmeden kurtulmak için Güneş Dil Teorisine başvurduğunu söylerken, bir başka yazısında aşırı özleştirmeden ılımlı özleştirmeye geçmek için önerdiği çareyi “*bir dil kılavuzu yapmak üzere komisyon kurmak*” olarak belirtmektedir.⁹⁰⁶ 1981'de Türk Dili Dergisi Yazı Kurulu⁹⁰⁷ Falih Rıfki Atay için; “Ne üzüntü verici bir gerçek ki, Atatürk'ün ölümünden sonra başlangıçta gizlice, zamanla açıkça dilde özleştirmeden yana olmadığını ortaya koydu”⁹⁰⁸ yorumunu yapmışlardır. Aslında bu eleştiri sadece Falih Rıfki Atay'a yapılmış görülse de başta Ahmet Cevat Emre olmak üzere Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi dönemin ileri gelenleri için de geçerli olmaktadır.⁹⁰⁹ Atatürk'ün yakın çevresindekiler onun dil çalışmalarına katılmışlar ve büyük destek vermişlerdir. Fakat Atatürk'ün ölümünden sonra Türk dilinin gelişmesiyle ilgili fikirlerini değiştirmişler, farklı beyanatlar vermişlerdir.

⁹⁰¹ Vecibe Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 20

⁹⁰² Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 343

⁹⁰³ *A.g.e.*, s. 343

⁹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 345

⁹⁰⁵ bkz. *Üçüncü Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*

⁹⁰⁶ Ömer Asım Aksoy, “Güneş-Dil Teorisini Yanlış Yorumlayanlar”, *Türk Dili*, cilt: XVII, sayı: 194, (1967), s. 108-109

⁹⁰⁷ Adnan Binyazar, Kemal Demiray, Ruşen Keleş, Mustafa Şerif Onaran, Ali Püsküllüoğlu

⁹⁰⁸ Türk Dil Kurumu, “Sunu: Dil Ustası Bir Yazar (Falih Rıfki Atay)”, *Türk Dili*, cilt: XLII, sayı: 351, (1981), s. 578

⁹⁰⁹ Hikmet Özdemir, “Güneş-Dil Teorisine İlk Yabancı Tepkiler”, *Folklor/Edebiyat*, cilt: VI, sayı: XXII (2000), s. 26

Atatürk'ün özelleştirmecilikten vazgeçtiği görüşüne karşı olanlar, “Atatürk, tutuculuğa mı yönelmişti?” sorusunu sormuşlardır. Ömer Asım Aksoy, Tanzimat döneminden beri sadeleştirme konusunda yol katetildiğini, yüz yıldan beri özüne dönme sancılarıyla kıvranan bir dilde Atatürk nasıl tutucu olabilirdi diye serzenişte bulunmaktadır.⁹¹⁰

Güneş Dil Teorisi zaman içinde özünden uzaklaşmış ve çıkmaza saplanmıştır. Hasan Reşit Tankut'un teorisinin öncü ve yaratıcı isimlerinden birisi olmakla beraber teorisinin amacından uzaklaştığını fark eden ilk isimlerden birisi olduğu da dikkat çekicidir. Tankut teorisinin kendi çevresi ve konusunda kalmadığı için değerini koruyamadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Atatürk'le anlaşarak bu konu üzerindeki çalışmalarını, Toponomiye yani eski yer adlarına yöneltmiştir.⁹¹¹

Yakın bazı çalışma arkadaşları ve dil bilimcilerin bir kısmı anılarında Atatürk'ün Güneş Dil Teorisinden vazgeçtiğini söyleyen ifadeler kullanmışlardır. En son 27 Ekim 1938'de ölümüne az bir zaman kala bu teori üzerine çeşitli çalışmalar yaptığı görülmektedir.⁹¹² Yine Atatürk son zamanlarında Afet İnan'a; “Dil işimizde henüz bir istikrara [kararlılığa] varamadık, daha çok pek çok çalışmak lazımdır”⁹¹³ demiştir. Çalışmayı bırakmadığının diğer bir örneği de 1937 yılında Güneş Dil Teorisi hakkında Kvergić ile yazışmayı devam ettirmesiydi. Aynı yıl Bükreş'te Uluslararası Antropoloji Kongresi katılmak üzere Harun Reşit Tankut'a görev vermiştir.⁹¹⁴ Bütün bu örnekler Atatürk'ün son ana kadar dil çalışmalarını bırakmadığının kanıtlarıdır.

Türk Dil ve Tarih Tezi on yıl gibi kısa sürede Türklerle ilgili önyargıların kırılmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmalar bilim çevrelerinin dikkatini çekmiş ve bu tezleri çalışmaya değer bulmuşlardır. Buna en güzel örnek saygın bir kongre olan Uluslararası Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresinin 1939 yılında Türkiye'de yapılmasına karar verilmiş olmasıdır.⁹¹⁵

Tarih ve dil tezlerinin Türk millî kimliğinin inşasında önemli bir rolü olduğunu unutmamak gerekmektedir. Filoloji, antropoloji, tarih, sosyoloji, arkeoloji gibi dallar bir milletin geçmişini, idealize edilmiş imgelerini ve bilgilerini somut gerçekliğe

⁹¹⁰ Ömer Asım Aksoy, “Atatürk Tutuculuğa mı Yönelmişti?”, *Türk Dili*, cilt: XLIII, sayı: 359 (1981), s. 266-267

⁹¹¹ Hasan Reşit Tankut, *a.g.m.*, s. 125

⁹¹² Kaan Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 57

⁹¹³ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 2008, s. 315

⁹¹⁴ Geoffrey Lewis *The Turkish Language Reform A Catastrophic Success*, Oxford University Press, New York 1999, s. 73

⁹¹⁵ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 470

dönüştürebilirler. Aydınlar için bu dallar toplumu yeniden düzenlemenin en güvenilir temelleridir.⁹¹⁶ Baskın Oran, tarih ve dil tezlerini dönemin koşulları içinde millete millî kimlik kazandırmaya çalışan milliyetçi ve saygıdeğer çabalar olarak değerlendirmektedir. İnsanlara millî bir kimlik vermek için dil ve tarih tezlerinin zorunlu ve yararlı savlar olduğunun belirtilmesi gerektiği ifade etmektedir. Cumhuriyetin genç kuşakları yeni kurulmakta olan bir devlet ve millet için gerekli heyecanı ve atılım gücünü bu tezlerden almışlardır.⁹¹⁷ Yakup Kadri bu saygıdeğer çabayı şu sözleriyle anlatmaktadır; “Güneş-Dil Teorisi, bence, her şeyden evvel, fikir istiklaline doğru attığımız ilk adımdır. (...) Bu orijinal Türk teorisinin bizce en mühim ehemmiyeti, Türk kafasının müteaddit ve iradeli hareketine alem oluşudur. Ve buna, şimdiden millî kalkınma cehdimizin zaferlerinden bir tanesi daha nazarıyla bakabiliriz.”⁹¹⁸

Güneş Dil Teorisi konusunda her ne kadar çıkmaza girilmişse de olumlu neticeler elde edilmiş ve diğer dil çalışmalarına yol gösterici olmuştur. Amaç Türkçenin bir kök dil olduğunu etimolojik çalışmalarla ispatlamaktır. Atatürk’ün tüm bilimler henüz emekleme çağındayken, dilin kökeni ile ilgili çalışmaları dilbilim dışında antropolojiye ve diğer bilim alanlarına kaydırarak dil ile ilgili çalışmaların alanını genişletmiştir. Bu teorinin en olumlu tarafı Türkçe terimleri dilimize kazandırmış olmasıdır.

2. TÜRK TARİHİ

2.1. Tarih Bilinci

Toplumun bilinci şekillendiren en önemli unsur geçmiştir. İnsanı tarih bilgisinden ve tarih bilincinden soyutlayamayız. Çünkü, insan geçmişini merak eden ve bu bilgiyle geleceğe dönük bazı çıkarımlar yapan tek varlık insandır. Bir toplumu veya milleti oluşturan unsurların başında dil, din ve toprak parçası gelmektedir. Bu üç unsurun zaman içinde iç içe geçmesi, iç içe geçişte yaşanan süreç, tarihi oluşturmaktadır. İnsanlar ortak paydalarda benzeşmeler de unsurların farklılığından dolayı toplumlar birbirlerinden farklıdır. İşte bu farkı doğuran şey, tarihtir.⁹¹⁹

Bir kavram olarak tarih bilinci, tarihsel bilgiye yüklediğimiz anlamlara dayalı olarak geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurma olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle tarih bilinci, geçmiş anlama ve algılama şeklimizdir. Bugünü ve geleceği nasıl

⁹¹⁶ Antony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishing, Oxford 1988, s. 180-181

⁹¹⁷ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 257

⁹¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “*Fikir İstiklaline Doğru*”, Akşam, 3 Eylül 1936, s. 4

⁹¹⁹ İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 9-10.

anlayacağımızı da belirlemektir. Günümüzün sosyal, ekonomik, toplumsal ve dini değişimlerini anlamak ancak geçmişin bilgisiyle mümkündür.⁹²⁰

Bir toplumun tarihi onun yaşam öyküsüdür. Bu yaşam öyküsüyle, kendisini öteki milletlerden ayıran öz benliğini, neleri başarıp başaramadığını ve öteki milletler arasındaki yerini öğrenir.⁹²¹ Atatürk tarihi; “bir milletin nelere yetenekli olduğunu ve neler başarmaya gücü yettiğini gösteren en doğru kılavuz”⁹²²olarak tanımlamıştır.

Ferdin tarih bilincinin oluşmasında ailesinin, dünya görüşünün, yaşam tarzını şekillendiren olayların, ait olduğu toplumsal sınıfın ve ekonomik durumunun etkisi vardır. Toplumun tarih bilincinde ise bu durum farklıdır. Zira toplum uzun bir zamanın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu uzun zaman içinde bir *kollektif bilince* ulaşılır. *Kollektif bilinç*, toplumun etrafında birleştiği değerler bütünüdür.⁹²³

Tarih dengeli bir bütün halinde insan kültürünün başlangıcından günümüze kadar gelişme safhalarının derinlemesine incelenmesidir. Yani tarih bilgisi ile kültür bilgisi mahiyet birliği içindedirler. Fakat bilgi tek başına ve sadece bir hafıza yükü olarak kaldıkça büyük bir kıymet taşımaz. Ancak bilinçlendiği başka bir deyişle, ancak insan idrakinde yerini aldığı zaman mana ve önem kazanır. Bir idrak olgunluğuna ulaşmayan tarih bilgisi veya kültürden herhangi bir fayda beklemek beyhudedir.⁹²⁴ Tarih bilincini vatanın köklerine doğru çevirmeden hakiki bir kültür ve dil yaratmanın imkânı yoktur. Büyük fikirler ancak kültür ve dil yaratmış milletler arasında doğabilir.⁹²⁵ Atatürk’ün Türk Dil ve Tarih kurumları ile edebiyat fakültelerini açmasının sebebi budur. Edebiyat fakülteleri eleştirel düşüncüyü, felsefeyi öğreten, tarih bilincini oluşturan eğitim kurumlarıdır. Bu nedenle Atatürk, edebiyat fakülteleri için “*Türk kültürünün ekseni*” deyimini kullanmıştır.⁹²⁶

Güçlü bir millî bilincin temelinde tarih bilinci yatmaktadır. Ancak bu bilincin sadece tarihsel bilgiye değil aynı zamanda tarihsel düşünme becerileri ve medeniyetin temel değerlerine dayanması gerektiği de gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü milletlerin her meselede medeniyet âleminde söz söylemeye hakları olması için, her şeyden evvel tam

⁹²⁰ İsmail H. Demircioğlu, “Medeniyet İnşasında Tarih Bilincinin Yeri Ne Olmalıdır?”, *Medeniyet Tasavvuru*, sayı: 4 (2016), s. 28

⁹²¹ Macit Gökberk, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s. 320

⁹²² *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975, s. 28

⁹²³ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 9

⁹²⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Millî Tarih Şuuru”, *Türk Kültürü*, sayı: 189 (1978), s. 513

⁹²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 204

⁹²⁶ Macit Gökberk, *a.g.m.*, s. 325

bir şahsiyet haline gelmiş olmaları lazımdır.⁹²⁷ Bu manada millet; kesin bir vatan fikri, bu fikirle çevreli tarih bilinci ve millî karakterinden kuvvet alan, yönünü geleceğe çevirmiş bir bağımsızlık iradesidir.⁹²⁸

Millî tarih bilinci milleti yaratan ve yaşatan en önemli unsurlardan biridir. Millî tarihe verilen değer milletin kendi değerini belirler. Batı 'da *milliyet* ve *millî hakimiyet* kavramı 19. yüzyılda her türlü siyasi düzenin temeli olmuştur. Bu nedenle her millet benliğini, *millî tarihinde* ve *öz dilinde* aradı. Millî tarih, esaret altındaki milletlere kendi değerini bulma fırsatı verdi. Öte yandan millî kültürlerin gelişmesi, insan medeniyetinin farklı yönlerden zenginleşmesi şeklinde sirayet etmiştir. Bu netice ile tarih; milletlerin tarihi olarak kabul edilmeye başlamıştır.⁹²⁹

Atatürk millî bilinci oluşturmakta geç kaldığımızı kabul etmekle birlikte, millî benliğe sahip milletlerin yok edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bir milliyet prensibi vardır bir de bunu dağılmaya sevk eden teoriler vardır. Milliyet teorisi, milliyet fikrini yok etme imkânı bulamamıştır. Çünkü tarih milliyetin hâkim olduğunu göstermiştir ve milliyet hissinin asla yok olmadığı görülmektedir.⁹³⁰

Cumhuriyet, imparatorluktan millete, tebaadan yurttaşa dönüşmenin hikayesidir. Uluslaşmanın tarih çalışmalarına etkisi vardır. Batılılaşma ve çağdaşlaşma olgusu modern tarih çalışmaları ile paralellik göstermektedir.⁹³¹ Millî tarihimizin tanıtılması, Atatürk için millî mücadelenin tamamlanması demektir. İmparatorluk nizamı içinde yetişmiş insanlardan bir millet ortaya çıkarmak oldukça zordu. Millet bilincinin verilmesi için halkın öncelikle eğitilmesi ve dünyadaki çağdaş yaşam düzeyine çıkartılması gerekliydi.⁹³² Bu nedenle Atatürk bu tarihi araştırmaya başladı.

Atatürk'ün millî kültüre ve tarihe önem vermesi üç hususta özetlenebilir; İlki, çağın milletler ve millî kültürler çağı olmasıdır. Avrupa'nın güçlü devletleri millet ve kültür esasına dayandırılmıştı. İkincisi, Tanzimattan beri Türk aydınlarının millî kültür zemininde tetkikte bulunmak ve kendini aramak yerine içine düştükleri kültür buhranıdır. Sonuncusu ise; Millî Mücadele tecrübesidir. Atatürk Millî Mücadele'yi maddî ve manevî olarak başarıya götürmüştür. Aynı şekilde medeniyet ve kültür mücadelesini de millî

⁹²⁷ Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 204

⁹²⁸ *A.g.e.*, s. 183

⁹²⁹ Halil İncalcık, "Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru", *Türk Kültürü*, sayı:7 (1963), s. 7

⁹³⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 15, s. 240

⁹³¹ Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1977, s. 433

⁹³² Halil İncalcık, *a.g.e.*, s. 8

kültür unsurlarıyla başarmak istiyordu. Türk kültürünü yabancı unsurlardan arındırıp gerçek şahsiyetini ortaya çıkarmak ve Cumhuriyet nesillerine saf bir millî kültür zemini bırakmayı amaçlamıştı.⁹³³

Tarih ile kültür arasında kurulacak sıkı bir bağ; bir milleti, başka milletlerin esaretinden, olaylara körü körüne boyun eğmekten kurtararak kendi kaderini tayin etmesini sağlar. Ayrıca olayları kontrol etmek ve anlamak gibi yüksek fikrî seviyeye ulaştırır. İnsanlığın ve medeniyetin gelişmesi milletlerin kendi mazileriyle ve gelecekleriyle ilgilenmeye başladıkları zaman olmuştur. Bütün kültür unsurlarının nesilden nesile aktarılmasını sağlayan tarih, gelişmenin itici gücüdür. Zira tarih insanın kendisini, kültürünü, geleneklerini tanımasıdır. Tarih ilmî bir milletin şimdi ve gelecekte oluşturacağı kültür kurumlarının ve eserlerinin hangi temeller üzerinde yükseleceğine dair fikir vermektedir.⁹³⁴ Geçmişine hâkim olamayan bir millet geleceğe de hâkim olamaz düsturuyla hareket eden Atatürk, Türk çocuklarının Türk'ün yetenek ve gücü tarihteki başarıları ortaya çıktıkça kendileri için lâzım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerini ifade etmektedir. Bu sayede bağımsızlık fikri kazanacaklar ve kimseye boyun eğmeyecekler.⁹³⁵

Atatürk, milletlerin yapısında ortak mazi ve birlikte yaşama arzusunu yegâne birleştirici unsur olarak görmektedir. Ortak mazi, yaşanmış tarihi ifade eder ve millî tarih bilincini öngörmektedir.⁹³⁶ O'na göre tarih; milletlerin bağımsızlıklarını ve hasletlerini korumaları şartıyla, binlerce yıldan beri aynı kökten gelen insanlığın medeniyet içinde birleşmesini sağlamalıydı. Medeniyet için bu birleşme duygusu bütün beşeriyette var olmalı, milletler arasındaki kardeşlikleri ortaya çıkarmalıydı. Türk Tarih Tez'ine atıfta bulunarak, çeşitli etkenlerle birbirlerinden ayrılmış toplulukların bir araya gelebileceğine ve barışın sağlanabileceğine inanıyordu. Bu manada O'nun tarih anlayışı Avrupa merkezli sınıfçı, başka kültürleri küçümseyen tarih anlayışına da karşı çıkış niteliğindedir.⁹³⁷ Atatürk; Balkan Antantı üzerinde çalıştığı sırada Balkan milletleri ile Orta Asya'dan gelmiş aynı kandan, yakın soylardan ortak atalarımız olduğunu, kitlelerin başka başka

⁹³³ Bayram Kodaman, "Atatürkçü Düşünce ve Kalkınma Modelinde Kültürün Yeri", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1982, s. 70

⁹³⁴ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 68-69

⁹³⁵ Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 282

⁹³⁶ İsmail Özçelik "Atatürk, Cumhuriyet ve Tarih Şuuru", *Erdem*, cilt: XI, sayı: 31 (1998), s. 194

⁹³⁷ Zafer Gölen, "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 18, sayı: 52 (2002), s. 178

adlar taşımış olmalarına rağmen, gerçekte bir tek beşikten çıkan kardeş kavimlerden başka bir şey olmadığımızı belirtmiştir.⁹³⁸

Tarih on dokuzuncu yüzyıldan önce olayları kronolojik bir sıra halinde veren rivayetçi bir anlatımdan ibaretti. Bu yüzyıldan itibaren modern bir bilim dalı haline geldi. Tarih bilimi geçmiş ile bugün arasındaki ilişkiyi kurarak, olası gelecek ile ilgili fikirler üreten bir bilim dalı haline gelmeye başladı. Bu açıdan değerlendirildiğinde tarih bilimi, statik değil dinamiktir. Tarihçi açısından bugün dünyada yaşananlar geçmişte yaşanmış olanlarla yakından ilgilidir. Bu, tarihin neden-sonuç ilkesine ilişkindir. Geçmişte yaşananları doğru algılayabilmek ve anlamak, geleceğe dair tahminlerde bulunmak ancak iyi bir tarih bilgisi ve bilinci ile gerçekleşebilir.⁹³⁹

Atatürk öğrenciler için hazırlanan tarih kitabı çalışmalarını bizzat yakından takip etmiş, yazımına bizzatihi dahil olmuştur. Tevfik Bıyıklıoğlu'na gönderdiği yazı tarih yazımına gösterdiği özenin güzel bir örneğidir. Bu mektupta Zakir Kadiri Bey'e hazırlatılan 'İslam Tarih' notlarının Muhammet devrine ait olan kısımları beğenmemiş ve Kadiri Bey'in uzmanlığından şüphe duyduğunu ifade etmiştir. Tarih yazımının makul, mantıklı ve ilmi olması ve konusunda uzman kişiler tarafından yazılması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca kendi yazdığı 'Dört Halife Devri' notlarının uzman kişiler tarafından incelenmesini istemiştir.⁹⁴⁰

Atatürk zaman zaman Türk, İslam, Osmanlı ve Dünya Tarihi hakkında dikkate değer çözümlerlerde bulunmaktadır. O'na göre tarihi değerlendirirken neden-sonuç ilişkisi göz önüne alınmadır. İnsanların tarihten alacakları en önemli ders siyasi kurumların kuruluşuna, çözülmesine ve sonlanmasına dair sebep ve yol açan olayların çıkardıkları neticelerdir. Osmanlı İmparatorluğunun doğmasını gerektiren sebep ve olayların araştırmasından çıkan netice önemli olduğu gibi, imparatorluğun batması neden olan durumlardan çıkacak netice de o kadar önemlidir.⁹⁴¹

Bu manada Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinden iki şekilde yararlanmıştı. İlki, bir teşkilatı yıkıp yenisini kurarken, eskisinin kuruluş ve gelişmesini bilmek ve yenisini kurulurken onun kötü taraflarını almamaktı. İkincisi ise; manevi kuvveti

⁹³⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 25, s. 246

⁹³⁹ Haldun Eroğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler", *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 8, sayı: 29 (2002), s. 76

⁹⁴⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 25, s. 205

⁹⁴¹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 379

tazelemek ve cesaret vermek için, millî benliğin üzerinde durarak, tarihten yararlanmaktı.⁹⁴²

Atatürk tarihçiliğin mutlaka belgelere ve kaynaklara dayanması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Rivayetçi tarih anlayışının millî bir tarihe sahip olamayışımızın nedeni olarak görmektedir. Gerçek okuyucuların belgelere dayanmaktan ziyade rivayetçilerin hakikat ve mantıktan uzak sözlerinden başka kaynak bulamasından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁹⁴³

Atatürk'ün uyarıları ile rivayetçi tarih anlayışının önüne geçmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Yeni tarih çalışmaları yerelde de etkisini göstermiş ufak çaplı tarih araştırmaları başlamıştır. Halkevlerinin Dil, Tarih ve Edebiyat şubeleri tarih alanında çalışma programı öğretmekle görevlendirilmişti. Bazı Halkevleri kendi muhitlerine ait tarihi çalışmalar yapmış ve bunları birer kitap halinde çıkarmışlardır. Yanlış tarih yazımının önüne geçmek için bu kitapların basılıp neşredilmeden önce Türk Tarih Kurumu tarafından incelenmek üzere gönderilmesi önemle rica edilmiştir.⁹⁴⁴

İlmî anlayışın hâkim olduğu tarihçilikte hazır bilgi, iyi-kötü olay, önyargı ve inanç yoktur. Buna karşılık, tenkit ve ilmî şüphe araştırma, tartışma, gerçeklik, değişebilirlik, belgeye ve olgulara dayanma vardır. Nitekim, Atatürk'ün tarihten anladığı ve çıkardığı mânâ bu mahiyettedir. Tarih ilmi zaman ve mekâna bağlı kalarak, evvelâ olayların içeriğini tahlil etmeden tarihi olguları belirler. İkinci olarak olayları nakil ve tahlil eder; nihayet birbirini takip eden olaylara neden-nasıl prensibiyle sebep-sonuç bağıyla açıklar. Aynı zamanda tarih, olayların toplanmasından ve sadece açıklanmasından ibaret değildir; çoğu zaman olaylar ve açıklamalar yorumla birlikte gelir. Fakat ilmî tarih anlayışı bu yorumları mutlak gerçek olarak değil, ihtimâl veya gerçeğin bir parçası olarak kabul eder. Zaten tarihin manası ve hedefi budur. Netice itibariyle Atatürk, Türk tarih araştırmalarının, tarihin ilmî değerinin olumlu ve olumsuz, tarih metodunun objektif ve subjektif yönlerine rağmen, modern tarih anlayışına uygun olarak yürütülmesini sağlamaya çalışmıştır. Türk tarihinin araştırılmasını ve yazılmasını için heyetlerin görevlendirilmesi ve Türk Tarih Kurumu'nu kurması bu anlayışının en güzel tezahürüdür.⁹⁴⁵ Atatürk aydınların Türk milletine tarihini, kültürünü, hasletlerini ve

⁹⁴² Afet İnan, "İstiklâl Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1946, s. 13

⁹⁴³ Utan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 271

⁹⁴⁴ BCA, 1936: 490-01-0-0/3-14-5

⁹⁴⁵ Bayram Kodaman, "Atatürk ve Tarih", *Atatürk ve Kültür*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982, s. 7-8

geleneklerini her daim doğru bir şekilde öğretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aydanlar Türk milletine gideceği yolu gösterirken her türlü ilerlemeden faydalansa bile, Türk milletinin temelini mutlaka kendi özünden çıkarmalıdır.⁹⁴⁶

Atatürk'ün okuduğu kitaplar tarih anlayışının nasıl şekillendiğini, bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Atatürk, Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı eserini okumuş ve özellikle “*beyin-düşünce-fosfor*” ilişkisini ele alan bölümde; fosforun beyin sürecindeki öneminin kanıtlandığı gibi, insan düşüncesinin de somut bir temeli olduğu önerisinden etkilenmiştir.⁹⁴⁷ Yine Atatürk Yahya Kemal ile felsefe üzerine yaptıkları bir sohbet tarih anlayışına dair fikir sunmaktadır. Bu sohbette felsefe ile arasının iyi olduğundan ama filozoflarla geçinemediğinden bahsetmiştir. Filozofların her şeyi tek bir nedene bağladıklarını, kendi prensibinin her olayı kendi kanunları içinde incelemek olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁸ Atatürk bu bakış açıyla tarihi olayları tenkit ve tahlil etmektedir. Tarih araştırmalarında antropoloji gibi diğer bilim alanlarını dahil etmesi insan düşüncesinde somut detayları aramasının bir göstergesidir.

Genel çizgileriyle Atatürk'ün düşünceleri, Fransız Devrimi, olguculuk, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, İttihat Terakki çerçevesinde kalmış gibi değerlendirilmektedir. Şerif Mardin, Atatürk'ün düşüncelerinin öykünme, benzeme biçiminde olmadığını ifade etmektedir. Atatürk, Jön Türklere karşı, Batı'dan gelen bir düşünce kaynağı karşısında “*kişi onuru*”nu koruyabilmiştir. Atatürk belirli bir fikir akımına bağlanmaktan kaçınmış ve kendi özgün sistemini geliştirmiştir. Mardin, Atatürk'ü “Batı'nın temel değerlerinin bu kişisel onur anlayışıyla ne kadar köklü bir biçimde bağlantılı olduğunu sezen, Batılılığı bu anlamda da ilerleme sayan özgün bir düşünür” olarak nitelendirmektedir.⁹⁴⁹ Mardin, Atatürk'ün fikirlerinin özgünlüğünü savunurken, fikir hayatımıza getirdiği en önemli yeniliğin, düzeltme ve yenilik alanında ‘*şikâyet*’ ve ‘*inleyiş*’ edebiyatı yerine; “*olumlu, sorunların özüne önem veren*” bir anlayışı yerleştirmek olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵⁰

Atatürk, “Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir”⁹⁵¹ demektedir. Millî tarih bilinci kurtuluş ve kuruluş anlayışı ile oluşmuştur. Bu yaklaşımın temelini Atatürk'ün kendisi oluşturmuştur. O'nun tarih

⁹⁴⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 15, s. 239

⁹⁴⁷ Şükrü Hanioglu, Atatürk, s. 47-53

⁹⁴⁸ Kemal Arıburnu, Atatürk'ten Anılar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s. 146-147

⁹⁴⁹ Şerif Mardin, “Batıcılık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 250

⁹⁵⁰ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları İstanbul 2005, s. 193

⁹⁵¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 30, s. 82

üzerindeki çalışmaları Millî Mücadelenin kültür alanındaki devamı sayılabilir. Müdafaa-i hukuk dernekleri bu tarih anlayışının ilk oluşumlarıdır. Yunanlar yalan tarihle emperyalist amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, Anadolu Türkleri ise tarihi millî bir savunma aracı olarak kullanmışlardır. Ülkenin her yanında kurulan teşkilatlar ortaya koymaya çalıştığı tarihî ve güncel gerçekler ile Yunan tezini çürütmeye çalışmışlardır.⁹⁵²

Lâik devletin kurulması ve millet mefhumu çevresinde toplanmaya ve örgütlenmeye başlaması üzerine Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü gibi Türk milliyetçileri Turancılıktan uzaklaşmaya başlamışlardı. Misak-ı Millî ve Mustafa Kemal'in 1921 yılında okuduğu Eskişehir nutku Türk milliyetçiliğinde bir kırılma noktası olmuştur.⁹⁵³ Bu önemli yol değişikliği tarih anlayışına da yansımış ve Anadolu merkezli bir tarih anlayışı ön plana çıkmıştır.

Atatürk'ün millî tarih görüşü ikiye ayrılmaktadır. İlki Türk milletinin özünü ve dünyadaki yerini ortaya çıkarmayı amaçlayan hedefleyen *Türkçü* anlayış, ikincisi ise, Anadolu üzerindeki iddialara cevap vermek için ortaya atılan Anadolu medeniyetinin kurucularının Türklerin de atası olduğunu ispat etmeye yönelik yapılan çalışmalar *Anadolucu* anlayıştır.⁹⁵⁴ Atatürk'ün Türk Tarih Tezi bu iki anlayışın tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

2.2.Türk Tarih Tezi

Tarih Tezi'nin çıkış noktası Afet İnan'ın Fransız okulunda okurken bir coğrafya kitabında Türklerin ikinci derecede sarı ırka mensup olarak söz edildiğini Atatürk'e göstermesi ile başlamıştır. Avrupa tarih kitaplarında '*barbar*' olarak nitelendirilen Türkler sadece istilacı bir kavim olarak gösterilmekteydi. Atatürk bunun üzerine "Hayır, böyle olamaz. Bunların üzerinde meşgul olalım" diyerek bu konu üzerinde çalışmaya başlanmıştır. Çalışmanın konusu; "Türklerin dünya tarihinde hakiki yeri ve medeniyet âlemindeki rolleri ne olmuştur?" idi.⁹⁵⁵

Atatürk Tarih çalışmalarına başlamadan bir süre önce Türk Ocakları bünyesinde *Hars Dairesi* kurulmuş ve burada Türk tarihi, dili ve kültürel çalışmalar organize edilmeye başlanmıştır. Türklerin uygarlıktan yoksun olduklarına dair iddialar yapılan

⁹⁵² Mustafa Oral, "Türk Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Tarih ve Millet Anlayışı", *Folklor/Edebiyat*, cilt: 20, sayı: 79 (2014), s. 43

⁹⁵³ Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2459-2462

⁹⁵⁴ Zafer Gölen, *a.g.m.*, s. 182-183

⁹⁵⁵ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 256-257

çalışmalarla yanıt verilmeye çalışılmıştır. Fakat bu çalışmalar yeterli görünmediğinden ayrı bir çalışma grubunun kurulmasına karar verilmişti. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1931 yılında kurulunca Tarih Kurulu üyeleri artık burada faaliyet göstermeye başlamıştır.⁹⁵⁶

Türk Tarih Kurumu bünyesindeki Türk Tarihi Heyeti Üyeleri, ilk önce 1930 yılında Türk tarihi üzerine bir metin hazırlamışlardır. Bu ilk daktilo metni inceleyen Atatürk bu çalışmaya düzeltmeler ve ekler yazmıştır. Atatürk'ün el yazılarının ve çalışmalarının önemli bir kesimi dinlerin tarihi ve İslamiyet üzerinedir. İlk taslak metin *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlığıyla Devlet Matbaası'nda yüz adet bastırılmıştır.⁹⁵⁷

İlk taslak baskının az olmasının sebebi; Atatürk'ün bu baskıları önemli kişilere göndererek onların görüşlerini almak istemesidir. Henüz yetersiz olduğunu düşündüğü bu metnin geniş ölçüde yayılmasını istememiştir. İsmail Habib Sevük'ün hatıralarında anlattığına göre, Atatürk bu eserin Resmi Dairelere verilmesine özellikle karşı çıkmıştır. Vasıf Çınar hem İsmail Habib okusun hem de diğer gençlerin istifade etmeleri için Türk Ocağına da bir nüsha göndermek istemiştir. Bunun üzerine Atatürk; “Nasıl olur efendim, neşredilmemiş bir kitap umumi bir müesseseye gönderilir mi? Kitabı doğrudan doğruya ve yalnızca İsmail Habib'in şahsına yollayacaksınız”⁹⁵⁸ der. Fakat ne yazık ki Atatürk'ün bu taslak metnin yayılmasını ısrarlı istemeyişine rağmen *Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal* adıyla bir yıl sonra baskıya verilmiştir.⁹⁵⁹

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Atatürk'ün ilk nüshada Osmanlı Tarihi bölümünü hatalarla dolu olduğu için beğenmediğini söylemektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar birden fazla bölüm alıp bilmedikleri konular üzerinde yazdığından kitap eksik ve hatalı olmuştur. Bunun üzerine Atatürk, Türk tarihini yazacak olanların kendi alanları ile ilgili çalışmaları kuralını getirmiştir.⁹⁶⁰ Bununla birlikte, yapılan bütün çalışma ve önerileri bir taslak olarak görmüştür. Yardımları istenen uzmanların, çoğu gayeyi anlamadıklarından veya yetersiz olduklarından hâkim düşünceye aykırı yozlaşmış fikirlerde ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar ise hem yetersizlikleri hem de işi ciddi tutmamaları sebebiyle gayriciddi çalışmalar ortaya koymuşlardır. Atatürk tarih çalışmalarının ciddî, ilmî ve objektif olmasını istemiştir.⁹⁶¹

⁹⁵⁶ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 584-585

⁹⁵⁷ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s. 18

⁹⁵⁸ İsmail Habib, “Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1939, s. 3

⁹⁵⁹ Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Belleten*, cilt: 32, sayı:128 (1968), s. 510-511

⁹⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk'ün İlgi Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, *Belleten*, cilt: III, sayı:10 (1939), s. 349-350

⁹⁶¹ Semavi Eyice, *a.g.m.*, s. 521

Bu konuda Türk Tarih Kurumu Başkanına yazdığı mektupta acele tarih yazımından kaçınılması ve belgelere dayanması ve tarih yazmak için tutulan yolun mantıklı ve ilmi olması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır; “Sümmedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaksansa, hiçbir eser vücuda getirmemek, aczini itiraf etmek evlâdır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evlâdır.”⁹⁶²

Eski Tarih Kurumu Genel Sekreteri Muzaffer Göker anılarında çalışmalarına yedi seneden fazla çalışmalara katılmış birisi olarak Atatürk herkesten fazla çalıştığını ve bir işe başladığı zaman bitirmeden rahat edemediğini anlatmıştır. Kurumun çalışma programına göre belirli konular üzerinde görev almış olanlar almış olanlar araştırmalarını bitirdikçe bunlar müsvedde olarak basılır ve genel heyet önünde okunarak tartışılırdı. Bu suretle hazırlanmakta olan Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin birinci kısım müsveddelerinin müzakere ve münakaşası tam bir ay sürmüştür. Toplantılar genellikle uzun saatler sürmektedir. Bir gün öğleden sonra saat ikide başlayan bir toplantı, ertesi sabah saat on bire kadar devam etti. Göker, bu toplantıda Ruznameye dahil yazılardan henüz okunmayan otuz sahife kadar bir kısım kaldığını, bunun üzerine Atatürk’ün, “Bunu bitirelim, öğle yemeğini beraber yeriz, ondan sonra ayrılırız” dediğini fakat yorgun olanları görünce toplantıya son verdiğini söylemektedir.⁹⁶³

Atatürk müsveddeler okunurken yapılan tartışmalardan büyük keyif alırdı. Bir gün bir tartışmada her iki araştırmacıdan iddialarını yazı ile tespit etmelerini istedi. Tartışma yapılırken başlangıçtaki iddiaların unutulması sık sık görülen bir şey olduğu için, buna lüzum gördüğünü ilâve etmiştir. Sonra bu bilgileri teyit için hangi ilmî belge ve kaynaklara müracaat edeceklerini sormuştur. Bu bilgiler kâğıtlara yazılmış kütüphaneden istenilen kitaplar gelmesiyle okuma ve tercüme başlamıştır. Bu tartışma bitince tartışmayı kaybeden araştırmacıya; “şahsımız için değil, fakat mensup olduğumuz millet için el birliğiyle çalışalım, çalışmaların en yükseği budur” diyerek şunları söylemiştir; “Yalnız kendi başınıza ve kendiniz için çalıştığınız zaman herkes gibi böyle bir netice ile karşılaşmanız mümkündür, hatta sık sık olabilir. Cemiyeti ben bunun için kurdum; buradaki üyeler yurt içinde ve dışında tarihe ait yapılan çalışmalardan ve kendi tetkikleri neticelerinden birbirlerini haberdar ederek, birbirlerini tamamlayarak çalışırlarsa netice daha müsbet olur. Bunu yaparken şahsınıza ait bir buluşun başkaları

⁹⁶² Ekrem Akurgal, “Tarih İlmi ve Atatürk”, *Belleten*, cilt: 20, sayı: 80 (1956), s. 583.

⁹⁶³ Muzaffer Göker, “Atatürk’ün Huzurunda”, *Belleten*, cilt: III, sayı: 10, Ankara 1939, s. 386

tarafından kullanılmasından ve mesut neticelerin isminize değil, mensup olduğunuz cemiyete ve millete mal edilmesinden endişeniz olmasın; millet bunun kadrini bilir.”⁹⁶⁴

Atatürk’ün yönlendirmeleri ile çalışmaları yapacak akademisyenlerin konuları dahilinde yurtdışına gönderilerek yerinde araştırma yapması sağlanmıştır. Örneğin; Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin Ege Medeniyetleri bölümünü yazan İstanbul Üniversitesi Eski Zamanlar Tarihi Doçenti ve İstanbul Müzeleri Yer Direktörü Dr. Arif Müfid ilmî tatbikatta bulunmak üzere Yunanistan, Kıbrıs ve Girit’e gönderilmiştir.⁹⁶⁵

Bu gelişmelerle birlikte ilk nüshayı okuyanların eleştiri ve düzeltmeleri istenildiği gibi değerlendirilememiştir. Bu sebeple tarih çalışmaları için yeni bir plan yapılmıştır. Bu plana göre yeni bölüm çalışmaları Atatürk’ün uyarıları ile Türklerin dünya uygarlığına katkısı araştırılmaya başlanmıştır. Çeşitli sahaların uzmanlarından yeni bölümler yazılması istenmiştir. Yeni kitapta ilk *Ana hatlar* kitabının plânı esas alınmakla beraber, büyük değişikliklerle yapılmış, medeniyet tarihini ilgilendiren bölümlere özellikle önem verilmiştir. 1933 yılında yayınlanan ikinci seride etraflı bibliyografya ve referanslara sahip ciddi eserler bulunmaktadır. Bu çalışmalar hiç durmadan devam etmiş, 1936’da üçüncü seri basılmıştır.⁹⁶⁶

Türk Tarih Tezi’nin ortaya konulduğu ilk çalışma *Türk Tarihinin Ana Hatları*dır. Türk Tarih Kurumu ilk bilimsel kurultayını 1932 yılında yapmıştı. Bu kurultayda Türk tarihinin Orta Asya’da geçen dönemleri ve Türklerin batıya yaptığı göçler gibi konular ele alınmıştır. Bunlar arasında Türk Tarih Tezi de yer almaktaydı.⁹⁶⁷

Türk Tarih Tezi iki temel amaçla hazırlanmıştır. Bunlardan birincisi; Cumhuriyet’in kültürel ve tarihsel bağlarını İslâm öncesi tarih, ağırlıklı olarak Orta Asya kökenli tarih ve eski Anadolu tarihiyle ilişkilendirmek, ikincisi; Anadolu ve Mezopotamya’da uygarlık kurmuş eski halkların *Turanî* kökenli olduğunu ispata çalışarak Türklerin hem bu toprakların yerli halkı olduğunu hem de dünyaya uygarlığı yayan Turanî halkların bugünkü mirasçısı olduğunu ırksal ve dilsel kanıtlarla göstermektir.⁹⁶⁸

İnsanlık tarihine göz atıldığında dört uygarlığın birbirini izlediği görülmektedir; Bunlar sırasıyla Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları, Klasik Yunan uygarlığı, Orta Çağ İslam uygarlığı ve Batı Avrupa uygarlığıdır. Tarih Tezi bu dört uygarlığın dışında

⁹⁶⁴ A.g.m., s. 387-388

⁹⁶⁵ BCA, 1936: 030-18-1-2/70-98-2

⁹⁶⁶ Semavi Eyice, a.g.m., s. 516-519

⁹⁶⁷ bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1933.

⁹⁶⁸ Suavi Aydın, “Türk Tarih Tezi ve Halkevleri”, *Kebikeç*, sayı: 3 (1996), s. 107-108

başka kaynakların olup olmadığını arkeolojik, antropolojik ve etnografik belgelerin ışığında Orta Asya’da aramıştır.⁹⁶⁹

Afet İnan Türk Tarih Tezini kısaca şöyle anlatmaktadır; Türkler brakisefal⁹⁷⁰ kafa yapısına sahip beyaz ırktan olup ve anayurdu Orta Asya’dır. Türkler Orta Asya’da bir medeniyet oluşturmuşlar fakat iklimdeki değişimler sonucunda dünyanı dört bir yanına göç etmişlerdir. Taş cılamayı bulan, tarım yapan ve madenleri işlemeyi keşfeden bu halklar Orta Asya’dan doğuya ve güneye, Hazar Denizinden kuzeye ve güneye yayıldılar. Bazı bölgelerde yerli halk olurken, bazı yerlerde de yerli halk ile karıştılar. Avrupa’da karşılaştıkları ırk tipi dolikosefal idi. Irak, Anadolu, Mısır ve Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asyalı brakisefal ırkın temsilcileridir. Orta Asya'dan dünyaya yayılan bu halklar Türklerin de atasıdır.⁹⁷¹

Atatürk’ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi adlı kitabın yazarı Ahmet Cevat Emre, Atatürk’ün tarih öncesi çalışmalarına dair çeşitli anekdotlar paylaşmıştır. Emre’ye göre; Atatürk, J. Margon, L. King ve başka âlimlerin kitaplarından aldığı bilgiler ve sağlam kanaatler üzerine kendi tezini⁹⁷² kurmuştu. Bu oluşturduğu tez; Georges Poisson’un *Les Aryens* adlı kitabında karşılık bulmuştur. Bu kitapta kimotrik brakisefal ırkın temsilcilerini Pamirliler, Tacikler, Türkler, Kafkaslılar, Ermeniler, Anadolular olarak yer almıştır.⁹⁷³

Cevat Emre, Atatürk’ün tarihöncesi tezini Eski Türk yazısının çözülmesinde kullanmıştır. Bununla ilgili olarak; “Gazi’nin Türk tarihöncesi tezini öğrenmemiş olsaydım ne Sümer araştırmalarını yapardım ne de Eski Türk yazısının bu Sümer lineerleriyle⁹⁷⁴ bir menşeli olabileceğini aklıma getirebilirdim” demektedir. Orhun kitabelerini deşifre eden Wilhem Thomsen 1922’de eserlerini yeniden bastırırken, bu

⁹⁶⁹ Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: III, sayı: 9 (1987), s. 504-505

⁹⁷⁰ Antropoloji, insan ırklarını kafataslarına göre üçe ayırmaktadır; brakisefal: yuvarlak kafalı, mezosefal: orta kafalı, dolikosefal: uzun kafalı.

⁹⁷¹ Afet İnan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, *Belleten*, cilt: III, sayı:10 (1939), s. 245-246

⁹⁷² Cilâlıtaş ve ilk metaller medeniyetinin beşiği Orta Asya (Türkistan)’dır. Bu medeniyete sahip planlar ve onu yer yüzüne yayanlar brachicepbal (brakisefal) bir ırka mensup kavimlerdir. Etnografide bu ırka alpin “homo alpinus” ismi verilir. Subglacial (altdon) periodunda (çağlarında) büyük, geniş ve çok uzun süren bir kuraklık olmuş, o büyük medeniyet Sibiry’a’dan, Mançurya’dan Hazar Denizine kadar ince kum tozları altında kalmıştır; fakat o dünya katastrofu çağlarında Orta Asya’ dan (Türkistan’dan) Hinde, Blama, Mezopotamya’ya (Sümer, Keldan, Akkad denilen diyarlara), Küçük Asya’ya (Anadolu’ya), Kafkas’a, Balkanlara göçler, akınlar olmuş; neolitik ve ilk metaller medeniyeti o brakisefal alpin ırk tarafından dünyaya yayılmıştır. Orta Asya’dan (Türkistan’dan) gelen bu akıncılar konuştukları dilleri, lehçeleri de beraber yaymışlardır. Ahmet Cevat Emre, *Atatürk’ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi*, Ekin Basımevi, İstanbul 1956, s. 58

⁹⁷³ Ahmet Cevat Emre, *a.g.e.*, s. 59

⁹⁷⁴ Çizgilerle ilgili olan

yazının hiç olmazsa birkaç işaretinin ideografik⁹⁷⁵ olabileceğini söylemiş fakat bu kaynağın ispatını imkânsız görmüş, runik olabileceğine ihtimal vermiş ve bu iki ihtimal ile semitik menşei arasında bocalamıştır. Çözölemeyen sorun Eski Türk yazısında aynı sese birkaç işaret verilmesiydi. Emre'ye göre; bu başarısızlığın sebebi araştırmanın yazılar arasında yapılmasıydı. Wilhem Thomsen ve diğer oryantalistler Türklerin bir ideografi sahibi olabileceğine ihtimal vermemişlerdir. Bunun üzerine Cevat Emre, Barto'nun Sümer lineerleri hakkındaki iki ciltlik eserinde Eski Türk yazısının işaretlerini birer birer yüzlerce lineer ideogramlar arasında aramış, hemen hemen hepsini bulmuş ve sorunu çözmüştür.⁹⁷⁶

Türk Tarih Tezi ortaya çıkmasında çeşitli sebepler vardır. Bu tezin kaynak kitabı Türk Tarihinin Ana Hatlarında yer alan “*Bu kitap niçin yazıldı*” bölümündeki notlar sebepleri göstermesi açısından önemlidir. Buna göre kitabın birinci yazılış amacı, Fransızların tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri üzerine yapılan küçültme gayretlerine bir cevap vermektir. Millî bir tarih anlayışıyla Türklerin kendilerini tanımlamaları ve benliklerinin geliştirilmesi istenmiştir. İkinci amaç ise; kâinatın oluşumu ve insanın ortaya çıkışı ve insanlık tarihinin tarihi devirlerden önceki geçmişine dair değerlendirmeleri modern bilimin bulgularını kullanarak anlatmaktır.⁹⁷⁷

Tarih Tezini daha detaylı açıklayabilmek için Cumhuriyet dönemindeki antropoloji çalışmalarına değinmek gerekmektedir. Atatürk millî devleti inşa sürecinde İttihatçılardan farklı olarak sosyolojiyi bırakmış ve antropolojiye yönelmiştir. 1900'lerin başında Avrupa altın çağını yaşamaktaydı ve doğal olarak Avrupa'yı örnek almak son derece doğaldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprakların büyük bir bölümü kaybedilmiş ve bir tek Anadolu kalmıştı. Ankara'nın başkent yapılmasından sonra İstanbul merkezli bir tarih anlayışından uzaklaşarak, Anadolu merkezli bir tarih anlayışı oluşturmak gerekiyordu. O nedenle sosyolojiden antropolojiye geçilmiş, Tarih anlayışı çok geniş manada ele alınıp tarihöncesi arkeolojik çağlarda tarih kapsamına alınmaktaydı. Atatürk'e göre aydınlanma; Anadolu uygarlıklarının beşerî unsurları üzerine kurulacak yeni bir tarih anlayışıyla ortaya çıkabilirdi.⁹⁷⁸

20. Yüzyılın başında ırk milliyetçiliği Almanya'nın etkisiyle gelişmiş ve Avrupa'ya yayılmıştı. Alman antropolojisi Ari ırkının saflığına yönelip uygulama alanları

⁹⁷⁵ Sözleri veya düşünceleri sesleri gösteren harflerle değil çeşitli işaret veya simgelerle yazma sistemi

⁹⁷⁶ Ahmet Cevat Emre, *a.g.e.*, s. 61-62

⁹⁷⁷ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 25

⁹⁷⁸ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 72-75

ararken, Latin antropolojisi Arî ırkı sorgulayarak, Arî ırk söyleminin yücelttiği dolikosefal tezlere karşı brakisefal tezini savunmuştur. Aynı şekilde Türk Tarih tezini yazanlarda Türklere atfedilen alt bir ırkı simgeleyen sarı ırk söylemini ancak fizik antropoloji bulgularıyla çözebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu sebeple, Arî ırk tezlerine mesafeli durulmuş, Avrasya modeli üzerine kurulu bir anlayışını benimseyerek Orta Asya göç söylemini geliştirmeye çalışmışlardır.⁹⁷⁹

1932’de düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi’nde temel olarak Âri teorilerine cevap verilmiştir. Afet İnan hiçbir Avrupa dilinde Âri ‘er’ ‘ir’ gibi kelimeleri bulunmadığını, ‘arı’, ‘arınmak’ ‘er’ gibi sözcükler yalnız Türk dilinde yer aldığını ifade etmiştir.⁹⁸⁰ Türkler Aryanlardan geldiği iddiasını Mustafa Celaleddin Paşa’nın Paris’te 1870’de yayınlanan *Turcs Anciens Et Modernes (Eski ve Modern Türkler)* adlı kitabında da bahsedilmektedir. Mustafa Celaleddin Paşa eserinde Latince sanılan birçok kelimenin Türkçe olduğu, Âri sözcüğünün Türkçe “ar, er, ir” eklerinden türediğini yazmıştır.⁹⁸¹

1930’lu yıllarda Türk Tarih Tezini kanıtlamak için bir yandan Türk Tarih Kurumu tarafından arkeolojik çalışmalar ve kazılar yapılırken, diğer yandan da antropoloji çalışmalarıyla desteklenmeye çalışılmıştır. Türkiye antropoloji eğitimi için yurtdışına öğrenci gönderirken denge gözetmiştir. Fransa’da eğitim gören Şevket Aziz Kansu’nun ardından, 1934 yılında Seniha Tunakan Almanya’ya Profesör Eugen Fischer’in yanına, 1935’te Muzaffer Süleyman Şenyürek Amerika Birleşik Devletleri’ne Profesör Hutton’un yanına, 1936’da Afet İnan İsviçre’ye antropolog ve etnolog Eugène Pittard’ın yanına gönderilecekti. Türkiye çalışmaları sebebiyle Türkiye antropolojisi Eugène Pittard’a teslim edilmiştir.⁹⁸²

Eugène Pittard 1911’den beri Anadolu topraklarında araştırmalarını sürdürmekteydi. 1924 yılında yazdığı *Irklar ve Tarih* adlı eseri fizik antropolojinin klasikleri arasına girmiştir. Bu kitap Atatürk’ün dil ve tarih çalışmaları sırasında yararlandığı kaynak bir kitap olmuştur. Pittard bir dergide yazmış olduğu “*Antropolojiyi ve Tarihöncesini Canlandıran Devlet Adamı: Atatürk*” adlı makalesinde; Atatürk’ün giriştiği antropolojik dilbilim bağlamında dil inkılâbını, ırk sorunlarına olan ilgisini ve bu bağlamda Türk milletinin tarihin en derinliklerine kadar uzanan köklerine yönelişini, son

⁹⁷⁹ A.g.e., s. 61-62

⁹⁸⁰ *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1933, s. 34

⁹⁸¹ *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt: 17, s. 382-383

⁹⁸² Zafer Toprak, a.g.e., s. 60-61

olarak da Anadolu'nun geçmişiyle ilgili araştırmalara, bu toprakların paleolitikten günümüze kadar uzanan sürecine olan tutkusunu anlatmıştır.⁹⁸³

Pittard'a göre; Atatürk'ün en önemli özelliği, sahip olduğu entelektüel ilgi alanlarını asla düşünce düzeyinde bırakmaması ve bunları bilfiil gerçekleştirmesiydi.⁹⁸⁴ Pittard; "Atatürk antropolog değildi, preistüvarcı da değildi. Bununla beraber, Onun sayesinde antropolojik ve preistorik ilimler dikkate şayan telakkiler yapacak vaziyete girdiler. (...) Milletlerin umumi mükâfat tablolarında hangi devlet reislerine –ve hangi devri alırsak alalım-böyle edebi defne dalları tevcih edebilir?"⁹⁸⁵ diyerek Atatürk'e olan saygısını ve hayranlığını dile getirmiştir.

Afet İnan, Profesör Eugène Pittard öğretmenliğinde Cenevre'de doktorasını yaparken, Türklerin vücut (antropolojik) ölçülerinin iyi araştırılmamış olduğunu fark etmiştir. Atatürk direktifleri ile İnan'ın tez çalışması için kadın-erkek 64.000 kişi anket kapsamına alınmış ve ölçülmüştür. Bu yöntemle Anadolu halkının morfolojik, anatomik ve fizyolojik yapı ve özelliklerini saptamaya çalışılmıştır. Toplanan verilerden yola çıkan tez *L'Anatolia, le pays de la race turque (Türk Irkının Yurdu Anadolu)*, 1939'da Cenevre'de Fransızca olarak yayınlanmıştır. Kitapta Türklerin yalnız kafatası ölçüleri üzerine değil, boy ortalamaları, cilt-göz-saç renkleri ve göz kapağı çekikliği gibi yirmi kadar fiziksel antropolojik özellikleri üzerine çalışmalara dair bilgiler yayınlandı. İnan, Anadolu'nun en eski kökeni meselesi, paleolitik ve neolitik medeniyetleri ve yazılı tarih devrine kadar olan zamanların antropolojik yönünün aydınlatılmadığını, bunu aydınlatmak için çalışmasına başladığını ifade etmiştir. Bu tezin neticesinde Türk unsurlarının sarı ırkla hiçbir ilişkisi olmadığını, beyaz ırkın Alpin koluna mensup bulunduğunu yazmıştır. Orta Asya Alpinleri yüksek medeniyete sahip Ön Asya'ya ve Avrupa'ya yaptıkları göçlerle maden kültürünü yaymışlardı. Avrupa'nın modernleşmesinde Anadolu'nun katkısı vardı.⁹⁸⁶

Bugün biyolojik antropoloji alanında dünya ölçüsünde saygın bir yere ve Hacettepe ile Ankara Üniversitelerinin Anadolu'da eski insan topluluklarına ilişkin

⁹⁸³ A.g.e., s. 101-102

⁹⁸⁴ A.g.e., s. 102

⁹⁸⁵ Eugène Pittard, "Atatürk'ün Hatırasını Tazim", *Belleten*, cilt: III, sayı: 10 (1939), s. 189

⁹⁸⁶ Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 181-189

zengin bir iskelet koleksiyonuna sahip olması Afet İnan'ın tezi ile başlayan çalışmalar sayesinde olmuştur.⁹⁸⁷

Tarih Tezinin yazılmasındaki en önemli sebeplerinden biri Anadolu toprakları üzerindeki iddialardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin toprakların paylaşılması gündeme gelmiş ve Yunanlar, Batı Anadolu ve Trakya'ya, İtalyanlar Güney Anadolu'ya yerleşmek için bu topraklarda hak iddia etmişler ve tarihi iddialarda bulunmuşlardır. Ayrıca Doğu Anadolu'da bir Ermeni ve Kürt devleti kurmak için tarihi coğrafi ve medeniyet hususunda birtakım deliller ileri sürerek Anadolu'nun esasen kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdir. Sevr Antlaşması bu asılsız iddialarla hazırlanıp imzalanmıştır.⁹⁸⁸

Atatürk bu iddialarla ilgili olarak “yakın bir tarihte göç etmiş olmakla bu vatanın hakiki sahibi olunamaz. Bu fikir tarihen, ilmen yanlıştır. Türk brakisefal ırkı Anadolu'da ilk devlet kuran millettir” demektedir. Bununla birlikte Türklerin aşiret olarak Anadolu'da imparatorluk kuramayacağını, bunun başka bir izahı olması gerektiğini ve tarih ilminin bunu açığa çıkarması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁹

T.B.M.M. tarafından basılan *Pontus Meselesi*⁹⁹⁰ adlı kitap 1922'de devam etmekte olan Lozan görüşmelerinde Türk tezinin haklılığını açıklamak üzere kaleme alınmıştır. Bu kitap Türk Tarih Tezi'nin ilk ciddi habercisi sayılmaktadır. Bu kitapta, Anadolu'nun baştanbaşa Türk olduğu ve binlerce yıldan beri Türklerin öz vatanı olduğu vurgulanmaktadır. Bu kitabın Lozan Barış Konferansı öncesinde yayınlanması, Batılılar nezdinde bir kanıt kitabı olarak kullanılmış olması, tezlerin yöneldiği çevreyi ve temel hedefini göstermesi açısından önemlidir. Başka bir kitapta Lozan Konferansı uzman heyeti içinde bulunan genç tarihçi Mehmet Niyazi Ramazanoğlu'nun aynı amaca yönelik çıkardığı *La Province d'Adana* (1920) kitabı, müzakereler sırasında müzakere masasına oturan bütün milletlerin delege heyetlerine dağıtıldı. Kitapta Adana bölgesine ilişkin, karşı tarafın ileri sürdüğü temelsiz iddiaları detaylı vesikalara dayanarak çürüttü ve sınırların tespit edilmesine yönelik verilen son kararlar üzerinde etkili oldu.⁹⁹¹

⁹⁸⁷ Metin Özbek, “Cumhuriyetle Başlayan Antropoloji”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 75. Yıl Özel Sayısı, cilt: 15 (1998), s. 107

⁹⁸⁸ Enver Ziya Karal, “Atatürk'ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 159

⁹⁸⁹ Afet İnan, “Atatürk ve Tarih Tezi”, s. 244-245

⁹⁹⁰ bkz. *Pontus Meselesi*, yay. haz. Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara 1995.

⁹⁹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 413

Türk Tarih Tezinin yazılmasındaki diğer önemli bir sebebi de Avrupa merkezli tarih anlayışının Türklere dair yanlış, aşağılayıcı, önyargılı yaklaşımların bulunmasıdır. Bu tarih anlayışına göre; Türkler İslam'la tanışmadan önce her türlü uygarlıktan yoksundular. Oğuzların yaptığı fetihler İslam Uygarlığının gerilemesine sebep olmuştur. Bağdat'ın alınmasından sonra kurulan devletlerde Türkler kendilerinden hiçbir şey katmamışlar, medeniyeti İran-İslam geleneğinden öğrenmişlerdi. Avrupalı tarihçiler; Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları Bizans'ın devamı olarak tanımlanırken, Osmanlı Devleti'nin Bizans'ın kopyası olarak kabul etmişlerdi.⁹⁹² Türk medeniyetinin bütün güzel ve büyük işleri başka milletlere mal edilmiş, yüksek teşkilatlı bir devlet yaratılmış ise Bizanslıların veya İranlıların katkılarıyla mümkün olmuştur. Bununla birlikte; Avrupa Hunları veya Osmanlı İmparatorluğu gibi kendileriyle doğrudan ilgisi olan devletlerin kurucu ailelerini Hint-Avrupalı bir soya bağlamaya veyahut onların Türklükle ilgilerini kesmeye gayret göstermişlerdir. Çünkü onlara göre imparatorluk kurmak ve geniş ülkeleri idare etmek mahareti ve meziyeti Türklere ait değildi. Bütün Türk tarihi yakıp yıkmaktan ibaret gösterilip, Türkleri başka milletleri boyunduruğu altında tutmaya çalışan bir millet olarak göstermeye çalışmışlardır.⁹⁹³

19. yüzyılda Türk Tarihi üzerine pek çok eser yayınlanmış ve bu eserler Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu fikir ortamı Osmanlı devletini ve Türkleri şarkiyatçılık ve özellikle Türkoloji kanalıyla etkilemiştir. Bu eserler içinde en popüler olanı ve Osmanlı devletinde Türkçülüğün doğuşunu en çok etkileyen eser, Leon Cahun'un 1896'da yayınlanan eseri⁹⁹⁴ olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında Türkçülüğün kültürel plandan politik bir hareket haline dönüşmesi için hazır bir ortam olmasından dolayı, eserin etkisinin büyüklüğünde üslubu ve yayınlanma zamanı rol oynamıştır. Cahun'a göre; Türkler savaşçı bir toplum olarak, Çin ve İran uygarlıkları arasında aracı olmuşlar ve bu iki büyük uygarlığı birbirine yaklaştırmışlardır. Ancak, Türkler kendi başlarına kalıcı bir felsefi, sanatsal ya da bilimsel miras bırakmamış, fethettikleri uygarlıkların kültürel birikimlerine tamamen adapte olamamışlardır. Özellikle Türklerin, Çin ve İran kültürleriyle temas ettikten sonra, bu

⁹⁹² Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2457-2458

⁹⁹³ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt: 13, sayı: 17-18 (1963), s. 5, Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 141-142

⁹⁹⁴ Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları'nda Türkçülük tarihini anlatırken, Leon Cahun'un eseri hakkında şunları yazmaktadır: "1896'da İstanbul'a geldiğim zaman, ilk aldığım kitap, Leon Cahun'un tarihi olmuştu. Bu kitap adeta pan-türkizm mefküresini teşvik etmek üzere yazılmış gibidir." Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 9, Ziya Gökalp, ayrıca, *Türk Uygarlığı Tarihi* adlı eserinde, Leon Cahun'un Türklerle ilgili fikirlerini dini eğilimler ve göçebelik gibi çeşitli konularda eleştirir.

uygarlıkların değerlerini benimsediklerini ancak tam anlamıyla özümseyemediklerini ifade etmektedir. Türkler fethettikleri bölgelerde askeri hakimiyet kurmuş, ancak bunu uzun vadeli bir kültürel veya politik yapıya dönüştürememiştir. Bu da Türklerin ve Moğolların kalıcı felsefî veya sanatsal bir miras bırakmamalarının nedenlerinden biridir. Türkler, İslamiyet'i benimsedikten sonra İslam uygarlığının önemli bir parçası haline gelmiş, ancak bu süreçte de fetih ruhlarını korumuşlardır. Türklerin İslam dünyasında oynadıkları askerî rol, özellikle Abbasiler döneminden sonra büyük bir önem kazanmıştır. İslam dünyasındaki yerlerinin sağlamlaştığı dönemde, bu dinî kimlik, askerî fetihlerle birleştirilerek büyük imparatorluklar kurmalarına katkı sağlamıştır. Cahun'a göre, Türklerin İslamiyet'e geçişi dini bir coşku ile yapılmamış, askerî ve siyasî gerekçelerle gerçekleşmiştir. İslamiyet'i kabul etmeleri, Türkler için dinî bir zorunluluk değil, daha çok bir askerî düzenin gerekliliği idi. İslamiyet'i kabul etmelerinin Türkler açısından olumlu bir etkisi, askerî güç ve siyasî otorite kazanmaları ile sınırlıdır. Bununla birlikte; Cahun, Türklerin İslamiyet'e girişlerinin ruhsal veya kültürel bir gelişim olarak değerlendirilmediğini, aksine onların doğal yapısına uygun olmadığını ve Türklerin ruhsal olarak Budizm'e daha yatkın olduğunu belirtir. İslamiyet'i bir inanç sistemi olarak benimsemektense, kendileri için bir onur ve bağlılık meselesi olarak görmüşlerdir. Yazar bu fikrini sistemli bir biçimde geliştirmemişse de mesaj olarak gerçek Türk ruhunun İslam'ın dışında, Orta Asya'da olduğunu söylemektedir.⁹⁹⁵

Avrupa merkezli tarih anlayışı, dünya tarihini Batı'yı merkeze alarak medeniyetin bütün başarılarını Avrupalı halklara atfetmiştir. Merkezin dışındaki ülkeler ve halkları ya tarihsizleştirilerek mutlak bir durağanlık içindeymişler gibi resmedilmiş, ya da yalnızca Batı ile temasa geldikleri andan başlayıp, *Batılılaşma, çağdaşlaşma, toplumsal değişme* evrimiyle devam eden, Avrupa'yı geriden takip eden bir tarihleri olduğu anlatılmıştır.⁹⁹⁶

Yusuf Akçura dünya tarihini Fransız tarihçilerinin gözüyle gördüğümüzü, bunun hatalı bir görüş olduğunu ve Avrupa kavimlerinin Doğu kavimleriyle, Müslümanlarla, Türklerle münasebetlerini öğrenirken bu hatalı görüşlerin arttığını ve zararlı bir mahiyet aldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte; şimdiye kadar her milletin dünyadaki olayları kendi tarihinin olgularına göre tasnif ve tanzim ederken, Tanzimat'tan beri Türklerin genel tarihinin hep Fransa tarihi içinden görülerek yazıldığını, hatta mekteplerde okutulan genel

⁹⁹⁵ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006.

⁹⁹⁶ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 14

tarih kitaplarında bile dünya olgularının Fransız tarihinin olgularına göre tasnif ve tanzim edildiğini ve değerlendirildiğini vurgulamıştır.⁹⁹⁷

19. yüzyıl milliyetçiliği, sadece üstün millet olmak çabasından değil aynı zamanda yaygın ve kalabalık bir millet olma rüyasından da beslenen yayılmacı bir milliyetçilikti. Bu nedenle bu yüzyılın siyasi arenasında tarih bilgisi ve bilinci önemli bir yere sahiptir. Egemen milletler egemenliklerinin kaynağını ve meşruiyetini, esir milletler ise özgürlüklerinin gereğini ve haklılığını tarihte aramışlardır. Bu süreçte Avrupa milletleri aşırı milliyetçi tarih tezlerini benimsemiştir. Türkiye de bu akımdan etkilenmiştir.⁹⁹⁸

Atatürk'ün 1920'li yıllardaki tarih görüşüyle 1930'lu yıllardaki tarih görüşü arasında önemli farklar vardır. Kurtuluş Savaşı sonrası ulus-devlet kurmanın arka planında Aydınlanma felsefesi vardı. Bu anlayış bir anlamda II. Meşrutiyet'in tarih görüşünün devamı idi. Fransız Devrimi'nin getirdiği önemli dönüşümler bu dönemin tarih anlayışının şekillenmesini sağlamıştır. Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi 18. yüzyılın düşünürleri JönTürkler'i etkilemişti. Atatürk'ün özellikle millî egemenlik anlayışında Rousseau'nun etkileri görülmektedir. Ancak, yine de bütün bu etkilere rağmen Atatürk, 1920'li yıllarda giderek güçlenen *premordial* ya da *ilkçi* diye nitelenebilecek *millî tarih* anlayışını benimsedi. Hilafet ve saltanatın kaldırıldıktan sonra millet olgusunu topluma kazandırmak zorundaydı. Bu nedenle tarihöncesine, ön tarihe bununla birlikte antropoloji ve arkeolojiye ilgi duymaya başlamıştır. Bu köklü yönelimde Avrupa'nın iki dünya savaşı arasında geçirdiği buhranın da önemli bir rolü vardır. I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa kültürüne güven sarsılmış, faşizm yükselmiştir. Bu dönemde uygarlıkların doğuşu, tarih öncesi konular ön plana çıkmaya başlamıştır. Fiziksel antropolojinin alanına giren bu konular Avrupa dışı arayışlara sebep olmuştur. Irk temelli tarih anlayışı, Fransız devriminin gönül bağı üzerine kurulu millet kavramını sorgulamaya başlamıştı. Dönemin ders kitaplarına üç ırktan bahsedilirken, Türklere sarı ırk deniliyordu. Millî mücadelede büyük bir zafer elde edilmiş olmasına rağmen Batı'da Türklere karşı oluşmuş zihniyet değişmemişti. Bu gelişmeler Atatürk'ün 30'lu yıllardaki tarih anlayışının yön değiştirmesine sebep olmuştur.⁹⁹⁹

Atatürk 22 Eylül 1923 tarihinde *Neue Freie Presse* muhabirine verdiği beyanatta; Bütün çabalara karşın Avrupa'nın Türklere karşı zihniyetinin değişmediğini

⁹⁹⁷ Yusuf Akçura, *Aydınlarla Düşen Vazife*, s. 29-30

⁹⁹⁸ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 108

⁹⁹⁹ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 70-72

vurgulamıştır. Avrupa milletleri arasında Türklere karşı düşmanlık fikirlerinin telkin edildiğini ve bu fikirlerin bir zihniyet oluşturduğunu söylemiştir. Batının Türkler ilerlemeye düşman, fikren gelişmeye yeteneksiz gördüğünü, bunun bir hata olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁰

Ülkenin içinde bulunduğu durumda dolayı 1930'lara kadar tarih yazıcılığı ile ilgilenme imkânı bulunamamıştır. Çeşitli şahıs, kurum, metin ve geleneklerdeki somut örnekler bakıldığında, Türk Tarih Tezine kadar ki tarih yazıcılığı II. Meşrutiyet dönemi tarih düşüncesinin büyük ölçüde bir devamı gibidir.¹⁰⁰¹ Bu nedenle tezin amacı Türk tarihinin bütünlüğünü ve Türk kimliğini ortaya çıkarmaktır. Cumhuriyet öncesi kitaplarda Türk tarihi anlatılırken Osmanlı tarihinin kuruluşu ile başlatılıyordu, ya da İslam tarihi içinde değerlendiriliyordu. II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı tarihçiliği vakanüvislikten ileri gidememişti. Meşrutiyet'ten sonra ise Batı hayranlığı nedeniyle Türk tarihine gereken önem verilmemişti. Selçuklu tarihçileri de kendilerinden önceki dönemleri yazmamış, İslam Tarihinden geriye gidememişlerdi. Osmanlı Devleti Türk kavimlerini Müslümanlık ve Sünnilik anlayışı içinde değerlendirmişti.¹⁰⁰² Türklerin millî hisleri ve fikirleri İslam dünyası içinde kaybolmuş, Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce tarih içinde oynadıkları rol, zengin kültür ve edebiyatları göz ardı edilmişti. Dolayısıyla bu tarih anlayışı Batı oryantalizmine ve siyasi sonuçlarına cevap verebilecek durumda değildi.¹⁰⁰³ Bu nedenle Türk tarihini doğru temeller üzerine kurmak, Türklerin uygarlık tarihindeki rollerini belirlemek gerekiyordu. Bunun için ümmetçi bir tarih anlayışı yerine millî tarih anlayışının oluşması gerekiyordu.

Ruşen Eşref, tarih çalışmaları başlamadan evvel iki kuramın olduğunu belirtmektedir. İlki *Tarih-i Osmânî nazariyesi*, başlangıcı ve gelişmesi âleme yeni çağ açacak kadar harikulade ihtişamlı, engin başarılı fakat sonu kötü biten bir hanedan tarihidir. İkinci ise *Türkçülük nazariyesi*, millî varlığı masallara, destanlara bağlamış, Orhun ve Turfan abideleri gibi bir iki gerçek anıtlarla, Osmanlı imparatorluğundan biraz daha geriye gitmiştir. Eşref'e göre Atatürk, yeni tarih anlayışını ortaya koyarken, Türk'ü zaman ve mekân içinde arayarak, onun evveliyatını sadece hanedan tarihinde ve rivayetlerde değil, yeni ve ilmî araştırmalara, kazılara ve bulgulara dayanan modern

¹⁰⁰⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 16, s. 118

¹⁰⁰¹ Mehmet Kaan Çalen, "Atatürk Dönemi Tarih Yazıcılığı", *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-tarih-yaziciligi/?pdf=3829>, s.1

¹⁰⁰² Yusuf Akçuraoglu, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1933, s.589-596

¹⁰⁰³ Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları", s. 2458

kavramlarla göstermek istiyordu. Tarih ilmini, büyük tabiat olaylarının, yeryüzünde büyük iz bırakmış göç olaylarının, jeolojiye, antropolojiye, kronolojiye, filolojiye, linguistiğe uygun gelen araştırmalar ile birleştirmek istiyordu.¹⁰⁰⁴

Tarih Tezi'ne gelen eleştirilere bakıldığında tezin içeriğinden çok kullanılan yöntemlere eleştiriler gelmiştir. Türk Tarih Tezini yazarlar kaynak olarak özellikle Fransızca kitaplar kullanıldığını ifade etmişlerdir. Tarihçiler, ülkemizde yayınlanan tarihi teorilerin hemen hemen hepsi Fransızca kaynaklardan alınmış olduğu için, bu yanlış görüşlerin Fransız uzmanların yazdıkları veri ve delillerle düzeltilmesini tercih etmişlerdir.¹⁰⁰⁵

Fuat Köprülü Birinci Türk Tarih Kongresinde Afet İnan'ın sunumuna yaptığı eleştiride; prehistorya ve protohistoryanın uzmanlık alanına girmediğini belirterek; antropoloji, arkeoloji, prehistorya ve hatta linguistik bilimlerinin oldukça yeni olduğunu ve söz konusu bilimlerin özelinde ortaya çıkan bulguların henüz yeterince tahlil edilmediğine vurgu yapmış, kesin yargılara varmak için acele edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁶ Köprülü, Türk Tarih Tezi'nin muhtevassından çok metoduna karşı çıkmıştır. Köprülü'ye göre; tarihi vesikalar düzgün bir şekilde incelenmediği için, Türk tarihini yeterli derecede aydınlatacak belgelerin çözülemediğini ifade etmiştir. Çin kaynakları, Türk Tarihi'ni altıncı yüzyıla kadar götürebildiği ve 1930'lu yıllarda bile bu kaynakların yeterli ölçüde aydınlatılmadığına işaret etmiştir. En güvenilir Batılı tarihçilerin bile yanlış bilgi verdiğini belirterek kaynakların ciddiyetle kritik edilmesini gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte; Köprülü, Türk dil teorisi ile ilgili olarak Türk dili araştırmalarında fazla yol katledilmediğinden bu konu ile ilgili her türlü kuramın ileri sürüldüğünü belirtmiştir. İlerleyen zamanlarda ise; Türk dili için değil, dil bilimi üzerine yapılan çalışmalarla yeni gerçeklerin ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹⁰⁰⁷

Köprülü, Türk Tarih Tezi'ni yazarlardan farklı bir yol izlemiştir. Türk Tarih Tezi'ni yazarlar tarih yazımı konusunda daha bilimsel olabilmek adına doğa bilimlerinden yararlanan bir tarih yazımı yolunu tercih etmiş ve bu anlamda da dönemin en yeni doğal bilim dalı olan antropolojiden destek almaya çalışmış ve ürettiği bulguları Avrupalı bilim adamlarının kuramlarıyla karşılaştırarak Türklerinde medeniyet kuran bir

¹⁰⁰⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, *Bütün Eserleri Cilt: 6 Hatıralar: IV*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002, s. 123-125

¹⁰⁰⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 26

¹⁰⁰⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, s. 42-50

¹⁰⁰⁷ Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 132-133

ırka mensup olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Köprülü ise, Türk tarih tezinden farklı olarak ırksal kategorilere eğilmek yerine sosyal kurumlara yönelmiş ve bu kurumları keşfedebilmek için özellikle halk edebiyatına bakmıştır. Bu manada Gökâlp'in çizdiği yolu izleyerek tarih anlayışının temeline sosyal tarih kavramı ile tarihsel evrimleşme düşüncesini koymuştur.¹⁰⁰⁸ Atatürk'ün gerek kültür-medeniyet, millî kültür konusundaki fikirleri gerekse dil-tarih çalışmaları incelediğinde hem doğa bilimlerinden faydalanmış hem de Türk kültür öğelerini keşfetmek adına çalışmaların yapılması teşvik etmiştir. Bu tarih çalışmalarını her iki yönden de değerlendirdiğini göstermektedir.

Zeki Velidi Togan ise; “*Anayurttaki kuraklık*” meselesini belgelere dayalı tartışmak istemiştir. Togan, eski devirdeki göçlerin sebeplerinin yalnızca iklim değişikliği ile açıklanamayacağını, sebeplerinin siyasî veya iktisadî de olabileceğini söylemiştir.¹⁰⁰⁹ Kitabında Türk Tarih Tezine karşı olduğuna dair iddialara; “Ben Türkiye’de hâkim tarih telâkkisine karşı bu memlekette başka bir telâkkisi propagandasında bulunmuyorum. (...) şimdiki tarih telâkkisine uymayan fikirler varsa ‘Tarih’ kitabının neşrinden önce yazılmış ve söylenmiş mütalealardır” diye cevap vermiştir. Ayrıca, Tarih kitabında esas tezlere hiç temas etmediğini, yalnızca bazı konularda ayrıntıları incelediğini, bazı kronoloji ve basım hatalarını gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁰

Togan'ın bu ifadeleri dönemin halet-i ruhiyesi sebebiyle de söylenmiş olma ihtimali vardır. Togan, Türk Tarih Kongresi sonrası 8 Temmuz 1932 tarihinde çalışmakta olduğu kuruma istifasını sunmuş ve doktorasını tamamlamak üzere Viyana'ya gitmeye karar vermiştir. Togan'ın ülkeden ayrılmaya karar vermesi üzerine genel görüş, bu kongrede Reşit Galip ile giriştiği tartışma ile ilgili olduğudur. Kongrede hükümete yakın Reşit Galip'in dışında Şemsettin Günaltay ve Togan'ın geçmişteki siyasî sebeplerden ötürü anlaşılamadığı Sadri Maksudi de vardır. Kongrede konular tartışılırken Şemsettin Günaltay'ın konuşmasıyla tartışma siyasî zemine çekilmiştir. Togan'ın bir öğrencisi olan ve kapsamlı bir biyografisini yayınlayan Tuncer Baykara, Togan'ın kongrede kendisine yöneltilen ağır ithamlara karşı bir girişimde bulunmadığından ötürü Atatürk'e kırılgan olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸ Yalın Alpay, “Fuat Köprülü’nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu”, *Muhafazakâr Düşünce*, yıl: 10, sayı: 38 (2013), s. 100-105, Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 64-71

¹⁰⁰⁹ Nevzat Köken, *a.g.e.*, s. 136-138

¹⁰¹⁰ Ahmet Zeki Velidi, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1934, s. 3-4

¹⁰¹¹ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 20-24

Türk Tarih Tezi'ni yazanlar gelen eleştirilere; yapılan bu ilk çalışmanın millî tarih yazımı üzerine büyük bir iddiası olmadığını, esas amaçlarının bundan sonraki tarih çalışmalarına örnek teşkil etmek olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰¹² Yusuf Akçura Tarih kongresindeki sunumunda teferruatta hatalar olabileceği ama tezin amacının doğru olduğunu, bundan Türk kavmine ait tarih yazımının Avrupalı bakış açısı değil, kendi ilmî değerlendirmelerimizle olacağını ifade etmiştir.¹⁰¹³ Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi tezle birlikte ortaya konulan amaçlar evrensel ve millî boyutlar taşımaktadır.

Atatürk'ün tarih görüşü sadece Türk tarihi ile sınırlı kalmayıp dünya tarihini de kapsamaktaydı. Bir yandan beşer kültürün kaynaklarını ararken, diğer yandan bütün milletlere ait ortak kültür mirasını da araştırmaktaydı. Bu manada Atatürk'ün tarih tezi millî niteliğinin yanında evrensel bir niteliğe de sahiptir.¹⁰¹⁴ Bununla birlikte; onun tarih anlayışı insanlığa dair tarih, ırk ve dil konusunda tek kaynak aramak gibi kaygılar taşımamaktadır. İnsanlığın kültür mirasındaki ortak noktalar onun barış anlayışının da bir parçasıdır. Düşmanlıkların yerini akrabalık bilinci¹⁰¹⁵ almalı, milletler arası ırkçı ve şoven yaklaşımlar bırakılmalı, bütün kültürler ortak değerlere sahip olmalıydı.¹⁰¹⁶

“Atatürk tahliller, tenkitler, nazariyeler ve hükümler yürüten bir tarih görüşüne sahipti. Tarihi bir hafıza bilgisi olmaktan çıkarmıştı.”¹⁰¹⁷ Atatürk' göre tarihsel arka planı olmayan bir milletin var olma şansı yoktu. Kitaplığının önemli bir kısmı tarih kitaplarından oluşuyordu. O, aynı zamanda tarihin *işlevsel* niteliğine inanıyordu. Tarih, geçmiş i irdeleyen, ancak günümüzü de anlamaya yönelik bir bilim alanıydı. Cumhuriyet'in inşa sürecinde karşılaştığı iç ve dış sorunlar tarihçilikte de farklı yönelimleri de beraberinde getirdi. Bunu belirgin bir biçimde Atatürk'ün geçmiş e bakışında gözlemlemek mümkündür. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde tarih yazımında yaşanan gelişmeler tarih biliminin *işlevselliğinin* somut kanıtıydı.¹⁰¹⁸

Afet İnan Atatürk için, kendi dönemini tarihi belgelere dayanarak bir kısmını yazmış bir tarihçi olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Türk milletinin tarihini yazdırmak için tarihçileri bir kurum içinde, planlı bir çalışma programı etrafında toplamış, yeni araştırmalar ve metotların kullanılmasını teşvik etmiştir. Bununla birlikte

¹⁰¹² *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s. 25

¹⁰¹³ Yusuf Akçuraoglu, *a.g.m.*, s. 606

¹⁰¹⁴ Utkan Kocatürk, “Atatürk'ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiğı Olarak Orta Asya”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: III, sayı: 9 (1987), s. 504

¹⁰¹⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 29, s. 166-167

¹⁰¹⁶ Utkan Kocatürk, *a.g.m.*, s. 506-507

¹⁰¹⁷ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 386

¹⁰¹⁸ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 70

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurarak, bu konularda çalışacak Türk gençlerine de olanaklar sunmuştur.¹⁰¹⁹

Atatürk'ün Türk tarih çalışmalarına en büyük katkısı kurduğu entelektüel kadrolar olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki tarih yazımında *Türk Ocakları* ve onun yayın organı *Türk Yurdu* büyük rol oynamıştır. Tarih yazımına ilişkin kavramlar Necip Asım kuşağından cumhuriyet kuşağına aktararak sağlam bir süreklilik sağlanmıştır. Mustafa Kemal'in de kuşağı olan bu cumhuriyet kuşağı hem entelektüel hem de siyasi düzeyde etkilidir. En etkili kişilerden olan Ziya Gökalp cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra vefat etmiş ama fikirleri tarih yazımında yol göstermiştir. Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Şemsettin Günaltay, Reşit Galip, Hasan Cemil Çambel, Vasıf Çınar, Halil Edhem, Hamit Zübeyr gibi değerli araştırmacılar süreçte etkin rol almışlardır. Bu çalışmalarda antropolog Şevket Aziz Kansu ve tarihçi Afet İnan gibi bu entelektüel mirası devralacak genç araştırmacılar da vardı.¹⁰²⁰

Türk Tarih Tezi çalışmalarının tarih çalışmalarına ve Türk tarihçilerine de çeşitli katkıları olmuştur. Atatürk'ün “muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” olarak belirlediği ilkenin tarih tezlerine yansması Türklerin dünya tarihinin ana mecrasına katılması, entegre edilmesini gerektirmiştir. Bu süreç genç Cumhuriyet'in tarihçilerinin milliyetçi olmalarına karşın, belirli bir hümanist ve evrenselci perspektif kazanmalarını sağlamıştır. Yine Atatürk'ün “en hakiki mürşit ilimdir” ilkesinin de tarihçiliğe katkısı üniversite ve fakültelerin açılması, ayrıca Türk Tarih ve Dil Kurumu gibi özerk araştırma kuruluşlarının örgütlenmesi olmuştur.¹⁰²¹

1930'ların totaliter ortamında, Atatürk teorisini tek tarih görüşü haline getirecek uygulamalardan uzak kalmıştır. Bilimsel, ilke olarak siyasî iktidarlardan bağımsız araştırma kurumları oluşturulmasına teşvik etmiştir.¹⁰²² Bununla beraber milliyetçi tarihçilik 1930'lar Türkiye'sinde Avrupa'da olduğu kadar baskıcı değildi. Devletin resmî ideolojisi, tarih yazıcılığının her kesimini kontrol etmekten çok uzaktı. Çünkü resmi tarih görüşünün, tarih yazıcılığının her kesiminde etkin olmasını sağlayacak gerekli ve yeterli bir örgütlenmeye gitmediği görülmektedir. Örneğin; 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu üniversiteler üzerinde amir bir kurum olamamıştır. Cemiyet sınırlı üyesi olan, kendi

¹⁰¹⁹ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 385-386

¹⁰²⁰ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 59-60

¹⁰²¹ Halil Berktaş, “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 54-55 (1991), s. 28

¹⁰²² Halil Berktaş, “Tarih Çalışmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: IX, sayı: 78, s. 2463

içinde yayın ve araştırmaları destekleyen bir kuruluştur. Millî Eğitim Bakanlığı müfredat programı ve çıkarılan tek tip ders kitaplarıyla okullarda ve öğretmenler üzerinde uzun yıllara varan ideolojik bir denetim kurmuşsa da yüksek tahsil kurumlarında ve bağımsız araştırma ve yayın merkezleri üzerinde aynı denetimi kuramamıştır.¹⁰²³ Atatürk'ün, Türk Tarih Kurumunu devlete mal etmemesinin tarih ilminin özgürce gelişmesine olanak verdiği noktasında pek kişi hemfikirdir. Tarih Tezi'ni en fazla eleştirenler dahi, tarih incelemelerinin bağımsız bir deneğe aktarılmasının Cumhuriyet dönemi tarih görüşünün, İttihat Terakki'nin kültürel Turancılığından ayrılmasını hızlandırdığını kabul etmişlerdir.¹⁰²⁴

Atatürk'ün bağımsız bir çalışma ortamı sunmasının önemli bir kanıtı da teze gelen eleştirilerin dikkate alınmasıdır. Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan gibi önemli kişiler zaman zaman eleştiriler yapmışlardır. Diğer bir önemli kanıt ise; Tarihinin Ana Hatlarının yeniden yazılması amacıyla hazırlanan ayrıntılı taslağın, esaslı direnmelerle karşılaştıktan sonra, bazı konular için araştırmaların yetersizliği gerekçesiyle geri alınmasıdır.¹⁰²⁵

Tarih tezi dönemsel iç ve dış kaygılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Yapılan eleştiriler 1930'lu yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirilmelidir. Türk Tarih tezi Avrupa'daki örneklerine nazaran katı bir millî tarih anlayışına sahip değildir. İçeriğinde bazı yanlışlıklar olsa da genel mahiyetiyle tez, Türkiye'deki tarih çalışmalarının önünü açmayı hedeflemiş, Türk tarihinin bütünlüğünü sağlayarak Türk millî kimliğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Tezle birlikte; Türk Dil ve Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi vb. kurumlar açılarak akademik altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Türk Tarih Tezi sayesinde Antropoloji, Arkeoloji, Dilbilim, Sümeroloji, Hititoloji, Müzecilik gibi farklı disiplinlere yer verilmeye başlanmıştır. Atatürk tarih çalışmalarının ciddî, ilmî ve objektif olmasını istemiştir. Tezin yazımı sırasında rehberlik ederek acele tarih yazımından kaçınılması ve belgelere dayanması gerektiğini önemle belirtmiştir. Tarihi bir hafıza bilgisi olmaktan çıkarıp, işlevsel millî tarih anlayışını ortaya koymuştur.

¹⁰²³ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001, s. 108

¹⁰²⁴ Halil Berktaş, *a.g.m.*, s. 2463-2464, Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 295-303

¹⁰²⁵ Halil Berktaş, *a.g.m.*, s. 2463-2464

SONUÇ

19. yüzyılda yaşanan yenilik hareketleri kültürel ve entelektüel hayatta değişim yaratmıştır. Eğitim kurumlarının Batı'yı örnek alması, yabancı dil öğrenmenin zorunlu kabul edilmesi, basındaki gelişmeler, Batıya ait düşünce ve değerlerin tanınmasını sağlamıştır. Bu süreç Batıdakine benzer entelektüel bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra pozitivist ve akılcı düşünceler Türk düşünce yaşamında oldukça etkin olmuştur. Jön Türkler bu düşüncelerden etkilenmişler ve bunu İttihat Terakki'nin temel felsefesi olarak benimsemişlerdi. Atatürk'ün düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik, kültürel, dilsel ve dinsel çeşitliliği içinde kozmopolit, devrimci Selanik'inde şekillenmeye başlamıştır. Meslek olarak askerliği seçmiş ve iyi eğitim almıştır. Seçkin öğretmenlerin askerî okullarda görev yapması ve Osmanlı düzeni içinde asker sınıfının özgürlükçü ve yenilikçi bir yapıya sahip olması, O'nun düşünce yapısını geliştirmiştir. Bulunduğu zengin entelektüel ortam, aldığı eğitim, meslekî deneyimleri fikrî altyapısını ve tasavvurunu oluşturmuştur. Bu deneyimler fikirlerinin somut gözlemlerle, daha gerçekçi temellere oturmasını sağlamıştır.

Entelektüel gelişmişliğin en önemli göstergesi iyi bir okuma alışkanlığına sahip olmaktır. Okuma alışkanlığı düşünme ve eleştirme becerilerinin gelişmesinde en etkili yoldur. Atatürk küçük yaşta edindiği gelişmiş bir okuma kültürüne sahipti. Okuduğu kitaplarla ilgili mutlaka notlar almış, karşılaştırmalı okumalar yapmıştır. Bununla birlikte; güncel literatürü takip ederek bilgilerini güncel tutmaya özen göstermiştir. İnkılaplar üzerine çalıştığı zamanlarda okuduğu kitapları uzmanlarla paylaşmış ve mutlaka fikirlerini almıştır. Atatürk sadece okumakla kalmamış aynı zamanda yazılarıyla da yol göstermiştir. Yazdıkları, asker ve devlet adamı kimliklerinin dışında toplumu aydınlatan bir entelektüel olduğunu kanıtlamaktadır.

Atatürk'ün tüm eylem ve söylemlerinde akılcılık baskındır. Rasyonalistler duyuların sağladığı deneyimlere değil, akıl ve mantık yoluyla elde edilen a priori bilgilere vurgu yaparlar. Bu nedenle özellikle matematik ve mantığın bilgiye ulaşmada temel araçlar olduğuna inanmaktadırlar. Bu disiplinler, aklın net ve kesin bilgiler elde etme kapasitesini göstermektedir. Atatürk'ün akılcılığın en güzel tezahürü gençler için yazdığı geometri kitabıdır. Genç yaşta matematik öğrenmek, zihinsel gelişimi destekleyerek bilişsel kapasiteyi arttırmaktadır. Ayrıca matematik, problem çözme becerilerini geliştirir. Gençlerin sorunlara daha etkili bir şekilde yaklaşmalarını sağlayarak hata

yapma olasılıklarını azaltmaktadır. Aynı zamanda matematiksel beceriler sistematik, analitik ve eleştirel bir düşünce tarzının oluşmasını sağlamaktadır. Bu anlamda Atatürk Türk milletinin güçlü bir muhakemeye sahip olmasını istemiştir.

Atatürk'ün fikirleri genellikle rasyonalizm ve pozitivistliğin sentezi olarak kabul edilmektedir. Pozitivistlik, bilimsel düşünceyi ve gözleme dayalı bilginin önemini vurgular. Aynı zamanda bilim ve teknolojinin toplumun ilerlemesine öncülük etmesini savunur. Atatürk, bu prensipleri benimseyerek Türkiye'yi çağdaşlaştırmaya ve modern bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. Kültür, eğitim, hukuk ve sosyal yapı alanlarında gerçekleştirdiği inkılaplar, pozitivist prensiplere dayalı bir yaklaşımın bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Her entelektüel yaşadıkları çevrenin toplumsal ve kültürel özelliklerinden ve çeşitli fikir akımlarından etkilenir. Kimisi bu akımları benimser, kimisi de onları kendi içinde sentezleyerek yeni bir fikir oluştururlar. Atatürk'ün fikirleri rasyonalizmden vülger materyalizme kadar pek çok fikir akımına dahil edilmektedir. Eğitim yaşamı ve büyüdüğü ortam onda derin izler bırakmıştır. Kendi deyimiyle kuramsal olarak okuduğu eserlerin uygulamasını göz önünde bulundurmuş ve onlardan bir yararlı sonuç bulmaya çalışmıştır. Döneminin önemli düşünce adamları onun entelektüel birikimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Okuduğu fikirleri benimsemeden önce, onları kendi akıl süzgecinden geçirir ve öğrendiklerinin özünü mutlaka muhafaza ederdi. Yeni teorileri takip eder ve eskileri ile kıyaslamalar yapardı. Atatürk, tek bir fikre ya da bir fikir akımına bağlı olmayıp, değişik görüş ve düşüncelerden kendine ait bir sentez oluşturmuş ve yeni fikirler üretmiştir. Kuramsal olarak farklı fikir akımlarına dahil edilmesi fikirlerinin özgünlüğünü göstermektedir.

Atatürk bir ideolog olarak tanımlanmak istememiştir. Fikirlerinin bir ideoloji haline getirilmesi teklif edildiğinde; “*donar kalırız, biz yürüyüş halindeyiz*” demiştir. O'na göre fikirler bir gün işlevini yitirecek devrini tamamlayacaktır. O nedenle zamana ve koşullara göre yeni fikirler üretmeye devam edilmelidir. Manevi miras olarak hiçbir katı düşünce, hiçbir dogma, hiçbir donmuş kalıplaşmış kural bırakmadığını dile getirmiş, aklın ve bilimin rehberliğini kabul edenlerin, manevi mirasçıları olacağını ifade etmiştir. Atatürk'e göre; dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiği iddia etmek, aklın ve bilimin gelişimini inkâr etmektir. Bu da onun entelektüel kimliğinin önemli göstergelerinden biridir.

Atatürk'ün fikir dayanaklarından bir diğeri de hoşgörüdür. Aklın ve bilimin geliştiğı ülkelerde hoşgörü kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Akılcı bakış açısı farklı bakış açılarına saygı göstermeyi ve bu çeşitliliği zenginlik olarak görmeyi içermektedir. Atatürk farklı fikirlerin toplum için faydalı olduğunu düşünmektedir. Eğer fikirler tek bir noktada birleşirse bu hareketsizlik belirtisidir. Hoşgörünün olmadığı bir yerde düşünce ve vicdan özgürlüğünden bahsedilemez. Hür fikirler ancak hoşgörü bilincine varmış toplum yapısında olur. Bu hoşgörü bilincine ulaşmak ve farklı inançlara ve değerlere saygı gösteren bir düzenin oluşturulması ise ancak lâik bir toplum yapısıyla mümkündür. Atatürk için lâiklik olmadan toplumsal birlik ve dayanışmanın ve toplumsal barışın sağlanması imkansızdır.

Toplumsal dayanışma, toplumdaki farklı sınıflar arasında adaletin sağlanmasıyla mümkündür. Eşitlik ve adalete dayalı bir toplum, daha sağlam bir dayanışma kültürünü beraberinde getirecektir. Atatürk farklı ülkelerdeki sınıf gerçeğini kabul etmiş, ancak Türkiye'de farklı sosyal sınıflar olmadığından bütün kesimlerin çıkarlarını temsil edecek bir yapı oluşturmak istemiştir. O, ayrıcalıksız, sınıfsız bir toplum öngörüyordu. Çoğulcu demokrasiden yanaydı. Bu nedenle halkı ayrı ayrı sınıflara ayırmak yerine halkı çeşitli iş kollarına ayırmayı tercih etmiştir. Atatürk bağlılık ilkesi ile toplumsal uzlaşmanın sağlanabilmesi için devlet ve fert ilişkilerini bütünleştirmeyi amaçlamıştır. O'nun bağlılık teorisi tamamıyla Türk toplumunun tarihsel ve kültürel koşullarına özgü görüşlerdir.

Hiç kuşkusuz toplumsal dayanışmanın sağlanmasında entelektüellere büyük görevler düşmektedir. Atatürk'e göre toplumsal dayanışma için entelektüellerle halk arasında anlayış ve hedef birliğinin olması gerekmektedir. Bu nedenle entelektüeller diğer milletlerin kültürünü öğrendiği gibi kendi kültürünü de öğrenmeli ve halka telkin edeceği düşünceler halkın hasletlerinden alınmış olmalıdır. Bununla birlikte entelektüeller ile anlayış ve hedef birliğinin sağlanabilmesi için halk iyi eğitim almalıdır. Atatürk uzlaştırıcı ve bütünleştirici sınıf modeliyle tepe ile taban arasındaki bütünleşmeyi sağlamak istemiştir.

Bir toplumda barış düşüncesinin yerleşebilmesi için toplumsal dayanışmanın sağlanmış olması gerekmektedir. Atatürk'ün bu konudaki düsturu "Yurtta barış, dünyada barıştır." Yurtta barış, aynı topraklar üzerinde yaşayan insanların sosyal ve ekonomik anlamda hiçbir ayrım gözetmeksizin karşılıklı ve dayanışma, güven ve huzur içinde yaşamasıdır. İç barış ve istikrar, dış politika ve uluslararası ilişkilerde de önemlidir. Bir millet kendi içinde iç barışı sağlamışsa, diğer milletler üzerindeki etkisi de kuvvetlidir.

Atatürk içeride imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum düzeni, dışarıda ise ulusal hak ve özgürlüklere saygılı, barışçıl birliktelikleri sağlamaya çalışmıştır.

Atatürk kültür-medeniyet ayrımı yapmamış, kültürün bütün öğelerine ayrı ayrı özen göstererek bir bütün olarak tanımlamıştır. Atatürk'ün kültür ve medeniyeti bir bütün olarak kabul etmesinin amacı toplumda var olan kültür ikiliğini ortadan kaldırmak istemesiydi. Osmanlıdan miras kalan bu ikilik kültür, eğitim ve hukuk alanlarına sirayet etmişti. İdareci/aydın ve halk arasında kültür farkının gittikçe yabancılaşması da kültürün gelişme kaynaklarını sınırlandırmıştır. Böylelikle kültür ve medeniyete ait faaliyetler sadece dar bir tabana dayalı kalmıştır. Atatürk kültürü geniş bir tabana yaymak suretiyle millileştirmek istemiştir. Toplumdaki kültürel ikiliği de çağdaşlaşma ile çözmeyi amaçlamıştır.

Kültür öğeleri kendini yenilerken millilik vasfını yitirmemek zorundadır. Atatürk için medeniyet yolunda başarılı olmanın yolu millî kültür vasıflarının korunması ve yükseltilmesi ile mümkündür. Millî kültür ancak özgün öğeler ürettiğinde evrenselleşebilir. Böylelikle muasır medeniyetler seviyesine çıkacak ve uluslararası alanda kendini gösterecektir. Atatürk'ün barış anlayışı da millî kültür öğelerinin uluslararası ilişkilerde ekonomik ve kültürel etkinliklerde kullanılmasını kapsamaktadır. Türk kültürüne ve sanatına hem diğer milletlerle köprü kurmak hem de tanıtmak amacıyla pek çok uluslararası etkinlikte yer vermiştir.

Bununla birlikte millî kültür ancak çağdaş olursa var olabilir. Atatürk'ün düşüncesinde çağdaşlaşma hareketinin temeli millî kültüre dayanır. Kültür düşüncesinde olduğu gibi bağımsız bir millet olmak zorunlu bir şarttır. Bir millet ancak bağımsızlığını kazandığı zaman kendi değerini, millî kültürünü, millî kimliğini koruyabilir. Aynı zamanda gelişkin millî bir ekonomiye sahip ve demokratik bir yönetimde yönetilen milletler çağdaş bir kültür geliştirebilir. Bu anlamda Atatürk Batı'nın çağdaşlıkla bağdaşmayan sömürücü, emperyalist yönünü benimsememiştir. Batı'ya rağmen Batılılaşma ilkesiyle hareket etmiştir.

Gerekli toplumsal, ekonomik ve siyasal temelleri atmadan çağdaşlaşmanın başarıya ulaşması imkansızdı. Batılılaşma çabalarının Osmanlı döneminden farklı olmasının nedeni egemenlik kaynağının değişmiş olmasıdır. Lâik halk egemenliğine dayalı bir devletin kurulması gerçek manada çağdaşlaşmanın yolunu açmıştır. Atatürk'ün inkılapları çağdaşlaşma yolunda bir bütünün anlamlı ve birbirinden ayrılmaz parçalarıdır.

İnkılâplar sayesinde kültürel bölünmüşlükler çağdaş uygarlık yolunda bütünleştirilmiş ve tutarlılık kazanmıştır. O'nun çağdaşlaşma anlayışı sadece siyasal rejimde değil, düşünce ve toplum yaşamında da topyekûn bir değişimi öngörmektedir.

Çağdaşlaşmanın yolu iyi bir eğitim sisteminden geçmektedir. Eğitimin en önemli görevi millî kültürü oluşturan sağlam ve kalıcı değerleri genç kuşaklara aktararak milletin sürekliliğini sağlamaktır. Atatürk bunun için eğitimin dili, yöntemi ve araçlarının millîleştirilmesini istemiştir. Bunun yanında çağdaşlaşmak için eğitimi pozitif bilimlere dayanan lâik bir sisteme oturtmayı amaçlamıştır. Lâik eğitim aynı zamanda toplumsal barışın ve millî birliğin kurulması açısından önemlidir. Atatürk her ferdin yeteneklerini geliştirmesine imkân sağlayacak bir eğitim sistemi amaçlamıştı. Bu nedenle eğitimde pragmatik felsefeyi benimsemiştir. Eğitim mutlaka işe ve üretime dönük olmalı ve uygulamaya yer vermelidir. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, karma eğitim politikası, mesleki ve teknik eğitim programları pragmatik felsefeye dayanan programlardır.

O'na göre toplum bütün bireyleriyle doğru bir düşünüş biçimine sahip olmalıdır. Fikrî hür vicdanı hür nesiller için Türk milletinin tüm bireyleriyle eğitim olanaklarından faydalanmasını istemiştir. Entelektüel olarak en önemli katkısı vatandaşlık eğitimi için hazırladığı kitaptır. Bu kitap ile yurttaşlık hak ve ödevleri konusunda hem halkı hem de yetişmekte olan ve cumhuriyetin istikbali gördüğü gençliğini bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Gençliği bilinçlendirmenin ve kültür değerleri kuşaktan kuşağa aktarmanın yolu dil ve tarihtir. Tarih ve dil araştırmaları, kültürün evrimini anlamada ve kültürel bağlamı değerlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Medeniyet bir tarih bilinci içinde ilmi araştırmalarla yükselir. Bunun için dil, tarih ve millî kimliği anlamaya yönelik entelektüel faaliyetlerin olması gerekmektedir. Bu nedenle Atatürk özellikle dil ve tarih çalışmalarına yönelmiştir.

Dil inkılâbı bütün inkılâpların temelidir. Çünkü düşünce ve dil arasında sıkı bir ilişki vardır. Dilinde üstünlüğe erişememiş millet, kültür bakımından da gerçek bir üstünlüğe erişemez. Millî bilincin yerleşmesinde en önemli etken dilin millî ve zengin olmasıdır. Atatürk millî aidiyetin dil ile sağlanacağına inanıyordu. Kültürün bütün dalları birbirine bağlı olduğu için değişimler tek yönde olmamaktadır. Değişen toplum düzeni bütün kültür öğelerini etkilediği için dilin de aynı yönde gelişmesi zorunludur. Atatürk'ün önemle durduğu hususlardan biri de aydın ve halk dili ile yazı ve konuşma dili arasındaki

farkın azaltılmasıdır. Çünkü inkılâpları halka benimsetmek için her şeyden önce halk ile aydın arasındaki diyalogu kolaylaştırmak gerekiyordu. Bunun için öncelikle harf inkılâbı yapılmıştır. Harf inkılâbı dil inkılâbının tamamlayıcısıdır. Dil inkılâbı millî kültürün geniş tabakalara yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Güçlü bir millî bilincin temelinde tarih bilinci yatmaktadır. Bütün kültür öğelerinin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan tarihtir. Tarih ilmî bir milletin şimdi ve gelecekte oluşturacağı eserlerin hangi temeller üzerinde yükseleceğine dair fikir vermektedir. Atatürk’e göre millî kimliği; dil, tarih ve ortak millî his oluşturabilirdi. Türk milletinin millî tarih bilincine sahip olması onun için Millî Mücadele’nin tamamlanması demektir. Bunun yanı sıra bütüncül bir tarih anlayışı ile ortak maziye diğer milletlerle yegâne birleştirici unsur olarak görmektedir. Tarih, milletlerin benliklerini korumaları kaydıyla binlerce yıldan beri aynı kökten gelen insanlığı medeniyet içinde birleşmelerini sağlamalıdır.

Atatürk, Cumhuriyet’in temel amacı olan ulus-devlet yaratma sürecine tarihsel bir referans oluşturmak için Türk Tarihi ve Türk Dili Tetkik Cemiyetlerini kurmuş ve kongreler düzenlemiştir. Bu kongrelerde çağdaşlaşma ve millî kimliğin oluşturulması için Türk Tarih ve Dil Tezi geliştirilmiştir. Atatürk tezlerin çalışmalarında bizatihi araştırmacı olarak yer almıştır. Dil tezine bağlı olarak geliştirilen Güneş Dil Teorisi sayesinde etimolojik çalışmalar yapılmış pek çok Türkçe terim kazandırılmıştır. Bugün kullandığımız geometri terimleri ve pek çok sözcük Atatürk tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Türk Tarih Tezi ile Avrupa’da yazılan tezlere karşı millî bir tarih yorumu ortaya konulmuştur. Tezin amacı Türk tarihinin bütünlüğünü ve Türk kimliğini ortaya çıkarmaktır. Atatürk tez çerçevesinde çıkarılan tarih kitaplarına katkıda bulunmuş, tarih çalışmalarının ciddî, ilmî ve objektif olması için çaba göstermiştir. Dil ve tarih üzerine kurduğu bağımsız araştırma kurumlarıyla çağdaş bilim anlayışının temellerini atan bir lider olmuştur.

En yaygın tanımıyla entelektüel; “*hükümleri düşünceye ve ilme dayanan*” kişidir. Atatürk’ün her eyleminin altında derin bir entelektüel tasavvur vardır. Bir entelektüel olarak Türk milletinin hasletlerine uygun fikirler üretmiştir. Liderlik vasfı ise bu fikirlerini eyleme dönüştürmesini sağlamıştır. Bu fikir ve eylemlerin sonucu *Türk İnkılâbı*’dır. Atatürk entelektüel yönüyle düşünce ve eylem adamı olarak seçkin lider olarak tarihte yerini almıştır. Fikirleri bugün hala Türk milletine yol göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(Belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.)

Sürelî Yayınlar

Akşam

Ayın Tarihi Mecmuası

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Minber

Ulus

Vakit

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Adivar, Halide Edip, *Türk 'ün Ateşle İmtihanı*, Can Yayınları, İstanbul 2007.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Akıncı, Turan, *Selanik*, Belge Yayınları, İstanbul 2017.

Akarsu, Bedia, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.

....., *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1979.

Akçura, Yusuf, *Aydınlara Düşen Vazife*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Akyüz, Yahya, *Türk Milli Eğitim Tarihi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2007.

Alkan, Mehmet Ö., *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları (1877-2000)*, Terakki Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

And, Metin, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

-, *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Arı, Kemal, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın Kitabevi, İzmir 2009.
- Arıburnu, Kemal, *Atatürk'ten Anılar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006.
- Ataman, Sadi Yaver, *Atatürk ve Türk Musikisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Atatürk-Seyahat Notları (1930-1931)*, haz. Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev I-II*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1978.
-, *Takımın Muharebe Eğitimi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
-, *Cumalı Ordugâhı*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
-, *Taktik Tatbikat Gezisi I*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
-, *Bölüğün Muharebe Talimi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
-, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
-, *Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
-, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
-, *Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
-, *Talim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
-, *Güneş-Dil Teorisi: Ulus Dil Yazıları-Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili 1935*, Haz. Doğu Polat, Alaca Yayınları, İstanbul 2019.
-, *Yurttaş İçin Medeni Bilgiler*, (Özleştirme ve yorumlar: Özer Ozankaya), Cem Kitapevi, İstanbul 2001.
-, *Geometri*, Örgün Yayınevi, İstanbul 1998.

Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.

Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, cilt: 1-24, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981.

Atatürk'ün Özdeyişleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt: 1-30, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Atatürk'ün Not Defterleri I-XII, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1990.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

Ayda, Adile, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Aydın, Hüseyin, *Aydınlanmanın Ana Kucağında Laiklik ve Atatürkçülük*, Emin Yayınları, Bursa 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal*, cilt: I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

....., *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Arslanoğlu, Kaan, İlknur Arslanoğlu, Arif Yavuz Aksoy, *Eleştirel Bir Bakışla Güneş Dil Kuramı ve İlk Güneş-Dil Sözlüğü*, İthaki Yayınları, İstanbul 2018.

Baran, Tülay Alim, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, Arma yayınları, İstanbul 2001.

Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1981.

Başgöz, İlhan, H.E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara 1968.

Başgöz, İlhan, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

- Bayar, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Baydur, Yakup Suat, *Dil ve Kültür*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1964.
- Baykara, Tuncer, *Zeki Velidî Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1963.
- Bergson, Henri *Time and Free Will*, Dover Publications Newyork 2001.
-, *Yaratıcı Tekâmül*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 1986.
- Berkes, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
-, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
-, *Türk Düşünüründe Batı Sorunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
-, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayınları, İstanbul 1993.
- Berktaş, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.
- Bianchi, Robert, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton University Press, New Jersey 1984.
- Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1933.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, İstanbul 2006.
- Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Avrasya Devleti*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1999.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilâli III*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000.
- Cahun, Leon, *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016.
- Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1921-1938, Ekonomik Konulara Dair*, Haz. Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Comrie, Bernard, *The Languages of the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Comte, Auguste, *The Positive Philosophy*, George Bell&Sons, London 1896.
- Cottingham, John, *Akılcılık*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Crease, Robert P., *The Workshop and The World*, W.W. Norton&Company, New York 2019.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri I*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1946.

- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı*, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1931.
- Çam, Yusuf, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar: Rüşdiye-İdadi-Harbiye (1892-1902)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1991.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, İstanbul 2003.
- Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Demirkan, Selâhaddin, *Bir Millet'in Yarattığı Lider Mustafa Kemâl Atatürk*, Belge Yayınları, İstanbul, 1972.
- Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Dewey, John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1939.
- Edib, Halide. *Turkey Faces West A Turkish View Of Recent Changes and Their Origin*, Yale University Press, New Haven 1930.
- Elibal, Gültekin, *Atatürk ve Resim-Heykel*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.
-, *Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi*, Ekin Basımevi, İstanbul 1956.
- Eraslan, Cezmi, *Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürkçülük*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.
- Erbay, Fethiye, Mutlu Erbay, *Cumhuriyet Dönemi Atatürk'ün Sanat Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi III*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Erkal, Mustafa E., *Türk Kültüründe Hoşgörü*, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul 2008.
- Erkan, Hüsnü, *Bilgi Uygarlığı için Yeniden Yapılanma Cumhuriyetten Günümüze Değişim Süreci*, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.
- Ertem, Rekin, *Elifbe'den Alfabeye Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Garwrych, George W., *Genç Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- Giddens, Anthony, *Modernleşmenin Sonuçları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.
- Goltz, Colmar Von der, *Millet-i Müselleha (Ordu Millet)*, haz. İsmet Sarıbal, Otorite Kitap, Antalya 2016.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
-, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
-, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.

-, *Makaleler IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977.
-, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
-, *Yeni Mecmua Yazıları*, haz. Salim  onoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2023.
- Gökberk, Macit, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997.
-, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Göksel, Burhan, *Atatürk' n Soykütüğü  zerine Bir  alışma*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1955.
- Granda, Cemal, *Atatürk' n Uşağı İdim*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- Güler, Ali, *Bir Dahinin Hayatı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2000.
-, *Nutuk ve Sırları*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.
-, *Benim Ailem (Atatürk' n Saklanan Ailesi)*, Yılmaz Kitabevi, İstanbul 2015.
- Gülmez, Nurettin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler  zerine Tartışmalar*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2006.
- Günaltay, şemsettin, Harun Reşit Tankut, *Dil ve Tarih  zerine Gerekli Bazı İzahatlar*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, haz. İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Güney, Salih, *Davranış Bilimleri Açısından Atatürk' n Liderlik  zellikleri*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.
- Güngör, Erol, *Kültür Değışmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990.
- Güngör, Nevin, *Kültür-Eğitim-Dil  zerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Güven, İsmail, *Türkiye'de Devlet ve İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
-,....., *Türk Kimliği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Hacııbrahimoğlu, Işıl  akan, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Hâkimiyet-i Milliye Millî Mücadelenin Sesi*, T.C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2021.
- Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

- Hanioğlu, M. Şükrü *Atatürk An Intellectual Biography*, Princeton University Press, New Jersey 2011.
-, *Atatürk Enteketüel Biyografi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2023.
- Heyd, Uriel, *Türk Millîyetçiliğinin Temelleri*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
-, *Türk Ulusçuğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed, *İslâm Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1974.
- Hristodulu, Hristos K., *Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı*, Telos Yayınları, İstanbul 2008.
- Irmak, Sadi, *Atatürk'ten Anılar O Günlerden Bu Günlere Bir Bakış*, Güven Matbaası, Ankara, 1978.
- İlhan, Suat, *Atatürk ve Askerlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- İmer, Kamile, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1976.
- İnalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.
-, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
-, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
-, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi Türk Irkının Vatanı Anadolu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
-, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
-, *M, Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- İnan, Abdulkadir, *Güneş- Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.
-, *Düşünceleriyle Atatürk*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
-, *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998.
- İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004.
- İrâde-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

- Kanlıdere, Ahmet, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri Dinî Islahçılık ve Ceditçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Karamanoğlu, Osman Korkmaz, *Ansiklopedik "İzm"ler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Kaya, Erol, *Mustafa Kemal'in İlk Gazetesi Minber*, Ebabil Yayınları, Ankara 2007.
- Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri I-IV (1931-1941)*, Kaynak Yayınları İstanbul 2000.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitapevi, İstanbul 2001.
-, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitapevi, Ankara 1993.
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
-, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Kinross, Lord, *Atatürk*, Altın Kitaplar, İstanbul 1994.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.
- Koçak, Azmi, *Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi*, İstanbul 2006.
- Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Korkmaz, Zeynep, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniversitesi Dil Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
-, *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.
-, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1992.
- Kongar, Emre, *Kültür Üzerine*. Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
-, *Türk Toplum Bilimcileri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
-, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
-, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
-, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.
- Köken, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

- Kreiser, Klaus, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Kuran, Ercümen, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleştirme Evreleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1960.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.
- Lewis Geoffrey, *The Turkish Language Reform A Catastrophic Success*, Oxford University Press, New York 1999.
- Love, Order & Progress *The Science, Philosophy & Politics of Auguste Comte*, ed. Michel Bourdeau, vd., University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2018.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitapevi, Ankara 1999.
- Maksudi, Sadri, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, İstanbul 1930.
- Mango, Andrew, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
-, *Atatürk: The Biography of the Founder of The Modern Turkey*, Overlook Press, 2000.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
-, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- Mumcu, Ahmet, *Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2007.
- Neziroğlu, İrfan, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, TBMM Basımevi, Ankara 2013.
- Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi Yayınları, Ankara 1990.
- Ortaylı, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
-, *Osmanlı'ya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2016.
-, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.
-, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
-, *İmparatorluğunu En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Ozankaya, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, Cem Yayınevi, İstanbul 2003.
-, *Atatürk ve Lâiklik*, Ertem Matbaacılık, Ankara 1981.

-, *Cumhuriyet ya da Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
-  rs Yaman, Burcu Baytemir, *Atatürk, Felsefe ve Yaşam*, Efil Yayınevi, Ankara 2010.
-  z, Mehmet Ali, *Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk' n Soy Kütüğü*, Dilek Ofset Matbaacılık Yayınevi, Sivas 2014.
-  z, Baki, *Atatürk' n Düşünce Yapısının Oluşumu*, Can Yayınları, İstanbul 1996.
- Özakpınar, Yılmaz, *İnsan Düşüncesinin Boyutları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Özata, Metin, *Atatürk Bilim ve  niversite*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2006.
-  zdem, Ragıp, *Dil Bilim Yazıları*, haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.
-, *Dil T reyişı Teorilerine Bakış*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1944,
- Öztürk, İsa, *Harf Devrimi ve Sonuçları*, Adam Yayınları, İstanbul 2004.
- Öztürk, Ali  zg n, *Dil İnkılabının Türkçenin Söz Varlığına Etkileri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2019.
- Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul 2009.
- Pontus Meselesi*, yay. haz. Yılmaz Kurt, TBMM Basımevi, Ankara 1995.
- Rahmi, Mustafa, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif*, (haz. Mustafa Şahin) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- Refiğ, Gülper, *Atatürk ve Adnan Saygun*, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.
- Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, volume: 2 The Early Soviet Period: 1917-1929, ed. Richard Gregor, University of Toronto Press, Toronto 1974
- Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, E yayınları, İstanbul 2000.
- Sav, Ergun, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal- Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001.
- Sayılı, Aydın, *Bilim Tarihi Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.
- Sevük, İsmail Habib, *Dil Davası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1949.
- Smith, Antony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell Publishing, Oxford 1988.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

- Sönmez, Cemil, *Atatürk'ün Yetiþmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Sönmez, Veysel, *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.
- Stalin, J.V., *Works*, Foreign Languages Publishing House, Moskova 1953.
- Steinhaus, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Pozitif yayınları, İstanbul 2006.
- Şenoğlu, Kemal, *Mayatepek Raporları Türk Tarih Tezi ve Mu Kıtası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
- Şimşir, Bilâl, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.
-, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- Şişman, Mehmet. *Eğitim Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006.
- Tamer, Aytül, *İrade-i Milliye Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2004.
- Tankut, Hasan Reşit, *Türk Dili Üzerine Söylevleri, Demeçleri ve Yazıları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1949.
- Tanyol, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977.
- Tezcan, Mahmut, *Atatürk ve Eğitim Bilimleri*, Anı yayıncılık, Ankara 2000.
- Tezcan, Semih, *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı, İstanbul 2015.
- Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
-, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul 1986.
- Toprak, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
-, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2012.
-, *Türkiye'de Populizm 1908-1923*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Toynbee, Arnold J., *Uygarlık Yargılanıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2016. S. 19-28.
- Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017.
-, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981.
-, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
-, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

-, *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (Birinci Bölüm)*, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923- 1938), Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaştırma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Turhan, Mümtaz. *Garplılaştırmanın Neresindeyiz?* Altınordu Yayınları, İstanbul 2016.
- Türk Dil Kurumu'nun 40. Yılı*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1972.
- Türk Tarihinin Ana Hatları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.
- Türkdoğan, Orhan, *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.
-, *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.
-, *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 2009.
- Tütengil, Cavit Orhan, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Ulus, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Yanı Başında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulus'un Hatıraları*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- Uluskan, Seda Bayındır, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Üçüncü Dil Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.
- Ülgener, Sabri F., *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
-, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1973.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Bütün Eserleri Cilt: 6 Hatıralar: IV*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002.
- Velidi, Ahmet Zeki, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1934.
- Volkan, Vamık D., Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008.
- Wilson, Howard E., İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1968.

Yalçın, Semih, Ali Güler, *Atatürk'ün Hayatı, Düşünceleri ve Kişiliği I*, Berikan Yayınları, Ankara 2000.

Yamaner, Şerafettin, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

Yücel, Tahsin, *Türkçenin Kurtuluş Savaşı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000.

Zobu, Vasfi Rıza, *O Günden Bu Güne*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1962.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'ni Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

....., *The Young Turk Legacy and Nation Building From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*, I.B.Tauris & Co Ltd, London 2010.

Makaleler

Arar, İsmail, “Büyük Nutuk'un Amacı”, *Nutuk Nedir, Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 151-161.

Açık Oturum, “Batılılaşma Yabancılaşma mıdır?”, *Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 183-191.

Arı, Kemal, “Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 13 (2006), s. 3-23.

Arık, Oluş, “Güzel Sanatlar”, *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Ankara 1990, s. 137-154.

Ada, Şükrü, “Toplumsal Değişme ve Yenileşme”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 299-331.

Ağatay, Mehmet Ali, “Dil Devrimi ve Güneş Dil Teorisi”, *Türk Dili*, cilt: VIII, sayı: 92, 1959, s. 427-428.

Akçakayalıoğlu, Cihad, “Tartışmalar ve Açıklamalar”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.56-61.

Akçura, Yusuf, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Aslî Menbalarından: Nutuk”, *Nutuk Nedir, Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 13-39.

Akçuraoğlu, Yusuf, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1933, s. 577-607.

Akdemir, A. Müslim, “Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 3, sayı:1 (2004), s. 43-50.

Akgün, Seçil, Murat Uluğtekin, “Misak-ı Maarif”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 1, sayı: 03 (1989), s. 285-349.

Aksan, Doğan, “Sözcükbilim Açısından Dil Devriminden Çıkarılabilecek Sonuçlar Üzerine”, *Atatürk’ün Yolunda Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1981, s. 112-123.

Aksoy, Ömer Asım, “Atatürk’ün Dilimize Kazandırdığı Güç”, *Türk Dili*, Cilt: XLII, Sayı: 353, 1981, s. 657-671.

Aksoy, Ömer Asım, “Güneş-Dil Teorisini Yanlış Yorumlayanlar”, *Türk Dili*, Kasım 1967, cilt: XVII, sayı: 194, s. 105-110.

....., “Atatürk Tutuculuğa mı Yönelmişti?”, *Türk Dili*, cilt: XLIII, sayı: 359, 1981, s. 266-268.

Akşin, Sina, "Atatürk Devriminin Felsefesi", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 179 (2009), s. 18-21.

Akurgal, Ekrem, “Tarih İlmi ve Atatürk”, *Belleten*, cilt: 20, sayı: 80 (1956), s. 571-584.

Akyüz, Yahya, "Atatürk’ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 23 (1992), s. 233-240.

Albayrak, Mustafa, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928 – 1935)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: X, sayı: 28 (1994), s. 471-483.

Alpan, Necip P., “Atatürk’ün Milli Müzik Devrimi”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 2203-2210.

....., “Aktarmalar: Atatürk’ün Bilinmeyen Bir Kitabı [Geometri]”, *Türk Dili*, cilt 25, sayı: 249 (1972), s. 267-269.

Alpay, Yalın. “Fuat Köprülü’nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu”, *Muhafazakâr Düşünce*, yıl: 10, sayı: 38 (2013), s. 83-126.

Arıkan, Zeki, “Doktor Abdullah Cevdet’in Bir Mektubu: Gazi Paşa ile Dört Saat Görüşük”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 136 (2005), s. 98-103.

Artaç, Arman, “Ziya Gökalp’in Millî Müziğimizi Oluşturmakla İlgili Düşüncelerinin Atatürk’ün Aynı Doğrultudaki Fikirlerine ve Çağdaş Türk Müziğine Etkileri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2 (2019), s. 529-550.

Aslan, Battal, İhsan Topçu, “Politeknik Eğitimin Ortaya Çıkışı ve Uygulamaları”, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2 (2010), s. 17-34.

Aslan, Betül. “Kurtuluş Savaşı Döneminde Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Öğretmenlerin Durumu”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2 (2002), s.59-79.

Ata, Bahri, “1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'nin Türkiye Seyahati”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt: 21, sayı: 3 (2001), s. 193-207.

Atalay, Lemi, “Post-Kemalist Bir Tezin Kritiği: Korporatizm-Kemalizm Tartışması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 42, sayı: 75 (2023), s. 23-42.

Atay, Falih Rıfkı, “Harf Devriminin 25 inci Yıldönümünü Kutlarken: Yeni Yazı”, *Türk Dili* Ağustos 1953, cilt: II, sayı: 23, s. 717-719.

....., “Tıpkılık”, *Türk Dili İçin VI*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968, s. 45-48.

Aydın, Suavi, “Türk Tarih Tezi ve Halkevleri”, *Kebikeç*, sayı: 3 (1996), s. 107-130.

Aytürk, İlker, “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 38 (2006), s. 92-108.

Babacan, Mahmut, “Tanzimattan II. Meşruiyete Alfabe Tartışmaları”, *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Kasım 2008, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 30-36.

Batuş, Gül Çetiner, “Toplum Sanat İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı: 1-2 (1992), s. 317-322.

Bouckaert, Remco, vd., “Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family”, *Science*, vol: 337, issue: 6097, (24 August 2012), s. 957-960.

Bayur, Hikmet, “Tartışmalar ve Açıklamalar”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 108-112.

Berber, Şarika Gedikli, “Atatürk’ün Milli Medeniyet Ufku” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:4 (2009), s. 155-166.

Berktaş, Halil, “Tarih Çalışmaları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2456-2478.

....., “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 54-55 (1991), s. 19-45.

Bilge, Necip, “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 73-97.

Bolat, Bengül, “Eski Türklerde Güneş Algısı ve Atatürk’ün Güneş Olarak Sembolize Edilmesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt: 5, sayı:3 (2019), s. 609-622.

Borak, Sadi, “Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: IX, sayı:25 (1992), s. 73-84.

Bouckaert, Remco, Philippe Lemey, Michael Dunn, Simon J. Greenhill, Alexander V. Alekseyenko, Alexei J. Drummond, Russell D. Gray, Marc A. Suchard and Quentin Atkinson “Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family”, *Science*, vol. 337, issue 6097, (24 August 2012), s. 957-960

Börekçi, Muhsine, “Atatürk-Dil ve Kültür”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 31, 2006, s. 15-21.

Canyaş, Hüseyin, Orkunt Canyaş, “Türk Modernleşmesi Açısından Öğretim Birliğinin Önemi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı: 23 (2008), s. 27-37.

Cigitov, Salican Ayhan Çelikbay, “Çağdaşlaşmada Atatürk Modeli”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 2001, s. 245-250.

Çambel, Perihan, “Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 1843-1850.

Çaycı, Abdurrahman. "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VI, sayı: 16, 1989, s. 47-62.

Çelik, Celalettin, “Gökalp’in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 21 (2006), s. 43-63.

Çoban, Ahmet, “Atatürkçü Düşüncede Eğitim Sistemi ve Boyutları”, *Erdem*, cilt: 11, sayı 33 (1999), s. 725-735.

Daşdemir, Muharrem. “Çağdaş Dil Biliminin Işığında Yeni Lisan Hareketi ve Türk Dil Devrimi'nin Karşılaştırılması”, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, sayı: 2/3 (2013), s. 53-58.

Demir, Gökhan Yavuz, “Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:19 (2010), s. 385-396.

Demir, Nurettin, Emine Yılmaz, “Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi”, *Türkler*, cilt: I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 566-580.

Demir, Şerif, “Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlılık Düşüncesinin Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, s. 31 (2010), s. 284-294.

Demircioğlu, İsmail H., “Medeniyet İnşasında Tarih Bilincinin Yeri Ne Olmalıdır?”, *Medeniyet Tasavvuru*, sayı: 4 (2016), s. 26-31.

Dervişoğlu, Fatih M., “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, *The Journal of International Social Research*, volume 2/6 (2009), s. 159-166.

Dönmezer, Sulhi, “Çağdaşlaşma Uygarlık ve Türk-Toplumu” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı: 31, Ankara 1995, s. 5-19.

Dilaçar, Agop, “Atatürk ve Türkçe”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 41-52.

....., “Prof. J. Németh’s Role in the Turkish Alphabet and Language Reform”, *Studies in Honour of Julius Németh*, Budapest 1976, s. 351-356.

Doğan, Hıfzı, “Atatürk’ün İşlevsel Eğitim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi’nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı: Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar* (ed. Doğan Atılğan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2006, s. 179-185.

Dündar, Ali, "Kemalizm ve Barış, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 187-194.

Doğan, İzzettin, “Atatürk’ün dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul 2004, s. 133- 206.

- Ecer, Ahmet Vehbi, “Atatürk’ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 115-136.
- Eren, İsmail, “Atatürk’ün İlk Hocası Şemsi Efendi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 26 (1969), s. 5-7.
- Eren, Hasan, “Yazıda Birlik”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 85-89.
- Ekici, Özlem Kılıç, “Dillerin Çeşitliliği”, *Bilim ve Teknik*, sayı: 531 (Şubat 2012), s. 46-51.
- Erikan, Celal, “Barışçı Atatürk”, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 71-90.
- Ergün, Muammer, “Eğitimin Felsefî Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya.), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 55-79.
- Ergönül, Eser, Bayram Koca, “Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik”, *Art-e Sanat Dergisi*, cilt: 10, sayı: 20 (2017), s. 761-786.
- Eroğlu, Haldun, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 8, sayı: 29 (2002), s. 75-85.
- Ertop Konur, “Atatürk Devriminde Türk Dili”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 89.
- Evcin, Erol, “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 47 (2011), s. 521-555.
- Eyice, Semavi, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Belleten*, cilt: 32, sayı: 128 (1968), s. 509-526.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Kültüre Dair", *Türk Yurdu*, sayı: 253 (Şubat 1956), s. 571-574.
- Filiz, Şahin, “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Eğitim Kurultayı*, İnönü Üniversitesi Matbaası, Malatya 2008, s. 32-41.
- Giritli, İsmet, “Atatürk, Kültür ve Sanat”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 10, Ankara 1987, s. 19-25.
- Göher, M. Feyzan, “Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 2007*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, cilt: I, Ankara 2009, s. 301-313.
- Gök, Hayrullah, Mesut Uyar, "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 71, 1999, s. 8-15.
- Gökberk, Macit, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983, s. 281-324.
- Göker, Muzaffer. “Atatürk’ün Huzurunda”, *Belleten*, cilt: III, sayı: 10, Ankara 1939, s. 385-388.

Gökmenoğlu, Tuba, Yaşar Kondakçı,, “Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinde Eğitim ”, *Elementary Education Online*, cilt 14, sayı 3 (2015), s. 1029-1043.

Gölen, Zafer, “Atatürk’ün Tarih Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 18, sayı 52 (2002), s. 159-185.

Görgülü, İsmet, “Atatürk’ün Arıburnu Muharebeleri Raporu ve Anafartalar Muhaberatına Ait Türkçe adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VII, sayı 19(1990), s. 93-118.

Görgülü, İsmet, "Atatürkçülük'te Hoşgörü", *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 5, sayı: 17 (1996), s. 33-45.

Gürses, Fatma, “Kemalizm’in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”, *Akademik Bakış*, cilt: 4, sayı: 7 (2010), s. 233-249.

Hatiboğlu, Vecihe, “Türkçedeki Eklerin Kökeni” *Türk Dili*, cilt XXIX, sayı: 268 (1974), s. 331-360.

....., “Atatürk’ün Dilciliği”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1963, s. 141-145.

Işıктаş, Bilen, “Musiki İnkılâbını Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kültürel ve Siyasi Mirası Olarak Yorumlamak”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, cilt: IV, sayı: 1 (2016), s. 1111-1126.

İğdemir, Uluğ, “Tartışmalar ve Açıklamalar”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.109-112.

İlhan, Suat, “Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 18 (1990), s. 459-471.

İnalcık, Halil, “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, *Belleten*, cilt 52, sayı: 204 (Kasım 1988), s. 985-992.

....., “Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru”, *Türk Kültürü*, sayı:7 (1963), s. 6-12.

....., “II. Meşrutiyet Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 3-10.

İnan, Abdülkadir, “Atatürk Devrine Ait Bir Hatıra”, *Türk Kültürü*, sayı: 85, yıl: VIII (1969), s. 20-21.

İnan, Afet, “Atatürk ve Tarih Tezi”, *Belleten*, cilt: III, sayı:10 (1939), s. 243-246.

....., “Atatürk’ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri”, *Belleten*, cilt: 27, sayı:108 (1963), s. 558-564.

....., “İstiklâl Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü”, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1946, s. 8-15.

....., “Kumandanlar Madunlardan Yüksek ve Alim Olmalıdırlar”, *Belleten*, cilt: XIV, sayı: 56, Ankara 1950, s. 502-514.

Kafesoğlu, İbrahim, “Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt: 13, sayı: 17-18 (1963), s. 1-16.

....., “Millî Tarih Şuuru”, *Türk Kültürü*, sayı: 189 (1978), s. 513-516.

Kansu, Aykut “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 253-267.

Kaplan, Mehmet, “Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar”, *Türk Kültür ve Medeniyeti*, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Ankara 1976, s. 53-80.

Karagözoğlu, Galip, “Atatürk’ün Eğitim Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: II, sayı: 4 (1985), s. 193-213.

Karakışla, Yavuz Selim, “Arşivden Bir Belge (13): Çocuklara Rehber Dergisine İmtiyaz Verilmesi (1896)”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 76, 2000, s. 24-27.

Karakuş, Sadık Emre, “Enver Paşa’nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Ekim 2018 Yıl 11, Sayı XXXVI, s. 443-484.

Karal, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, *Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 7-97.

....., “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi”, *Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 157-164.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Atatürk ve Türk Dili”, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 103-110.

Kandal, Sena Coşgun, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 34, sayı: 2 (2019) s. 387-412.

Kaymaz, Nejat, “Türkçü Tarih Görüşü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1977, s. 433-443.

Kaynar, Reşat, “Atatürk’ün Kültür ve Eğitim Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: II, sayı: 6, Ankara 1986, s. 579-583.

Kerimoğlu, Caner “Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeniyle İlgili Akademik Tartışmalar”, *Dil Kerimoğlu, Araştırmaları*, sayı: 18, 2016, s. 47-84.

Kılıç, Selami, "II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri", *Toplumsal Tarih*, Sayı:83 (2000), s. 16-20.

Kocabaş, Ayfer, “Türk Eğitim Sisteminin Felsefi Temelleri, Dewey, Mustafa Necati ve İsmail Hakkı Tonguç”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3 (2008), s. 203-212.

Kocatürk, Utkan, “Atatürk’ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: III, sayı: 9 (1987), s. 503-507.

Koçdemir, Kadir, "Atatürk Donemi Kültür Politikası ve Küreselleşme", *Türk idare Dergisi*, Sayı 429, 2000, s. 147-169.

Kodaman Bayram, "Atatürk'ün Eğitim Politikası", *Millî Kültür*, sayı: 35 (1982), s. 7-9.

....., "Atatürk ve Tarih", *Atatürk ve Kültür*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982, s. 1-16.

....., "Atatürkçü Düşünce ve Kalkınma Modelinde Kültürün Yeri", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1982, s. 67-72.

Kondu, Zuhal, Tuncay Sakar, "Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Niçin Verilir?", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, yıl: 2, sayı: 3 (2013), s. 49-60.

Kongar, Emre, "Auguste Comte ve Mustafa Kemal Atatürk", *Türk Dili*, cilt 152, sayı: 353 (1981), s. 744-752.

....., "Söylev Hangi Koşullar Altında Söylendi?", *Türk Dili*, Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı, sayı: 314, Ankara 1977, s. 374-380.

Korkmaz, Zeynep, "Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Toplantısı Açış Konuşması", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz-I 2001, s. 12-1, s. 355-357.

....., "Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikasında Türk Dilinin Yeri", *Türk Dili*, cilt: XCVI, sayı: 682 (2008), s. 291-299.

....., "Harf İnkılâbı", *Türk Dili*, sayı: 563, Kasım 1998, s. 371-379.

....., "Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi", *Türkoloji Dergisi*, cilt: IV sayı: 1 (1972), s. 97-114.

Kösemihal, Nurettin Şazi, "Batı Uygarlığı ve Biz" Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir? Ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 54-59.

Küyel, Mübahat Türker, "Kültür ve Medeniyet Varlıklarının Korunması Dünyaya Açılmaya Engel Olur mu?", *Millî Kültür*, Sayı: 69, 1990, s. 4-9.

Mardin, Şerif, "Baticılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 245-250.

Martayan, Agop, "Türk, Sümer. Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabitalar", *Birinci Türk Dili Kurultayı: Tezler, Müzakere Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 94-104.

Mazmanoğlu, Adnan, "Atatürk ve Matematik", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4 (2016), s. 43-64.

Mert, Özcan, "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VII, sayı: 20 (1991), s. 331-346.

Muhameddinov, Rafael, "Harf İnkılâbının Tarihsel Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler", *80. Yılında Türk Harf İnkılâbı Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Kasım 2008, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s. 6-8.

Mumcu, Ahmet, “Atatürk’ün Kültür Anlayışında Hukukun Yeri”, *Belgelerle Türk Tarihi*, sayı: 58 (2001), s. 25-33.

Necmi, İbrahim, “Türk Tarih Tezinde Güneş--Dil Teorisinin Yeri ve Değeri”, *II. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1937, s. 85-98.

Ocak, Mahir E., “Hint-Avrupa Dillerinin Anayurdu”, *Bilim ve Teknik*, sayı 571 (Haziran 2015), s. 66-71.

Oral, Mustafa, “Türk Kurtuluş Savaşında Atatürk’ün Tarih ve Millet Anlayışı”, *Folklor/Edebiyat*, cilt: 20, sayı: 79 (2014), s. 41-54.

Okur, Mehmet, “Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1 (2005), s. 200-217.

Ortaylı, İlber, “*Türk Harf Devrimi’nin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine*”, Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.103-109.

Ozankaya, Özer, “Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Üyeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 3, sayı:10 (1992), s. 213-225.

....., “Türk Kültürünün Çağdaşlaşma Süreci”, *Ulusal Kültür Dergisi*, sayı: 3, yıl:1, 1979, s.1-16.

....., “Yurttaş İçin Medeni Bilgiler ya da Çok-Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri”, *Mülkiye*, cilt: 26, sayı: 233 (2002), s. 93-99.

Öktem, Niyazi, “Dinler ve Lâiklik”, *Cogito*, sayı: 1 (1994), s. 33-50.

Önder, Mehmet, “Millî Mücadele’nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VII, sayı 20 (1991), s. 285-302.

Önder, İzzettin, "Ekonomik Kalkınma Yönünde Atatürk Devrimleri", *Dünya ve Türkiye açısından Atatürk* haz. Suna Kili, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 56-62.

Öner, Necati, “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür”, *Erdem*, cilt: 1, sayı: 1 (1985), s. 83-86.

Ötenkaya, Yusuf, “İbn Haldûn Umrân Mefhumunu Uygarlık/Medeniyet Anlamında mı Kullandı? Kuramsal ve Tarihsel Bir Tahlil”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt: 7, sayı: 1, (Haziran 2022), s. 1-33.

Öymen, Hıfzırraman Raşit. “Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk’ün Etkisi”, *Atatürk Konferansları VI*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s.131-238.

Özbek, Metin, “Cumhuriyetle Başlayan Antropoloji”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 75. Yıl Özel Sayısı, cilt: 15 (1998), s. 105-107.

Özcan, Azmi “Osmanlıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, İstanbul 2007, s. 485-487.

Özçelik İsmail, “Atatürk, Cumhuriyet ve Tarih Şuuru”, *Erdem*, cilt: XI, sayı: 31 (1998), s. 179-196.

- Özdemir, Orhan, “Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi”, *Turkish Studies*, volume: 7/4, (Fall 2012), s. 2511-2520.
- Özdemir, Hikmet, “Güneş-Dil Teorisine İlk Yabancı Tepkiler”, *Folklor/Edebiyat*, cilt:VI, sayı: XXII (2000/3), s. 5-37.
- Özerdim, Sami N., “Yazar Olarak Atatürk”, *Nutuk Nedir, Ne Değildir?*, ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 388-401.
- Özgü, Melâhat, “Atatürk’ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı”, *Belleten*, cilt: XXVII, sayı: 108 (1963), s. 565-600.
- Özyurt, Cevat, “Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp’in Medeniyet Anlayışı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 31(2005), s. 179-198.
- Öztoprak, Latife, “Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, cilt: XIX, sayı: 56, Ankara 2003, s. 731-736.
- Pittard, Eugène, “Atatürk’ün Hatırasını Tazim”, *Belleten*, cilt: III, sayı: 10 (1939), s. 183-189.
- Renfrew, Colin, “The Origins of Indo-European Languages”, *Scientific American*, vol.: 261, no.:4, (October 1989), s. 106-114.
- Sabancılar, Duygu, Serkan Çalışkan, “Tarih ve Hafıza Kavramları Üzerinden Türk Resmine Bir Bakış”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, cilt: 6, sayı: 14 (2016), s. 1-12.
- Safa, Peyami, “*Türk Düşüncesi ve Batı Medeniyeti*”, Batılılaşma veya Çağdaşlaşma Nedir Ne Değildir? Ed. Ahmet Köklügiller, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 19-28.
- Saim Sakaoğlu, “Atatürk’ün Türk Sanatına Verdiği Değer”, *Erdem*, cilt 4, sayı 10, Ankara 1988, s. 1-30.
- Sayılı, Aydın, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, *Belleten*, cilt:52, sayı:204, Ankara 1988, s. 1089-1104.
-, “Atatürk ve Milli Kültürümüz”, *Erdem*, cilt: 6, sayı 17, Ankara 1990, s. 325-349.
-, “Atatürk ve Milli Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entelektüel Kültür ve Teknoloji”, *Erdem*, cilt: 3, sayı: 9, Ankara 1987, s. 609-672.
-, “Atatürk ve Millî Kültür”, *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Ankara 1990, s. 2-8.
- Selçuk, Sami, “Barışçıl Atatürk”, *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 111-114.
- Sezer, Ayten, “Atatürk, Cumhuriyet ve Eğitimde Millilik ve Bütünlük”, *Erdem*, cilt: 11, sayı 33 (1999), s.873-882.

Shelestyuk, Elena, “National in Form, Socialist in Content: USSR National and Language Policies in the Early Period”, *SHS Web of Conferences*, volume: 69 (2019), s. 1-10.

Sinanoğlu, Suat, “Atatürk’ün Nutuk’unun Tarihi Eser Olarak Değerlendirilmesi”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961, s. 567-572.

Soysaldı, Aysen, “Kültür, Sanat ve Beşeriyet İlişkisi”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, sayı: 22 (2018), s. 305-315.

Süslü, Azmi, “Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: XI, sayı: 31, 1995, s. 21-42.

Şabdanaliyev, Negizbek, “1920’li ve 1930’lu Yıllarda SSCB’de Yürütülen Dil Siyaseti ve Bunun Kırgız Türkçesi Üzerine Etkisi”, *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, sayı: 2/2 (2023), s. 126-141.

Şahin, Başak, “Cumhuriyet Tarihimizin Seslendirilmiş İlk Operası: Özsoy”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, sayı: 9 (2008), s. 221-223.

Şimşek, Ufuk, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimde Türkçülük Akımının Türk Kimliği Oluşturmadaki Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:14 (2006), s. 287-300.

Şimşek Ufuk, Selçuk Ilgaz, “Küreselleşme ve Ulusal Kimlik”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 9, sayı:1 (2007), s. 189-199.

Tanfer, M.Vehbi, “Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: XI sayı: 33 (1995), s. 709 – 719.

Tankut, Hasan Reşit, "Atatürk'ün Dil Çalışmaları", *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 111-136.

Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: II, İstanbul 1985, s. 456-475.

Tekeli, İlhan, Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi.” *Toplum ve Bilim*, sayı: 6/7 (1978), s. 44-110.

Tekin, Talat, “Atatürk ve Türk Dilinde Reform”, *Erdem*, Cilt 5, Sayı 12, (1988), s.1023-1043.

Tevetoğlu, Fethi, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: V, sayı: 13 (1988), s. 183-194.

Timur, Taner, “Atatürk ve Pozitivizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 94-96.

Tongul, Neriman, “Türk Harf İnkılabı”, *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, sayı: 33-34, 2004, s. 103-130.

Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 1 (1977), s. 92-118.

Toprakçı, Erdal, “Atatürk’ün Eğitim Felsefesi”, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4 (2011), s. 1-27.

- Tural, Sadık, “Kültürel Kimlik Kavramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: X, sayı: 29, Ankara 1994, s. 497-501.
- Turan, Mustafa, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tevhid-i Tedrisat”, *Türk Yurdu*, sayı: 288 (2011), s. 191-197.
- Turan, Şerafettin, "Atatürk ve Barış", *Atatürk ve 1968 Dünya Barış Yılı*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 95-110.
- Turan, Namık Sinan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Ulusal Kimliğin Opera Sahnesinde İnşası: Özsoy”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Ahenk Müzikoloji Dergisi*, sayı: 2 (2018), s. 761-786.
- Türk Dil Kurumu, “Sunu: Dil Ustası Bir Yazar (Falih Rıfkı Atay)”, *Türk Dili*, cilt: XLII, sayı: 351, (Mart 1981). s. 578-584.
- Toynbee, Arnold J., “The Adoption of The Latin in Place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R (1918-28), *Survey of International Affairs 1928*, Oxford University Press, London 1929, s. 216-234.
- Töre, Enver, “Atatürk ve Sonrası Dönemi Tiyatrosu Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt: XVIII, s. 522-537.
- Unat, Faik Reşit, “Atatürk’ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 45, 2000, s. 55-64.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Türk Tarihi Yazılırken Atatürk’ün İlgi Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar”, *Belleten*, cilt: III, sayı:10 (1939), s. 349-353.
- Ülken, Yüksel, “Atatürk’te Eğitim, Bilim ve Teknik” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: IV, sayı: 12, (1988), s. 551-556.
- Ülkü, Vural, “Atatürk, Cumhuriyet ve Milli Benlik”, *Erdem*, cilt:11, sayı: 31, Ankara 1998, s. 273-288.
- Ünder, Hasan, “Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 192 (1999), s. 49-56.
- Velidi, Ahmed Zeki, “Türk Dünyasında Alfabe Meselesi”, *Türkistan’ın Bağımsızlığına Hizmet Eden “Yeni Türkistan”dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, ed. Tülay Duran, Ayaz Tahir İdil-Ural Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 311-345.
- Yalçın, Bilal, “Nasıl Zanaat ve Halk Sanatları Şehri Olunur?”, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, no:1 (2016), s. 22-31.
- Yıldırım, Tercan, Ahmet Şimşek, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde ‘Biz’in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:37, sayı: 1 (2017), s. 367-389.
- Yıldırım, Ayşe, “Ziya Gökalp’te Toplumsal Değişme: Kültür-Uygarlık Tezi” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 5 Sayı: 9 2013, s. 1-20.
- Yıldız, Recep, Sakine Demir, “Millî Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 8 (2003), s. 1-25.
- Yiğit, Ali Ata, “Eğitim ve Kültür Açısından Atatürk’ün Getirdiği Modelin Fikrî Temelleri ve Hedefleri”, *Erdem*, cilt:11, sayı: 33, Ankara 1999, s. 1037-1048.

Zülfikar, Hamza, “Atatürk'ün Harf İnkılâbı İçindeki Yerine Genel Bir Bakış”, *Türk Dili*, sayı: 608, 2002, s. 358-365.

Zürcher, Erik-Jan, “Güneş-Dil Teorisi ve Türk Dil Reformundaki Yeri”, *Birikim*, sayı :2, 1989, s. 52-55.

Tezler

Pala, Kenan, *Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2008.

İnternet

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr>

<https://www.nytimes.com/2012/08/24/science/indo-european-languages-originated-in-anatolia-analysis-suggests.html>

<http://cevadmemduhalar.com/hindemit-raporu-e.html>

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>

<https://sozluk.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Yüksek Lisans öğrenimini, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde, “Türk Milletinin Aydınlanmasında Bir Entelektüel Olarak Atatürk” konulu çalışmasını başarıyla tamamlamıştır. Tarih Öğretmenidir.